

Институт за политичке студије
Добрињска 11, 4. спрат
11000 Београд
Србија

**ПЕРСПЕКТИВЕ
ПОЛИТИЧКИХ НАУКА У
САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ
II**

Приредили
Ненад Спасојевић
Андреа Матијевић

**ПЕРСПЕКТИВЕ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА
У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ II**

ISBN 978-86-7419-395-2

DOI: <https://doi.org/10.18485/ppnsd.2024.2>

Приредили:

Ненад Спасојевић, Андреа Матијевић

Издавач:

Институт за политичке студије, Београд

Добрињска 11

Тел. 0113349205

<http://www.ips.ac.rs/>

За издавача:

др Миша Стојадиновић

Програмски одбор:

др Миша Стојадиновић, др Момчило Суботић,
проф. др Синиша Атлагић, др Срђан Кораћ, др Јелена Тодоровић Лазић,
проф. др Вера Арежина, проф. др Душан Вучићевић, др Петар Матић,
др Драган Траиловић, др Никола Младеновић,
доц. др Лидија Мирков, доц. др Марко Тмушић

Организациони одбор:

Ненад Спасојевић, Андреа Матијевић, Милица Топаловић, Саво Симић

Рецензенти:

др Нада Радушки, др Александар Гајић, проф. др Милан Јовановић,
проф. др Наталија Перишић, проф. др Марија Ђорић,
проф. др Александра Крстић, проф. др Драгана Штекел,
др Срђан Кораћ, др Петар Матић, др Душан Достанић,
др Ивана Лукнар, др Вања Глишин, доц. др Веран Станчевић,
доц. др Милан Крстић, доц. др Стеван Недељковић

Дизајн корица:

Марија Стевановић

Прелом и штампа:

Донат граф, Београд

Тираж

50

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР 09-10

Андреа Матијевић, Ненад Спасојевић
ПОЛИТИЧКЕ НАУКЕ НА РАСКРШЋУ?
ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ НАУЧНО-
ИСТРАЖИВАЧКОГ РАДА 13-45

Александар Ковачевић
ОТВОРЕНИ ПОДАЦИ У ЈАВНОЈ УПРАВИ –
СТУДИЈА СЛУЧАЈА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ 47-71

Андријана Јовановић, Бојана Секулић
ПОЛИТИКА ОБРАЗОВАЊА И
ЗАПОШЉАВАЊА КРОЗ ПРИЗМУ
РОДНЕ РАВНОПРАВНОСТИ 73-92

Даница Лазовић
ПОЛИТИКА РЕПУБЛИКЕ ТУРСКЕ ПРЕМА
ТЕРИТОРИЈАЛНОМ ИНТЕГРИТЕТУ
И СУВЕРЕНИТЕТУ И ЕФЕКТИ НА
РЕГИОНАЛНУ САРАДЊУ – СЛУЧАЈ
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И БОСНЕ И
ХЕРЦЕГОВИНЕ 95-121

Дејан Тадић, Вук Лазић
МЕСТО „БУЊЕВАЧКОГ ПИТАЊА”
У САВРЕМЕНИМ СРПСКО-ХРВАТСКИМ
ОДНОСИМА 123-139

_____	
Јелена Вујановић, Никола Перишић	
МЕДИЈИ БЕЗ АДЕКВАТНОГ НАДЗОРА: УЛОГА РЕМ-А У МОНИТОРИНГУ ИЗБОРНИХ КАМПАЊА У СРБИЈИ	141-161
_____	
Лазар Стојановић	
БЕЗБЕДНОСНА И ПРОПАГАНДНА КОМПОНЕНТА У ПРЕВРАТНИЧКИМ АКТИВНОСТИМА НА ПОСТСОВЈЕТСКОМ ПРОСТОРУ	163-182
_____	
Марија Д. Марсенић	
КУЛТУРА ОТКАЗИВАЊА У ГЛОБАЛНОЈ ПОЛИТИЦИ – ОТКАЗИВАЊЕ „МЕКЕ МОЋИ” РУСИЈЕ КАО ПОСЛЕДИЦА РУСКО-УКРАЈИНСКОГ РАТА	185-204
_____	
Милица Топаловић	
МЕЂУНАРОДНА ВОЈНА САРАДЊА ДРЖАВА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА ИЗ УГЛА УЧЕШЋА У МЕЂУНАРОДНИМ ВОЈНИМ ВЕЖБАМА	207-229
_____	
Невена Јовановић	
ПРЕДСЕДНИЧКИ ИЗБОРИ У СЈЕДИЊЕНИМ АМЕРИЧКИМ ДРЖАВАМА 2024. ГОДИНЕ И БУДУЋНОСТ АМЕРИЧКЕ УЛОГЕ У МЕЂУНАРОДНОМ ПОРЕТКУ	231-254
_____	
Немања Пурић	
BRICS КАО ГЕОПОЛИТИЧКИ АКТЕР – ПОТЕНЦИЈАЛ ЗА ИНСТИТУЦИОНАЛИ РАЗВОЈ	257-277
_____	

Петар Милутиновић	
ТЕХНОЛОШКО НАДМЕТАЊЕ ИЗМЕЂУ СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА И ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У ДОМЕНУ ДИГИТАЛНЕ СУВЕРЕНОСТИ И ТЕХНОЛОШКЕ АУТОНОМИЈЕ	279-296
Петар С. Ђурчић	
НЕМАЧКА ЛЕВИЦА И ИЗБОРИ 2024. ГОДИНЕ: НАСТАВАК ПАДА ИЛИ ПОЧЕТАК УСПОНА?	299-321
Саво Симић	
ИЗАЗОВИ И ДИЛЕМЕ ОПОЗИЦИЈЕ ПРЕД НОВИМ ВАНРЕДНИМ ИЗБОРИМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ ДЕЦЕМБРА 2023. ГОДИНЕ: ИЗБОРНИ ГУБИТНИК ИЛИ АКТЕР ИЗБОРНОГ ПРЕОКРЕТА	323-350
Стефан Анђелковић	
ЛИБЕРАЛИЗАМ И КРИЗА ДЕМОКРАТИЈЕ У САВРЕМЕНОМ ЕВРОПСКОМ КОНТЕКСТУ	353-374

TABLE OF CONTENTS

EDITORS' PREFACE	09-10

Andrea Matijević, Nenad Spasojević	
POLITICAL SCIENCES AT THE CROSSROADS? CHALLENGES AND PERSPECTIVES OF ACADEMIC RESEARCH	13-45

Aleksandar Kovačević	
THE OPEN DATA IN PUBLIC ADMINISTRATION – A CASE STUDY OF THE REPUBLIC OF SERBIA	47-71

Andrijana Jovanović, Bojana Sekulić	
EDUCATION AND EMPLOYMENT POLICY THROUGH THE PRISM OF GENDER EQUALITY	73-92

Danica Lazović	
THE POLICY OF THE REPUBLIC OF TURKEY TOWARDS TERRITORIAL INTEGRITY AND SOVEREIGNTY AND EFFECTS ON REGIONAL COOPERATION – THE CASE OF THE REPUBLIC OF SERBIA AND BOSNIA AND HERZEGOVINA	95-121

Dejan Tadić, Vuk Lazić	
THE PLACE OF THE “BUNJEVCI ISSUE” IN CONTEMPORARY SERBIAN-CROATIAN RELATIONS	123-139

Jelena Vujanović, Nikola Perišić	
MEDIA WITHOUT ADEQUATE SUPERVISION: THE ROLE OF REM IN MONITORING ELECTION CAMPAIGNS IN SERBIA	141-161
Lazar Stojanović	
SECURITY AND PROPAGANDA COMPONENT IN REVOLUTIONARY ACTIVITIES IN THE POST-SOVIET SPACE	163-182
Marija D. Marsenić	
CANCEL CULTURE IN GLOBAL POLITICS – CANCELLATION OF RUSSIAN “SOFT POWER” AS A CONSEQUENCE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR	185-204
Milica Topalović	
INTERNATIONAL MILITARY COOPERATION OF WESTERN BALKAN COUNTRIES FROM THE POINT OF VIEW OF PARTICIPATION IN INTERNATIONAL MILITARY EXERCISES	207-229
Nevena Jovanović	
THE PRESIDENTIAL ELECTIONS IN THE UNITED STATES OF AMERICA 2024 AND THE FUTURE OF THE AMERICAN ROLE IN THE INTERNATIONAL ORDER	231-254
Nemanja Purić	
BRICS AS A GEOPOLITICAL ACTOR – POTENTIAL FOR INSTITUTIONAL DEVELOPMENT	257-277

Petar Milutinović
THE TECHNOLOGICAL COMPETITION
BETWEEN THE UNITED STATES AND THE
EUROPEAN UNION IN THE DOMAIN
OF DIGITAL SOVEREIGNTY AND
TECHNOLOGICAL AUTONOMY 279-296

Petar S. Ćurčić
THE GERMAN LEFT AND THE 2024
ELECTIONS: CONTINUED DECLINE
OR BEGINNING OF THE RISE? 299-321

Savo Simić
CHALLENGES AND DILEMMAS OF THE
OPPOSITION AHEAD OF THE NEW SNAP
ELECTIONS IN THE REPUBLIC OF SERBIA IN
DECEMBER 2023: ELECTORAL RUNNER-UP OR
AN ACTOR OF ELECTORAL TURNAROUND 323-350

Stefan Anđelković
LIBERALISM AND DEMOCRACY CRISIS IN
THE CONTEMPORARY EUROPEAN CONTEXT 353-374

Предговор

Зборник пред вама резултат је научне конференције „Перспективе политичких наука у савременом друштву II” одржане 7–8. децембра 2023. године у организацији Института за политичке студије, Београд. Изворно настала у циљу успостављања традиционалног окупљања младих истраживача, друга по реду конференција овог карактера окупила је истраживаче–приправнике, истраживаче–сараднике и асистенте са научних института и факултета у сфери друштвено-хуманистичких наука из целе Србије, конкретно 25 излагача са преко 10 различитих научно-наставних институција.

Сам зборник којим је неколико месеци касније исходвала ова научна конференција обухвата 15 радова из различитих области које утемељују савремене политичке науке, у настојању да се укаже на њихове перспективе и савремене тенденције развоја. С тим циљем, у уводном раду уредника (*А. Матијевић, Н. Спасојевић*) анализирају се питања попут специфичног предмета политичких наука, њихове интердисциплинарности, проблема селекције изучавања различитих феномена, али и повезнице са кризом демократије и технолошким развојем, и све то у контексту перспектива научно-истраживачког рада у оквиру политичких наука. Остатак зборника, тематски посматрано, обухвата радове који се могу груписати у следеће целине: 1) Криза демократије и успон хибридних режимау Европи (*С. Анђелковић; Ј. Стојановић*), 2) Медији и јавна управа у поларизованом политичком контексту (*Ј. Вујановић, Н. Перишић; А. Ковачевић*), 3) Избори у Србији, Немачкој и САД – талас политичких промена или *status quo?* (*С. Симић, П. Ђурчић; Н. Јовановић*), 4) Геополитика великих сила и замрзнути конфликти у 21. веку (*Н. Пурић; М. Марсенић; П. Милутиновић*), 5) Србија и суседи: историјски развој и савремене тенденције регионалне сарадње (*М. Топаловић; Д. Лазовић; Д. Тадић, В. Лазвић*), и 6) Тржиште рада и систем социјалне заштите у Републици Србији: изазови и перспективе (*А. Јовановић, Б. Секулић*).

Уредници зборника користе прилику да се захвале најпре колегама Милици Топаловић и Саву Симићу, као члановима Организационог одбора конференције који су били од неизмерне помоћи и који ће у годинама које следе допринети задржавању

праксе одржавања конференције и рада на зборнику „Перспективе политичких наука у савременом друштву”. Посебну захвалност дугујемо и др Миши Стојадиновићу, научном саветнику и директору Института за политичке студије, чија је подршка нарочито допринела да се овакав скуп одржи и да се овај зборник објави, затим и Програмском одбору конференције, али и рецензентима радова захваљујући чијим сугестијама су радови који су пред вама употпуњенији и квалитетнији. На крају, али не и најмање важно, неизмерно смо захвални и свим учесницима конференције и ауторима радова, и надамо се да ће наставити да својим радовима доприносе квалитету и будућих зборника.

У Београду, март 2024. године

Ненад Спасојевић

Андреа Матијевић

Андреа Матијевић*

Институт за политичке студије, Београд

Ненад Спасојевић**

Институт за политичке студије, Београд

ПОЛИТИЧКЕ НАУКЕ НА РАСКРШЋУ? ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ НАУЧНО-ИСТРАЖИВАЧКОГ РАДА

Сажетак

У савременом свету, политичке науке суочавају се са значајним трансформацијама и изазовима који одређују правац развоја саме дисциплине. Овај рад има за циљ да прикаже кључне аспекте ових тенденција, указујући на базичне политиколошке, методолошке и филозофске основе политичких наука које одређују њихов потенцијал за разумевање савременог политичког контекста. У раду се полази од интердисциплинарности као одлике политикологије која омогућава дубље разумевање политичких и ширих друштвених феномена. Рад наставља са разматрањем изазова насталих под утицајем глобализације, услед чега је наглашена потреба за глобалним разумевањем политичких проблема и динамика. Паралелно с овим процесима све више се говори и о кризи демократије, која укључује пораст популизма, претњу изборном интегритету и урушавање демократских институција. Технолошки напредак задржава свој континуитет и његова улога у обликовању политичког дискурса, мобилизацији бирача и доношењу политичких одлука је све

* Имејл адреса: andrea.matijevic@ips.ac.rs

** Имејл адреса: nenad.spasojevic@ips.ac.rs

присутнија. Услед оваквих тенденција јавља се све већа потреба за политиколошким истраживањима која се заснивају на примени варијетета метода, а све у циљу ригорознијих и емпиријски утемељенијих истраживања политичког понашања, политичких институција и исхода. Суочене са овим изазовима и перспективама, од политичких наука захтева се успостављање веће повезаности између академских истраживања и политичке праксе, како би се осигурао допринос политиколошких истраживања у решавању стварних политичких проблема.

Кључне речи: политичке науке, интердисциплинарност, глобализација, криза демократије, дигитализација, научно-истраживачки рад

УВОДНА РАЗМАТРАЊА – РАЗВОЈ И ЗАСНОВАНOST ПОЛИТИЧКИХ НАУКА КАО АКАДЕМСКЕ ДИСЦИПЛИНЕ

Основно питање са којим се суочавају они који претендују да се баве изучавањем науке о политици јесте питање шта су заправо политичке науке. На ово питање професори и емеритуси политичких наука у прошлости нису, па ни данас не могу дати једнозначне одговоре. Основне академске студије сваког студента политичких наука започињу овом дилемом, а убрзо постаје јасно да јединствен одговор не постоји – постоји само низ различитих концепција „великих имена”, које се данас изучавају као почетни кораци у приближавању науке о политици. Ипак, поједини аутори мишљења су да је дефинисање политичких наука непотребно, па чак и тривијално. Роберт Дал (*Robert Dahl*) је посматрао ово питање као изразито метафизичко, а да одговор на исто не може довести до успостављања искључиво једне теореме. По њему, свака од тих дефиниција морала би проћи тест практичне примене, а емпиријски тестови спроводе се кроз суочавање претпоставки са стварним светом, не кроз покушаје дефинисања. У најкраћем, Дал је био виђења да би овакви покушаји могли завршити тиме да политичке науке изгубе карактер „научности” (Dahl 1955, 482; 489).

Проблем дефинисања политичких наука отвара простор за друге спорне тачке, које доводе до потребе за својеврсном одбраном политикологије. Један од највећих таквих спорова у тумачењима постоји у оквиру дебате о заснованости науке о политици. Политичке науке терете се као „безобалан” појам, као наука без сопственог предмета и метода истраживања, опредељујући питања попут Манхајмовог (*Karl Mannheim*) – да ли је наука о политици уопште могућа (Mannheim 1991, 90)?

Према појединим ауторима, као што је проф. Симеуновић (2009, 16), све примедбе и питања о заснованости постојања политичких наука као научне дисциплине проистичу од погрешних претпоставки о томе да ли су политичке науке нова или стара наука. Преглед литературе упућује на закључак да и данас траје дебата и оспоравања по овом питању. Аутори америчке и британске провинијенције наводе или да се ради о новој науци која тек треба да се конституише, или да су политичке науке конституисане као научна дисциплина тек након 1950-их. Сартори (*Giovanni Sartori*) је, у свом елаборату из 2004. године, истакао да су политичке науке стекле посебан предмет истраживања тек пола века раније (Sartori 2004, 785). Кључним моментом за развој ове научне дисциплине Бароу (*Clyde W. Barrow*) сматра настанак новог покрета у политичким наукама, који везује за период након протестних покрета 1968. године које, према њему, „старе” политичке науке нису могле адекватно да објасне, јер су пре овога представљале само „идеологију естаблишмента” (*establishment ideology*), а не независну науку (Barrow 2008; Barrow 2017). Одређење овог моментума као кључног у развоју политичких наука не треба да изненади, барем када су у питању аутори из САД и Велике Британије. Наиме, 1950-е и 1960-е представљају доба уплива позитивистичке парадигме, односно бихејвиоризма и теорије рационалног избора у политикологију у овим државама. Упркос критикама позитивистичког приступа из угла неоинституционализма у епохалном делу Гудина (*Robert E. Goodin*) и Клингемана (*Hans-Dieter Klingemann*) “*A New Handbook of Political Science*” (Goodin and Klingemann 1998), упркос одјеку пост-позитивистичке перспективе Марша (*David Marsh*) и Стоукера (*Gerry Stoker*) (Marsh and Stoker 2002), Марш и Савињи (*Heather Savigny*) (Marsh and Savigny 2004) су, прегледом резултата у научним часописима у САД и Великој Британији, показали да у политичким наукама и даље остају доминантни радови америчких аутора и радови писани из позитивистичке перспективе. Другим

речима, за америчке и британске катедре политичке науке стичу (и задржавају) карактер научности онда када се базирају на егзактности позитивистичких приступа која им омогућава поређење са природним наукама.

Ипак, поједини домаћи аутори су другачијег става, па је према њима наука о политици веома стара, по некима и најстарија друштвена наука (Ратковић 1985, 17). Ова позиција подразумева да је мисао о политици зачета веома рано, у старим цивилизацијама Индијаца, Кинеза, Феничана и Маја, а да је наука о политици у античко доба софиста, Сократа, Платона и Аристотела издвојена од филозофије и стекла статус „краљевске науке” (*episteme basilike*). Њена даља еволуција укључује рану средњевековну политичку мисао пре свега Светог Августина и Томе Аквинског, затим политичких мислилаца Истока ал Мавардија, ал Газалија и Ибн Халдуна, али и Никола Макијавелија, чије су идеје даље развијали Томас Хобс и Жан Боден. Нарочито плодан период за развој политичке мисли био је период од 16. до 19. века, када су свој допринос дали Лок, Русо, Монтескје, Волтер, Сен-Симон, Овен, Кант, Хегел, а потом и Маркс и Бакуњин и многи други. Период 19. и 20. века, као време бујања политичких институција и политичких идеологија, постаје предмет модерног и пост-модерног политичко-научног разматрања, а 20. век доноси и кризу политичких наука услед, као што је већ поменуто, инсистирања на егзактности којом се одликују природне науке и емпиријским истраживањима. Тек с краја 20. и почетком 21. века увиђа се да оваква истраживања немају велики значај уколико се не проучавају у ширем друштвено-политичком контексту. Према ауторима који инсистирају на науци о политици као старој науци, управо овај историјски развој указује на „потпуни континуитет”, којим се ретко одликују друге друштвене науке (Симеуновић 2009, 16–19).

Циљ овог рада није да понуди коначне одговоре на горенаведена „вечита питања”, већ да развој политичких наука контекстуализује у савремене теоријско-емпиријске дилеме. На овај начин, аутори настоје да понуде неке закључке који би у коначници могли допринети разумевању праваца развоја и перспектива политичких наука уопште. За потребе овог рада, аутори се опредељују ка анализи одређених феномена, никако не сугеришући да тиме исцрпљују сва отворена питања савремених политичких наука. Након уводног излагања, аутори посебну пажњу поклањају још једној од дилема заснованости

политичких наука, а то је њен интердисциплинарни карактер, повезујући ово питање са савременим изазовима друштвено-политичке реалности. У том смислу, посебан осврт аутори праве на процес глобализације која доводи до глобално значајних феномена, у виду финансијске кризе, пандемије Covid-19, ратних сукоба и других, затим на кризу демократије која карактерише највећи број држава, њене узроке и последице, али и на ефекте технолошког напретка и дигитализације и њихову улогу у обликовању политичког дискурса, мобилизацији бирача и доношењу политичких одлука. Закључна разматрања посвећена су изазовима научно-истраживачког рада који проистичу из проблема са којима се суочавају политичке науке данас.

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНОСТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА – ПРОБЛЕМ ОДРЕЂЕЊА ПРЕДМЕТА ИЛИ УНИВЕРЗАЛНА РЕЛЕВАНТНОСТ?

У једном сету интервјуа објављеном у научном часопису *“Russian Review of Social Sciences”* (Galperin 2003, 85–87), проф. Карпович (*Валентин Никонович Карпович*), доктор филозофских наука са Универзитета у Новосибирску, наводи да политиколози свуда, не само у Русији, више наликују „гатарама и шаманима, него научницима” јер се њихово делање своди на „тумарање у мраку”, и да је чак у оквиру катедре за политичке науке на једном руском универзитету уочио да се као метод политичких наука користи „политичка астрологија”. У оквиру овог чланка објављене су оцене и других професора и академика, али и руских грађана, а свима њима је заједничко песимистичко виђење политичких наука – испитаници у својим тврдњама у начелу наводе да политиколози апстрахују елементе политичке реалности и да их тумаче у складу са тренутним приликама и интересима, као и да је политичким наукама потребно успостављање довољно јасне емпиријске базе и креирање модела истраживања.

Иако се теза о јаснијој основи и моделима истраживања у већој или мањој мери може сматрати оправданом, ипак је важно напоменути да оваква схватања могу представљати заводљива поједностављења. Када се пореде са природним наукама, домети политичких наука заиста делују као недовољни, а инсистирање на оваквим компарацијама континуирано умањује постигнућа науке о политици. Међутим, не треба заборавити да сложеност

друштвене интеракције, а тиме и отежано раздвајање различитих узрочних фактора, у условима у којима постоји само ограничен простор за примену експерименталне методе, нужно ограничава обим значајних помака у знању о политици. Оваква поређења ипак не значе да не треба признати допринос у разумевању комплексне политичке реалности до ког политичке науке заиста довеле, уместо преиспитивања о томе колико мало о тој реалности заправо знамо (Ware 2003, 527). Ако се ово посматра из угла тзв. истраживачке парадигме (*research paradigm*) као фундаменталних претпоставки на којима се заснива научна дисциплина, потребно је напоменути да је чак и Кун (*Thomas S. Kuhn*) као утемељивач овог концепта сматрао да је управо (не)постојање истраживачке парадигме оно што разликује природне од друштвених наука. Разлог за такво схватање по њему је у одсуству теоријског консензуса у друштвеним наукама, као и у одсуству револуционарних открића – у друштвеним наукама конструишу се само теорије, које је често немогуће тестирати, управо због чињенице да се друштвена реалност константно мења (Kuhn 1962).

Расправа о научности у контексту политичких наука наставља и даље од опште расправе о разликама природних и друштвених наука. Наиме, поред метода, предмет истраживања представља неизоставан и конститутивни елемент сваке науке, а током еволуције науке о политици сваку епоху њеног развоја готово је неизоставно карактерисало преиспитивање њеног специфичног предмета истраживања. Аутори попут Ајнсфелда (*Reiner Einsfeld*) и фон Бајмеа (*Klaus von Beyme*) сматрају да политичке науке користе области других наука, будући да немају свој предмет (Einsfeld and Beyme 2012). Данливи (*Patrick Dunleavy*) наводи да, уместо да буду посебна дисциплина, политичке науке настају „позајмљивањем” предмета од историје, филозофије, права, социологије, психологије, јавне управе и јавних политика, просторног планирања, међународних студија, грађанског образовања, и других дисциплина, и да свака стварна кохерентност у политичким наукама постоји само на најширем концептуалном нивоу (Siegelman 2002, према Dunleavy 2010, 240). Чињеница да наука о политици дели предмет проучавања са овим дисциплинама ипак не умањује реалну слику – политичке науке су одувек имале и свој специфичан предмет, а то је *политичка сфера* (Ратковић 1985, 65–79). Предмет науке о политици одређује политика као делање за опште добро – умно, разборито делање које су Грци

означавали као *phronesis*. Ипак, њен предмет је знатно сужен ако се сведе само на политичко делање, јер предмет политичких наука укључује и политичке процесе, односе, институције, организације у оквиру којих и према којима је усмерено то делање, затим друге политичке појаве, као и услове, разлоге и мотиве нечијег политичког делања. У најкраћем, предмет политичких наука је политичка сфера као релативно самостална област друштвене стварности (Симеуновић 2009, 22–24).

У својеврсном покушају успостављања научне оријентације политикологије као аналитичке, емпиријско-дескриптивне и критичко-практичне науке (Симеуновић 2002 75), наука о политици ипак је стекла интердисциплинаран карактер. Доуган (*Mattei Dogan*) сматра да је немогуће замислити историју науке о политици и њене тренутне трендове без њеног односа са другим друштвеним наукама. Он наводи и да је, иако је оквир политичких наука препун концепата „позајмљених” из других наука – хибридни концепата установљених у другим наукама, али исто тако „успешно посађених у оквиру науке о политици” – ова дисциплина ипак створила дугачак низ важних концепата за сопствену употребу. Додатно, Доуган је става да политичке науке и немају другог избора до да наставе да „живе у симбиози са другим друштвеним наукама”, и да ће моћи да одрже статус „креативне науке” само ако задрже ову „екстремност” (Dogan 1998, 97; 102; 125).¹

Ако се прихвати теза о нужности интердисциплинарног карактера политичких наука, поставља се даље питање о томе које то субдисциплине креирају овакав њихов карактер. Обзиром на константност у промени друштвено-политичке реалности, али и континуирано појављивање нових области од значаја за изучавање због својих политичких реперкусија (попут не тако давно успостављене субдисциплине еколошке политике, или у

¹ С друге стране, овај аутор критички је оријентисан према концепту интердисциплинарности као одредници карактера политичких наука, сматрајући га неадекватним услед савремених трендова у друштвеним наукама. По њему, ниједан истраживач не може обухватити својим знањем више различитих дисциплина у целости, већ се његов приступ заснива на комбиновању *сегмената* различитих дисциплина. Управо због тога, термилошки прецизнијим сматра употребу термина *хибридизација фрагмената различитих наука*, којим означава позајмљивање и уступање теорија, метода и концепата између различитих наука (више видети: Dogan 1998, 98–101). Иако свесни ове термилошке непрецизности, аутори овог рада користе појам интердисциплинарности као синоним за Доуганову хибридизацију фрагмената наука, не као појам који сугерише комбиновање различитих дисциплина у целости.

последње време врло актуелног изучавања политичких импликација развоја вештачке интелигенције), креирање дефинитивне листе субдисциплина које дефинишу оквир политичких наука пуким методом енумерације представљало би погрешан приступ. Иако је пожељно задржати флексибилност и отвореност ка изучавању нових феномена (односно ка повезаности са (суб)дисциплинама које те феномене изучавају), такође је важно успоставити и неки минимални консензус о томе шта се сматра оквиром политичких наука. У том смислу, асоцијације политичких наука (глобално посматрано) данас обично полазе од листе субдисциплина коју наводе Гудин и Клигенман у већ поменутом зборнику “*A New Handbook of Political Science*”. Ова листа укључује редом: *политичке институције, политичко понашање, упоредну политику, међународне односе, политичку теорију, студије јавних политика и јавне управе, политичку економију и методологију политиколошких истраживања*, као најважније субдисциплине политичких наука. Што се конкретно Србије тиче, на Факултету политичких наука Универзитета у Београду, као јединој државној високошколској установи матичној за науку о политици, уз политикологију и међународне студије које својим курикулумима обухватају све горенаведене субдисциплине (али и неке друге), постоје још две катедре (смера) на основним академским студијама: социјална политика и социјални рад, и новинарство и комуникологија, док се слична матрица задржава и на вишим нивоима студија.

И поред интердисциплинарности као једној од карактеристика политичких наука, неке границе истраживачког обухвата ипак треба да постоје. Како је још 1970. године Истон (*David Easton*) проценио, ниједна наука не може самостално да се носи са комплексношћу реалности око нас, а да само анализом, односно распарчавањем света на јединице истраживања којима се може управљати политичке науке могу задовољити „сталне потребе сложеног, пост-индустријског друштва за поузданијим знањем” (*Easton 1970, 211–212*). И заиста, проблем спровођења кумулативних истраживања у брзпроменљивом окружењу људског понашања, односно огроман обухват политички релевантних питања, отежавају политичким наукама „долазак до прецизних резултата” (*Smith 2002, 200*). Ове препреке постају очигледне када се за предмет анализе узму глобално релевантни феномени, како у прошлости, тако и данас.

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ПОЛИТИЧКЕ НАУКЕ - СЕЛЕКТИВНОСТ ИЗУЧАВАЊА (ГЛОБАЛНИХ) ФЕНОМЕНА

Политичке науке су међу последњим из корпуса друштвених наука које су се одвојиле као посебна научна дисциплина. Иако тај процес траје већ дужи период, у српској политикологији тај процес је нешто касније интензивирао, тачније у другој половини 20. века (Мировић Јанковић и Матић 2019, 99). Процес глобализације као такав прожима се у значајној мери и кроз политичке науке, а уједно прати и њихов еволуитиван процес како на националним нивоима, тако и глобално. Главна карактеристика савременог глобалног света јесте динамичност промена и њихова изражена смењивост. У том контексту се може посматрати веза између не само политичких наука и глобализације, него и са другим друштвеним наукама. Ентони Гиденс (*Anthony Giddens*) анализирајући уплив глобализације у научну сферу истиче да глобализација „има снажан утицај како на свет политичке теорије, тако и на свет друштвених наука” (Гиденс 2003, 145).

Једна од честих фраза које се користе у контексту глобализације јесте да је свет данас повезанији него икада пре, али исто тако њој се може придодати и експресна смена актуелности догађаја, односно губљења примарности и појаве нових трендова. Теорије које изучавају глобализацију „баве се већим бројем сложених и узајамно повезаних процеса, пре свега, оних у домену економије, технологије, културе, животне средине и политике” (Neš 2006, 59). У одређењу термина глобализације постоје различита схватања. С једне стране, глобализација се перципира као објективан и спонтан планетарни процес, а са друге она се пак схвата као пројекат доминације Запада, односно американизације света. Професор Печуљић (2014, 17) наводи да, док за једне глобализација означава „интеграцију света, стварање глобалне економије и космополитске културе”, друга теоријска струја више наглашава да глобализација „неизбежно изазива фрагментацију, све дубљи социјални јаз између светова и сукоб цивилизација”.

Ако посматрамо глобална дешавања у 21. веку, учићемо бројне догађаје који су привукли пажњу светске јавности. Ти догађаји су по својој трајности, интензитету, обухвату и последицама различитог степена, али је њихова појава оставила за собом ефекте

по међународни поредак. Како би савремени моменат глобализације практичније био представљен, глобални догађаји посматраног временског периода биће анализирани кроз четири феномена кластерована у три засебне групе. Сваки на свој начин, они су креирали, или и даље креирају глобалну слику света, потврђујући да и данас последице различитих дешавања не познају националне или било какве границе.

Први у низу феномена у посматраном периоду од значаја за ову анализу јесте глобална финансијска криза. Овај вид економског феномена крајем прве деценије XXI века изазвао је тектонске потресе на глобалном финансијском тржишту. За професора Симића (2013, 24), ова глобална финансијска криза је после кризе из 1929. године највећи ударац за западни свет јер је „довела у питање саме темеље либералног капитализма”. После слома Азијских банака 1997. године, чини се да најугицајније светске државе, а у првом реду Сједињене Америчке Државе, нису адекватно одреаговале на потенцијалне ризике. Услед губитка хегемонистичке улоге САД, а уз одсуство формирања адекватних глобалних институција као вид контратеже, у року од једне деценије дошло је до нове економске кризе, која се 2008. године прелила на читав свет. Како наводи Стиглиц (*Joseph Stiglitz*) неједнаки приступ „моћних држава Запада” према малим државама, кад је „стегање каиша” у питању, довео је само до раста њиховог неповерења, али и до основа за стварање нових (алтернативних) савеза тих држава, од којих је свакако најзначајнији БРИКС (Бразил, Русија, Индија, Кина, Јужноафричка република [*Brasil, Russia, India, China, South Africa - BRICS*]) (Stiglic 2018, 401–402, 414–415). Многи аутори сматрају да су БРИКС државе искористиле могућности глобализације и да су кроз развој мултиполарности у 21. веку значајно утицале на усложњавање међународни односи (Simić 2013, 38–39).

Другу деценију 21. века обележили су бројни догађаји од којих је сваки на свој начин имао утицаја на светска дешавања. Арапско пролеће на територији држава МЕНА (Блиски Исток и Северна Африка [*Middle East and North Africa*]), које се домино ефектом ширило у овом региону, обележио је почетак ове деценије. Исход таласа револуционарних покрета против владајућих режима разликује се међу државама овог региона, од оних у којима су сукоби брзо окончани, до држава у којима су оружани конфликти настављени током посматране деценије и/или се и даље одликују стањем перманентне нестабилности (Aras and Falk 2016, 1–3).

Последице Арапског пролећа прелиле су се и на европски континент, најдиректније кроз Мигрантску кризу која је свој врхунац достигла током 2015. и 2016. године. Према подацима током ове две године, преко балканске руте даље ка ЕУ прошло је око 764.000 особа (Džidić 2022, 155). Упркос ефектима мигрантских токова, напоредо с овом кризом у Европи је текао још један процес од светског значаја - одржавање Климатског самита крајем 2015. године у Паризу. Споразум којим је овај самит резултирао сматра се дугорочним темељом за решавање проблема климатских промена (Тодић 2016, 112–113). Овај споразум многи сматрају и кључним за „оживљавање” борбе против климатских промена, а поред оваквог „пробоја” у овој области, он је пробудио и наду о поновном расту поверења у мултилатерализам зарад решавања заједничких проблема (Zheng, Chao and Yhang 2016, 4). Ипак, Европа није остала имуна на наведене негативне тенденције. Садејство кризе Евроzone, мигрантске кризе и последичног раста евроскептицизма резултирало је Брежитом (*Brexit*) – првим иступањем из чланства ЕУ у историји ове наднационалне организације од стране Уједињеног краљевства Велике Британије и Северне Ирске. Као разлоге за иступањем поједини аутори виде не само у британском песимизму према европским институцијама, већ и у деценијски присутним „разликама између британске и континенталне традиције” (Somai 2021, 36).

И поред несумњиве релевантности претходно поменутих феномена у другој деценији 21. века, као феномен који се за потребе овог рада сматра другом референтном тачком (тј. тзв. другим егзогеним шоком) узима се пандемија вируса Covid-19. И други аутори, попут Тубић Ђурчић (2022, 62), наводе глобалну финансијску кризу и пандемију Covid-19 као примере егзогених шокова од пресудног значаја по архитектуру међународног система. Поред тога она истиче да је пандемија „оптеретила глобалну економију” носећи притом огромну штету тржишту рада. Велики број аутора бавио се у својим истраживањима последицама пандемије по ментално здравље грађана. У истраживању које су спровели Виркнер (*Janine Wirkner*) и други наводе да ће у годинама које долазе последице по ментално здравље грађана бити далеко видљивије. Такође истичу да је пандемија имала и утицај на то да се о проблему менталног здравља говори више у јавности и да и изазови и у тој области све више долазе до изражаја (Wirkner et al. 2021, 318).

Коначно, трећу групу чине два веома актуелна феномена: рат у Украјини и рат у Гази. Када је реч о руско-украјинском конфликту, у првом наврату се могло рећи да је реч о оружаном сукобу, затим се могло рећи да тај сукоб прераста у кризу, али је, обзиром на стање на терену и период трајања, неспорно да се ипак ради о рату. За Русију је распад Совјетског савеза представљао „губитак снаге”, а уједно је на милионе Руса остало „ван матице”. Тензије у односу са Украјином отпочињу са одласком Јануковича (*Виктор Федорович Јанукович*) са власти и анексије Крима од стране Русије 2014. године (Lončar 2022, 10–11). Иако су односи од тада неповољни, они су ескалирали фебруара 2022. године, када је Русија иницирала војно деловање према Украјини. Након скоро две године рата стање на терену пратило је периоде смењивања у погледу покретања нових офанзива међу зараћеним странама до момената статичности и заузимања линија на фронту дугачком преко хиљаду километара (Latschan 2023).

Да је смењивост догађаја присутна и када се говори о сукобима, најбоље показује заинтересованост светске јавности за нове (старе) сукобе између Израела и Палестине. Почетком октобра 2023. године догодио се многе изненадни напад припадника Хамаса (*Harakat al-Muqāwamah al-ʿIslāmiyyah*) и са њима повезаних фракција које су муњевито деловале и довеле до обнављања вишедеценијских сукоба² између двеју страна. Овај напад изазвао је низ нових ракетних напада, али и изјава које су указивале на спремност да се у оваквим сукобима иде до крајњих граница (Ragad, Irvin-Braun, Garman and Sedon 2023). Такође ово је поновно отворило питање решавања односа Израела и Палестине. Досадашњи покушаји остали су без решења и чини се да успостављање дугорочног мира, било да се говори о формирању јединствене државе или постојању две независне државе има све мање перспектива (Ziv 2023, 30).

Последице ова два догађаја имају различите импликације по политичке, безбедносне, економске, али и енергетске и еколошке аспекте како на регионалном тако и на глобалном нивоу. Поред тога треба истаћи да ови сукоби са собом доносе нове таласе миграција становништва, што је карактеристичан изазов за сваки сукоб. На то треба додати и постојање интереса „великих држава” и њихово заузимање позиција и страна у оваквим сукобима, што додатно компликује већ довољно закомпликоване односе у овим сукобима.

² О историјату сукоба између Израела и Палестине, као и основама које су довеле до настанка видети више на: James 2014.

Нова жаришта потенцијалних криза или сукоба присутна су у бројним регионима света. Тако са последњим догађајима из септембра месеца у кавкаском региону у области Нагорно-Карабах обнавља се сукоб између Азербејџана и Јерменије. Покретањем војне офанзиве од стране Азербејџана (Лаџан 2023), само су пролонгирани и онако тешки дипломатски преговори у решавању овог спора који интензивно траје од распада Совјетског савеза (Nikolić 2021, 108–109). С друге стране, и на територији Косова*³ све су учесталији инциденти који стварају изнова тензије у балканском региону. Прекиди у преговорима и спор процес између двеју страна, обележили су и питање решавања овог спора. Поред тога, дешавања која с времена на време доводе до инцидената указују на тешко проналажење компромисног решења (Мојашевић 2023, 88–89). Са наведеном ескалацијом затвара се круг анализе конфликта на глобалној сцени спроведеној за потребе овог раду. Анализиране конфликте треба посматрати и као четири чворне геополитичке тачке, али и као „замрзнуте конфликте”.⁴ На основу свега изнетог може се закључити да су промене на светској сцени учестале и да доводе до отварања нерешених питања појединих замрзнутих конфликта, али исто тако доводе до појаве нових изазова који ће неспорно бити део будућих научних и истраживачких подухвата.

КРИЗА ДЕМОКРАТИЈЕ У 21. ВЕКУ И ПРОБЛЕМ МЕРЕЊА СТЕПЕНА ДЕМОКРАТСКОГ РАЗВОЈА

Академске расправе о демократији углавном првенствено отварају питање њеног терминолошког одређења, односно њене дефиниције. Као што проф. Крстић (2008, 12) примећује, веома је тешко једноставно и сажето рећи шта демократија заправо представља, јер она припада роду „великих политичких појмова”. Другим речима, дефинисање демократије представља комплексан задатак због њене сложене природе, али и различитих тумачења и контекста. Иако је садржај појма историјски еволуирао и нема исто значење у свим епохама друштва, савремено схватање демократије

³ Назив „Косово” не прејудуцира његов статус и у складу је са Резолуцијом 1244 Уједињених нација, као и одлуком Међународног суда правде о Декларацији о независности Косова.

⁴ Термин замрзнут конфликт почиње активно да се користи у међународним односима од 90-их година прошлог века, а односи се на конфликте у којима су борбе и сукоби престали у посматраном периоду, али да је ситуација на терену таква да до конфликта различитих интензитета може поново доћи. Видети више на: Smetana and Ludvik, 2019.

ослања се на постулате демократског уређења које дефинишу антички филозофи, средњовековни мислиоци и аутори од 16. века наовамо, уз прилагођавање друштвено-политичком контексту. Нарочито плодан период мисли о демократији и о политичком уређењу уопште биле су године након Другог светског рата. То је период капиталног дела Алмонда (*Gabriel Almond*) и Вербе (*Sidney Verba*) “*The Civic Culture*” (Almond and Verba 1963), затим Керол Пејтман (*Carol Pateman*) и њеног дела “*Participation and Democratic Theory*” (Pateman 1970), али и радова о теорији демократије Дала и Липсета (*Martin Seymour Lipset*) и других, период у ком је масовна политичка партиципација означена као „жила куцавица” успешне функције представничке демократије.

При дефинисању демократије, Сартори сматра да постоје две могуће опције: а) примењујући Аристотелов принцип искључиве средине, демократија и недемократија представљају контрадикторне и узајамно искључујуће термине, и да стога свака политичка заједница може бити или демократска или недемократска, и б) демократски и недемократски режими дефинишу се као екстремни полови континуума који садржи и прелазна решења, односно различите ступеве демократског развоја (Sartori 2004, 786). Готово универзално прихватање потоњег приступа отворило је простор за још једну дилему, коју карактерише разликовање између *минималистичке* и *максималистичке* концепције демократије (Coppedge 2005). Примера ради, Далов концепт полиархије као једна од академски најшире прихваћених дефиниција демократије се може посматрати као минималистичка концепција.⁵ И поред тога што је потпуни консензус о одређењу демократије тешко постићи, чини се да се већина савремених аутора слаже да фундаменталне карактеристике демократије укључују владавину засновану на вољи већине и сагласности оних којима се влада, постојање слободних и фер избора и заштиту основних људских и мањинских права. Ако прихватимо овакво одређење као минималистичко, поставља се питање шта онда представља максималистичку дефиницију демократије, односно у којој мери је минимално одређење схваћено као *conditio sine qua non* потребно проширити како би се добила свеобухватна дефиниција демократије?

⁵ Према Далу, полиархија се састоји од осам компоненти, односно институционалних предуслова. Више о томе видети: Dahl 1970.

Ова дилема надаље се одсликава и кроз *проблем мерења демократије*. Као и при дефинисању, политичке науке предлажу више димензија и критеријума које треба узети у обзир при мерењу демократије. Елементе као што су политичка партиципација, владавина права, слобода говора и фер и редовни избори, који се често помињу као интегрални делови демократије, самим тим је потребно укључити и у мерења. Међутим, разлике се јављају приликом покушаја усаглашавања ових димензија, јер различите културе и друштва могу ставити различити приоритет на одређене аспекте демократије у односу на друге. И поред ових разлика, до данашњих дана најпознатијим и универзално прихваћеним извештајима о мерењу демократије сматрају се они које од 1973. објављује Фридом Хаус (*Freedom House*). Ови годишњи "*Freedom in the World*" извештаји обухватају податке за 195 држава и 15 територија. Ипак, мерења Фридом Хауса ограничена су на мерење остваривања политичких и грађанских слобода, и покривају димензије изборног процеса и политичког плурализма, а само у мањој мери димензије функционисања владе и неке аспекте политичке партиципације (видети: Freedom House 2023). Појмови слобода и демократија често користе да означе исте појаве, али они нису синоними – демократија представља сет пракси и принципа којима се институционализују, а тиме у коначници и штите слободе. Слободе јесу нужна, али не и довољна компонента демократије. Другим речима, мерења ове фондације заснивају на једном минималистичком одређењу демократије, а временом је уочена потреба да се у ова мерења укључе и аспекти попут политичке културе и других друштвених аспеката демократских заједница. Међу алтернативама, најсвеобухватнијим се могу сматрати извештаји Економист групе (*The Economist Intelligence Unit*) која почевши од 2006. године мери вредности индекса демократије (*democracy index*) за 165 држава и две територије (тзв. микродржаве су искључене из аналитичког опуса). Индекс демократије изражава се кроз вредности 1–10 и зарачунава се на основу пондера за пет категорија: 1) изборни процес и плурализам; 2) грађанске слободе; 3) функционисање и рад владе; 4) политичка партиципација, и 5) политичка култура. Ових пет категорија су међузависне и формирају јединствену концептуалну целину (видети: The Economist Intelligence Unit 2023).⁶ На основу

⁶ Ипак, и аутори ових извештаја свесни су да чак ни овакво одређење демократије не покрива одређене аспекте, попут нивоа економског и друштвеног благостања, које поједини аутори такође сматрају круцијалним компонентама демократије.

вредности индикатора у оквиру ових категорија, свака држава се класификује као један од четири могућа режима: потпуна демократија (*full democracy*), слаба демократија (*flawed democracy*), хибридни режим (*hybrid regime*) или ауторитарни режим (*authoritarian regime*).

Према последњем извештају који приказује вредности индекса демократије за 2022. годину уочава се стагнација у демократском развоју на светском нивоу, обзиром да је вредност просечног индекса демократије за 2022. годину (5.29) готово непромењена у односу на 2021. годину (5.28), упркос чињеници да је током 2022. године дошло до напуштања Covid-19 мера које су током 2020. и 2021. године ограничавале поједине индивидуалне слободе грађана. Око 43% држава и територија у оквиру узорка у 2022. години се могу сматрати демократијама, али само 8% њих представља потпуне демократије, док готово 37% светске популације живи у државама ауторитарног режима. Русија је забележила највећи пад вредности индекса у оквиру узорка за посматрану годину, обзиром на то да је руска инвазија на Украјину праћена неприкривеном репресијом и цензуром „код куће”. Највишу вредност индекса демократије бележи Норвешка (9.81), док најнижу вредност овог индекса од 2021. године бележи Авганистан (0.32). Свеукупно, више од половине држава и територија из узорка (92) је или стагнирало или забележило пад вредности индекса демократије у току 2022. године, што је карактеристика и просечних регионалних вредности индекса. Изузетак представља Западна Европа, која ипак, упркос скромном расту вредности индекса од 0.14 поена, не успева да достигне регионални *peak* од 8.61, колика је вредност регионалног просека забележена за 2008. годину. С друге стране, регион Источне Европе, којим је обухваћен и регион Западног Балкана, бележи још скромнији раст од 0.03 поена и сада износи 5.39, а карактеристика овог региона од почетка објављивања ових извештаја је заправо пад вредности индекса демократије. Главном препреком демократског развоја у региону Источне Европе сматра се слаб квалитет институција, а подаци показују да се најнижи резултати бележе у оквиру категорије функционисања и рада владе. Када је реч о региону Западног Балкана, све државе овог субрегиона карактеришу се као слабе демократије, изузев Босне и Херцеговине која је оцењена као хибридни режим, а највиша вредност индекса демократије за 2022. годину додељена је Црној Гори, која је напредовала од хибридног режима ка слабој демократији годину дана раније. Србија је бележила раст вредности

овог индекса све до 2017. године, од када је, уз изузетак 2021. године, индекс демократије у благом паду, а овакав готово континуирани пад, индекс демократије за 2022. годину доводи до истих вредности као за 2012. годину (6.33) (The Economist Intelligence Unit 2023).

Приказ трендова демократског развоја креира још песимистичнију слику. Уз пад просечне вредности индекса демократије на светском нивоу са 5.52 у 2012. на 5.26 у 2022. години (а пад вредности бележи се и раније, још од 2008. године), уочава се да у овом десетогодишњем периоду само 58 од 167 држава и територија из узорка није забележило пад вредности овог индекса. Уз Србију, Монголија и Северна Кореја задржале су исти резултат, а осталих 55 држава и територија углавном су забележиле само благи раст. Такав раст није довео до драстичних промена у степену демократског развоја, јер у највећем броју случајева није дошло до промене статуса режима. Изузетак у том смислу представља само девет држава и територија.⁷ Фици је остварио највећи раст вредности индекса демократије у посматраном периоду (са 3.61 на 5.55), док је највећи пад забележила Либија (са 5.05 на 2.06) (The Economist Intelligence Unit 2013; The Economist Intelligence Unit 2023). Пад вредности светског просека сугерише да (релативно благи) раст индекса демократије у појединим државама и територијама није довољан да се надомести у значајном броју случајева драстичан пад вредности овог индекса.

Шта је узрок овакве кризе демократије на светском нивоу? Одговор на ово питање не може бити једнозначан, обзиром на разлике које постоје како између појединачних држава и територија, тако и између изазова по демократски развој у зависности од периода посматрања. Тако на пример Економист група истиче да се највећи изазови по демократију у 2022. години разликују и по регионима и по државама. Полазећи од поларизације друштва као важног фактора демократског назадовања у САД и Бразилу, ови аналитичари наводе и проблем картела дроге и с тим повезан проблем корупције у Латинској Америци и на Карибима као важније факторе демократске стагнације овог региона. Надаље се наводи да војна контрола територија од стране исламистичких група отежава

⁷ То су: Чиле (напредак од слабе до потпуне демократије), Фици (напредак од ауторитарног до хибридног режима), Сингапур (напредак од хибридног режима до слабе демократије), Шри Ланка (напредак од хибридног режима до слабе демократије), Тајван (напредак од слабе до потпуне демократије), као и афричке државе Обала Слоноваче, Гамбија, Мадагаскар и Нигерија, које су оствариле напредак од ауторитарног до хибридног режима.

демократски развој у Субсахарској Африци и на Блиском Истоку, али и у другим деловима Азије, обзиром да је подручје тзв. Аустралазије подложно за територијалне претензије и геополитичке конфликте и да се поједине државе, попут Филипина и Мјанмара, суочавају са изазовима успостављања контроле над својом територијом услед деловања локалних парамилитарних и сецесионистичких групација. Додаје се и да је 2022. годину одликовала пролиферација сајбер напада, као и руска инвазија на Украјину која је поспешила демократско назадовање у обе државе. Међутим, сви ови изазови, било да потичу од државних или недржавних актера, војних или парамилитарних групација, у коначници се повезују не само са кризом демократије већ и са *кризом националног суверенитета* (The Economist Intelligence Unit 2023).

Да демократски карактер власти зависи од (перцепције) угрожености националног суверенитета у великој мери потврђено је у случају држава европског континента. Студије и резултати мерења демократије показују да се почеци великог заокрета у домену легитимитета демократије у Европи везују за период након глобалне финансијске кризе из 2008. године. Схватање према ком су капитализам и демократија неизбежно повезани као предуслови за друштвену стабилност и напредак (Berman 2006, 2), озбиљно је доведено у питање, а критика необузданих сила тржишта које су довеле до кризе допринела је и паду поверења у демократске обрасце власти (видети: Ktastev 2014). Последице глобалне финансијске кризе додатно су пролонгиране кризом Еврозоне. Њене импликације поклапају се са периодом мигрантске кризе која почиње 2015. године, услед чега се креира наратив да мигранти са Блиског Истока и из Северне Африке, али и из других земаља у развоју, представљају претњу по социјалну и економску стабилност грађана, па и национални суверенитет развијених држава Европе. Све ово погодује расту екстремистичких тенденција у друштву, али и расту анти-ЕУ сентимента у државама чланицама, што је у коначници и резултирало британским иступањем из ЕУ чланства. ЕУ као наднационална организација све се мање посматра као добровољни савез од узајамне користи за државе чланице, а све више је у фокусу ограничење националног суверенитета као последица прихватања правила „бриселске администрације” (Bickerton et al. 2022). Брежит је представљао и додатан подстрек популистичким политичким лидерима, па и странкама екстремне деснице широм Европе (Freeden

2017; Corbett 2016). О томе сведочи јачање странака овакве идеолошке позиције у Грчкој (Златна зора [*Χρυσή Αυγή – Chrysi Avgí*]), Шпанији (Вокс [*VOX*]), Шведској (Шведске демократе [*Sverigedemokraterna*]), Финској (Партија Финаца [*Perussuomalaiset*]), па и у Немачкој (Алтернатива за Немачку [*Alternative für Deutschland*]) и Француској (Национални савез [*Rassemblement National*]). Партије екстремне деснице су успеле и да преузму власт најпре у Мађарској (Фидес – Мађарски грађански савез [*Fidesz – Magyar Polgári Szövetség*]), а затим и у Пољској (Право и правда [*Prawo i Sprawiedliwość*]) и Италији (Странка „Браћа Италије” [*Fratelli d’Italia*]). Овакве тенденције присутне су и у не-ЕУ државама Европе, укључујући и Србију, у којој од 2016. године изборни успех странака деснице доживљава раст који доводи до кумулативног удела од 18% бирача опредељених за неку од десно оријентисаних партија на изборима 2022. године (Стаменковић и Радујко 2022, 178). Овим странкама у већој или мањој мери заједничко је заговарање, а у случају освајања власти и примена политика које удаљавају матичне државе од демократских вредности по различитим димензијама – промовишући нетолеранцију, усвајајући нелибералне законе, цензуришући медије, итсл. Један од екстремнијих примера је забрана абортуса у Пољској крајем 2020. године која је праћена масовним протестима на државном нивоу (BBC 2021). Управо је губитак парламентарне већине пољске десничарске странке Право и правда у октобру 2023. године подстакао оптимизам у очекивању удаљавања од десничарског наратива на европском нивоу, да би пак у новембру 2023. године екстремна антиисламска странка Герта Вилдерса (*Geert Wilders*) „Партија слободе” (*Partij voor de Vrijheid*) победила на изборима у Холандији.

Важни фактори који опредељују квалитет демократије укључују историјско трајање статуса независности државе, карактер развоја државе, али и квалитет институција.⁸ У великом броју држава, многе формалне институције и карактеристике демократије постоје, али испод такве фасаде налази се мало или чак нимало суштине. Надаље, прича о успону деснице у великој мери се заснива на општој тенденцији раста политичке апстиненције као начину изражавања политичког револта. Овим се заправо даје већа могућност присталицама екстремистичких струја, јер они изласком на изборе

⁸ Ови фактори су важни не само за квалитет демократије, већ и, како наглашавају Асемоглу (*Daron Acemoglu*) и Робинсон (*James A. Robinson*), за опстанак нација, па и држава (видети: Acemoglu and Robinson 2013).

и опредељивањем за опције које нарушавају демократске вредности повећавају шансу да такве опције „кроје” политике матичних држава. Као што Бјукенен (*Ian Buchanan*) упозорава, „кратак је пут од конформизма до саучесништва” (Buchanan 2000, 75). Антидемократске политике као противтежа перцепцији угрожавања националног суверенитета такође представљају својеврстан политички оксиморон. Суверенитет и демократија су нераздвојиви концепти. Демократија која представља не само начин државног уређења, већ и морални систем, почива на премиси да су сви људи једнаки. Из идеје о једнакости људи проистиче и идеја о равноправности нација. Другим речима, и принцип националног суверенитета има моралну димензију и његово поштовање представља темељ демократије (барем у њеном метафизичком значењу). Демократија и национални суверенитет нису међусобно противречни, већ узајамно надопуњајући концепти.⁹

Конечно, веза између кризе демократије и процеса глобализације такође креира процесе који обликују савремено друштво. Како глобализација напредује, кључно је да се демократске институције могу прилагодити и ефикасно одговорити изазовима које доноси брзопромењив свет. Процес глобализације и с њим повезан технолошки развој, лака доступност и дистрибуција савремених технологија креирају не само претње, већ и нове потенцијале за раст квалитета демократије на глобалном нивоу.

ТЕХНОЛОШКИ НАПРЕДАК, ДИГИТАЛИЗАЦИЈА И ПРАВЦИ РАЗВОЈА ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Савремено друштво годинама доживљава брзи технолошки напредак, који често не може бити у довољној и једнакој мери испраћен у сваком делу света. У многим државама дигитализација постаје једно од најважнијих политичких питања на агендама и плановима, а државе се разликују једино у погледу њене приоритизације у оквиру тих докумената (Parida 2018, 26). Једна од главних одлика савременог друштва је постепена дигитализација и бројни проналци од електронских вести, књига, преко плаћања и различитих услуга које се путем бројних дигиталних алата грађанима нуде на виртуелним односно онлајн платформама. Према подацима Међународне уније за телекомуникације (*International Telecommunication Union – ITU*)

⁹ О односу демократије и националног суверенитета видети нпр: Tansey 2011; Bellamy 2006, итд.

из 2022. године, број особа у свету који су у посматраном периоду од три месеца у низу користили интернет износио је 4,7 милијарди (Our World in Data, n.d.).

Технолошки напредак, нарочито убрзани развој информационо-комуникационе сфере, доводи у питање заштиту права на приватност. Остављање података на различитим платформама и прихватање бројних услова коришћења (*terms of condition*) тих платформи зарад регистрација на исте, доводе до стварања неконтролисано великих база које се изнова сваког дана попуњавају новим личним садржајима грађана корисника (Mitrović 2020, 7). Иако се говори о ризицима технолошког напретка и тежи се постизању већег степена његове сигурности и уређености кроз различите међународне, регионалне и/или националне регулаторне акте, и даље постоји простор за злоупотребе. Правом коришћења ових података, поред компанија које стоје иза датих платформи, често располажу и други субјекти, а неретко се дешава да исти буду и злоупотребљени кроз непрописну употребу.¹⁰ Различита истраживања указују да је велики проблем и у односу и недовољној информисаности корисника. У истраживању које су спровели Обар (*Jonathan A. Obar*) и Улдорф-Хирш (*Anne Oeldorf-Hirsch*), на основу добијених података, преко 70% учесника у истраживању није обраћало пажњу на услове већ је аутоматски одобрило предложену политику приватности (Obar and Oeldorf-Hirsch 2016, 18).

Међутим, и поред ових негативних страна и безбедносних ризика које прате савремене технологије, мора се истаћи и њихов неспорни друштвени, али и значај које имају за научно и истраживачко стваралаштво. Као један од примера позитивне улоге дигиталних алата у развоју свести о постојању неког проблема, јесте актуелизација проблема загађења ваздуха у Републици Србији, али и читавом региону Западног Балкана. Коришћењем апликација као што су ЕрКер (*AirCare*) и ЕрВижуал (*AirVisual*) које имају на милионе корисника широм света, и грађани овог региона су постали ближе упознати са озбиљношћу овог проблема. Поред тога што су дигитални алати подигли ниво свести код грађана, захваљујући њима

¹⁰ У књизи Лука Хардинга (*Luke Harding*) „Досије Сноуден” (*“The Snowden Files”*), која је коришћена и за филм о Едварду Сноудену (*Edward Snowden*), представљено је на који начин могу бити злоупотребљени бројни лични подаци које корисници свакодневно остављају на интернет платформама. Информације које је Сноуден изнео у јавност имале су великог утицаја на поновна преиспитивања поштовања заштите права на приватност корисника интернета.

је и код других актера, као што су медији и представници надлежних институција, дошло до интересовања за проблем аерозагађења (Spasojević 2021, 210–211). Савремени видови информисања имају велики мобилизаторски потенцијал и могућности да на различите начине подстакну грађане да партиципирају. Тако је и у овом случају дошло до раста интересовања за тему загађења ваздуха и уједно је ову тему ставило на дневни ред доносиоца одлука, али и политичких актера генерално.

За медије се често каже да су седма сила, пропагандна средства политичких актера, али и прозор у свет нових сазнања. Професор Атлагић (2012, 33) наводи да када се о публицитету, рекламирању и односима са јавношћу говори у домену политичке сфере, да се тада разговара „о савременим облицима политичке пропаганде”. И док су то некада биле у првом реду телевизија и радио, данас своје место ови видови информисања све више уступају интернет порталима и друштвеним мрежама. Но медији не треба схватати искључиво као пропагандно средство у негативном контексту, јер се улога ових нових технологија може реализовати и кроз увећање политичког и друштвеног ангажовања грађана. Примена нових видова медија и извора информисања довела је до тога да се комуникацијски обрасци и дискусије о различитим друштвеним и политичким темама модификују. Код истраживача и стручњака у многим областима дошло је до раста интересовања за испитивањем различитих друштвених аспеката и утицаја који интернет има на њих (Ahmad, Alvi and Ittefaq 2019, 1). Током претходне деценије истраживачи су се бавили бројним праксама интеракције коју политички актери остварују са гласачима. У још једном истраживању из 2013. године истраживача Раофа (*Jihan K. Raoof*) и других утврђено је да су друштвене мреже у значајној мери коришћене као средство комуникације између претходно наведених актера и да су путем различитих дигиталних извора грађани детаљно информисани и позивани на учешће стварајући тако мобилизацију међу гласачима (Raoof, et al. 2013, 1148).

У Републици Србији 85,4% домаћинстава има интернет везу. Заступљеност употребе рачунара у домаћинствима је 75,4% (Ковачевић, Шутић, Рајчевић и Минаева 2022, 10; 12), што интернет и дигитализацију чини више него релевантном варијаблом када је у питању потенцијал политичког учешћа. Према анализи изборне кампање из 2022. године у Србији, улога онлајн кампање коју партије

воде путем различитих платформи постаје све значајнија, а њена улога ће и будућности неминовно бити све израженија, посебно у погледу мобилизације гласача (Вајић 2022, 38). Поред овога, ако се осврнемо на утицај који су имале поједине апликације на раст свести и степена партиципације грађана у Србији у области загађења ваздуха, јасно се може закључити да интернет и дигитализација остварују све већи утицај на мобилизацију грађана.

За политичке науке, али и бројне друге научне дисциплине, технолошки напредак и дигитализација научног стваралаштва допринели су да истраживачи широм света буду знатно умреженији. Доступност научне и стручне грађе бројних истраживача данас је умногоме приступачнија, што говоре и бројни сајтови и платформе за претраживање исте.¹¹ Оваква доступности у великој мери олакшава истраживачки рад ауторима обзиром на могућности лакшег проналаска литературе, формирања тема истраживања, али и могућности повезивања са ауторима из различитих крајева света и размене идеја, ставова и истраживања. Такође у времену Covid-19 пандемије, бројне платформе¹² помогле су истраживачима да и у таквим условима међусобно сарађују, учествују и одржавају континуитет кроз виртуелну сферу на научним скуповима широм света. Све ове наведене, али и друге промене до којих је дошло под дејством рапидног процеса дигитализације и технолошког развоја који се преливају на сферу политичких наука креирају и додатне изазове, али и перспективе за даљи развој ове научне дисциплине. Дигитална ера донела је и новине и промене приликом примена научних метода у истраживањима. Наиме кроз примену дигиталних алата смањена је зависност од употребе појединих метода, где је сада нпр. примат више на веб прикупљању података и креирању великих база са подацима помоћу којих се врше проучавања различитих догађаја и појава (Dunleavy 2010, 261).

¹¹ Међу релевантним вебсајтовима за претрагу литературе издвајају се платформе: *Google scholar*, *ResearchGate*, *Academia* и *Kobson*.

¹² Платформе попут *Zoom*, *Webex*, *MS Teams* и других омогућиле су милионима грађана широм света да своје послове и обавезе реализују у виртуелној сфери, а тако и истраживачима да одржавају конференције и научне скупове.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: НАУЧНО-ИСТРАЖИВАЧКИ РАД И ПОВЕЗАНОСТ ПОЛИТИКОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА И ПРАКСЕ

Сартори (2004, 786) сматра да, услед неадекватног адресирања везе између теорије и практичног политичког живота, развој политичких наука не води ову дисциплину нигде до у њен крај, означавајући је као „растућег гиганта на стопалима од глине”. Три деценије пре њега сличне ставове износио је и Истон (1970, 215–218), наводећи да политичке науке не могу самостално да понуде решења за социјалне проблеме, као и да су политиколози престали да се упуштају у тзв. *креативну спекулацију*, односно у креирање алтернативних виђења о принципима друштва који „функционишу”, виђења која су према њему неопходна уколико политичке науке желе да задрже своју релевантност.

С друге стране, одбрана карактера научности пред природним наукама је према Веру (*Alan Ware*) довела не само до доминације позитивистичке методологије, већ и до константне тежње ка актуелности као проблему политичких наука, а преуска „истраживачка ниша” креирана оваквим приступом доводи до заборављања класичних дела политичких наука (*Ware 2003, 517; 526*). Као што је Анри Поенкаре (*Henri Poincaré*) навео: „Наука се гради чињеницама, као што се кућа гради од камења. Али скуп чињеница не гради науку, као што ни кућа није само гомила камења” (*Poincaré 1901, 157*).

Не треба изгубити из вида да интелектуални спорови оваквог типа прете да пониште постигнуте резултате политичких наука, доводећи у питање њихово порекло, методе, емпиријску валидност или теоријске премисе (*Dunleavy 2010, 240*). Да класични постулати политичких наука, и они савременији настали на њиховој основи, имају и даље велики потенцијал примене показује и овај рад – у савременом друштву и даље постоји огроман број појава од значаја за политичке науке и које политичке науке могу да објасне применом одговарајућих теорија и научно заснованог методолошког апарата. Па ипак, на који начин је данас могуће реактуелизовати њихов значај, како би се на адекватан начин одговорило на критике о недовољној повезаности теорије и политичке праксе? Другачије речено, како увећати корисност увида политичких наука за појединце и институције?

У ери лаког приступа и доступности неретко противречних информација, надметања медија и убрзаног развоја тзв. агрегатора идеја (тинк-тенкова [*think-tanks*], експерата за јавне послове, консултантских кућа, специјализованих медија и многих других професија), перспективе политичких наука могу се заснивати на чињеници да колективна тумачења политиколога не само да објашњавају, већ и у великој мери могу условљавати понашања странака, појединаца, администрација и влада. Дакле, политичке науке могу истовремено и изучавати и креирати различите феномене (Dunleavy 2010, 241).

Велики допринос може дати и покушај примене резултата политичких наука не само у домену државе и државних институција, већ и у сектору цивилног друштва. Оваква имплементација политиколошких увида нарочито је значајна ако се има у виду да се развој цивилног сектора (или НВО-изација јавне сфере [*NGOisation of public sphere*], како Свирски [*Marcelo G. Svirsky*] назива ову појаву) у великој мери заснива на кризи легитимитета демократског уређења, али и да такав развој може допринети поновном расту поверења у демократију (Svirsky 2010, 2). У суочавању са критикама недовољне практичности, политиколошка наука би требало да се упусти у подухват репозиционирања и реструктурирања како би се прилагодила променама концепције друштвених наука: научници више нису слободни да раздвоје „умни живот” (тј. научна промишљања) од друштвено ангажованог деловања (Easton 1970, 218). Управо због тога ни Веберова (*Max Weber*) диференцијација политичара и научника (видети: Weber 2001) више не може бити у потпуности релевантна. Све ово заснива се на максими да је наука, а тиме и друштвена наука, опште добро, које не треба раздвајати од општег друштвеног развоја.

Политичке науке, усмерене на дефинисање општих закона, заснивају се на широј основи политичког живота који креира сет знања од значаја за све нас. Схваћена на овакав начин, наука о политици може дефинисати тзв. фронт знања који апсорбује константно променљиве правце политичког развоја, а који одликују константне иновације у светлу таквог развоја и који по потреби и реинтерпретира конвенционалну политичку мисао (Dunleavy 2010, 260).

Суочавајући се са изазовима које опредељују даљи развој дисциплине, политичке науке морају навигирати кроз ове промене, што захтева прилагодљивост, посвећеност ригорозном истраживању

и преданост решавању кључних глобалних проблема на иновативан начин. У таквом навигирању, уместо трагања за „вечним истинама” и изразито прецизним резултатима, главни задатак политичких наука могао би бити долазак до веома вероватних емпиријских и логичких ситуација, које дају аргументе за или против одређених решења проблема које многи грађани схватају као суштински важне (Smith 2002, 201). У најкраћем, чини се да ће се политичке науке сматрати важнијом дисциплином, вредном одрживости, уколико на свеобухватан начин осветле теме које се тичу већине људи.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Атлагић, Сениша. 2012. *Нацистичка пропаганда: Од тоталне до тоталитарне пропаганде*. Београд: Чигоја штампа.
- Гиденс, Ентони. 2003. „Свет који нам измиче: Прво предавање.” У *Глобализација: Мит или стварност*, прир. Владимир Вулетић, 143–154. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
- Ковачевић, Миладин, Владимир Шутић, Урош Рајчевић, и Ивана Минаева. 2022. *Употреба информационо-комуникационих технологија у Републици Србији, 2022*. Београд: Републички завод за статистику.
- Мировић Јанковић, Александра, и Петар Матић. 2019. „Политичке науке пред изазовом глобализације: Глобализација као тема и процес у српској политикологији – политикологија глобализације и глобализација политикологије.” *Српска политичка мисао* 63 (1): 97–113. DOI: 10.22182/spm.6312019.5
- Мојашевић С., Александар. 2023. „Како размрсити „косовски чвор”? Интегративни приступ српско-албанском сукобу.” *Зборник радова Правног факултета у Нишу* 98 (LXII): 74–93. DOI: 10.5937/zrpfnl-43426
- Ратковић, Радослав. 1985. *Основи политичких наука*. Београд: Институт за политичке студије
- Симеуновић, Драган, прев. 2002. „Предмет и метод политичке науке.” У *Теорија политике*, Драган Симеуновић, 71–76. Београд: Удружење „Наука и друштво”
- Симеуновић, Драган. 2009. *Увод у политичку теорију*. Београд: Институт за политичке студије

- Спасојевић, Ненад. 2022. „Примена квалитативних и квантитативних истраживачких метода у испитивању јавног мњења о проблему аерозагађења у Републици Србији.” *Политичка ревија* 72 (2): 203–223. DOI: 10.22182/pr.7222022.12
- Стаменковић, Виктор, и Душан Радујко. 2022. „Изборни резултат деснице и постизборни дискурс 2022. године.” У *Перспективе политичких наука у савременом друштву*, прир. Андреа Матијевић и Ненад Спасојевић, 165–184. Београд: Институт за политичке студије
- Тодић, Драгољуб. 2016. „Париски споразум о клими у систему међународних уговора од значаја за ЕУ интеграције Републике Србије.” *Европско законодавство* 58 (XV): 111–129.
- Тубић Ђурчић, Тијана. 2022. „Импликације пандемије Covid-19 на стране директне инвестиције у европским транзиционим економијама.” *Економски преглед* 24 (1): 59–92. DOI: 10.5937/er24-38918
- Acemoglu, Daron, and James A. Robinson. 2013. *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. London: Profile Books
- Almond, Gabriel, and Sidney Verba. 1963. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Sage Publications
- Aras, Bülent, and Richard Falk. 2016. “Five years after the Arab Spring: a critical evaluation.” *Third World Quarterly* 37 (12): 2252–2258. DOI: 10.1080/01436597.2016.1224087
- Ahmad, Taufiq, Aima Alvi, and Muhammad Ittefaq. 2019. “The Use of Social Media on Political Participation Among University Students: An Analysis of Survey Results From Rural Pakistan.” *SAGE Open* July–September 2019: 1–9. DOI: 10.1177/2158244019864
- Bajić, Mila. 2022. *Nedovršena priča: Analiza predizborne onlajn kampanje 2022*. Београд: SHARE Фондација
- Barrow, Clyde W. 2008. “The Intellectual Origins of New Political Science.” *New Political Science* 30 (2): 215–244.
- Barrow, Clyde W. 2017. “The Political and Intellectual Origins of New Political Science.” *New Political Science* 39 (4): 437–472.
- BBC. 2021. „Poljska, abortus i ženska prava: Masovni protesti zbog smrti trudnice, vlasti donele nove smernice lekarima.” *BBC*.

8. novembar 2021. Последњи приступ: 01. децембар 2023. <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-59208067>
- Bellamy, Richard. 2006. "Sovereignty, Post-Sovereignty and Pre-Sovereignty: Three Models of the State, Democracy and Rights within the EU." In *Constitutionalism and Democracy*, ed. Richard Bellamy. London: Routledge
- Berman, Sheri. 2008. *The Primacy of Politics: Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century*. Cambridge University Press
- Bickerton, Christopher, Nathalie Brack, Ramona Coman and Amandine Crespy. 2022. "Conflicts of sovereignty in contemporary Europe: a framework of analysis." *Comparative European Politics* 20 (2022): 257–274.
- Buchanan, Ian. 2000. *Deleuzism – A Metacommentary*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- Coppedge, Michael. 2005. "Defining and measuring democracy." International Political Science Association: Working paper
- Corbett, Steve. 2016. "The social consequences of Brexit for the UK and Europe: Euroskepticism, populism, nationalism, and societal division." *The International Journal of Social Quality* 6 (1): 11–31.
- Dahl, Robert. 1955. "The Science of Politics: New and Old." *World Politics* 7 (3): 479–489.
- Dahl, Robert. 1970. *Polyarchy*. New Haven: Yale University Press
- Dougan, Mattei. 1998. "Chapter 3: Political Science and the Other Social Sciences." In *A New Handbook of Political Science*, eds. Robert E. Goodin and Hans-Dieter Klingemann, 97–130. Oxford: Oxford University Press
- Dunleavy, Patrick. 2010. "New Worlds in Political Science." *Political Studies* 58 (2010): 239–265.
- Džidić, Goran. 2022. „Iregularne migracije i sigurnost: Transitne zemlje na balkanskom pravcu migracija za vrijeme i nakon migracijske krize 2015/2016. godine." *Forum za sigurnosne studije* 6 (6): 153–182.
- Easton, David. 1970. "The new revolution in political science." *Acta Politica* 5 (2): 208–221.
- Eisfeld, Rainer, and Klaus von Beyme. 2012. *Radical Approaches to Political Science: Roads Less Traveled*. Leverkusen Verlag Barbara Budrich

- Freeden, Michael. 2017. "After the Brexit referendum: revisiting populism as an ideology." *Journal of Political Ideologies* 22 (1): 1–11.
- Freedom House. 2023. "Freedom in the World." Washington: Freedom House
- Galperin, Larissa, trans. 2003. "How Scientific is Political Science?" *Russian Social Science Review* 44 (1): 83–95.
- Gelvin, James L. 2014. *The Israel-Palestine Conflict: One Hundred Years of War*. New York: Cambridge University
- Goodin, Robert E., and Hans-Dieter Klingemann (eds.). 1998. *A New Handbook of Political Science*. Oxford: Oxford University Press
- Krastev, Ivan. 2014. *Democracy Disrupted: The Global Politics on Protest*. University of Pennsylvania Press
- Krstić, Zoran. 2008. *Moderni nedemokratski režimi nasilja*. Beograd: Fakultet političkih nauka i Čigoja štampa
- Kuhn, Thomas S. 1962. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press
- Lačan, Tomas. 2023. „Јерменија и Азербејџан: нови рат у Нагорно-Карабаху.” *Deutsche Welle*, 20. септембар 2023. Последњи приступ: 01. децембар 2023. <https://www.dw.com/sr/jermenija-i-azerbejd%C5%BEan-novi-rat-u-nagorno-karabahu/a-66870272>
- Latschan, Thomas. 2023. „Љекају нас године рововског рата у Украјини?” *Deutsche Welle*, 13. новембар 2023. Последњи приступ: 01. децембар 2023. <https://www.dw.com/bs/%C4%8Dekaju-nas-godine-rovovskog-rata-u-ukrajini/a-67346202>
- Lončar, Jelena. 2022. „Украјинско-руски сукоб и одговор Европске уније.” *Географски хоризонти* 68 (2): 7–16.
- Mannheim, Karl. 1991. *Ideology and utopia*. Routledge: Taylor and Francis Group
- Marsh, David, and Gerry Stoker. 2002. *Theory and Methods in Political Science*. Palgrave Macmillan
- Marsh, David, and Heather Savigny. 2004. "Political Science as a Broad Church: The Search for a Pluralist Discipline." *Politics* 24 (3): 155–168.
- Mitrović, Marta. 2020. „Слобода изражавања и заштита података о личности на интернету: Перспектива интернет корисника у Србији.” *CM: Communication and Media* 47 (XV): 5–34. DOI: 10.5937/cm15-28316

- Neš, Kejt. 2006. (prev. Saša Višacki) *Savremena politička sociologija: Globalizacija, politika i moć*. Beograd: Službeni glasnik.
- Nikolić, Aleksa. 2021. „Nagorno-Karabah u jurisprudenciji Evropskog suda za ljudska prava.” *Međunarodni problemi* 73 (1): 106–123. DOI: 10.2298/MEDJP2101106N
- Obar, Jonathan A., and Anne Oeldorf-Hirsch. 2018. “The biggest lie on the Internet: ignoring the privacy policies and terms of service policies of social networking services.” *Information Communication and Society* 23 (1): 1–20. DOI: 10.1080/1369118X.2018.1486870
- Parida, Vinit. 2018. “Digitalization,” In *Addressing Societal Challenges*, eds. Johan Frishammar and Åsa Ericson, 23–38. Luleå: Luleå University of Technology
- Pateman, Carole. 1970. *Participation and democratic theory*. Cambridge University Press
- Pečuljić, Miroslav. 2014. „Paradoksi globalizacije.” U *Politička sociologija savremenog društva*, prir. Zoran Stojiljković, 17–25. Beograd: Zavod za udžbenike
- Poincaré, Henri. 1901. *Science and Hypothesis*. New York: Walter Scot Publishing Co.
- Sartori, Giovanni. 2004. “Where is Political Science Going?” *Political Science and Politics* 37 (4): 785–787.
- Ragad, Abdelali, Ričard Irvin-Braun, Benedikt Garman, i Šon Sedon. 2023. „Izrael i Palestinci: Kako su tekle pripreme Hamasa za napad na Izrael i ko je sve u njemu učestvovao.” *BBC na srpskom*, 29. novembar 2023. Poslednji pristup: 01. decembar 2023. <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-67553605>
- Raooof, Jihan K., Halimah Badioze Zaman, Azlina Ahmad, and Ammar Al-Qaraghuli. 2013. “Using social network systems as a tool for political change.” *International Journal of Physical Sciences* 8 (21): 1143–1148. DOI: 10.5897/IJPS2013.3897
- Ritchie, Hannah, Edouard Mathieu, Max Roser, and Esteban Ortiz-Ospina. n.d. “Internet.” *Our World in Data*. Poslednji pristup: 01. decembar 2023. <https://ourworldindata.org/internet>
- Simić, Predrag. 2013. „Svetska politika, globalizacija i kriza.” *Međunarodni problemi* 65 (1): 24–41. DOI: 10.2298/MEDJP1301024S
- Smetana, Michael, and Jan Ludvik. 2019. “Between war and peace: a dynamic reconceptualization of “frozen conflicts”.” *Asia Europe Journal* 17 (4): 1–14. DOI: 10.1007/s10308-018-0521-x

- Smith, Rogers M. 2002. "Should We Make Political Science More of a Science or More about Politics?" *Political Science and Politics* 35 (2): 199–201.
- Somai, Miklós. 2021. "Deep Causes behind Brexit." *Romanian Journal of European Affairs* 21 (1): 25–38.
- Stiglic E., Džozef (prev. Jakša Jovović). 2018. *Globalizacija i njene protivrečnosti: antiglobalizacija u Trampovoj eri*. Beograd: Miba Books
- Svirsky, Marcelo G. 2010. "Introduction: beyond the royal science of politics." <https://ro.uow.edu.au/artspapers/1315>
- Tansey, Oisín. 2011. "Does democracy need sovereignty?" *Review of International Studies* 37 (4): 1515–1536.
- The Economist Intelligence Unit. 2013. "Democracy Index 2012: Democracy is at a standstill." London: Economist Intelligence
- The Economist Intelligence Unit. 2023. "Democracy Index 2022: Frontline democracy and the battle for Ukraine." London: Economist Intelligence
- Ware, Alan. 2003. "Old Political Issues and Contemporary Political Science." *Government and Opposition* 38 (4): 517–528.
- Weber, Max (prev. Senka i Ivan Burić). 2001. *Politika kao poziv*. Zagreb: Jesenski i Turk
- Wirkner, Janine, Hanna Christiansen, Christine Knaevelsrud, Ulrike Lüken, Susanne Wurm, Silvia Schneider, and Eva-Lotta Brakemeier. 2021. "Mental Health in Times of the COVID-19 Pandemic: Current Knowledge and Implications From a European Perspective." *European Psychologist* 26 (4): 310–322. DOI: 10.1027/1016-9040/a000465
- Zheng, Guoguang, Qingchen Chao, and Yongxiang Zhang. 2016. "Paris Climate Change Conference: A Fresh Start of International Climate Governance in the New Era." *Chinese Journal of Urban and Environmental Studies* 4 (1): 1–9. DOI: 10.1142/S2345748116500044
- Ziv, Guy. 2023. "The Long Israeli-Palestinian Impasse: Is the 'One-State Solution' the Answer." In *The Journal of Peace and War Studies*, ed. Yangmo Ku, 19–35. Norwich University: John and Mary Frances Patton Peace and War Center

Andrea Matijević*

Institute for Political Studies, Belgrade

Nenad Spasojević**

Institute for Political Studies, Belgrade

POLITICAL SCIENCES AT THE CROSSROADS? CHALLENGES AND PERSPECTIVES OF ACADEMIC RESEARCH

Resume

In the contemporary world, political sciences are facing significant transformations and challenges that shape the direction of the discipline's development. This paper aims to present key aspects of these trends, highlighting the fundamental political, methodological, and philosophical foundations of political sciences that determine their potential to understand the modern political context. The paper starts with the interdisciplinary nature of political science, which enables a deeper understanding of political and broader social phenomena. It continues by examining challenges arising from globalization, emphasizing the need for a global understanding of political problems and dynamics. In parallel with these processes, there is a growing discussion about the crisis of democracy, involving the rise of populism, threats to electoral integrity, and the erosion of democratic institutions. Technological development maintains its continuity, and its role in shaping political discourse, voter mobilization, and political decision-making is increasingly prevalent. Due to these trends, there is a growing need for political research based on

* Email address: andrea.matijevic@ips.ac.rs

** Email address: nenad.spasojevic@ips.ac.rs

applying various methods, aiming for more rigorous and empirically grounded studies of political behavior, political institutions, and outcomes. Faced with these challenges and perspectives, political sciences require greater connectivity between academic research and political practice to ensure the contribution of political research to solving real political problems.

Keywords: *political sciences, interdisciplinarity, globalization, democracy crisis, digitization, academic research*

Александар Ковачевић*

Факултет политичких наука, Београд

ОТВОРЕНИ ПОДАЦИ У ЈАВНОЈ УПРАВИ – СТУДИЈА СЛУЧАЈА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Сажетак

Модерна јавна управа се заснива на концепту отворене управе, што укључује транспарентност, сарадњу и партиципацију. Оснивачи Уједињених нација подржавају овај концепт кроз декларацију о отвореној управи. Резултат њиховог напора је Партнерство за отворену управу, у које се придружују државе, локалне самоуправе и невладине организације. Кључни аспект отворене управе су отворени подаци који представљају јавно добро које је доступно свима без ограничења ауторских права и других контрола. Подаци требају бити комплетни, примарни, благовремени, приступачни, машински читљиви, недискриминаторни и без власничких права и лиценци. Република Србија се прикључила Партнерству за отворену управу 2012. године, а кроз четврти акциони план се фокусира на дигитализацију и већу партиципацију грађана у процесу одлучивања. Отварање података је стратешки приоритет наше државе, како сугеришу различити документи јавних политика. Циљ овог рада је да прикаже тренутну ситуацију у нашој земљи, а основна хипотеза гласи: отворени подаци у јавној управи подижу транспарентност и квалитет рада јавне

* Имејл адреса: aleksandar.kovacevic@fpn.bg.ac.rs

управе. Отуда и кључно истраживачко питање гласи: који су домети отварања података у јавној управи у Републици Србији? У овом раду се анализира концепт отворене управе и отворених података, са фокусом на стање у нашој земљи. Анализирају се различити пројекти и истражује употреба отворених података у имплементацији концепта паметних градова. У закључним разматрањима се истиче значај отварања података у јавној управи, али такође и истичу ограничења у овом процесу са којима се сусреће наше земља, а који се пак огледају у спорој имплементацији овог концепта.

Кључне речи: *отворена управа, Партнерство за отворену управу, отворени подаци, јавна управа, паметни градови*

УВОД

Модерна јавна управа се заснива на реформи јавне управе кроз увођење принципа транспарентности, сарадње и партиципације. Напори ентузијаста из области јавне управе уз подршку земаља чланица Уједињених нација су довели до стварања Партнерства за отворену управу 2011. године коме се придружују различити нивои власти, али и организације из невладиног сектора. Подизању транспарентности јавне управе претходи нужно отварање података који су у поседу органа јавне управе. Ови подаци представљају јавно добро и као такви морају бити доступни свима без икаквих ограничења. Наша држава се придружују Партнерству за отворену управу још 2012. године крећући се тако у корак са осталим државама у развијању отворене управе. Отварање података се поставља као стратешки циљ што ову тему чини релевантном, посебно у периоду када је потребно измерити постигнућа наше државе у овом пољу. Стога, овај рад полази од истраживачког питања: који су домети отварања података у јавној управи у Републици Србији? У раду ће се анализирати концепт отворене управе и отворених података са фокусом на тренутно стање у Републици Србији. У анализу се укључују различити пројекти и истражује употреба отворених података у имплементацији концепта паметних градова. У раду се

настоји истакнути велики значај отварања података у јавној управи, али се истичу и ограничења са којима се сусреће наша земља у имплементацији овог концепта.

КОНЦЕПТ ОТВОРЕНЕ УПРАВЕ И ОТВОРЕНИХ ПОДАТАКА

Развојем информационо–комуникационих технологија отворила се могућност веће транспарентности у деловању органа јавних власти. Стога, концепт отворене управе је постао популаран широм света како код политичара тако и код креатора јавних политика у последње две деценије. Ипак, корене овог концепта је потребно потражити у уговорима о Европској унији. Професорке европског и управног права Дедри Куртин и Џоана Мендес говоре о променама у Европској унији којима су допринели различити егзогени догађаји. Први такав догађај је било одбијање Уговора из Мадрида од стране грађана Данске на референдуму. Приликом поновљеног гласања, Комисија и Савет су инсистирали на важности Декларације бр. 17 која се односи на транспарентност у процесу одлучивања чиме се јача поверење у администрацију. Други догађај је била оставка Сантерове комисије због недостатка транспарентности и отворености у раду које је идентификовао Комитет независних експерата у свом извештају у марту 1999. године. Трећи и можда најзначајнији догађај је усвајање Лисабонског уговора у коме се по први пут повезују отвореност, транспарентност и партиципација са демократијом у оквиру демократских принципа. Сваки грађани има право да учествује у демократског животу уније, а одлуке које се доносе морају бити отвореније и што ближе грађанима, док су одређене обавезе у погледу остваривања ових принципа додељене институцијама (Curtin and Mendes 2011, 102–103). По доласку на место председника САД, Барак Обама је 21. јануара 2009. године је донео Меморандум о транспарентној и отвореној управи који се заснива на поменута три принципа. Транспарентност је за Обаму значила одговорност и пружање информација грађанима. Његова администрација је настојала да обезбеди приступ информацијама као јавном добру уз употребу модерних технологија. Обама је настојао укључити грађане у креирање јавних политика и омогућити им сарадњу са владом и другим институцијама. Захтевао је повратне информације од грађана како би подигао транспарентност, партиципацију и сарадњу на свим нивоима власти и са различитим секторима (Obama 2009).

У академској литератури се води расправа о концепту отворене управе. Због постојања две различите димензије отворености које се називају транспарентност и партиципација,¹ аутори ипак не долазе до јединствене дефиниције концепта отворене управе.² Потребно је извршити повезивање концепта транспарентности и отворености, тако да отвореност управе подразумева „степен у којем грађани могу да прате и утичу на владине процесе кроз приступ владиним информацијама и приступ аренама за доношење одлука” (Meijer et al. 2012, 13). Појмови транспарентности и партиципације се налазе у три типа односа. Први тип се назива синергијски однос који подразумева да транспарентност осигурава да јавност добије приступ информацијама о влади, а партиципација омогућује јавности приступ истој влади. За постизање ефективне партиципације је потребно обезбедити минимум транспарентности. Други тип односа се назива комплементарни однос чија је основна идеја да се активно грађанство може некада остварити кроз транспарентност, а под другим условима кроз партиципацију. Партиципација је у овом случају важна приликом покретања циклуса јавних политика, док је транспарентност значајна у фази имплементације. Трећи тип односа, који подразумева степен отворености у смислу размене аргумената који је ограничен транспарентношћу, се назива подривајући однос. Овде долази до негативног међусобног утицаја транспарентности и партиципације.³ Иако ови типови односа могу помоћи у развоју концепта отворене управе, синергијски однос се чини ипак као најрелевантнији јер подразумева позитиван међусобни утицај транспарентности и партиципације (Meijer et al. 2012, 14–15).

Могуће је направити разлику између позитивних и негативних ефеката отворене управе који се посматрају са економског, политичког и правног аспекта. За почетак ћемо представити позитивне ефекте. Отвореност управе из угла економије није ништа друго него предуслов за оптимална тржишта, док је из угла политике предуслов за партиципацију грађана и заинтересованих актера.

¹ Куртин и Мендесова означавају транспарентност као визију, док партиципацију називају гласом (Curtin and Mendes 2011).

² Поједини аутори транспарентност владе изједначавају са отвореном управом (Piotrowski 2007, 10). Други пак отвореност означавају као карактеристику организације, док транспарентност захтева спољашње рецепторе способне за обраду информација (Heald 2006, 26).

³ Учесници можда неће отворено износити своје ставове због бојазни од негативних реакција од стране аутсајдера. Тиме се нарушава склад између транспарентности и партиципације, које морају бити у комплементарном односу приликом свих фаза циклуса јавних политика (Meijer et al. 2012, 25).

Отвореност управе са правног аспекта није ништа друго него предуслов за законитост рада управе и владавину права. Она може да буде подстицај за интегритет и предуслов за смањивање корупције или предуслов за поверење због постојања директне везе између отворености и поверења (Meijer et al. 2012, 21–22). Наравно, могуће је говорити и о негативних ефектима отворене управе. Са економског аспекта, потпуне информације могу ометати рационално понашање. Аутори истичу да је креаторима политика потребна извесна доза краткорочне интимности и тајности у процесу одлучивању, док отвореност ово може нарушити. Ово се често представља кроз проблем конфликта у приоритетима и интересима између принципала и агента и објашњава се на основу игре између принципала и агента. Са политичког аспекта, претерано учешће јавности може ометати процес креирања јавних политика. Аутори ово објашњавају на примеру националне безбедности која би могла бити нарушена услед превелике отворености. Пуна транспарентност са становишта права може нарушити приватност како појединаца, тако и организација чиме се угрожавају њихови витални или комерцијални интереси (23). Транспарентност у управљању и широка партиципација грађана у креирању јавних политика треба да представљају *modus operandi* модерне управе, те се не можемо сложити са наведеним негативних аспектама. Ипак, сматрамо да је потребно извршити њихову продубљену анализу како би процес отварања управе постао ефикаснији и ефектнији. Аутори напоследку истичу да отвореност управе није само пуко креирање портала на који се постављају документа. Она мора да буде дизајнирана како би задовољила следећих пет критеријума: (1) остваривање синергијске или комплементарне везе између транспарентности и партиципације; (2) приступ разноликој популацији; (3) остваривање директних и индиректних ефеката; (4) признавање разноликости у жељама и (5) константно учење о жељеним и нежељеним ефектима (25).⁴

⁴ Први критеријум истиче искључивање подривајућег односа и остварење синергијске и комплементарне везе између транспарентности и партиципације. Други критеријум подразумева анализу капацитета и потреба корисника чиме се подстиче активно грађанство у разноликој популацији. Трећи критеријум подразумева признавање значаја директних и индиректних ефеката отворености чак и ситуацијама када нико не користи бенефите транспарентности и партиципације. Приступ информацијама и потенцијално учешће у грађана процесу одлучивања може имати велики утицај на владине процесе. Четврти критеријум се односи на различите приступе отворености. Док се правници са фокусирају на суштинске елементе отворености, остали друштвени теоретичари се баве функционалним елементима отворености. Суштински приступ може довести до игнорисања ефеката

Концепт отворене управе је водио стварању Партнерства за отворену управу 2011. године, које је формирано од стране влада и организација цивилног друштва које трагају за новим начинима заједничког рада у суочавању са тешким изазовима. Идеја је била подржати сарадњу између влада, цивилног друштва и грађана, постизањем боље поделе иновација на глобалном нивоу. Модерна управа треба да служи целокупном друштву, а не само најмоћнијима. Партнерство за отворену управу је у првој деценији свог постојања окупило преко 200 влада, преко хиљаду организација цивилног друштва и других актера. Укључивање цивилног друштва у акционе планове је довело практичних промена у владиним праксама, што је допринело бољим резултатима за грађане (Open Government Partnership [OGP] 2023, 4). Приступ Партнерству за отворену управу је отворен за националне владе и локалне самоуправе уз обавезно прихватање начела из Декларације Партнерства за отворену управу. Та начела су: (1) повећање доступности података о активностима органа јавне власти; (2) подршка учешћу грађана; (3) примена највиших стандарда професионалног интегритета и (4) повећање приступа новим технологијама у сврху отворености и одговорности⁵ (Open Government Partnership [OGP] 2011).

Један од кључних елемената отворене управе су отворени подаци. Отворени подаци подразумевају идеју да јавне податке треба проактивно и бесплатно објављивати за кориснике у лако доступним форматима за дељење (машински читљивим форматима) и анализу уз обавезно предузимање мера заштите личних и поверљивих информација. Сматра се да ће проактивно објављивање података подстаћи економски раст кроз развој нових апликација заснованих на технологији, информационим услугама и побољшаних облика анализе и процеса одлучивања (Jethani and Leorke 2021, 18). Отворени

отворености, док функционални приступ може игнорисати суштинско резонувања отворености, те треба инсистирати на мултидисциплинарном приступу. Последњи критеријум се односи на признавање постојање жељених и нежељених ефеката отворене управе. Владе треба константно да уче о овим ефектима како би оптимизовале дизајн отворене управе (Meijer et al. 2012, 25–26).

⁵ Документ истиче обавезу органа јавних власти за подстицање приступа информацијама о својим активностима и право грађана на информације. Наглашен је значај учешћа грађана у креирању јавних политика и одлучивању. Одговорно управљање захтева високе етичке стандарде, антикорупцијске политике и механизме, транспарентност у управљању јавним финансијама и јавним набавкама и јачање владавине права. Истиче се употреба информационо – комуникационих технологија ради креирања безбедних платформи за пружање електронских услуга и размену информација (OGP 2011).

подаци се заснивају на осам оригиналних принципа које је креирала радна група предвођена Карлом Маламудом у децембру 2007. године у Себастиопољу у Калифорнији. Подаци треба да буду: (1) потпуни; (2) примарни; (3) благовремени; (4) доступни; (5) машински читљиви; док приступ треба да буде (6) недискриминаторни; (7) невласнички и (8) без лиценце (Open Government Data [OGD] 2007).

Графикон 1 : Шест принципа отворених података према Повељи о отворених подацима

Извор: Open Data Charter [ODC] 2015.

Напорима и сарадњом преко 170 националних влада и организација усаглашена је Повеља о отвореним подацима која промовише прикупљање, дељење и коришћење добро управљаних података као одговор на изазове као што су корупција, климатске акције, родна питања, вештачка интелигенција и права на податке Ова повеља се заснива на шест принципа који су приказани на Графикону 1. Након истицања принципа отворених података потребно је навести и бенефите, али и препреке код отворених података. Бенефити се могу сврстати у три категорије: (1) политичке и друштвене, који укључују већу транспарентност, демократичност, партиципацију, поверење, задовољство, једнак приступ подацима, нове услуге за грађане и побољшање процеса одлучивања; (2) економске, са фокусом на раст, конкурентност, иновације и развој нових производа и услуга; и (3) оперативне – техничке, који укључују поновну употребу података, оптимизацију административних процеса, унапређење јавних политика, лакши приступ подацима, откривање,

одрживост и способност спајања и повезивања јавних и приватних податка (Janssen et al. 2012, 261). Са друге стране, препреке могу најчешће бити институционалне природе, мада можемо говорити и о сложености задатака, употреби и учешћу, правним препрекама и квалитету информација (Janssen et al. 2012, 262).

Досадашњи развој јавне управе као научне дисциплине се може поделити на две велике целине: јавну управу и нову јавну управу. Настанак јавне управе се везује за крај 19-ог и почетак 20-ог века, те овај облик јавне управе можемо назвати традиционалном. Током 20-ог века, она пролази кроз четири фазе и то: (1) фаза дихотомије, (2) фаза десетогодишњег даљег развоја науке и доминација тзв. POSDCORB (планирање, организовање, кадрирање, вођење, координирање, извештавање и буџетирање) концепта; (3) фаза оспоравања од стране бихевиориста и (4) фаза кризе идентитета односно испреплетаности управе и политике. Последња пета фаза, која отпочиње од почетка 70-их година прошлог века, назива се нова јавна управа и њу одликује усмереност на динамику управе, интердисциплинарни приступ, концепт јавних политика и појава нових трендова (нпр. компаративна и развојна јавна управа) (Станчетић 2015, 84–85). Професор Стивен Осборн (енгл. *Stephen P. Osborne*) у уводним разматрањима о концепту новог јавног управљања истиче да се у досадашњем развоју јавне управе могу разликовати три модела и то: (1) јавна управа (енгл. *Public Administration*)⁶; (2) нови јавни менаџмент (енгл. *New Public Management*)⁷ и (3) ново јавно управљање (енгл. *New Public Governance*)⁸ (Osborne 2006). Потреба за подизањем транспарентности, партиципације и отворености управе према грађанима је међутим довело настанка четвртог модела јавне управе који се назива отворена управа (енгл. *Open Governance*). Концепт отворене управе се посматра одвојено од новог јавног управљања, јер оно не признаје појавни односно искачући карактер нове сарадње нити показује разумевање масовне индивидуализоване сарадње.

⁶ Он овим изразом обједињује комплетни развој јавне управе до појаве новог менаџмента управљања. видети: (Osborne 2006, 378)

⁷ Пре настанка последња два модела јавне управе, поједини аутори истичу постајање пет основних стратегијских праваца реформе и то: правно-легалистичке, експериментално-пројективне, компензативно-партиципативне, организационо-процесне и стратегије новог система јавног управљања (Кавран 2002, 14–20 цитирано у: Миленковић 2013, 300).

⁸ Ново јавно управљање је базирано на социологији организације и теорији мреже, захтева плурални приступ држави. Она је усмерена на међуорганизационо управљање, пружање услуга и исходе, поверење и релационе уговоре. Основна вредност је неокорпоративизам (Osborne 2006, 383).

Последњу фазу у реформи јавне управе карактерише пет кључних елемената: (1) радикална отвореност, (2) усредсређеност на грађане; (3) повезана интелигенција; (4) дигитални алтруизам и (5) онлајн промишљање асинхроне и деперсонализоване гомиле (Мејџер et al. 2019, 2; 5). Она се заснива на теорији сложености, умреженом индивидуализму и захтева отворену природу државе. Усмерена је ка мрежи појединаца и истиче масовну тимску производњу информација, док као механизам алокације ресурса користи платформу. Систем пружања услуга одликује радикална отвореност, а основна вредност је сарадња око заједничких вредности (8). Отворена управа и отворени подаци су послужили за креирање интернет портала отворене управе и отворених података који не представљају сами по себи циљ. Иако поједини аутори ове портале називају срцем отворене управе, сложићемо се становиштем да је поред ових портала неопходна и интеракција између управе и грађана (11). Ради бољег разумевања отворених података у наставку текста ћемо обрадити законски оквир отворених података на европском и националном нивоу са посебним акцентом на Републику Србију.

ПРАВНИ ОКВИР ОТВОРЕНИХ ПОДАТАКА – НИВО ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И НАЦИОНАЛНИ НИВО

Отварање управе и отварање података који су у поседу органа јавних власти је већ дуги низ година стратешки циљ Европске уније. У овом контексту је потребно споменути два кључна докумената као што су Директива 2003/98/ЕС о поновној употреби информација из јавног сектора и амандмани (2013/37/ЕУ) на поменуту директиву и Директива 2019/1024/ЕУ о отвореним подацима и поновној употреби информација из јавног сектора. Прва Директива представља пионирски подухват који је за циљ имао подизање транспарентности администрације у Бриселу. Њоме су дефинисани кључни појмови као што су поновна употреба докумената која су у поседу органа јавног сектора од стране физичких и правних лица за комерцијалне и некомерцијалне намене која је другачија од почетне намене ових докумената (Directive 2003/98, Art. 2). Ова директива је имала скроман циљ јер је допуштала приступ и поновну употребу докумената само у случају када је тај приступ већ био дозвољен националним законодавствима. Овај приступ је омогућен на основу унапред дефинисаних услова који са данашњег гледишта

не испуњавају критеријум отворености (видети: Directive 2003/98, Art. 3). Амандманима из 2013. је промењен смисао прописа увођењем нових елемената попут машинског читљивог формата, отвореног облика и формално отвореног стандарда⁹ (Directive 2013/37, Art. 1). Њима је предвиђена и промена општег начела чиме је уведена обавеза достављања података за поновну употребу за комерцијалне и некомерцијалне сврхе. Доступни формат података према измењеној директиви би требао да буде у отвореном и машински читљивом облику заједно са метаподацима, док сам формат и метаподаци треба да буду у складу са формалним отвореним стандардом када је год то могуће (Directive 2013/37, Art. 1).

Директива из 2003. године и амандмани на директиву из 2013. године представљају добру полазну основу за прелазак на концепт отворене управе и отворених података у Европској унији. Промене до којих је у међувремену дошло захтевале су суштинску промену директиве чиме би се њена основна урушила. Стога се посегло за доношењем нове Директиве којом су отворени подаци на јасан начин уведени у правни оквир ЕУ. Према новој директиви, отворени подаци су они подаци који су доступни у отвореним облицима које било ко и за било коју намену може слободно употребити, поновно употреби и делити (Directive 2019/1024). На самом почетку Директиве се јасно наводи да се под отвореним подацима подразумевају: документа у поседу јавног сектора, постојећа документа у поседу јавних предузећа и истраживачки подаци (Directive 2019/1024, Art. 1). Директива и даље инсистира на отварању података у машински читљивом облику заједно са метаподацима, али и уводи начело интегрисане и подразумеване отворености (енгл. *Open by design and by default*) којим се подстиче јавни сектор и јавна предузећа да производе и стављају на располагање документе који су обухваћени овом Директивом. Приликом отварања података инсистира се на употреби програмског интерфејса апликације (енгл. *Application Programming Interface*¹⁰) (Directive 2019/1024, Art. 1).

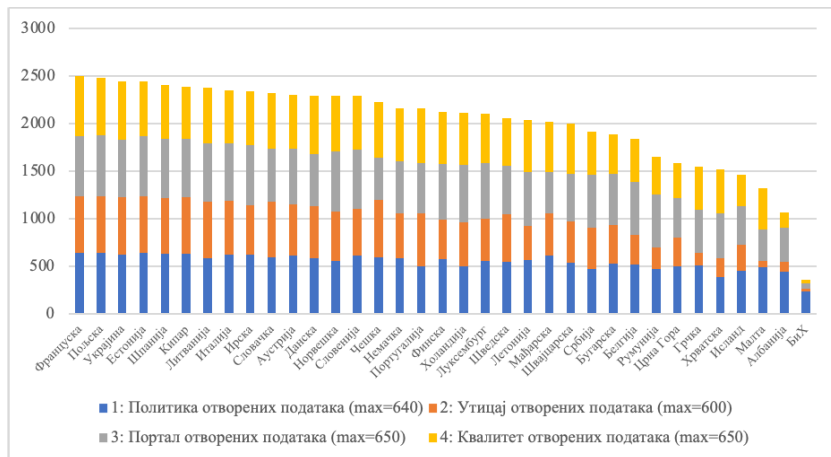
⁹ Машински читљив облик је добро структурирана датотека, лако идентификована и препознатљива за програме. Отворени облик је независан од платформе и јавно доступан, док формални отворени стандард представља стандард усвојен у писаном облику којим се детаљно дефинишу захтеви за софтверску интероперабилност (Directive 2013/37, Art. 1).

¹⁰ АПИ омогућава аутоматско преузимање или ажурирање података, аутоматизујући комуникацију између организација и корисника за ефикасно управљање подацима (Кривокапић и др. 2021, 55).

Чланице Европске уније регулишу ову област у складу са поменутиим директивама. То се јасно види и на примеру чланица ЕУ из нашег региона које пак бирају између два правца реформи: (1) измене прописа о слободном приступу информацијама (Словенија, Хрватска и Бугарска) и (2) усвајањем посебних закона којим се регулише ова материја (Румунија и Мађарска). Северна Македонија је још 2014. године усвојила закон о коришћењу података из јавног сектора, док је Црна Гора 2017. године променила постојеће законодавство како би га ускладила са Директивом ЕУ (Кривокапић и др. 2021, 63). Иако се државе одлучују да отворе податке, потребно је ипак размотрити зрелост отворених података која се одређује на основу четири димензије: политика, утицај, портал и квалитет отворених података. У оквиру прве димензије се разликују три индикатора: политички оквир, управљање отворених подацима и имплементација отворених података. У оквиру друге димензије се такође издвајају три индикатора: стратешка рационалност, мерење поновне употребе, створени утицај. У оквиру треће димензије разликују се: карактеристике портала, употреба портала, снабдевање портала подацима и одрживост портала. У оквиру последње димензије се разликује: оптицај и потпуност метаподатака, надгледање и мерење, профил апликације речника каталога података (DCAT – AP) и квалитет имплементације и повезани подаци (Page et al. 2023, 17–18). Истраживање показује да је политичка димензија остаје најзрелија, док димензија портала остаје на другом месту са најмањим побољшањем. Димензија квалитет показује значајно убрзано побољшање, док је димензија утицаја остаје на последњем месту уз минимална побољшања (7–8).

У овај извештај су укључене државе чланице ЕУ, ЕФТА и пет држава које су кандидати за чланство у ЕУ (Црна Гора, Србија, Албанија, Украјина и Босна и Херцеговина). Црна Гора, Србија и Албанија показују напредак у односу на претходну годину, а посебно се истиче Црна Гора која је у овом периоду донела Акциони план за имплементацију иницијативе за Партнерство за отворену управу за 2023–2024. годину, отпочела са формирањем Савета за управљање отвореним подацима, али и отпочела пројекат Дигиталне академије. Босна и Херцеговина показује значајан пад, док се у случају Украјине ради о благом паду (Page et al. 2023, 23–24).

Графикон 2 : Зрелост отворених података

Извор: European data [ED] 2023.

У наставку рада представићемо стање отворене управе и отворених података у Републици Србији.

ПАРТНЕРСТВО ЗА ОТворЕНУ УПРАВУ И ОТворЕНИ ПОДАЦИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Попут земаља региона и ЕУ и Србија постепено подстиче транспарентност управе и учешће грађана у процесу доношења одлука. Концепт отворене управе је скоро необрађен у домаћој политиколошкој литератури, што овом раду даје посебан значај¹¹. Стога, у циљу разумевања реформе јавне управе у нашој земљи користиће се релевантна страна литература, али и различити извештаји, стратешки документи и прописи. Наша држава је још 2012. године приступила Партнерству за отворену управу и од тада развила пет акционих планова. Последњи акциони план који важи за период од 2023. до 2027. године је усвојен на Влади крајем 2023. године. Њиме Република Србија признаје значај учешћа у Партнерству и истиче остварени напредак и конкретне резултате који су постигнути у претходном периоду као што су унапређење законског оквира у појединим областима попут учешћа јавности у доношењу одлука, финансирање организација цивилног друштва из буџета и слободног приступа информацијама

¹¹ Колеге са Института за јавну управу из Хрватске помињу овај концепт реформе јавне управе, али је пре свега обрађују са правног аспекта. Видети: Koprčić et al. 2017.

од јавног значаја, али и дигитализација јавних услуга и отворени подаци. У протеклом периоду су креирани Портал отворених података, Портал е–Консултације и Портал Регистра административних података¹² (Акциони план за Партнерство за отворену управу, 2023). Кроз пети акциони план наша држава је пред себе поставила десет изузетно амбициозних циљева и то: (1) електронска народна иницијатива; (2) квалитетније учешће грађана у изради прописа и докумената јавних политика; (3) унапређење транспарентности праћења поднетих иницијатива од стране грађана и привреде; (4) транспарентно трошење буџета кроз унапређење јавних конкурса за доделу средства организацијама цивилног друштва; (5) развијање проактивне управе; (6) унапређење транспарентности рада Владе; (7) отворена управа за квалитетнији живот особа са инвалидитетом; (8) отворени зелени подаци; (9) формирање јединственог информационог система за праћење пројектног суфинансирања у области јавног информисања и (10) јавне услуге по мери грађана (идети: Акциони план за Партнерство за отворену управу, 2023). Овај акциони план се надовезује на Стратегију реформе јавне управе чије је основно начело управа по мери свих нас које постоји од 2015. године и која представља померање фокуса од управе као регулатора ка управи као сервису грађана и других крајњих корисника (Стратегија реформе јавне управе 2022, део II).

Приступање Партнерству за отворену управу и усвајањем различитих стратешких докумената и акционих планова, отпочео је процес отварања података у нашој земљи. Радна група за отворене податке формирана је 2016. године, а кључни резултат рада њеног рада је развијање Портала за отворене податке крајем 2017. године. Законом о електронској управи из 2018. године је уведена обавеза достављања отворених података. Овај закон даје дефиницију отворених података као података који су, заједно са метаподацима, доступни за поновну употребу у машински читљивом и отвореном облику (Закон о електронској управи 2018, чл. 4). Чланом 27. истог закона су прописана су основна обележја Портала отворених података чије начин рада, организационе и техничке стандарде ближе уређује Влада својом уредбом. Уредбом су прописани технички стандарди (формат објављивања који мора да буде у складу са Листом стандарда интероперабилности [видети: Канцеларија за

¹² Не треба заборавити поменути и низ других портала попут портала е–Управа, е–Катастар, Централни регистар обједињене процедуре, е–Наука и др.

информационе технологије и електронску управу [ИТЕ] 2018]), а органи који користе друге платформе за отварање података дужни су да за повезивање са Порталом користе АПИ, односно програм који користи ReST (енгл. *Representational state transfer*) сервисе (Уредба о начину рада Портала отворених података, 2018). У процесу отварања података можемо говорити о три модела: (1) мануелно отварање; (2) аутоматизација извоза података и (3) аутоматизација дистрибуције података употребом АПИ-ја. У случају првог модела ради се о потпуном одсуству аутоматизације и објављивање података од стране лица задуженог у органу управе. Други модел подразумева аутоматизацију извоза података кроз повезивање базе података и веб презентације институције. Трећи модел је најнапреднији и подразумева аутоматизацију дистрибуције података што је захтевније, али технички корисније решење. Препоручује се да се платформа подигне на посебан поддомен институције (Кривокапић и др. 2021, 53–54).

Раније смо истакли да се подаци могу отворати на захтев за поновну употребу или се ради о подразумеваној отворености. Подразумевана отвореност није ништа друго него проактивно отварање података. У нашем случају, она је регулисана Законом о слободном приступу информацијама од јавног значаја [ЗСПЈЗ] (2021, члан 1). који истиче да обавезу органа јавних власти да учине јавности доступним све информације о свом раду које се сматрају информацијама од јавног значаја.¹³ У наставку рада представићемо примере позитивне праксе у отварању података у Србији, али и утврђене недостатке који су уочени у овој анализи.

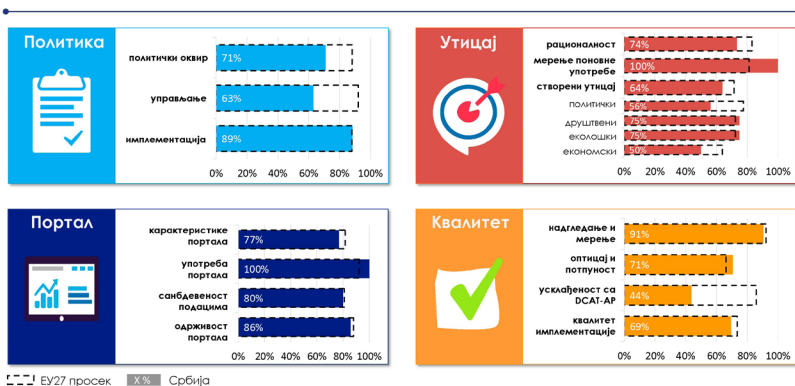
Позитивна праска у отварању података у Републици Србији и ограничења у процесу отварања података

Република Србија је у претходној деценији заиста учинила доста у процесу отварања података. Међутим, као и сваки процес реформе и овај процес је захтевао изузетно залагање појединаца и ентузијаста из органа управе који су омогућили да се резултати виде већ у првим годинама након отпочињања процеса. Свакако најзначајнији резултат је Портал отворених података који данас има 2412 сетова података у 8 области (јавне финансије, мобилност, образовање, енергетика, управа,

¹³ Информацијом од јавног значаја су оне информације којима располаже орган јавне власти, настале у раду или у вези са радом овог органа, које су садржане у документима (ЗСПЈЗ 2021, члан 2).

здравље, животна средина и циљеви одрживог развоја) и 42 примера употребе (Канцеларија за информационе технологије и електронску управу [ИТЕ] 2024а). Поред националног портала отворених података, потребно је споменути засебне portale отворених података као што су портали Агенције за заштиту животне средине, Министарства просвете, Повереника за информације од јавног значаја и заштиту података о личности, Републичког завода за статистику, Републичког геодетског завода и Града Крагујеваца који су доступни на интернету. На основу свих карактеристика можемо закључити да наша држава има добре предуслове за проактивно и аутоматско отварање података уз коришћење свих бенефита које пружа употреба дигиталних алата. Републички завод за статистику (РЗС 2024) прикупља и обрађује велику количину података које проактивно објављује на свом порталу. Подаци су ажурни и доступни у машински читљивом облику и спремни за даљу употребу и анализу уз обавезу навођења РЗС-а као извора података. Пример добре праксе је Портал отворених података Министарства просвете где постоје различити скупови података који могу да послуже као основ за добру анализу стања образовања у нашој држави на свим нивоима. Подаци су ажурни и доступни у машински читљивом облику. Након навођења примера добре праксе потребно је обрадити зрелост отворених података. Србија показује напредак у односу на претходне године што се може видети на основу појединачни категорија где је негде чак и изнад просека у ЕУ. У укупном скору по димензијама Србија остаје испод просека у ЕУ, изузев у димензији портала где је изједначена са просеком у ЕУ.

Графикон 3 Зрелост података у Србији у поређењу са ЕУ

Извор: ED 2023.

Након истакнутих позитивних аспеката, потребно је истаћи и ограничења у процесу отварања података. Када говоримо о ограничењима у поступку отварања података овде пре свега мислимо на неажурност база података што ограничава квалитет података, недовољно отварање података од стране појединих органа јавне власти и самим тим изостанак политичке воље за проактивно отварање података. Уколико погледамо национални портал можемо закључити да су базе података често неажурне што се одражава на квалитет података. Неажурност је често последица недостатка професионалног особља у органима јавних власти који би се бавили овим послом. Као лош пример у отварању података послужиће нам град Београд. Град Београд је отворио свега 12 скупова података из области јавног градског превоза. На први поглед јасно можемо уочити да су подаци неажурни и стари скоро три пуне године (видети: Канцеларија за информационе технологије и електронску управу [ИТЕ] 2024а) дакле готово неупотребљиви. Претходне године је дошло до потпуне промене наплате јавног превоза у Београду, а нове цене карата нису приказане у отвореном формату. Наша престоница настоји да у наредном периоду у потпуности имплементира концепт паметних градова. Како је један од основних постулата паметних градова паметна мобилност, за очекивати је да град Београд у складу са Планом одрживе урбане мобилности из 2020. године отвори податке. Дакле, уколико градови желе да подстакну паметну урбану мобилност, они морају усвојити и имплементирати клаузулу 19. ИСО 37.120/2018 (видети: World Council of City Data [WCD]. 2018). У складу са стратегијом отворених података паметни градови треба да отворе податке који су јасно дефинисани овим индикаторима. На примеру четири града из Јужне Америке, аутори покушавају да објасне усклађеност отворених података са горе наведеним индикаторима и показују да Буенос Ајрес и Рио де Жанеиро имају барем по један скуп података који испуњава наведени индикатор, док је у случају Монтевидеа и Сао Паула истраживање показало непотпуну или делимичну усклађеност са појединим индикаторима подршке и профила. Упркос непотпуној усклађености, Монтевидео има најбољи укупни скор што га чини градом са највећим степеном отворености података и квалитетом отворених података (Matheus and Vaz 2023). Прегледом скупова података на националном порталу, можемо утврдити да Град Београд није отворио ове податке. Ипак неке од података са наведених индикатора као што су број приватних возила у поседу на 1000 становника са проценом тренда, просечно

трајање путовања по главним видовима превоза, расподелу путовања по различитим видовима превоза, обим превезених путника по дану у систему јавног градског превоза могуће је пронаћи у студији Транспортне потребе и карактеристике путника и путовања, док друге податке попут броја планираних и изграђених бициклических стаза можемо пронаћи у Генералном урбанистичком плану Града Београда (видети: Центар за планирање урбаног развоја [ЦЕП] 2015; Генерални урбанистички план града Београда [ГУПБГ] 2016).

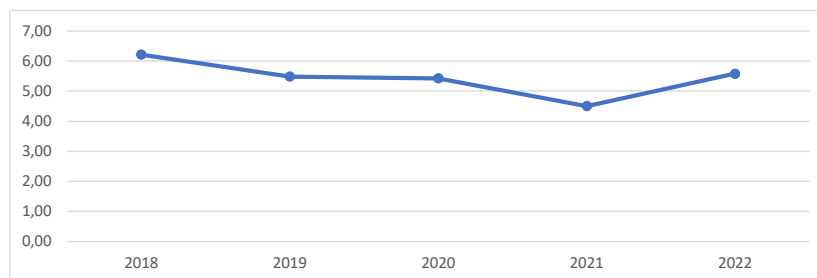
Табела 1: Градски ниво усклађености са отвореним подацима према ISO 37.120/2018 индикаторима

ISO 37.120/2018 индикатори		Буенос Ајрес		Монтевидео		Рио де Жанеиро		Сао Паоло	
		П/НП	Скор	П/НП	Скор	П/НП	Скор	П/НП	Скор
Клубови	Број км јавног превоза на 100.000 становника	П	0,20	П	0,40	П	0,45	П	0,09
	Годишњи број путовања јавним превозом по глави становника	П	0,16	П	0,24	П	0,15	П	0,29
Подришка	Удео путника који путују на посао на алтернативан начин приватним возилима	П	0,14	П	0,16	П	0,18	П	0,36
	Број км бициклических стаза и трака на 100.000 становника	П	0,09	НП	0,00	П	0,08	П	0,04
	Укупан број саобраћајних незгода са смртним исходом	П	0,03	НП	0,00	П	0,04	НП	0,00
	Удео становништва које живи у кругу од 0,5 км од јавног превоза који је доступан најмање сваких 20 минута током шпица	П	0,03	П	0,13	П	0,04	П	0,01
	Просечно време путовања	П	0,13	П	0,42	П	0,13	П	0,34
Профил	Број приватних возила по глави становника	П	0,16	П	0,23	П	0,04	НП	0,00
	Број моторизованих двоточкаша по глави становника	П	0,14	П	0,23	П	0,04	НП	0,00
Просек по посматраном граду		0,12		0,20		0,13		0,13	

*П=поседује; НП= не поседује.

Извор: Matheus and Vaz 2023

Графикон 4: Број саобраћајних незгода са смртним исходом на 100.000 становника на територији града Београда

Извор: Обрада аутора

Табела 2: Подаци о броју саобраћајних незгода на територији града Београда

	2018	2019	2020	2021	2022
Процењен број становника	1690193	1694056	1694480	1688667	1684259
Укупан број саобраћајних незгода са смртним исходом	105	93	92	76	94
Број саобраћајних незгода са смртним исходом на 100000 становника	6.21	5.49	5.43	4.50	5.58

Извор: Обрада аутора

Истраживачима је потребан велики труд како би дошли до ових података који би требали да буду доступни у отвореном и машински читљивом облику. За потребе овог рада биће представљен укупан број саобраћајних незгода са смртних исходом. За ову на први поглед лагану рачунску операцију користићемо податке Републичког завода за статистику о просечном броју становника града Београда који су доступни на Порталу отворених података РЗС у отвореном и машински читљивом облику и податке Агенције за безбедност саобраћаја о броју саобраћајних незгода за период од 2018. до 2022. на подручју Полицијске управе за Град Београд која је доступан у оквиру специјализоване базе података (видети: Агенција за безбедност саобраћаја [АБС] 2023) за коју можемо рећи да је отворена али не и машински читљива. Укрштањем ових скупова података је могуће одредити вредност горе наведеног индикатора што је приказано у Графикону бр. 4 и Табели бр. 2. Како је овај податак од велике важности приликом израде студија о безбедности саобраћаја, сигурно би било од великог значаја уколико бисмо до овог податка могли да дођемо у отвореном и машински читљивом облику. Пример добре употребе скупова података је могла да буде и Платформа отворених буџета. Међутим, почетни замах из 2020. године када је 104 града и општине објавило свој буџет у отвореном облику резултирало са свега две општине у 2023. години. Занимљиво је да је за територију града Београда једино градска општина Нови Београд у 2020. години објавила ове податке у отвореном облику.¹⁴

¹⁴ Видети детаљније на: Канцеларија за информационе технологије и електронску управу [ИТЕ] 2024б.

ЗАКЉУЧАК

Отворена управа представља нови вид реформе управе коју одликује транспарентност, партиципација и сарадња. Њу карактеришу отворени подаци који су доступни бесплатно у машински читљивом облику који се пак могу даље анализирати и употребљавати. Креирањем стандарда и принципа отворене управе ентузијаста су покушали да приволе државе и локалне власти да реформишу постојеће системе. Иако подаци показују напредак код појединачних држава ипак се морамо сложити да је неопходно учинити додатне напоре како би се обезбедио сигуран напредак у овом пољу. Дигитална револуција и развој информационо – комуникационих технологија са собом носи нове могућности у реформи управе која се све више дигитализује. Развој електронске управе и дигитализација су високо постављени на лествици реформе наше управе. Влада Републике Србије кроз учешће у Партнерству за отворену управу и кроз креирање Портала отворених података доста чини на реформи управе. Ипак, индикатори показују да је степен отворености података нашој земљи испод просека ЕУ, али је такође чињеница да се наша земља најбоље позиционира у нашем региону и да се налази испред седам земаља чланица ЕУ. Стање са отвореним подацима је нешто лошије на локалном нивоу посебно на нивоу града Београда где смо на примеру индикатора урбане мобилности у контексту развијања пројекта Београда као паметног града показали да не постоје отворени подаци у овом контексту иако се ти подаци налазе у поседу града у оквиру различитих докумената. Проблем са отвореним подацима у нашој земљи је пре свега изостанак ажурности, а можемо слободно рећи и недостатак довољног броја стручних кадрова који ће се бавити овом области. Не можемо да поменемо и изостанак политичке воље која је пак тесно повезана са недостатком кадрова на коју смо указали раније. Србија би у наредном периоду требала да настави са отварањем нових и ажурирањем постојећих података у складу са начелом подразумеване отворености која је дефинисана важећим прописима којим је регулисан слободан приступ информацијама од јавног значаја. Ово се може постићи кроз реактуелизовање примера позитивне праксе и кроз ангажовање стручног кадра које ће бити задужено за обављање овог сложеног посла.

РЕФЕРЕНЦЕ

Агенција за безбедност саобраћаја [АБС]. 2024. „Саобраћајне незгоде и последице саобраћајних незгода.” *Агенција за безбедност саобраћаја*. Последњи приступ: 28. јануар 2024. <http://bazabs.abs.gov.rs/smartPortal/saobNezgode>.

Генерални урбанистички план града Београда [ГУПБГ]. „Службени лист града Београда”, бр. 11/2016.

Закључак о усвајању Акционог плана за спровођење иницијативе Партнерство за отворену управу у Републици Србији за период 2023–2027. године [Акциони план за Партнерство за отворену управу], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 119/2023.

Закон о електронској управи. 2018. „Службени гласник Републике Србије” бр. 27/2018.

Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 120/2004, 54/2007, 104/2009, 36/2010 и 105/2021.

Канцеларија за информационе технологије и електронску управу [ИТЕ]. 2018. *Листа стандарда интероперабилности – верзија 2.1*. Београд: Канцеларија за информационе технологије и електронску управу.

Канцеларија за информационе технологије и електронску управу [ИТЕ]. 2024а. „Портал отворених података.” *Канцеларија за информационе технологије и електронску управу*. Последњи приступ: 28. јануар 2024. <https://data.gov.rs>.

Канцеларија за информационе технологије и електронску управу [ИТЕ]. 2024б. „План буџета градова и општина у Србији.” *Канцеларија за информационе технологије и електронску управу*. Последњи приступ: 28. јануар 2024. <https://budzeti.data.gov.rs>.

Кривокапић, Ђорђе, Јелена Адамовић, Филип Милошевић, и Катарина Космина. 2021. *Водич кроз отворене податке*. Београд: Програм Уједињених нација за развој.

Миленковић, Дејан. 2013. *Јавна управа – одабране теме*. Београд: ФПН и Чигоја.

- Републички завод за статистику [РЗС]. 2024. „Отворени подаци.” *Републички завод за статистику*. Последњи приступ: 28. јануар 2024. <https://opendata.stat.gov.rs> .
- Станчетић, Веран. 2015. „Нова јавна управа и модели реформе.” *Администрација и јавне политике* 1 (2): 83–102. DOI: 10.22182/ajp.222015
- Стратегија реформе јавне управе у Републици Србији за период од 2021. до 2030. [Стратегија реформе јавне управе], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 42/2021 и 9/2022.
- Уредба о начину рада Портала отворених података, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 104/2018.
- Центар за планирање урбаног развоја [ЦЕП]. 2015. *Транспортне потребе и карактеристике путника и путовања*. Београд: ЦЕП.
- Curtin, Deirdre, and Joana Mendes 2011. “Transparence et Participation: des Principes Démocratiques Pour L’Administration de L’Union Européenne.” *Revue française d’administration publique* (137–138): 101–121. DOI: 110.3917/rfap.137.0101.
- Directive 2003/98/EC of the European Parliament and of the Council of 17 November 2003 on the re-use of public sector information, OJ L 345, 31.12.2003, p. 90–96.
- Directive 2013/37/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 amending Directive 2003/98/EC on the re-use of public sector information Text with EEA relevance, OJ L 175, 27.6.2013, p. 1–8.
- Directive (EU) 2019/1024 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on open data and the re-use of public sector information (recast), OJ L 172, 26.6.2019, p. 56–83.
- European data [ED]. 2023. “Open Data in Europe 2023.” *European data*. Последњи приступ: 26. јануар 2024. <https://bit.ly/497RPbK>.
- Heald, David. 2006. “Varieties of Transparency.” *In Transparency: The Key to Better Governance?* eds. Christopher Hood, and David Heald, 25–43, New York: Oxford University Press.
- Janssen, Marijn, Charalabidis Yannis, and Anneke Zuiderwijk. 2012. “Benefits, Adoption Barriers and Myths of Open Data and Open Government.” *Information Systems Management* 29: 258–268. DOI: 10.1080/10580530.2012.716740.

- Jethani, Suneel, and Dale Leorke. *Openness in Practice: Understanding Attitudes to Open Government Data*. Singapore: Palgrave Macmillan.
- Koprić, Ivan, Musa Anamarija, i Teo Giljević. 2017. *Građani, javna uprava i lokalna samouprava: povjerenje, suradnja i potpora*. Zagreb: Institut za javnu upravu.
- Meijer, Albert, Curtin Deirdre and Maarten Hillebrandt. 2012. "Open government: connecting vision and voice." *International Review of Administrative Sciences* 78 (1): 10–29. DOI: 10.1177/0020852311429533
- Meijer, Albert, Lips Miriam, and Kaiping Chen. 2019. "Open Governance of Cities: A new paradigm for understanding urban collaboration." *Frontiers in Sustainable Cities* 1 (3): 1–9. doi: 10.3389/frsc.2019.00003.
- Matheus, Ricardo, and José Carlos Vaz. 2023. "Comparative Analysis of Urban Mobility Open Data in Latin American Cities and Its Contribution to the Smart Cities Democratic Governance." In *IPSA Conference Proceedings Library, 27th World Congress of Political Science*, Buenos Aires: IPSA.
- Obama, Barack. 2009. "Memorandum on Transparency and Open Government." *The White House*. 21.01.2009. <https://bit.ly/42eRiCN>.
- Open Government Partnership [OGP]. 2023. *OGP's 2023–2028 Strategy*. OGP.
- Open Government Partnership [OGP]. 2011. "Open Government Declaration". *OGP*. September 2011. <https://bit.ly/4bcyJTV>.
- Open Government Data [OGD]. 2007. "The 8 Principles of Open Government Data." *Open Government Data*. 7–8. December 2007. <https://bit.ly/3SC6Jle>.
- Open Data Charter [ODC] 2015. "ODC Principles." *ODC*. Poslednji pristup: 28. januar 2024. <https://bit.ly/3vRpgBk>.
- Osborne, Stephen P. 2006. "The New Public Governance?" *Public Management Review*. 8 (3): 377–387. DOI: 10.1080/14719030600853022.
- Page, Martin, Hajduk Emir, Lincklaen Arriëns Eline N., Cecconi Gianfranco, and Suzan Brinkhuis. 2023. *2023 Open Data Maturity Report*. Luxembourg: Publication Office of the European Union.

Piotrowski, Suzanne J. 2007. *Governmental Transparency in the Path of Administrative Reform*. Albany: State University of New York Press.

World Council of City Data [WCD]. *ISO 37120:2018 Sustainable cities and communities – Indicators for city services and quality of life*. Canada: WCD.

Aleksandar Kovačević*

Faculty of Political Sciences, Belgrade

THE OPEN DATA IN PUBLIC ADMINISTRATION – A CASE STUDY OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Resume

The open government concept, rooted in cooperation and transparency, is crucial for modern public administration, drawing inspiration from projects by the Obama administration and the European Union. Democratic ideals, as per the Lisbon Treaty, underscore the importance of transparency, participation, and cooperation. Obama emphasizes a people-centric, technology-oriented government. The Open Government Partnership, initiated by administrative change advocates, led to a declaration promoting principles like technology for transparency, civic engagement, professional integrity, and improved information availability. Open governance relies heavily on open data, advocating for the proactive provision of public data in accessible, machine-readable formats. Enshrined in EU regulation and state legislation since 2003, open data has evolved to include machine-readable formats and formal open standards, explicit in the 2019 directive. Since joining the Open Government Partnership in 2012, Serbia has enacted five action plans, with the latest adopted in December 2023 focusing on objectives like electronic citizens' initiatives, transparent budget spending for NGO projects, enhanced government transparency, green open data, and public services for citizens. The country established a working group for open data in 2016, launched its first national open data portal in 2017,

* Email address: aleksandar.kovacevic@fpn.bg.ac.rs

and integrated open data into legislation through the Electronic Administration Act in 2018. Despite progress with a working group, a national open data portal, and integration into legislation, challenges persist in Serbia's open data maturity, particularly in policy, impact, and data quality. While excelling in portal availability, data maturity lags behind the EU average. Issues emerge in specific datasets, such as outdated or inaccessible information. The good example is absence of open data in Belgrade, especially in smart city initiative. If we flow the ISO 37.120/2018 indicators, we can conclude that there is not this data in open form. One of the indicators is the number of deaths in traffic accidents per 100,000 people. To count this, we need to use open data from the Statistical Office and open but not machine-readable data from the Road Traffic Safety Agency. By crossing data, data is obtained that should be available in an open form for further use by citizens and other stakeholders. Addressing these challenges Serbia needs to prioritize continuous data openness, update existing datasets, and foster political will, learning from positive examples, engaging skilled professionals, and recommitting to open access principles.

Keywords: *Open Governance, Open Government Partnership, Open data, Public Administration, Smart Cities*

Андријана Јовановић*

Институт за политичке студије, Београд

Бојана Секулић**

Институт за политичке студије, Београд

ПОЛИТИКА ОБРАЗОВАЊА И ЗАПОШЉАВАЊА КРОЗ ПРИЗМУ РОДНЕ РАВНОПРАВНОСТИ

Сажетак

Овај рад ће се бавити анализом политике образовања, тржишта рада али и проблемом дискриминације жена приликом запошљавању и на радном месту. Циљ је да се идентификују проблеми на које жене наилазе при запошљавању и раду, а који су последица родно засноване дискриминације и стереотипа, предоче постојећи механизми њиховог решавања, укаже на њихове недостатке и понуде конкретни предлози за ефикасније и ефективније решавање идентификованог проблема. Едукацијом становништва продире се дубоко у њихову свест и тим путем се чине видљивим све тешкоће и неправедности са којима се жене свакодневно сусрећу, али и начин исправљања ових неправди. Освешћивањем грађана о проблемима које прожимају њихово друштво, грађани постају спремнији да се укључе у борбу против дискриминације жена, да се активирају на доприношењу родној равноправности, као и да увиде на који су начин они сами вршили дискриминацију и маргинализацију жена и тако успоставе нове механизме спречавања

* Имејл адреса: andrijana.jovanovic@ips.ac.rs

** Имејл адреса: bojana.sekulic@ips.ac.rs

дотадашњих пракси. Едукација се треба спроводити кроз образовање – основно, средње и високо, кроз рад владиних и невладиних организација које се баве питањем родне равноправности. Првенствено ће бити указано на далеко шири проблем родне неравноправности у свим сферама друштвеног живота и дат осврт на постојећи међународни правни оквир унутар кога политике појединих држава уређују решавање овог проблема, а затим ће се фокус анализе усмерити на решавање проблема са којима се жене суочавају на тржишту рада конкретно у Републици Србији.

Кључне речи: *родна (не)равноправност, тржиште рада, образовање, Србија, дискриминација, едукација, медији, нормативни оквир*

УВОД

Политика људских права представља основ сваког демократски уређеног друштва. У ову широку област спадају питања заштите мањина, расних, националних, затим заштита социјално угрожених група, особа са посебним потребама, као и заштита права жена односно родна равноправност (Ђорђевић 2009, 317). Ове политике се посебно регулишу у савременим државама кроз институције надлежне како на централном тако и на локалним нивоима, независним владиним и невладиним телима доношењем различитих правних аката и стратегија. Борба за равноправност жена и њихова права се водила кроз историју, најчешће од стране различитих женских организација цивилног друштва, политичких странака леве оријентације и других организација. Она је текла неравномерно уз успоне и падове, од директног конфликта са успостављеним друштвеним системом, до инклузије у такав систем кроз прилагођавање система овим захтевима и супротно. Захтеви активисткиња и активиста у борби за женска права су у данашње време прилично остварени, када говоримо о либерално демократским западним друштвима. То су захтеви који подразумевају једнако право гласа без обзира на пол, права која се тичу својинских односа, социјалне и здравствене заштите. Деведесетих година 20. века догодио се неолиберални

заокрет на глобалном нивоу. Теорије о мултипљој модерности (Eistenstadt 2000) генерално потенцирају да модернизација у сваком конкретноисторијском контексту има своје специфичности, а да се највиши стандарди модернизације не могу копирати и остварити у мање развијеним земљама. У случају неолибералне глобализације та теорија имплицира да на хијерархијској лествици земаља од центра, полупериферије до периферије, полупериферијска друштва структурно каскају за земљама центра. Неолиберални модел капиталистичког система је и у „центру”, и на „полупериферији”, и на „периферији” донео одређена погоршања на плану стечених социјалних права и постигнутих нивоа социјалне сигурности. Период глобалне кризе од 2008. године применом мера штедње као механизма за сузбијање кризе додатно је нарушио квалитет свакодневног живота широких светских маса и стање заштите људских права у целини узев (Piketty 2014). Неолиберални заокрет је генерално донео специфичну врсту „мизогиније” – мржње према женама, њиховог обезвређивања, масовног свођења жена на робу и на везаност за процесе конзумеризма и таблоидизације, уз издвајање елитног дела међу најобразованијим женама и онима које су успеле да се сврстају међу „добитнике глобализације”. Масовно сиромашење, раст економских неједнакости између веома малог броја веома богатих и осталих, као и масовна незапосленост, одразили су се на глобалном нивоу на погоршање положаја жена и процесе ретрадиционализације (Лазичић 2015). С друге стране, транснационални конституционални принципи универзалне једнакости и женских права и даље настављају самостални ток унапређивања међународног и националног права људских права и женских права, а на том путу највише цивилизацијске стандарде успоставља право Европске уније (Вујадиновић 2015). Међународно право и право Европске није у континуитету унапређује правну једнакост и заштиту жена. Такође, покренути процеси урушавања патријархата масовним запошљавањем и образовањем жена, културним матрицама и измењеним системима вредности ипак су незаустављиви. Родне улоге се мењају, мушкарци делом такође прихватају цивилизацијске стандарде еманципације и, утолико, породични односи и друштвене улоге полова у непрекинутом току доживљавају и промене боље. Политичка, економска и социјална права жена у данашње време подразумевају једнаку заштиту за све грађане једне државе без дискриминације на основу неке посебне карактеристике. Ово је осигурано и Универзалном декларацијом о људским правима

Уједињених нација, као и различитим другим међународним повељама донетим на основу овог документа. Пекиншка декларација и Платформа за акцију усвојена на Четвртој светској конференцији о женама 1995. године и представља један од најопштијих политичких оквира за родну равноправност у свету (Четврта светска конференција о женама 1995, 31). Под овим документом се подразумевају главни принципи и обавезе заштите женских права и унапређивање положаја жена. Још једна важна међународна конвенција је Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена.¹ Она дефинише облике дискриминације жена и поставља оквир националне акције усмерене на елиминисање свих облика овакве дискриминације. Влада Републике Србије основала је Координационо тело за родну равноправност 30. октобра 2014. године у циљу унапређења родне равноправности у Републици Србији које представља национални координациони механизам за питања родне равноправности и има мандат да координира рад органа државне управе и других институција у циљу унапређења родне равноправности и положаја жена и мушкараца у Републици Србији. (Координационо тело за родну равноправност, н.д.).

ПОЛИТИКА РОДНЕ РАВНОПРАВНОСТИ

Родна равноправност подразумева једнака права, одговорности и могућности, равномерно учешће и уравнотежену заступљеност жена и мушкараца у свим областима друштвеног живота, једнаке могућности за остваривање права и слобода, коришћење личних знања и способности за лични развој и развој друштва, једнаке могућности и права у приступу робама и услугама, као и остваривање једнаке користи од резултата рада, уз уважавање биолошких, друштвених

¹ Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена (*CEDAW*) је међународноправни инструмент чијом се ратификацијом државе чланице обавезују да ће предузимањем одговарајућих мера спречити сваки вид непосредне и посредне дискриминације жена, обезбедити потпуни развој и напредак и на тај начин гарантовати женама да равноравно са мушкарцима остварују и уживају људска права и основне слободе. Конвенција садржи грађанска и политичка права (изборно право, једнакост пред законом, право на држављанство), али и економска, социјална и културна права (право на рад, образовање, здравство, као и релевантна права у економском и социјалном животу). Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена усвојена Резолуцијом ГС УН 34/180 од 18. децембра 1979. године, ступила је на снагу 3. септембра 1981. године у складу са чланом 27(1). СФРЈ је ратификовала 1981. године (Службени лист СФРЈ – Међународни уговори 11/81). За СФРЈ Конвенција је на снагу ступила 1982. године.

и културолошки формираних разлика између мушкараца и жена и различитих интереса, потреба и приоритета жена и мушкараца приликом доношења јавних и других политика и одлучивања о правима, обавезама и на закону заснованим одредбама, као и уставним одредбама. (ЗРП 2021, чл. 3). Ову област пре доношења Закона о родној равноправности уређивао је Закон о равноправности полова (ЗРП 2009) који се бавио утврђивањем једнакости мушкараца и жена како у приватном тако и у јавном сектору. Закон је обавезивао органе јавне власти да развијају активну политику једнаких могућности у свим областима друштвеног живота и да прате остваривање равноправности засноване на полу у свим областима друштвеног живота, примену међународних стандарда и Уставом гарантованих права у овој области. Области којима се поменути закони баве су преваходно области запошљавања, социјалне и здравствене заштите, породичних односа, образовања, културе и спорта, политичког, јавног живота и судске заштите.

Законом о родној равноправности се дефинишу појмови дискриминације, рода и пола. Наглашено је да се не сматра дискриминацијом на основу пола, полних карактеристика, односно рода, мере за заштиту материнства и очинства (родитељства), усвојења, хранитељства, старатељства, као и заштита на раду запослених различитог пола, у складу са прописима којима се уређују радни односи и безбедност и здравље на раду, посебне мере уведене ради постизања пуне родне равноправности, заштите и напретка лица, односно групе лица која се налазе у неједнаком положају на основу свог пола, полних карактеристика, односно рода. Такође, не сматрају се дискриминацијом на основу пола, полних карактеристика, односно рода, посебне мере донете ради отклањања и спречавања неједнаког положаја жена и мушкараца и остваривања једнаких могућности за жене и мушкарце (ЗРП 2021, чл. 4).

Пол је дефинисан као термин који се односи на биолошке карактеристике, док род означава друштвено успостављене улоге, могућности, понашања, активности и атрибуте, које одређено друштво сматра прикладним за жене и мушкарце укључујући и међусобне односе мушкараца и жена и улоге у тим односима које су друштвено одређене у зависности од пола (ЗРП 2021, чл. 6). Родне улоге разликују се у зависности од култура, историјских периода, етничке припадности, социолошких и економских фактора, образовања, вероисповести итд. Како су друштвене вредности и

норме променљиве, тако се током времена могу мењати и родне улоге (Рамшак 2014, 11). Скупови понашања, улоге и одговорности које се приписују женама и мушкарцима ојачани су на различитим нивоима друштва преко својих политичких и образовних институција и система, образаца за запошљавање, норми и вредности, и кроз породицу (14).

Када је реч о запослењу, није дозвољено правити разлике по питању пола приликом јавног оглашавања послова и услова за њихово обављање и одлучивања о избору лица која траже запослење ради заснивања радног односа или другог вида радног ангажовања. Послодавац је дужан да запосленима, без обзира на пол, обезбеди једнаке могућности и третман, а у вези са заснивањем радног односа (ЗРР 2021, чл. 29).

Међутим, овај законски оквир не дефинише прецизно и довољно јасно механизме спречавања свакодневних ситуација дискриминације са којима се жене сусрећу. Како је реалност доста сложенија треба да постоји више правних механизма и нормативних оквира који ће помоћи свакодневну борбу против неједнакости полова. Полно узнемиравање је свако вербално, невербално или физичко нежељено понашање, које има за циљ или представља повреду достојанства лица или његовог личног интегритета, а које изазива страх или ствара застрашујуће, непријатељско, деградирајуће, понижавајуће или увредљиво окружење (ЗЗД 2021, чл. 12). Због постојања овакве свакодневне „фактичке дискриминације”, потребно је спровести конкретне акције на плану успостављања родне равноправности и заштите од дискриминације.

Правна теорија рода представља критичку анализу права, закона и примене закона као патријархалних институција са посебним указивањем на то да патријархални свет није добар за жене, а да су управо закони и њихова примена важни ослонци тог света. Једнака правна заштита, дискриминација приликом запослења и образовања, патријархално право и примена закона, заштита од насиља. Неке су од области изучавања ове правне дисциплине (Мршевић 2011, 24).

Механизми који ће помоћи и практично успостављање и поштовање родне равноправности од изузетне су важности за освешћивање читавог друштва и борбу са свакодневном дискриминацијом. „Постизање демократије унапред претпоставља постојање стварног партнерства између мушкараца и жена у вођењу послова друштва у коме они раде у условима једнакости

и комплементарности, узајамно се обогаћујући својим разликама” (Универзална декларација о демократији 1997, чл. 4).

ПРОБЛЕМ ЗАПОШЉАВАЊА И РОДНА РАВНОПРАВНОСТ

Родна неједнакост у Србији је препознатљива у свим аспектима друштвеног и политичког живота, а посебно у представничким телима и другим менаџерским и управљачким функцијама где је заступљеност жена у односу на мушкарце знатно нижа. Економски развој, демократске институције и правни оквир јесу неопходни, али не и довољни услови за унапређење положаја жена у политичком и јавном животу (Колин и Чичкарић 2010, 104). Такође, на тржишту рада у Србији, неповољан положај жена карактерише и висок проценат жена на слабо плаћеним пословима, велика стопа незапослености, сиромаштва и ниска економска активност. И упркос томе што је правним оквиром одређена једнакост зараде за жене и мушкарце, као један од главних аспеката родне равноправности на тржишту рада, жене су мање плаћене од мушкараца.

Утицаји патријархалног културног обрасца, који су и даље присутни у нашем друштву, условљавају дискриминаторни однос према женама, те се избор занимања често заснива на наслеђеним стереотипима по којима жене нису у позицији да се баве техничким пословима, па се чешће запошљавају на слабо плаћеним пословима који остављају довољно времена за породицу и одгајање деце. Зато се типично „женским” пословима сматрају занимања учитељице, наставнице, или послови који подразумевају пружање здравствених или социјалних услуга.

У Републици Србији права жена заштићена су Уставом у делу о равноправности полова где је дефинисано да: „Држава јемчи равноправност жена и мушкараца и развија политику једнаких могућности” (Устав Републике Србије 2006, чл. 15). Такође су и у делу Устава под називом Људска и мањинска права и слободе различитим члановима зајемчена и права жена. То подразумева стварање услова за потпуни развој и унапређење положаја жена у политичкој, друштвеној, економској и културној сфери, како би оне могле у целости да остваре и уживају људска права и основне слободе равноправно са мушкарцима (Стјепановић-Захаријевски, Гавриловић и Петрушић 2010, 19). Женска права се посебно штите

и горенаведеним Законом о родној равноправности из 2021. године (ЗРП 2021) и Законом о забрани дискриминације из 2009, који је измењен 2021. године (ЗЗД 2021).

Без обзира на постојеће међународне и државне правне регулативе, као дугогодишњи проблем можемо идентификовати проблем запошљавања кроз спектар родне равноправности, јер се већина претходно споменутих нормативних аката иако уређује ову област, не спроводи у пуном обиму у пракси.

Поред Националне стратегија о родној равноправности до 2030. године постоје многа истраживања о положају жена на тржишту рада. Подаци различитих истраживања говоре о већој незапослености жена чија је стопа за половину већа од стопе запослености мушкараца истог образовања, док су жене које имају више и високо образовање запослене чак у већем проценту од мушкараца.

Уколико се не направи нека значајна промена, биће потребно још 58 година да се оствари пуна родна равноправност у домену рада и затвори родни јаз на тржишту рада, који данас износи 14,7 процентних поена у корист мушкараца. Истраживања показују да су оне групе које су изложене дискриминацији на тржишту рада, изложене и другим врстама дискриминације. Жене имају нижа примања, теже добијају запослење, теже напредују, раније се отпуштају, пензије су им ниже. Жене су највише дискриминисане по основу пола, година, брачног стања или здравственог стања, изгледа, националне припадности (Машина 2023).

Индекс родне равноправности у Републици Србији из 2021. године – трећи по реду – показује да постоји напредак у смислу повећане партиципације жена и мушкараца на тржишту рада, али је забрињавајуће што се при томе не смањује родни јаз већ се он напротив повећава – од 14 процентних поена на 14,7 процентних поена измерено 2018. године (Бабовић и Петровић 2021).

Изазови жена 45+ на тржишту рада су јако велики, али оне и даље остају невидљиве за доносице одлука. Истраживања показују да каријера жена не иде узлазном линијом као код мушкараца, што подразумева повећање зараде, позиције, положаја у друштву с годинама, већ да су жене на крају каријере готово на истом месту као на почетку. Жене се већ од 45. године налазе на силазној путањи (Машина 2023).

Основни циљеви образовања су стицање, усавршавање и развој компетенција у складу са потребама тржишта рада,

омогућавање запошљавања по окончању образовања, успостављање стабилног и одрживог тренда запослености; и у крајњем исходу јачање конкурентности националне привреде на глобалном тржишту. Савремено образовање је све више детерминисано глобалистичким и процесима брзог технолошког развоја, а у Европи и евроинтеграцијским процесима које усмеравају институције Европске уније. Ови процеси носе са собом много изазова и образовању од којег се тражи да створи стручну, ефикасну и брзо упошљиву радну снагу, која је веома битан чинилац сваког радног процеса и друштвено-економског развоја (Секулић 2022, 216).

Тржиште се стално мења, може слободно да се каже да у последњим годинама још рапидније, самим тим одговор који нови профили кроз образовање и стручну спрему морају да пруже су у већим изазовима. Достигнућа у технолошком смислу су већ данас на много вишем нивоу него до пре неку годину. Управо образовање и начини како да се то образовање унапреди у циљу да се прате трендови, али да се задржи оно што је своје за сваку земљу показало се као продуктивним. Не могу да се занемаре сва достигнућа у техничко технолошком смислу већ морамо њима да се прилагођавамо. У процес образовања и повремених обука треба да се укључе и приватне компаније како би се препознале потребе у недостајућим знањима и вештинама и помогле у одговарајућим преквалификацијама и тренинзима; а образовни систем треба да јача креативност као једину карактеристику која не може бити замењена машинама (Базић и Секулић 2023, 617). Посебне мере одређују се и спроводе у оквиру годишњих планова или програма рада, односно у складу са овим и другим законима, припремају их и доносе органи јавне власти и послодавци, који, поред елемената прописаних законом, обавезно садрже и део који се односи на остваривање и унапређење родне равноправности. Како би се постигао успех у примени политике која има за циљ да се ојача и подржи унапређење родне равноправности, равноправност полова и положај жена и њихов статус у друштву, неопходно је да се интегрише перспектива те равноправности у генералну политику на такав начин да обухвати све сфере друштва. Таква имплементација позитивних мера у генералну политику мора бити пропраћена адекватном институционалном и финансијском подршком на свим нивоима (Четврта светска конференција о женама 1995, 31).

МЕДИЈИ И РОДНА РАВНОПРАВНОСТ

Медији имају огроман значај и одговорност – утичу на обликовање јавног мњења, идеја, ставова, понашања, деконструисање родних стереотипа, усвајање одређеног система вредности и посредници су у друштвеним променама. Они управо представљају веома важан канал утицаја на побољшање проблема запослености жена (Пејовић 2022, 9). Општепозната чињеница је да су медији својеврстан, како дистрибутр, тако и креатор вредносних значења савременог друштва. Српски медији су настали, и настављају да постоје и функционишу унутар преовлађујуће традиционалног, патријархалног дискурса. Друштвене норме које се обнављају унутар овог дискурса, а путем медија сервирају јавном мњењу, изузетно су дестимулишуће по развој радне етике код жена. Медији су одговорни за преношење и одржавање родних стереотипа јер грађани конзумирају медијске садржаје и тако усвајају искривљене поруке да су мушкарци супериорни, способнији од жена, а да су жене инфериорне и не могу бити успешне и одлучне лидерке (7).

Оснаживање застарелих стереотипа о способностима полова за обављање одређених послова под параваном биолошки утемељених склоности, категоризација занимања на „женска” и „мушка”, промовисање репродуктивне улоге жене као примарне, представљање запослених жена у негативном светлу и томе слично, само су неки од начина на који медији негативно утичу на остваривање родне равноправности у сфери рада и запошљавања. Дестимулишуће утиче и избор тема које се пласирају као „женске”, традиционално везане за физички изглед и кућне послове, сужавајући женама простор за избор интересовања, а индиректно и каријере.

Промена овог дискурса је једно од кључних питања бављења проблемом запослености жена. Подизање медијске свести може створити политичку климу која је наклоњена родно сензибилисаним политичким потезима који теже да афирмишу жене као равноправне учеснице на тржишту рада.

Не улазећи у реални ниво остварености одредби закона, може се рећи да су медији у одређеном нивоу покривени законском регулативом по питању родне равноправности. Закон о јавном информисању и медијима забрањује дискриминацију и говор мржње по низу основа, међу које спада и пол (ЗЈИМ 2023, чл. 86). Независно Удружење Новинара Србије (НУНС), као и Удружење Новинара

Србије (УНС) основали су женске секције које теже промовисању и едукацији жена у медијима, подстицању медија на извештавање о темама родне равноправности и промоцији родно сензитивног језика.

Конкретних механизма за постизање вишег степена родне равноправности у сфери рада и запошљавања путем медија има много. Пре свега, неопходно је повећати капацитете самих медијских кућа за бављење овом тематиком. Едукације новинара, и уредника о значају родне равноправности, разбијање родних стереотипа путем тренинга и семинара и стимулисање коришћења родно сензитивног језика су само неки од начина којима се побољшавају могућности бављења наведеним темама. Једнака заступљеност жена и мушкараца у медијским садржајима примарно је питање новинарске етике и професионализма. Поштено приказивање рода у медијима требало би да буде професионална и етичка тежња, као и поштовање тачности, правичности и поштења (Пејовић 2022, 9).

Даље, неопходно је подстицати промоцију родне равноправности кроз медијске садржаје. Као последица потреба тржишта мање популарне теме остају ускраћене медијског простора. Иницијативе из цивилног сектора за веће укључивање жена у економске токове неретко остану познате само уском кругу актера из невладиног, а још мањем броју њих из владиног сектора. Уколико у медијима нису видљиве високообразоване и жене са интегритетом које суверено и компетентно говоре о теми о којој се расправља, далеко ће се спорије догађати еманципација од патријархалног стереотипа и теже ће жене постајати истински ауторитети (Беговић 2015, 63).

Осим (су)финансирања оваквих пројеката од стране органа власти, њихова медијска промоција не сме изостати. Поред утицаја на саме медије да ове садржаје укључе у своје програме, потребно је подстицати организације цивилног друштва да своје кампање учине приступачнијим и пријемчивијим за што ширу јавност, не би ли се постигло подизање свести што већег броја грађана. Поред промовисања садржаја који афирмишу принцип родне равноправности, потребно је уклањати, или барем дестимулисати, оне садржаје који овај принцип крше. Сексистичким, мизогиничним, дискриминаторним садржајима који оснажују стереотипе, нарочито у случајевима вишеструко дискриминисаних група жена, треба у што већој мери сузити простор деловања и утицаја на формирање друштвене свести.

Позитивне акције ка повећању утицаја жена у одлучивању у самим медијима су такође изузетно значајне. Стварање климе једнаких могућности за запослење, усавршавање и напредовање у сфери медија, не само да је вредно само по себи, већ је значајно и као модел, који ће се медијским утицајем преносити на друге сфере. Потребно је успоставити механизме мониторинга квантитета и квалитета женске присутности на руководећим положајима и количине утицаја жена на уређивачку политику одређених медија. Ово се нарочито односи на маргинализоване групе жена, не би ли се обезбедило да и се и њихов глас чује. Маргинализација жена у медијским садржајима говори о маргинализацији жена у друштву. Квантитет присуства, односно одсуства жена из јавне сфере, говори о степену јавног значаја који јој се придаје (Беговић 2015, 65).

Све горепоменуте акције је важно обављати на националном, али можда још значајније на локалном нивоу. Жене које живе у руралним областима где је ниво образовања нижи, а традиционални културни обрасци чврсто укорењени у друштвену свест, наилазе на највеће препреке при запошљавању и професионалном напредовању. Медијска улога у разбијању ових културних образаца може бити од непроцењивог значаја за побољшавање потенцијала жена које живе на селу.

Коначно, од примарног значаја је континуирана, удружена акција владиног и невладиног сектора, медија и образовних институција, на осветљавању проблема на које жене наилазе у сфери рада, и отварања што шире платформе за дискусију и изналагање ефективних и ефикасних механизма решавања ових проблема. Само колективним трудом свих релевантних актера, на свим нивоима, могуће је учинити напредак ка систему који као врхунске вредности држи равноправност и сарадњу, у свим областима, па тако и у области рада и запошљавања.

ОБРАЗОВАЊЕ КАО МЕТОД УСПОСТАВЉАЊА РОДНЕ РАВНОПРАВНОСТИ

Образовање је свакако један од најбољих начина подизања свести грађана о важности родне равноправности. Она је не само облик који се дуготрајно може користити у мењању свакодневне дискриминације са којима се жене сусрећу, већ има и дугорочније ефекте од било ког другог механизма успостављања родне

равноправности, јер се образовним мерама васпитавају како садашње тако и будуће генерације. Едукацијом становништва продира се дубоко у њихову свест и тим путем се чине видљивим све тешкоће и неправедности са којима се жене свакодневно сусрећу, али и начин исправљања ових неправди. Освешћивањем грађана о проблемима које прожимају њихово друштво, грађани постају спремнији да се укључе у борбу против дискриминације жена, да се активирају на доприношењу родној равноправности, као и да увиде на који су начин они сами вршили дискриминацију и маргинализацију жена и тако успоставе нове механизме спречавања дотадашњих пракси.

У Републици Србији је образовање, почевши од основног, преко средњег, те закључно са високошколским, у погледу садржаја учења, менталних склопова и система вредности носилаца образовног процеса, а следствено и њихових педагошких приступа заробљено патријархалном матрицом (Петрушић и Вујадиновић 2018, 315). Едукација се треба спроводити кроз образовање - основно, средње, (средње дуално) и високо, кроз семинаре и едукативне радионице владиних и невладиних организација које се баве питањем родне равноправности, кроз брошуре, конференције и дебате о родној равноправности и њеном побољшању, као и кроз едукативне програме на телевизији. У овој области почев од учитеља, наставника, професора треба да се образује и већи број стручњака који ће се бавити овим питањем, већи број одељења при факултетима који ће разматрати положај жена и начин унапређивања њиховог положаја, одсеци при институтима за друштвене науке који ће се бавити искључиво овим питањем и на тај начин пружати бољи и шири увид у области и начине на који су жене дискриминисане и маргинализоване, као и конкретне статистичке податке о њиховом учешћу у јавној сфери и утицају на доношење одлука које се тичу њих самих. Такође, потребно је што веће оспособљавање професора и наставника за рад на овој теми, како би на пример професори и наставници грађанског васпитања у средњим и основним школама могли да одрже предавање о питању родне равноправности и њеној имплементацији у друштву. Реалност је оптерећена патријархалним наслеђем, јер креатори наставних програма и садржаја, као и сами наставни кадрови на свим нивоима образовања заправо сами носе печат дубоко кодиране патријархалне матрице у разумевању родних односа и родних улога, и укупних система вредности (Ђорић и Вујадиновић 2020, 218).

Веома је битно подизање свести деце у основним и средњим школама о питању њиховог будућег запослења. Потребно је предочити им која су њихова права и могућности, који су начини и механизми жалбе ако увиде да су при запошљавању и на радном месту дискриминисане по основу рода. Ово освешћивање је од изузетне важности, нешто што се у школама не учи, а што може бити од изузетне важности у животу сваке жене. Упознавање са механизмима заштите који спречавају дискриминацију жена при запошљању, раду, али и при узимању боловања или трудничког одсуства, као и напредовања у каријери могу помоћи младим женама да унапред познају своја права и начине на које се могу заштити од потенцијалних повреда њихових законских права. Рад на питању успостављања родне равноправности путем едукације је од изузетне важности за читаво друштво и његову демократичност, па зато на њему треба да раде и владин и невладин сектор, али и да кроз своју сарадњу покушају да на што непосреднији начин оснаже положај жена у друштву. Ово питање није питање које се временом може решити само од себе јер је, узмимо за пример, чињенично повећан број жена у области образовања, посебно високог, а оне и даље не заузимају високе и руководеће позиције у јавном сектору, као ни у приватним компанијама и даље су у великој мери економски зависне. Едукацијом се могу постићи невероватни резултати у освешћивању целокупног становништва о питању једнакости жена, па због тога у овај вид успостављања равноправности полова треба уложити посебан напор, како од стране државе, тако и од стране цивилног сектора.

ЗАКЉУЧАК

Родна неједнакост у Србији је препознатљива у различитим аспектима друштвеног и политичког живота. На пример, последњих деценија је приметно повећан број жена у области високог, као и образовања уопште, али оне и даље не заузимају у већем броју водеће и руководеће положаје у јавном сектору и приватним компанијама. Ова врста неједнакости посебно је видљива када се ради о менаџерским и управљачким функцијама где је заступљеност жена у односу на мушкарце нижа.

Дискриминаторни однос према женама условљен је и снажним утицајем патријархалног обрасца у нашем друштву који оснажује

наслеђене стереотипе по којима жене нису способне да се баве одређеном врстом послова (традиционална подела на мушке и женске послове) па се запошљавају на слабо плаћеним пословима који им остављају више времена за породицу и одгајање деце.

Такође, врло дестимулишуће на подизање свести о овом проблему утиче и избор тема које се пласирају у медијима као „женске”, традиционално везане за физички изглед и кућне послове чиме се женама директно сужава простор за избор интересовања, а индиректно и каријере.

Индекси родне равноправности као мерни инструменти и индикатори „родног јаза” у сфери рада, новца, знања, времена, здравља, укрштене неједнакости и насиља, показују да су и најразвијеније земље Запада, државе чланице Европске уније, у просеку и појединачно далеко од родне равноправности (нордијске земље најмање далеко), а да је Србија још у много већој мери далеко од пуне родне равноправности, посебно у домену рада и доступности финансијских ресурса женама. Демократски стандарди транзиције и европских интеграција и цивилизацијски стандарди родне равноправности постављају пред српско друштво и државу задатке систематског унапређивања конкретних политика у доменима рада, политичке партиципације, економске моћи, здравствене и социјалне заштите, заштите од насиља у породици, са јасно профилисаним циљем да се унапреди родна равноправност и да се смањи простор за репродукцију старог и продукцију новог патријархата.

Образовање, његови садржаји и праксе представљају моћне инструменте за репродукцију родних односа, али су истовремено и кључни механизам друштвених промена. Будући да је образовање у стању да обликује децу и младе и може им отворити нове перспективе у избору начина живота и конструисању нових форми и садржаја родних идентитета, остваривање родне равноправности није могућно без интегрисања родне перспективе у наставне планове, образовне садржаје и наставну праксу. Стога се у савременим друштвима, посебно у оним транзиционим, какво је наше, образовним установама намеће обавеза да својом делатношћу мењају друштвени контекст и буду промотери родне равноправности, као универзалног стандарда грађанског друштва, основног принципа демократије и људских права, услова социјалне правде и кључне одреднице стратегије развоја друштва у 21. веку (Стјепановић-Захаријевић, Гавриловић и Петрушић 2010, 9).

У Србији данас не постоји друштвени консензус о потреби равноправног третмана жена и мушкараца и још увек су у великој мери присутни „патријархални синдром”, стереотипи и предрасуде, који значајно утичу на функционисање друштвених механизма и остваривање стандарда родне равноправности. Сви облици неравноправности жена нису лако уочљиви, а на друштвеној сцени укршта се деловање различитих друштвених актера који утичу на решавање проблема неравноправности, спровођење међународних и домаћих правних аката, етичких стандарда и увођење мера и механизма остваривања равноправности жена у друштву. Један од најважнијих предуслова за превазилажење ових тешкоћа јесте систем едукације и образовних садржаја који документују неравноправност и промовишу идеју родне равноправности (Гавриловић 2008).

Ако претпоставимо да државне институције своје акције на постизању равноправности полова заснивају на консензусу о потреби њеног успостављања, онда можемо систем образовања и васпитања у друштву означити као кључни за преношење вредности родне равноправности на млађе генерације.

Крајњи циљ пуног укидања „родног јаза” је суштински тешко достижан, али што је боље артикулисан теоријски оквир анализе родних односа, то ће разумевање и интерпретирање чињеница и појава бити плодотворнији и то ће јавне политике и стратегије борбе за еманципаторске помаке бити успешнији.

РЕФЕРЕНЦЕ

Бабовић, Марија, и Маријана Петровић. 2021. *Индекс родне равноправности у Републици Србији 2021. године (Дигитализација, будућност рада и родна равноправност)*. Београд: Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије

Базиф, Јован, и Бојана Секулић. 2023. „Образовање у координатама индустрије 4.0. и индустрије 5.0.” *Социолошки преглед* LVII (2): 610–637.

Беговић, Бојана. 2015. „Употреба родно осетљивог језика и приказ жена у штампоаним медијима у Србији.” *СМ : Communication and Media Journal* 10 (35): 59–80.

Гавриловић, Данијела. 2008. *Образовање и едукација као предуслов за превазилажење тешкоћа у имплементацији*

етичких и правних норми родне равноправности у друштвеној средини. Београд: TEMIDA, Виктимолошко друштво Србије, Прометеј

Ђорђевић, Снежана. 2009. *Анализа јавних политика.* Београд: Факултет политичких наука, Чигоја штампа

Ђорић, Горана, и Драгица Вујадиновић. 2020. „Образовање за родну равноправност у Србији.” У *Родна равноправност – од једнаких права до једнаких могућности*, ур. Варади Тибор и Маријана Пајванчић, 215–231. Београд: Српска академија наука и уметности

Закон о забрани дискриминације, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 22/2009 и 52/2021.

Закон о јавном информисању и медијима, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 92/2023.

Закон о равноправности полова, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 104/2009.

Закон о родној равноправности, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 52/2021.

Колин, Марија, и Љиљана Чичкарић. 2010. „Родне неједнакости у запошљавању, управљању и одлучивању.” *Становништво* 48 (1): 103–124.

Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена. 1979. Резолуција ГС УН 34/180 од 18. децембра 1979. године.

Координационо тело за родну равноправност. н.д. „Почетна страна.” *Координационо тело за родну равноправност.* Последњи приступ: 15. фебруар 2024. <https://www.rodnaravnopravnost.gov.rs/sr/pocetna>

Мршевић, Зорица. 2011. *Ка демократском друштву – родна равноправност*, Београд: Институт друштвених наука

Пејовић, Душанка. 2022. *Анализа медијске правне регулативе из родне перспективе – како до бољег интегрисања родне равноправности у медијске садржаје и унутрашњу организацију медија.* Подгорица: Министарство људских и мањинских права, UNDP

Пејовић, Душанка. 2022а. *Приручник за родно одговорно новинарство.* Подгорица: Министарство људских и мањинских права, UNDP

- Пекиншка декларација. 1995. Четврта светска конференција о женама
- Петрушић, Невена, и Драгица Вујадиновић. 2018. „Од родно слепог ка родно инклузивном високом образовању у Србији: акциони планови за уродњавање.” *Социологија* LX (1): 313–329.
- Рамшак, Анита. 2014. *Родна равноправност – приручник за предаваче*. Међународно развојно соделовање Словеније.
- Секулић, Бојана. 2022. „Дуално образовање: припрема за тржиште радне снаге или за улазак у свет рада?” *Политичка ревија* 74 (4): 215–235. DOI: 10.22182/pr.7442022.9
- Стјепановић-Захаријевски, Драгана, Данијела Гавриловић, и Невена Петрушић. 2010. *Образовање за родну равноправност: Анализа наставног материјала за основну и средњу школу*. Београд: UNDP
- Стратегија за родну равноправност за период од 2021. године до 2030. године. „Службени гласник Републике Србије”, бр. 103/2021.
- Универзална декларација о демократији. 1997. Интерпарламентарни савет.
- Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/2006 и 115/2021.
- Eisenstadt, Shmuel. 2000. *Multiple Modernities*. The MIT Press on behalf of American Academy of Arts & Sciences Stable 129 (1): 1–29.
- Lazić, Mladen. 2015. *Ekonomске elite u Srbiji u periodu konsolidacije kapitalističkog poretka*, Београд: Ћигоја штампа
- Машина. 2023. „За затварање родног јазана на тржишту рада потребно је још 58 година.” *Машина*. 09.05.2023. Последњи приступ: 15. фебруар 2024. <https://www.masina.rs/za-zatvaranje-rodnog-jaza-na-trzistu-rada-potrebno-je-jos-58-godina/>
- Piketty, Thomas. 2014. *Capital in the Twenty-First Century*, Harvard University Press
- Vujadinović, Dragica. 2015. “Gender Mainstreaming in Law and Legal Education.” *Annals of the Faculty of Law in Belgrade – Belgrade Law Review* LXIII (4): 56–74.

Andrijana Jovanović*

Institute for Political Studies, Belgrade

Bojana Sekulić**

Institute for Political Studies, Belgrade

EDUCATION AND EMPLOYMENT POLICY THROUGH THE PRISM OF GENDER EQUALITY

Resume

This paper will deal with the analysis of education policy, the labor market, but also the problem of discrimination against women during employment and at the workplace. The goal is to identify the problems that women encounter during employment and work, which are the result of gender-based discrimination and stereotypes, present the existing mechanisms for solving them, point out their shortcomings, and offer concrete proposals for a more efficient and effective solution to the identified problem. Educating the population penetrates deep into their consciousness and thereby makes visible all the difficulties and injustices that women face on a daily basis, as well as the way to correct these injustices. By making citizens aware of the problems that pervade their society, citizens become more willing to get involved in the fight against discrimination against women, to become active in contributing to gender equality, as well as to see how they themselves are discriminated and marginalized women and thus establish new prevention mechanisms previous practices. Education should be carried out through education – primary, secondary, and higher, through the work of governmental and non-governmental organizations that deal with the issue of

* Email address: andrijana.jovanovic@ips.ac.rs

** Email address: bojana.sekulic@ips.ac.rs

gender equality. Primarily, the much wider problem of gender inequality in all spheres of social life will be pointed out and an overview will be given of the existing international legal framework within which the policies of individual countries regulate the solution to this problem, and then the focus of the analysis will be directed to solving the problems that women face on the market work specifically in the Republic of Serbia.

Keywords: *gender (in)equality, labor market, Serbia, discrimination, education, media, normative framework*

Даница Лазовић*

Институт друштвених наука, Београд

ПОЛИТИКА РЕПУБЛИКЕ ТУРСКЕ ПРЕМА ТЕРИТОРИЈАЛНОМ ИНТЕГРИТЕТУ И СУВЕРЕНИТЕТУ И ЕФЕКТИ НА РЕГИОНАЛНУ САРАДЊУ – СЛУЧАЈ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Сажетак

Међународни односи у савременом свету суочени су са све учесталијим различитостима у тумачењу територијалног интегритета и суверенитета држава, што доводи до релативизације правила међународног права, заоштравања политичких и других односа међу државама, а неретко и до отворених сукоба. Однос држава према територијалном интегритету и суверенитету суседа може утицати на свеукупни биланс њихове сарадње. У својој спољној политици Република Турска поклања незанемарљиву пажњу балканском региону – блиској копненој сфери, позивајући се на културне, географске и историјске споне повезаности. Фактори повезаности са државама и народима региона детерминишу однос Републике Турске према балканским државама – Републици Србији и Босни и Херцеговини, помажући турској спољној политици да пронађе упориште за продубљивање различитих облика сарадње са државама региона и јачање свог утицаја у регионалним оквирима.

* Имејл адреса: dlazovic@idn.org.rs

Спољна политика Републике Турске недвосмислено је подржала једнострано проглашену независност српске аутономне покрајине Косова и Метохије, док са друге стране, представници турске државе снажно подржавају територијални интегритет и суверенитет Босне и Херцеговине. Истраживање показује да Република Турска, без обзира на различите ставове по питању територијалног интегритета и суверенитета ових држава, настоји да са њима одржава сарадњу, јачајући своје присуство и регионални утицај кроз економску сарадњу и инвестиције. Циљ аутора је да коришћењем методе анализе садржаја и дискурса одговори на дилему због чега постоји диспарат у ставу турске државе према територијалном интегритету и суверенитету Републике Србије и Босне и Херцеговине, те да утврди да ли се и на који начин опречни став турске државе по питању територијалног интегритета и суверенитета двеју држава одражава на развој њихових политичких, економских и других облика сарадње.

Кључне речи: *Република Турска, Република Србија, Босна и Херцеговина, територијални интегритет, суверенитет, регионална сарадња*

УВОД

Поредак међународних односа почива на принципима које дефинишу правила међународног права и Повеља Уједињених нација (УН). Повеља УН истиче неопходност очувања мира и безбедности, одржавање пријатељских односа међу државама у складу са начелом равноправности, уз истицање обавезе да се: „сви чланови у својим међународним односима уздржавају од претње силом, употребе силе против територијалног интегритета и политичке независности сваке државе (...)” (Повеља УН 1945, чл.1 и чл.2). Политика држава према територијалном интегритету и суверенитету других држава у савременом свету често варира у зависности од различитих политичких, економских, војних и других интереса. Тумачење ових

принципа у вођењу политике према другим државама значајно се може одразити не само на међудржавне односе, него и на читав међународно – правни поредак. Недоследност у поштовању међународних правних правила, предуслов је за развој несигурног међународног окружења у коме војна, економска и политичка моћ надилазе право – хобсовским речником, она потпомаже стање „рата свију против свих” (*bellum omnium contra omnes*). Крај XX века и прва деценија XXI века обележени су променама у међународном балансу снага, те је нестанак Савеза Совјетских Социјалистичких Република (СССР) природно омогућио јачање моћи западног дела међународне заједнице, најпре Организације североатлантског пакта (НАТО) и Европске уније (ЕУ). Нарушени баланс снага на међународном плану одразио се на политичка дешавања на Балкану. Завршетак југословенских ратова резултирао је стварањем шест нових држава на простору некадашње Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ). Да процес рекомпозиције пост – југословенског простора није завршен НАТО бомбардовањем Савезне Републике Југославије (СРЈ) 1999. године, показао је чин једностраног проглашења независности јужне српске аутономне покрајине Косова и Метохије 2008. године.

Турска, као држава која је вишеструко повезана са балканским регионом, како због због историјског наслеђа, религијских спрега са муслиманским становништвом у региону, али и економског, културног и војног интереса, настоји да са државама региона развија интензивне односе у различитим сферама, те подстиче билатералне и мултилатералне механизме сарадње (Лазовић 2020, 22). Ипак, у својој политици према територијалном интегритету и суверенитету, званичници ове државе неретко изражавају дисонантне ставове када је у питању случај Србије и Босне и Херцеговине (БиХ). Турска је само дан након једностраног проглашења независности Косова*,¹ признала независност Косова и на тај начин постала једна од првих држава на свету која је признала сецесију српске јужне покрајине.

За разлику од политике према територијалном интегритету и суверенитету Србије, турски званичници пружају подршку територијалном интегритету и суверенитету БиХ. Без обзира на неравнотежу ставова по питању територијалног интегритета и

¹ Овај назив је без прејудуцирања статуса и у складу је са Резолуцијом Савета безбедности Уједињених нација 1244 и мишљењем Међународног суда правде о декларацији о независности Косова.

суверенитета ове две државе, Турска непрестано настоји да развија и продубљује регионалну сарадњу, како са Србијом, тако и са БиХ, али и да са њима покреће мултилатералне механизме сарадње. Циљ аутора је да путем методе анализе садржаја и анализе дискурса одговори на питање због чега долази до диспаратитета у турској политици према проблематици територијалног интегритета и суверенитета Србије и БиХ, те да понуди одговор на питање да ли се и на који начин непринципијелна политика Турске одражава на свеукупни биланс сарадње са њеним западнобалканским партнерима.

ТЕРИТОРИЈАЛНИ ИНТЕГРИТЕТ И СУВЕРЕНИТЕТ У САВРЕМЕНИМ МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Савремени међународни односи, уоквирени принципима Повеље УН као и међународно – правним правилима, суочени су са релативизацијом принципа територијалног интегритета и суверенитета држава. Од 2008. године, након једнострано проглашене независности Косова, овај акт сецесионизма подржало је око 100 држава чланица УН, од укупно 193 државе чланице (Buchholz 2023).

Европска унија више од деценије протекле од проглашења независности Косова није успела да усвоји јединствени став, будући да пет држава чланица ЕУ и даље није признало тзв. Косово као независну државу.² Немогућност ЕУ да у својим оквирима дође до усвајања јединственог става, показује да питање територијалног интегритета и суверенитета и даље представља питање од виталног значаја за државе, које се у складу са реализмом у међународним односима најпре фокусирају на заштиту партикуларних интереса и максимизирање своје безбедности и моћи (Топаловић 2023, 282). Чињеница да су најватренији протагонисти косовске независности државе које припадају војним и политичким савезима попут НАТО и ЕУ, утицала је на опредељивање оних држава које нису имале *a priori* одређен став према косовској независности.

Године након проглашења независности, показале су да је релативизација међународних правних правила и принципа, опасно средство у рукама најмоћнијих држава света, те да је проблематика косовског питања изашла из оквира српске унутрашње политике, међунационалних и међудржавних односа у балканском региону.

² Државе ЕУ које нису признале независност тзв. Косова су: Шпанија, Грчка, Румунија, Кипар и Словачка.

Преседан учињен обимном међународном подршком пруженој сецесионистичким снагама на тзв. Косову убрзо је показао да у савременим међународним односима долази до ерозије темеља и принципа на којима су засновани и који су представљали *conditio sine qua non* међународног поретка.

Излазак косовске проблематике из оквира српске унутрашње политике и регионалних односа на Балкану, рефлектовао се и на случају Украјине тј. проглашењем независности Крима, Доњецке и Луганске Народне Републике током 2014. године. Исте године, председник Руске Федерације Владимир Путин (*Владимир Путин*), декретом је признао независност Крима (BBC 2014). Признању независности Крима претходио је референдум о статусу аутономне Републике Крим, на коме је било предвиђено да се грађани изјасне о томе да ли подржавају припајање Крима Руској Федерацији или се залажу за опстанак Устава Крима из 1992. године (B92 2014).

Уочи отпочињања специјалне војне операције Руске Федерације у Украјини, ова држава признала је независност Доњецке Народне Републике и Луганске Народне Републике (Radio Slobodna Evgora 2022b), области које су још 2014. године на референдуму прогласиле независност од Украјине (РТС 2014). Непосредно након почетка ратних дејстава, септембра 2022. године, одржани су референдуми о придруживању Руској Федерацији у украјинским регионима – Доњецкој Народној Републици, Луганској Народној Републици, Херсонској и Запорошкој области (Radio Slobodna Evgora 2022a).

Непринципијелност и релативизација принципа територијалног интегритета и суверенитета исказана је након оштрих реакција на деловање Руске Федерације у контексту кршења украјинског територијалног интегритета и суверенитета, најпре од најснажнијих протагониста и бранитеља косовске независности. Иако је одвајање украјинских региона од матице праћено референдумима, што није био случај на Косову, већински став ЕУ ишао је у прилог албанском сецесионизму, док је у случају Украјине, ЕУ нереаговањем на питање кршења права русофног становништва и оспоравањем спроведених референдума, отворила пут Русији за проактивно решавање настале кризе (Топаловић 2023, 277–278). У случају Руске Федерације и њене политике према територијалном интегритету и суверенитету Украјине, несумњиво се може говорити не само о погоршању односа ове две државе, услед специјалне војне операције, већ и о свођењу међународне економске, војне, политичке и културне сарадње са

државама чланицама ЕУ и НАТО на најнижи ниво због увођења неколико пакета санкција Руској Федерацији.

Тенденције у савременим међународним односима доказ су да установљена универзална правила губе своју суштину примењујући се селективно, те се све чешће могу чути гласови о неопходности реформе система Уједињених нација, која би била усклађена са токовима геополитичких промена у свету. Кратки оверт на дешавања у Украјини показује да косовски преседан може бити полазиште за отварање других проблематичних досијеа који представљају озбиљну претњу европском и глобалном миру и безбедности.

Какав је став Турске по питању територијалног интегритета Украјине? Током састанака одржаних у оквиру Конференције за обнову Украјине у Лондону, јуна 2023. године, министар спољних послова Турске Хакан Фидан (*Hakan Fidan*) изразио је посвећеност турске државе територијалном интегритету Украјине и потврдио да се Турска залаже за њену независност и суверенитет (TRT Afrika 2023). О ставу Турске према територијалном интегритету и суверенитету Србије и БиХ, биће речи након утврђивања специфичности односа Турске према државама балканског региона посредством објашњења фактора који ову државу повезују са њим.

МЕЂУПОВЕЗАНОСТ РЕПУБЛИКЕ ТУРСКЕ И БАЛКАНСКОГ РЕГИОНА

Прошлост балканског региона обележена је дуготрајним турским присуством, које је променило његову будућност и утицало на обликовање међудржавних односа. Почетком XX века, османска држава била је суочена са многобројним проблемима на унутрашњем плану. Владавину султана Абдул Хамида II (*İkinci Abdülhamit*) 1908. године потресао је Младотурски устанак, када су војни официри преузели власт, незадовољни развојем политичких догађаја у држави. Револуционари „ (...) задојени идејама младотурске партије о парламентаризму, уставу и слободама, извели (су) преврат револуционарног карактера, убеђени да ће тиме зауставити пропадање и анархију у Турској” (Симић 2021, 472–473). Владавина султана обележена је губитком територија у Европи и Африци.

Односи балканских народа према османској окупацији били су обликовани тежњама за ослобођењем крајева који су још увек били под влашћу Османлија. Ове тежње исказане су током Првог

балканског рата, када су државе Балканског савеза³ удруженим снагама ратовале против Османског царства. Рат је исходовао Лондонским мировним споразумом, којим је Османско царство изгубило своје балканске поседе. Незадовољне територијалном расподелом, балканске државе су за годину дана повеле и Други балкански рат у коме је Османско царство повратило територије и обновило своје присуство на Балкану.

Вишевековно присуство османске империје на Балкану видљиво је у религијском смислу, прихватањем Ислама од стране дела популације балканских народа. Поред дељене историје Турске и балканских држава, примећује се да савремена Турска настоји да искористи своју религијску повезаност са муслиманским живљем широм Балкана за утврђивање и јачање свог регионалног утицаја. Религијске и културне везе балканских Муслимана и Турске примећује Ахмет Давутоглу (*Ahmet Davutoğlu*), наглашавајући да су Муслимани „баштеници османске културе на Балкану”, те су јаки темељ за јачање турског утицаја у региону (Давутоглу 2014, 131–155).

О значају религијски сродних заједница сведоче и активности Турске агенције за сарадњу и координацију – ТИКА (*Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı*) која путем различитих пројеката настоји да утиче на обнову османског културног наслеђа и споменика културе, те да пружа помоћ религијским заједницама. Агенција је у више наврата покретала пројекте и у другим сферама.

Фактори повезаности Турске и Балкана односе се и на економску и војно – безбедносну компоненту. Интерес обе стране за проширивање економске сарадње осликава склапање споразума о слободној трговини, који су утицали на повећање трговинске размене између Турске и балканских држава, али и значајан број страних директних инвестиција које долазе из Турске. Споразум о слободној трговини између Србије и Турске ступио је на снагу 2010. године, а са БиХ 2019. године.

Војно-безбедносни аспект повезаности Турске са регионом видљив је у колико се у обзир узме позиција Турске која је смештена на споју више регионалних безбедносних комплекса, међу којима су блискоисточни, пост – совјетски и европски (Buzan and Wæver 2003). Поред специфичне стратешке позиције Турске, значајно је споменути и учешће ове државе у мировним процесима који су уследили након

³ Балкански савез из 1912. године чиниле су Краљевине Србија, Црна Гора, Бугарска и Грчка.

завршетка југословенских сукоба. Након потписивања Општег оквирног споразума за мир у БиХ (Дејтонски споразум) 1995. године, утврђен је Савет за спровођење мира (*Peace Implementation Council*), чија је чланица Турска, док у Управном одбору Савета она представља Организацију исламске конференције (*Office of the High Representative* н.д.). Заинтересованост Турске за мировне процесе у региону исказана је турским учешћем у мировној мисији ЕУФОР (*European Union Force in Bosnia and Herzegovina*). Поред простора БиХ, Турска је присутна и у НАТО мировној мисији – КФОР (*Kosovo Force*) на Косову и Метохији, чију је команду преузео турски генерал – мајор Озкан Улуташ (*Özkan Ulutaş*) у октобру 2023. године. Удео турских војника у овој мисији у којој учествује 4500 војника износи око 13,33%, са укупно 600 припадника турске војске (*Al Jazeera Balkans* 2023). Фактори вишедимензионалне повезаности између Турске и балканског региона испољени су у историјском, географском, религијском, економском и војно – безбедносном аспекту. Осврт на ове факторе повезаности омогућава постављање основа за истраживање утицаја контрадикторности турске политике према територијалном интегритету и суверенитету Србије и БиХ, али и за утврђивање ефеката које та политика остварује на регионалну сарадњу.

ПОЛИТИКА РЕПУБЛИКЕ ТУРСКЕ ПРЕМА ТЕРИТОРИЈАЛНОМ ИНТЕГРИТЕТУ И СУВЕРЕНИТЕТУ: СЛУЧАЈ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Југословенски ратови окончани су кризом у јужној српској покрајини Косову и Метохији у периоду 1998–1999. године, која је резултирала НАТО агресијом на СРЈ. Међународна политичка збивања и промене у структури међународног поретка, изазване сломом СССР, омогућили су НАТО да својим акцијама усмереним против међународног права, суверенитета и територијалног интегритета држава чланица УН постави темеље за своју доминацију у међународној политици. Агресијом на СРЈ, НАТО не само да је прекршио Повељу УН и принципе међународног права, већ је деловао и противно свом оснивачком акту – Северноатлантском уговору из 1949. године. Агресија на СРЈ показала је настојања НАТО да искористи за њега повољне међународне промене за јачање супрематије у међународној арени. Деловањем НАТО у СРЈ

погажени су и принципи оснивачког уговора организације, као и обавеза НАТО да за евентуалне интервенције затражи дозволу од Савета безбедности УН (СБ УН), што није био случај током агресије на СРЈ 1999. године (Anderson 2000, 33). У НАТО бомбардовању СРЈ учествовала је турска војска, која је након потписивања Војно-техничког споразума у Куманову узела учешће у мисији КФОР.

У фебруару 2008. године, усвојена је Декларација о независности Косова, чиме је настављено сецесионистичко деловање Албанаца у јужној српској покрајини. Међу првим државама које су признале независност Косова, погавивши суверенитет и територијални интегритет Србије, била је Турска. Одлука Турске да призна независност у почетку је уздрмала српско-турске односе, али је убрзо дошло до стабилизације, наставка билатералне сарадње и успостављања трilaterалних дипломатских механизма сарадње између Турске, Србије, БиХ и Хрватске.

Изјаве турских званичника о косовском проблему недвосмислено су ишле у прилог албанском сепаратизму, давајући подршку од српске стране непризнатим албанским властима из Приштине и подстрекивајући даља признања Косова и процес изградње косовске државе. Турски министар спољних послова Али Бабаџан (*Ali Babacan*) дан након проглашења косовске независности, исказао је задовољство текстом Декларације о независности и саопштио одлуку Турске да званично призна независност. Том приликом изјавио је да се: „Турска (се) нада да ће независност Косова ојачати климу сигурности и поверења између земаља у регији” и потврдио да ће Турска настојати да помогне развој Косова у будућности (Kliks 2008).

Године након проглашења независности обележене су бројним сусретима турских званичника са званичницима тзв. Косова, успостављањем дипломатских односа – отварањем турске амбасаде у Приштини, генералног конзулата у Призрену и амбасаде тзв. Косова у Анкари. На састанку косовских парламентарца са министром спољних послова Турске Али Бабаџаном 2009. године, још једном је потврђена подршка Косову у евро-атлантским интеграцијама, уочен је тренд јачања сарадње у економској, политичкој и културној сфери и најављене су нове инвестиције Турске (Skupština Republike Kosovo 2009).

Током сусрета турског министра спољних послова Давутоглуа са премијером тзв. Косова Хашимом Тачијем (*Hashim Thaçi*) 2011.

године, турски министар потврдио је подршку у лобирању за нова признања независности истичући да је реч о интересу читавог региона. Турски министар говорио је и о неопходности међусобног признања Србије и Косова и обавези „држава“ да међусобно поштују територијални интегритет и суверенитет (Blic 2011). Скуп који је изазвао незадовољство и протест Србије, одржан је 2013. године, када је пред великим бројем окупљених, турски премијер Реџеп Тајип Ердоган (*Recep Tayyip Erdoğan*) одржао говор који се позивао на културне, историјске и цивилизацијске споне између народа Турске и Косова. Скуп је обележила Ердоганова реченица: „Турска је Косово и Косово је Турска”. На скупу је поред турског премијера био присутан и Еди Рама (*Edi Rama*), премијер Албаније и Хашим Тачи, премијер тзв. Косова, а турска делегација чинила је око 600 чланова – министара, предузетника и представника јавног живота (Radio Televizija Vojvodine 2013). Изјаве турских званичника показују да турска политика нема дилеме око питања решавања косовског проблема, те да стоји недвосмислено уз сецесионистичке и од Србије непризнате власти у Приштини. Пред одржавање Генералне Скупштине УН (ГС УН), јула 2021. године, турски председник Ердоган изјавио је да ће разговарати са америчким председником Џозефом Бајденом (*Joseph Biden*) о акцији подстрекивања држава које нису признале Косово да то што пре учине, те да се нада да ће Турска и САД заједнички радити на остварењу овог циља (Reuters 2021).

Поред подршке међународном признању Косова, честе су изјаве које сведоче о тежњи Турске да стоји уз тзв. Косово на путу евро – атлантских интеграција. Састанак турског председника Ердогана са председницом тзв. Косова Вјосом Османи (*Vjosa Osmani*) одржан у марту 2022. године, прошао је у тону добрих односа и развијања сарадње, те је Ердоган упоредио подршку процесу признања тзв. Косова са процесом подршке чланству Косова у НАТО, истичући да ће Турска подржати чланство Косова у НАТО, те да ће предузети потребне кораке у том смислу (Al Jazeera Balkans 2022). Исте године одржан је састанак посланичке Групе пријатељства Косово – Турска, када је представник Велике Скупштине Турске Ахмет Јилдиз (*Ahmet Yildiz*) још једном потврдио подршку Турске Косову и његовом суверенитету и територијалном интегритету, нагласивши да разговори са Србијом треба да резултирају међусобним признањем. Чланови турске делегације овом приликом су похвалили политику

тзв. Косова према мањинским заједницама (Skupština Republike Kosovo 2022).

Подршка Турске косовској независности наставила се и током 2023. године, те је турски председник Ердоган на састанку са тзв. косовским премијером Албином Куртијем (*Albin Kurti*) истакао спремност да Турска учествује у мировним процесима у региону уколико буде потребно, нагласио подршку Турске евроинтеграцијама Косова и најавио јачање економске и трговинске сарадње (Nedeljnik 2023).

Изјаве највиших турских званичника сведоче да је турска политика према косовском проблему недвосмислено заснована на кршењу територијалног интегритета и суверенитета Србије, будући да са самопроглашеном и од Србије непризнатом тзв. државом Косово развијају дипломатску сарадњу, јачају билатералне односе у различитим сферама, лобирају за нова међународна признања независности и промовишу окончање дијалога са Србијом које би требало да буде засновано на „принципу узајамног признања”.

ПОЛИТИКА РЕПУБЛИКЕ ТУРСКЕ ПРЕМА ТЕРИТОРИЈАЛНОМ ИНТЕГРИТЕТУ И СУВЕРЕНИТЕТУ: СЛУЧАЈ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Каква је политика Турске према територијалном интегритету и суверенитету БиХ? Судећи по примеру турске политике према територијалном интегритету и суверенитету Србије, могло би се закључити да Турска не води рачуна о међународном праву, Повељи УН и другим међународним документима и споразумима који дефинишу суверенитет и територијални интегритет држава насталих након распада Југославије. Премда је у виђењу косовског проблема Турска ставила по страни међународно право, Повељу УН, као и Резолуцију 1244 СБ УН, у случају друге постјугословенске безбедносно критичне тачке – БиХ, турска политика је сасвим другачија.

Случај БиХ турска политика тумачи из угла међународног права, Повеље УН и Дејтонског споразума. Значај БиХ за турску регионалну политику, потврђују веома присни односи високих званичника Турске са бошњачким политичким лидерима, као и изјаве вођене наглашавањем историјских, културних, религијских и људских веза између две државе. Коришћење ових веза неизоставни

је део дискурса Ердогана, који је као тадашњи премијер Турске, 2014. године изјавио да постоји могућност упловљавања турских бродова у Неум, као вид подршке суверенитету БиХ. У истом обраћању, Ердоган је подсетио на „историјске грешке” Турске, која је препустила бошњачки народ Аустроугарској, а касније још једном поновила исту грешку (Mondo 2014).

Деценије након потписивања Дејтонског споразума, уједно и Устава БиХ, обележене су бројним критикама о његовој успешности и спроводљивости. О потреби реформе споразума могли су се чути гласови са више страна, како из саме БиХ (од представника сва три конститутивна народа), тако и од међународних представника, међу којима је неретко била и Турска. На састанку са хрватском председницом Колиндом Грабар Китаровић, турски председник Ердоган изјавио је да Дејтонски споразум има многе недостатке, те да није ефикасан у произвођењу решења. Ердоган је нагласио да се мањкавости Дејтонског споразума највише осећају у конфузним и компликованим политичким механизмима извршне власти, али и у војном сегменту, јер не омогућавају „стварање праве војске” (Buyuk and Vladislavljević 2019). Допуњујући ову изјаву, неколико месеци касније Ердоган је истакао да Турска подржава Дејтонски споразум и његово спровођење без обзира на све мањкавости, те да: „(...) ако заинтересоване стране желе да унапреде споразум, то мора бити урађено под надзором Уједињених нација” (N1 2019). Дискурс о реформи Дејтонског споразума чуо се и од министра спољних послова Турске Мевлута Чавушоглуа (*Mevlüt Çavuşoğlu*) који је на виртуелном догађају обележавања 25. годишњице Дејтонског споразума, у организацији Канцеларије Високог Представника за БиХ, истакао достигнућа споразума, истовремено примећујући да се тенденције и потребе мењају, те да се треба прилагодити „новим реалностима“. Чавушоглу је говорио о потреби стварања функционалнијег система за добробит свих грађана БиХ. У погледу суверенитета и територијалног интегритета БиХ, министар је изнео став Турске, који подразумева да су: „(...) интегритет, јединство и суверенитет БиХ круцијални за Турску”, те „(...) кључни елемент за одржавање мира и стабилности на Балкану и шире” (Yüzbaşıoğlu 2020).

Готово истоветне изјаве могле су се уочити и код турског председника Ердогана, који је заједничкој конференцији за штампу са члановима Председништва БиХ, одржаној 2021. године, рекао да

су: „територијални интегритет, политичко јединство и суверенитет БиХ кључ за регионални мир” (Presidency of the Republic of Türkiye 2021). Следеће године, током посете БиХ, Ердоган је потврдио став Турске, рекавши да ова држава обраћа пажњу на мир, просперитет и стабилност БиХ, још једном истичући подршку суверенитету и територијалном интегритету БиХ (Federalna Novinska Agencija 2022). Током 2022. године, политички врх Србије и Турске дискутовао је у Анкари о политичкој кризи у БиХ, када је на потврду српског председника Александра Вучића територијалном интегритету и суверенитету БиХ, турски председник Ердоган реаговао афирмативно, истичући значај става српске државе по питању очувања целovitости БиХ за регионалну стабилност и безбедност (S news 2022). Исте године, министар спољних послова Чавушоглу је, на састанку са министарком спољних послова БиХ Бисером Турковић, потврдио приврженост Турске територијалном интегритету, суверенитету и политичком јединству БиХ (Radio Slobodna Evropa 2021).

Октобра 2023. године, делегација високих званичника Турске учествовала је на осмом конгресу Странке демократске акције у Сарајеву, када је прочитана порука турског председника Ердогана, којом се недвосмислено потврђује став Турске по питању територијалног интегритета и суверенитета БиХ. Порука Ердогана, прожета дискурсом о снажним људским и културним везама између турског и бошњачког народа, потврдила је нетолеранцију на било какав вид претњи суверенитету и територијалном интегритету БиХ (TRT Balkan 2023). Интересантно је приметити да ова порука јасно истиче могућност доношења „неправде и незакоња” Бошњацима, којој ће се Турска супротставити, док се истицањем угрожености овог конститутивног народа пружа шанса Турској да се у таквом реалном или имагинарном сценарију наметне као проактивни делатник и тиме увећа своју регионалну моћ и утицај.

Као и у случају Косова, чини се да Турска настоји да формулише своју политику према територијалном интегритету и суверенитету БиХ и Србије не у складу са међународним правом, већ у складу са својим интересима, који се у значајној мери ослањају на народе које Давутоглу дефинише као „баштинике османске културе на Балкану”. Недвосмислено се може закључити да је теоретичар и стратег савремене турске спољне политике Давутоглу, изванредно приметио могућност Турске да користи балканске политичке актере и народе (пре свега Бошњаке и Албанце) за

експанзију свог регионалног утицаја и моћи, али и за одржавање свог историјског присуства у региону. Ипак, треба истаћи да овај однос није једносмеран, те да Бошњаци и Албанци истовремено профитирају добијањем политичке подршке званичне Турске, како за политике у БиХ, тако и у Приштини.

КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ТРЕНДОВА РЕГИОНАЛНЕ САРАДЊЕ РЕПУБЛИКЕ ТУРСКЕ СА СРБИЈОМ И БОСНОМ И ХЕРЦЕГОВИНОМ

Балканска блиска копнена сфера представља спољнополитички важан регион за Турску. Балканске државе и Турска имају богату историју међусобних односа, који су мењали свој интензитет током векова. Новија историја сведочи о тежњама региона Западног Балкана за чланством у ЕУ. Поспешивање сарадње са државама балканског региона заснива се на идеји о географској блискости са Турском, која ће утицати позитивно на Турску интеграцију у ЕУ путем улагања и поспешивања трговине (Çakır 2014, 78).

Сарадња Турске са Србијом и БиХ континуирано бележи све боље резултате, док се одвија понајвише на политичком, економском и културном нивоу. Показатељ интезивне политичке сарадње јесте фреквентност посета на највишем државном нивоу, док се за мерило економске сарадње могу узети статистички подаци који показују трендове развоја спољнотрговинске размене између партнера, као и раст броја турских инвестиција. Културна сарадња Турске са Србијом и БиХ огледа се у броју спроведених културних пројеката, при чему у реализацији предњачи Турска агенција за сарадњу и координацију (ТИКА).

Економска сарадња значајно је олакшана потписивањем Споразума о слободној трговини. Споразум између Турске и БиХ потписан је 2002. године, те је ступио на снагу наредне године. Ревидирани споразум ове државе потписују 2019. године, док је процес ратификације и даље у току. Споразум између Турске и Србије потписан је 2009. године и ступио је на снагу наредне године. Ревидирани споразум између ових држава потписан је 2018. године, а на снагу је ступио наредне године. Стратешко партнерство Србије и Турске омогућило је развитак економског и политичког повезивања (Bieniek 2021, 187).

Будући да признаје тзв. Косово, Турска је са привременим институцијама у Приштини потписала Споразум о слободној трговини 2013. године, који је ступио на снагу 2019. године. Према статистичким подацима Министарства спољних послова Турске, приметан је раст обима спољнотрговинске размене између Турске и Србије за период 2020–2022 (Ministry of Foreign Affairs Republic of Türkiye n.d.a) и тзв. Косова за период 2019–2022 (Ministry of Foreign Affairs Republic of Türkiye n.d.b), као и суфицит који остварује турска економија у оба случаја. Анализа спољнотрговинске размене између Турске и БиХ показује истоветне трендове – раст укупног обима размене и суфицит на страни турске економије.

Према подацима Светске банке, у 2008. години, српски увоз из Турске износио је 436,63 милиона америчких долара, док је извоз у Турску износио 45,34 милиона долара (World Integrated Trade Solution n.d.a). У 2022. години, турски извоз у Србију достигао је рекордних 1.774 милиона долара, док је српски извоз достигао износ од 573 милиона долара (Ministry of Foreign Affairs Republic of Türkiye n.d.). У 2008. години турски извоз у БиХ бележио је 572,35 милиона долара, а извоз БиХ укупно 24,55 милиона долара (World Integrated Trade Solution n.d.b). Подаци за 2022. годину сведоче о расту укупног обима спољнотрговинске размене између партнера – турски извоз у БиХ достигао је 755,42 милиона долара, а босанскохерцеговачки извоз у Турску укупно 189,42 милиона долара (International Monetary Fund n.d.). Поређењем износа за 2008. и 2022. годину, увиђа се да је турски извоз у Србију четири пута већи, док је српски извоз у 2022. години већи чак дванаест пута. Од 2008. до 2022. године, турски извоз у БиХ је већи за око 1,32 пута, док је извоз БиХ у Турску седам пута већи.

И у случају Србије и БиХ, Турска се налази на листи десет највећих инвеститора. За период од 2010. до 2021. године, Турска је у Србији инвестирала 221 милион евра, чиме се сврстала на девето место на листи највећих инвеститора у Србији (BIZ Life 2022). Подаци Централне банке БиХ показују да је Турска, за период од 1994. године до 2021. године у БиХ инвестирала 519 милиона конвертибилних марака⁴, чиме је заузела десето место на листи највећих инвеститора у БиХ (Агенција за унапређење страних инвестиција ВИН 2023). Компаративном анализом података закључује се да је Турска за период од 11 година у Србији инвестирала само 44

⁴ Износ од 519 милиона конвертибилних марака једнак је износу од 265 милиона евра.

милиона евра мање него за период од 27 година у БиХ. Веће турске инвестиције у Србији могу се објаснити стабилнијом пословном климом и повољнијим државним субвенцијама за стране инвеститоре. Повећање броја инвестиција у Србији објашњава и чињеница да је: „ (...) Србија највише институционализована држава региона, што би турски инвеститори требало да узму у обзир у свом пословању” (Ekinci 2013, 25). Мање фреквентно турско инвестирање у БиХ последица је непредвидивог и нестабилног пословног окружења које зависи од компликованог институционалног и правног оквира.

Иако статистички подаци указују на раст тренда међусобне економске сарадње Турске, Србије и БиХ, потребно је нагласити да поред обима спољнотрговинске размене и броја страних директних инвестиција треба узети у обзир и културне пројекте којима Турска помаже партнере. Културна сарадња успостављена је са обе државе, али је приметно појачано деловање Турске кроз културне, образовне и религијске пројекте у БиХ, где је средиште пројеката усмерено на делове државе у којима живи већински муслиманско становништво. Најзначајнији актери Турске у културној сфери и пружању развојне помоћи јесу ТИКА, Турска дирекција за верска питања (Дијанет) и Институт Јунус Емре.

У сфери културне обнове ТИКА је актер који има велики утицај у БиХ, док је канцеларија у Сарајеву на трећем месту по буџету у свету (Vračić 2014, 185). Према Извештају о турској развојној помоћи из 2021. године, укупни буџет ТИКА пројеката за Европу износио је 85,89 милиона евра, док је за пројекте у БиХ издвојено 8,64 милиона евра (10,05% европског буџета), Србији 1,04 милиона евра (1,21%) и на тзв. Косову 4,94 милиона евра (5,75%) (ТИКА 2021, 28). Области у којима ТИКА спроводи пројекте односе се на обнову културних, историјских и религијских објеката, али и пројекте који се тичу пружања развојне помоћи у складу са циљевима одрживог развоја Уједињених нација (УН). Територијално лоцирање пројеката које спроводи ТИКА у Србији и БиХ сведочи о циљаном одабиру региона и области на којима је већински присутно муслиманско становништво, будући да се у Србији већина пројеката реализује у Рашкој области и на тзв. Косову, а у БиХ у Федерацији БиХ.

Сфера религијске сарадње припада најпре Дијанету, који у БиХ помаже обнову џамија, реновира медресе и иницира изградњу религијских објеката. Иако је деловање Дијанета у БиХ распрострањено, није познато колико се за ову државу укупно издваја буџетских средстава (Vračić 2014, 189).

Значајни чинилац у експанзији турског утицаја јесте Институт Јунус Емре, основан са циљем промоције турског језика, културе, историје и уметности (Yunus Emre Enstitüsü n.d.). Институт је присутан на простору БиХ, Србије и тзв. Косова. Иако је већа по површини и броју становника, у Србији је канцеларија Института активна само у Београду, док су у БиХ све три канцеларије у Федерацији БиХ – у Сарајеву, Мостару и Фојници, а на простору тзв. Косова – у Приштини, Призрену и Пећи. Деловање Турске у БиХ путем развојне помоћи и подршке културним, образовним и религијским пројектима наилази на различита тумачења конститутивних народа у погледу оцене историјског присуства Турске на овим просторима (Vračić 2014, 187).

ЗАКЉУЧАК

Турска политика према територијалном интегритету и суверенитету у случају Србије и БиХ прати тренд у међународним односима који подразумева поништавање норми међународног права и универзалних принципа на којима се заснива међународни поредак онда када државе процене да је то у њиховом интересу. Историјски гледано, Турска је на Балкану била присутна више векова, те је значајно утицала на промену верско – демографске слике региона. Народи Балкана који су прихватили Ислам, током година развијали су афинитете према Турској и њеној регионалној политици, док су други народи настојали да на утицаје ове државе гледају из призме некадашњих историјских искустава која су углавном била негативна. Промене у међународном систему уследиле након завршетка Хладног рата, омогућиле су Турској да се, као чланица НАТО и држава која претендује на пуноправно чланство у ЕУ, постепено отвара према географски блиским регионима, што је био случај и са балканским регионом. Могућност за појачано регионално деловање Турска је тражила у оним факторима који су олакшавали њене спољнополитичке циљеве на Балкану, значајно се ослањајући на „баштинике османске културе”.

Негативно наступајући према територијалном интегритету и суверенитету Србије, Турска је паралелно настојала да са овом државом развија економску, политичку и културну сарадњу. Политика Турске према територијалном интегритету Србије није спречила две државе да упркос различитим виђењима косовске проблематике

наставе да унапређују сарадњу, како у билатералном домену, тако и успостављањем трилатералних механизма дипломатске сарадње. Став Србије према турској политици делимично је одређен широм позицијом Србије на глобалној сцени политичких односа, која се усложњавала паралелно са растом подршке европских и других држава косовској независности. Светска економска криза, криза изазвана пандемијом корона вируса и украјинска криза, драстично су утицале на смањење капацитета српске политике да адекватно одреагује на изазове косовске независности. Непосредно након проглашења независности, турско признање и подршка независности тзв. Косова у српским политичким круговима изазвало је само реторичке реакције, али је убрзо сарадња настављена и интензификована.

У случају БиХ, за чији се територијални интегритет и суверенитет Турска залаже, приметан је развој сарадње најпре у политичком и културном домену. Иако је и економска сарадња од 2008. до 2022. године значајно унапређена, она није достигла очекивани ниво, уколико се у обзир узме реторичка подршка Турске овој држави. Фактори који утичу на развој економске сарадње су разноврсни, али се њихово разумевање може свести на недовољне извозне капацитете БиХ, несигурно пословно окружење, недовољно привлачне државне субвенције за стране инвеститоре, недостатак политичке стабилности, као и компликоване правне процедуре изазване решењима примењеног либералног мира. Анализа економске сарадње и помоћи Турске не би требало да изостави деловање ТИКА и агенција које пројектно инвестирају новац у БиХ. Само у 2021. години, десетина укупног буџета ТИКА за имплементацију пројеката у Европи припала је БиХ, која се нашла на десетом месту држава у свету највећих примаоца билатералне развојне помоћи (ТИКА 2021, 20). Међу првих десет држава примаоца турске развојне помоћи, БиХ је једина европска држава. Анализа турске политике према територијалном интегритету и суверенитету Србије и БиХ показује да реторичка пракса није увек усклађена са трендовима развоја регионалне сарадње.

Интерес Турске за јачање регионалног присуства видљив је у њеним настојањима да негује политичке, економске и културне односе са овим државама. Док је у случају БиХ деловање Турске засновано на културно – историјским компонентама (верске, националне и емотивне природе), деловање у Србији базира се

доминантно на економском и геополитичком интересу (Jeftić-Šarčević 2010, 708). Упоредна анализа турске сарадње са Србијом и БиХ показује да у сарадњи са државама са повећаним степеном политичке, пословне и правне несигурности, интереси капитала и економских прорачуна истискују „пријатељство” и „културне и цивилизацијске” споне међу народима, те се улагања и пословања реализују у сигурнијим оквирима.

РЕФЕРЕНЦЕ

Давутоглу, Ахмет. 2014. *Стратегијска дубина*. Београд: Службени гласник.

Лазовић, Даница. 2020. „Циљеви дипломатског трилатерализма Републике Турске на Западном Балкану током деценије 2009–2019.” Мастер теза. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.

Симић, Мирјана М. 2021. „Карактеристике школског система под Турцима и за време НАТО агресије на Косову и Метохији.” У *НАТО агресија на СРЈ (Републику Србију) – Да се вечно памти*, ур. Драган Танчић и Миодраг Гордић, 465–481. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина; Београд: Факултет за пословне студије и право Универзитета „Унион – Никола Тесла”.

Топаловић, Милица. 2023. „Европска унија и сецесионизам: Студија случаја Републике Србије и Украјине.” У *Перспективе политичких наука у савременом друштву*, прир. Андреа Матијевић и Ненад Спасојевић, 271–290. Београд: Институт за политичке студије.

Агенција за унапређење страних инвестиција у ВИН. 2022. „Анализа директних страних инвестиција у ВИН за 2021. и 2022. годину. Упоредна анализа ВИН и држава региона у извјештајима међународних организација”. *Агенција за унапређење страних инвестиција у ВИН*. Последњи приступ 2. децембар 2023. http://www.fipa.gov.ba/publikacije_materijali/Informacije_i_izvjestaji/default.aspx?id=15664&langTag=sr-SP-Cyrl.

Al Jazeera Balkan. 2022. „Erdogan podržava ulazak Kosova u NATO.” *Al Jazeera Balkan* Последњи приступ 14. новембар

2023. <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2022/3/2/erdogan-podrzavam-ulazak-kosova-u-nato>.
- Al Jazeera Balkan. 2023. „Turski general preuzeo komandu KFOR-a.” *Al Jazeera Balkan* Poslednji pristup 13. oktobar 2023. <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2023/10/10/turski-general-preuzima-komandu-kfor-a>.
- Anderson, Jack. 2000. “Kosovo and the legality of NATO’s actions.” *Irish Studies in International Affairs*, 11: 31–39.
- B92. 2014. „Referendum na Krimu 14. marta.” *B92*. Novembar 2023. https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2014&mm=03&dd=06&nav_category=78&nav_id=820169.
- Bieniek, Karol. 2021. “Thirty years of relations between the Republic of Turkey and the Republic of Serbia: Changing political and international dynamics.” *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej* 19: 175–189. DOI: 10.36874/RIESW.2021.4.9.
- BIZ life. 2022. „U ovoj godini u Srbiji dominiraju kineske investicije.” *BIZ life*. Poslednji pristup 1. decembar 2023. <https://bizlife.rs/u-ovoj-godini-u-srbiji-najvise-investitali-kinezi/>.
- Blic. 2011. „Davutoglu: Turska podržava integritet i suverenitet Kosova.” *Blic*. Poslednji pristup 12. novembar 2023. <https://www.blic.rs/vesti/politika/davutoglu-turska-podrzava-integritet-i-suverenitet-kosova/t9qvncg>.
- Buchholz, Katharina. 2023. “Kosovo & Beyond: Where the UN Disagrees on Recognition.” *Statista*. Poslednji pristup 11. oktobar 2023. <https://www.statista.com/chart/29371/un-partial-recognitions/>.
- Buyuk, Hamdi Firat, and Anja Vladislavljević. 2019. “Turkey’s Erdogan Wants Bosnia’s Dayton Deal Changed.” *Balkan Insight*. <https://balkaninsight.com/2019/01/17/turkey-s-erdogan-says-dayton-agreement-should-be-revised-01-17-2019/>.
- Buzan, Barry, and Ole Wæver. 2003. *Regions and Powers. The Structure of International Security*. New York: Cambridge University Press.
- Çakır, Mustafa. 2014. “An Economic Analysis of the Relationship between Turkey and the Balkan countries.” *Adam Academy Journal of Social Sciences* 4 (2): 77–86.

- Ekinci, Didem. 2013. "A chronicle of evolving Turkish Serbian relations a century after the Balkan wars." *Uluslararası Suçlar ve Tarih* 14: 7–36.
- Federalna Novinska Agencija [FENA]. 2022. "Erdogan: Turkiye pays great attention to peace, prosperity and stability of Bosnia and Herzegovina." *Federalna Novinska Agencija*. Poslednji pristup 20. novembar 2023. <https://fena.ba/article/1283981/erdogan-turkiye-pays-great-attention-to-peace-prosperity-and-stability-of-bosnia-and-herzegovina>.
- International Monetary Fund [IMF]. n.d. "Directions of Trade Statistics (DOTS)." *International Monetary Fund*. Poslednji pristup 15. novembar 2023. <https://data.imf.org/?sk=9d6028d4-f14a-464c-a2f2-59b2cd424b85&id=1514498277103>.
- Jeftić-Šarčević, Nevenka. 2010. „Zapadni Balkan u projekciji Turske strateške vizije." *Međunarodni problemi* 62 (4): 691–714. DOI: 10.2298/MEDJP1004691J.
- Klix. 2008. „Turska priznala nezavisnost Kosova." *Klix*. Poslednji pristup 16. oktobar 2023. <https://www.klix.ba/vijesti/regija/turska-priznala-nezavisnost-kosova/080218189>.
- Mondo. 2014. „Bošnjake će braniti 100 miliona Turaka." *Mondo*. Poslednji pristup 17. novembar 2023. <https://mondo.rs/Info/EX-YU/a709600/Skandalozna-izjava-Erdogana.html>.
- Ministry of Foreign Affairs Republic of Türkiye. n.d.a. "Relations between Türkiye and Kosovo." *Ministry of Foreign Affairs Republic of Türkiye*. Poslednji pristup 12. decembar 2023. https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkiye-and-kosovo_.en.mfa.
- Ministry of Foreign Affairs Republic of Türkiye. n.d.b. "Relations between Türkiye and Serbia." *Ministry of Foreign Affairs Republic of Türkiye*. Poslednji pristup 12. decembar 2023. <https://www.mfa.gov.tr/relations-between-turkiye-and-serbia%20.en.mfa>.
- N1. 2019. "Erdogan: Turkey supports Dayton Accords despite its shortcomings." *N1*. Poslednji pristup 19. novembar 2023. <https://n1info.ba/english/news/a382561-erdogan-turkey-supports-dayton-accords-despite-its-shortcomings/>.
- Nedeljnik. 2023. „Erdogan obećao Kurtiju podršku Turske u procesima evrointegracija Kosova." *Nedeljnik*. Poslednji pristup

14. novembar 2023. <https://www.nedeljnik.rs/erdogan-obecao-kurtiju-podrsku-turske-u-procesima-evrointegracija-kosova/>.

Office of the High Representative [OHR]. n.d. “International Community in BiH. Peace Implementation Council.” Poslednji pristup 14. oktobar 2023. <https://www.ohr.int/international-community-in-bih/peace-implementation-council/>.

Presidency of the Republic of Türkiye. 2021. “Bosnia and Herzegovina’s territorial integrity, political unity and sovereignty are key to the regional peace.” *Presidency of the republic of Türkiye*. Poslednji pristup: 19. novembar 2023. <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/130191/-bosnia-and-herzegovina-s-territorial-integrity-political-unity-and-sovereignty-are-key-to-the-regional-peace->.

Radio Televizija Srbije [RTS]. 2014. „Donjeck i Lugansk proglasili nezavisnost.” *Radio televizija Srbije*. Poslednji pristup 20. novembar 2023. <https://www.rts.rs/lat/vesti/svet/1595612/donjeck-i-lugansk-proglasili-nezavisnost.html>.

Radio Televizija Vojvodine [RTV]. 2013. „Erdogan: Kosovo je moja druga zemlja.” *Radio televizija Vojvodine*. Poslednji pristup 12. novembar 2023. https://rtv.rs/sk/politika/erdogan-kosovo-je-moja-druga-zemlja_431808.html.

Radio Slobodna Evropa. 2021. „Čaušoglu u Sarajevu: Nove vakcine iz Turske za BiH.” *Radio Slobodna Evropa*. Poslednji pristup 22. novembar 2023. <https://www.slobodnaevropa.org/a/31239131.html>.

Radio Slobodna Evropa. 2022a. „Glasanje na takozvanim referendumima u Ukrajini.” *Radio Slobodna Evropa*. Poslednji pristup 22. novembar 2023. <https://www.slobodnaevropa.org/a/ukrajinci-glasaju-takozvani-referendumi/32047846.html>.

Radio Slobodna Evropa. 2022b. „Putin naredio slanje trupa u Ukrajinu nakon što je priznao separatističke regije.” *Radio Slobodna Evropa*. Poslednji pristup 20. novembar 2023. <https://www.slobodnaevropa.org/a/istocna-ukrajina-rusija-separatisti/31714545.html>.

Reuters. 2021. “Turkey’s Erdogan says Taliban should end “occupation” in Afghanistan.” *Reuters*. Poslednji pristup 13. novembar 2023. <https://www.reuters.com/world/middle-east/turkeys-erdogan-says-taliban-should-end-occupation-afghanistan-2021-07-19/>.

S news. 2022. „Erdogan: Potrebno zajedničko djelovanje međunarodne zajednice za prevazilaženje krize uu Bosni i Hercegovini.” *S news*. Poslednji pristup 21. novembar 2023. <https://www.snews.rs/erdogan-potrebno-zajednicko-djelovanje-medjunarodne-zajednice-za-prevazilazjenje-krize-uu-bosni-i-hercegovini/>.

Skupština Kosova. 2009. „Predsedništvo se sastaje sa ministrom spoljnih poslova Turske, Ali Babadžanom.” *Skupština Kosova*. Poslednji pristup 11. novembar 2023. <https://kuvendikosoves.org/?pageId=8&language=3&articleId=13461>.

Skupština Kosova. 2022. „Turska ponovo potvrđuje svoju podršku Kosovu.” *Skupština Kosova*. Poslednji pristup 14. novembar 2023. <https://kuvendikosoves.org/srb/per-publikun/vest/turska-ponovo-potvrduje-svoju-podrsku-kosovu-31578/>.

The British Broadcasting Corporation [BBC]. 2014. “Russia’s Vladimir Putin recognises Crimea as a nation.” *The British Broadcasting Corporation*. Poslednji pristup 12. novembar 2023. <https://www.bbc.com/news/world-europe-26621726>.

TRT Afrika. 2023. “Türkiye’s position on Ukraine sovereignty ‘as resolute as ever’: Fidan.” *TRT Afrika*. Poslednji pristup 19. novembar 2023. <https://www.trtafrika.com/turkey/turkiyes-position-on-ukraine-sovereignty-as-resolute-as-ever-fidan-13721703>.

TRT Balkan. 2023. „Erdogan Kongresu SDA: Nastavljamo podršku miru i stabilnosti BiH.” *TRT Balkan*. Poslednji pristup 20. novembar 2023. <https://bhsc.trtbalkan.com/region/erdogan-kongresu-sda-nastavljamo-podrsku-miru-i-stabilnosti-bih-15389918>.

Turkish Cooperation and Coordination Agency [TIKA]. 2021. “Development Assistance Report of Türkiye.” *Turkish Cooperation and Coordination Agency*. Poslednji pristup 5. decembar 2023. <https://www.tika.gov.tr/upload/2023/2021%20Kalk%C4%B1nma%20Yard%C4%B1mlar%C4%B1%20Raporu/TurkiyeKalkinma2021ENGWeb.pdf>.

United Nations [UN]. 1945. *The Charter of United Nations*. New York: United Nations. Poslednji pristup 15. oktobar 2023. <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>.

Vračić, Alida. 2014. “Bosnia-Turkey relations: A political romance?” *Turkish policy quarterly* 13 (1): 183–190.

World Integrated Trade Solution [WITS]. n.d.a. “Serbia, FR (Serbia and Montenegro) trade balance, exports and imports by country and region 2008.” *World Integrated Trade Solution*. Poslednji pristup 14. novembar 2023. <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/SER/Year/2008/TradeFlow/EXPIMP>.

World Integrated Trade Solution [WITS]. n.d.b. “Turkey trade balance, exports and imports by country 2008.” *World Integrated Trade Solution*. Poslednji pristup 14. novembar 2023. <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/TUR/Year/2008/TradeFlow/EXPIMP/Partner/by-country>.

Yunus Emre Enstitüsü. n.d. “Institut Yunus Emre.” *Institut Yunus Emre*. Poslednji pristup 24. novembar 2023. <https://belgrad.yee.org.tr/sr/content/institut-yunus-emre>.

Yüzbaşıoğlu, Nazil. 2020. “Turkish foreign minister recalls Bosnian war.” *Anadolu Ajansı*. Poslednji pristup 24. novembar 2023. <https://www.aa.com.tr/en/europe/turkish-foreign-minister-recalls-bosnian-war/2075074>.

Danica Lazović**Institute of Social Sciences, Belgrade*

THE POLICY OF THE REPUBLIC OF TURKEY TOWARDS TERRITORIAL INTEGRITY AND SOVEREIGNTY AND EFFECTS ON REGIONAL COOPERATION – THE CASE OF THE REPUBLIC OF SERBIA AND BOSNIA AND HERZEGOVINA

Resume

Contemporary international relations are faced with the relativization of proclaimed international legal rules and principles, conceived to be universally valid. The principle of territorial integrity and sovereignty of states after the declaration of independence of the southern Serbian province of Kosovo and Metohija is actualized, while the broad international support for Kosovo's independence paved the way for the opening of new problematic files at security-critical points in Europe and the world, with a significant potential to shake the national security of states, regional and global security, and peace. The attitude of the Republic of Turkey towards the territorial integrity and sovereignty of Serbia and Bosnia and Herzegovina is significantly different, since in the case of Serbia, Turkish policy does not shy away from violating international law by supporting Albanian secessionism. In the case of Bosnia and Herzegovina, Turkish policy is guided by international law, providing all support for the territorial integrity, sovereignty, and political unity of this country. The disparity in Turkey's

* Email address: dlazovic@idn.org.rs.

attitude towards the territorial integrity and sovereignty of the two Balkan states can be explained by the interest, which is based on supporting the Muslim communities of the Balkans, as Turkey's near land sphere. By providing support to Muslim communities in the Balkans, Turkey succeeds in consolidating and maintaining the status of a regional power, which influences the shaping of political and other regional relations. Although there is a difference in the Turkish attitude towards the territorial integrity of Serbia and Bosnia and Herzegovina, Turkey tried to deepen bilateral cooperation with the Balkan states, but also to develop trilateral mechanisms of diplomatic cooperation. The negative attitude towards the territorial integrity of Serbia did not affect the balance of mutual political, economic, and cultural cooperation. The economic cooperation between Serbia and Turkey is constantly growing, the volume of foreign trade exchange is increasing, and Turkey's foreign direct investments in Serbia are increasing. Taking into account Serbia's experience, it could be concluded that Turkey's cooperation with Bosnia and Herzegovina would be even more successful than with Serbia. However, political instability, complicated legal procedures, and an insecure business environment, caused by the liberal peace solutions implemented in Bosnia and Herzegovina, affected Turkey's economic cooperation with this country. Although economic cooperation with Bosnia and Herzegovina records growth, Turkey invests more in Serbia, while the volume of foreign trade exchange is greater with Serbia than with Bosnia and Herzegovina. For 27 years, Turkey invested a negligibly larger amount of money in Bosnia and Herzegovina, than for 11 years in Serbia. Both Serbia and Bosnia and Herzegovina are important partners for Turkey, but the motives of Turkish interest in these countries are different. Serbia is an important political, security, and economic partner for Turkish politics, while Bosnia and Herzegovina has importance limited to cultural, religious, and demographic relations, which are equally important

because they represent the main standfast for maintaining Turkish regional influence and represent a guarantee of its constant presence in the Balkans. The importance of Bosnia and Herzegovina is evidenced by the fact that this country is among the ten countries in the world that are the largest recipients of Turkish development aid, as the only European country. The analysis shows that Turkey's attitude towards the territorial integrity and sovereignty of the two Balkan states, although diametrically different, did not influence the trends of mutual regional cooperation. The assumption that an affirmative attitude towards territorial integrity and sovereignty affects the intensification of regional cooperation may not necessarily be confirmed. This assumption in the case of Bosnia and Herzegovina has not been refuted, since cooperation has been improving over the years, even though it hasn't reached the expected level due to the internal political frameworks in Bosnia and Herzegovina. The different nature of Turkish policy interests towards the two Balkan states shows that its attitude towards their territorial integrity and sovereignty isn't the decisive factor in the context of cooperation.

Keywords: *Republic of Turkey, Republic of Serbia, Bosnia and Herzegovina, territorial integrity, sovereignty, regional cooperation.*

Дејан Тадић*

Факултет политичких наука, Београд

Вук Лазић**

Институт за међународну политику и привреду, Београд

МЕСТО „БУЊЕВАЧКОГ ПИТАЊА” У САВРЕМЕНИМ СРПСКО-ХРВАТСКИМ ОДНОСИМА

Сажетак

Аутори истражују улогу и положај буњевачке националне мањине у контексту савремених односа између Републике Србије и Републике Хрватске. Буњевачка национална мањина представља аутентичну и аутохтону етничку заједницу концентрисану у највећој мери на географским просторима Бачке. Буњевцима, као становништву са јужнословенским пореклом и римокатоличком вероисповести, често је била оспоравана аутентичност, те су махом били посматрани као део ширег етничког корпуса народа са којима су живели. Чини се да перманентну одлику сложеног положаја Буњеваца представља изостанак ширег идентитетског признања и извесна укљештеност између раније формираних националних заједница које су у међувремену добиле и своје државе. Док у Хрватској доминира гледиште које Буњевце доживљава као интегрални део хрватског националног корпуса, у Србији преовлађује становиште да Република Хрватска оспорава посебност Буњеваца, посматрајући их

*Имејл адреса: dejantadic@mail.ru

**Имејл адреса: vuk.lazic@diplomacy.bg.ac.rs

као део хрватске националне мањине. Имајући у виду све сложенију регионалну конјунктуру, тегобне српско-хрватске односе и процес евроинтеграција Србије, питање признања и права буњевачке мањине намеће се као још једно потенцијално отворено међудржавно питање. Аутори настоје да одговоре на истраживачко питање: да ли и на који начин политика Републике Србије према Буњевцима утиче на односе са Републиком Хрватском? Хипотеза истраживања гласи: „буњевачко питање” поседује капацитет да постане место спорења између две државе, нарочито ако се имају у виду европске интеграције Србије. Закључак истраживања јесте да ће Република Хрватска, са становишта очувања својих националних интереса, настојати да утиче на политику Републике Србије према Буњевцима, посебно у контексту њених евроинтеграција. Најзад, аутори сматрају да би решавање овог питања значајно допринело унапређењу не само међудржавне сарадње, већ и шире посматрано, регионалних односа.

Кључне речи: Буњевци, Република Србија, Република Хрватска, мањинска права, регионални односи, балкански односи, евроинтеграције

УВОД

Република Србија је више од две деценије у процесу евроинтеграција, односно тежи ка чланству у Европској унији као идеалу свеукупног квалитативног преображаја и уређења друштвених и политичких односа. Свакако, важну европску тековину представља поштовање људских и мањинских права. На простору Републике Србије, поред већинског становништва српске националности живе многобројне националне мањине. У том смислу посебно је важно напоменути простор северне Србије, као територију са изразитом одликом мултикултуралности и мултиетничности. Једну од бројних етничких група на простору Аутономне Покрајине Војводине чине Буњевци.³ Несумњиво је да ова етничка група поседује свест о

³ За потребе овог истраживања етничку групу одређујемо као категорију људи засновану на перцепцији заједничког друштвеног искуства или предака. Чланови етничке групе

својој посебности у односу на друге етничке групе са којима дели заједнички простор. Међутим, у сложеним историјским околностима њена аутентичност била је спутавана, ометана и оспоравана са различитих страна. У измењеним околностима током последње деценије 20. века буњевачка самосвојност поново је актуелизована.

У процесу евроинтеграција Републике Србије питање признања аутентичности буњевачке националне мањине добило је шири регионални значај, пре свега, због њених комплексних односа са Републиком Хрватском. Наиме, хрватско становиште по питању Буњеваца разликује се од српског – Буњевци су за Хрвате део хрватског националног корпуса, чиме се не оставља пуно простора за отварање могућности према којим би Буњевци могли да представљају самосталну етничку групу изван оваквог поимања етноса. Са друге стране, Република Србија, од деведесетих година двадесетог века, признаје постојање буњевачке националне мањине и спроводи афирмативну политику према њој, пружајући подршку неговању буњевачке културе и традиције. Захваљујући политици признања омогућено је деловање различитих организација са буњевачким националним предзнаком.

Управо због различитог тумачења овог питања, између званичног Београда и Загреба, „буњевачко питање” постаје место спорења и једно од отворених питања у односима између две државе. У наредним редовима аутори ће покушати да расветле нека питања везана за положај Буњеваца у Републици Србији, хрватску перцепцију Буњеваца, као и могући модалитет за превазилажење овог међудржавног спорења које има регионалне импликације, посебно у контексту процеса приступања Републике Србије Европској унији. Са становишта овог истраживања, „буњевачко питање” дефинишемо као спор око аутентичности и самосвојности идентитета Буњеваца и њиховог (не)припадања националним корпусима са којима су окружени.

ПОЛОЖАЈ БУЊЕВАЦА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Буњевци су на простору Републике Србије у највећој мери територијално концентрисани на просторима западне и северне Бачке, односно на територијама градова Суботице и Сомбора. Према

деле заједничку културну традицију и историју која их диференцира од других (Peoples and Bailey 2014, 367).

последњем попису становништва у Републици Србији одржаном 2022. године, евидентирано је 11.104 грађана који се у смислу националности изјашњавају као Буњевци или 0,17% од укупне популације. На територији Западнобачког управног округа, чије је седиште у Сомбору, живи 1.399 Буњеваца. На територији града Суботице (седиште Севернобачког управног округа), концентрисан је највећи део буњевачке популације – 9.171 пописани грађанин се у националном смислу изјаснио као Буњевац. У свим осталим деловима Републике Србије живи укупно 534 Буњевца (Републички завод за статистику [РЗС] 2022, 26).

Оно што одваја Буњевце од осталих јужнословенских етничких група на простору Бачке су: посебне етнолошке карактеристике садржане у својственим обичајима и светковинама, припадност римокатоличкој вероисповести, говор који је део млађег икавског дијалекта штокавског наречја и свест о посебности у односе на етничке скупе са којима деле заједнички простор (Вошњакović и Sikimić 2013, 190). Према једном од најприхваћенијих становишта, Буњевци у Бачкој воде порекло из Херцеговине коју су напустили током сеоба у XVII веку. Бежећи од турске окупације, населили су подручја у околини градова Суботице, Сомбора у данашњој Републици Србији и Баје у данашњој Мађарској (Ivanić 1899, 7). Заједно са Србима настањеним на том подручју, Буњевци су били активно укључени у Војну границу Аустријског царства и одбрану од Турака (Радушки 2023, 51–52). Након Великог рата, заједно са Србима Буњевци су активно учествовали и пресудно допринели укључењу појединих области Бачке, Баната и Барање новоствореној држави Срба, Хрвата и Словенаца. На Великој скупштини Срба, Буњеваца и других Словена која се одржала 25. новембра 1918. године у Новом Саду, Буњевци су одиграли значајну улогу у присаједињењу Војводине Србији (Krestić 2019, 11–13). Међутим, специфичне друштвено-политичке околности у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевини Југославији водиле су постепеној кроатизацији Буњеваца и њиховом утапању у хрватски национални корпус. Овај процес олакшан је деловањем хрватских националних политичких партија, пре свега Хрватске сељачке странке, римокатоличког клера школованог у Ђаковачкој бискупији и хрватских културних удружења и установа. Последице овог процеса биле су стварање извесног отклона и цивилизацијске дистанце према Србима (Хорват 2015, 213–218).

Проводећи живот на омеђеном, пограничном троуглу Баја–Суботица–Сомбор, Буњевци су поред учешћа у друштвеном животу, ступили у интеракцију са припадницима других етничких група, а у одређеној мери су успевали да се, мање или више успешно, одупру асимилацији од стране већих и моћнијих етноса са којима су делили животни простор. У Мађарској су Буњевци или асимиловани кроз дуготрајне и интензивне процесе „мађаризације” или званично виђени као део хрватске националне мањине о чему сведоче како етнолошка истраживања, тако и анализа званичних правних докумената (Punczman 2019). Обликован у специфичним околностима, колективни психолошки карактер Буњеваца и историјски процес њиховог „однарођавања” је, вероватно, најбоље описан у приповетки Вељка Петровића *Буња* где се кроз живот сомборског Буњевца сликовито описује трагичан процес постајања делом другог, већег и „асимилационо немилосрдног етноса” (видети: Петровић 1968).

Након ослобођења простора Бачке од окупатора у Другом светском рату, нове власти стале су ближе хрватском становишту у односу према идентитету Буњеваца. Дешом Главног народноослободилачког одбора Војводине – Одељења за унутрашње послове број 1040/1945 од 14. маја 1945. године наређено је свим месним органима унутрашњих послова да бачке Буњевце и Шокце третирају као припаднике хрватске нације: „Како буњевачке и шокачке народности не постоје, то вам се наређује да све Буњевце и Шокце имадете третирати искључиво као Хрвате без обзира на њихову изјаву” (Историјски архив Суботица [ИАС] 5869). До данашњег дана остаје нејасно због чега су нове власти изричито сврставале Буњевце у хрватски национални корпус, не остављајући много простора чак ни да се декларишу као Југословени. Иако је у јавном дискурсу поводом овог чињења комунистичких власти присутно становиште да је постојање Буњеваца укинута декретом, ипак се не можемо сложити са овим. Забрана изјашњавања у националном смислу није успостављена декретом него дешом, што још више деградира правну регулацију друштвених односа која је постојала у Југославији након Другог светског рата. Питање националног изјашњавања је уређено једном дешом – инструктивним актом којим је у овом случају орган унутрашњих послова уредио питање поступања у вези са (не)постојањем Буњеваца и изричито прописао да се сви они који се тако декларишу сврстају у део хрватског националног корпуса.

Буњевци су се могли слободно изјашњавати по питању националне припадности тек од пописа становништва одржаног 1991. године. Овај вид либерализације по питању признања буњевачких права треба посматрати кроз специфичан друштвено-политички контексту у коме се он одиграо. Наиме, 1991. године долази до интензивирања и ескалирања југословенске кризе у којој је носећу улогу одиграо комплексан и замршен однос између два најбројнија народа у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији – Срба и Хрвата.¹ Признањем постојања буњевачке етничке групе на попису, тадашње власти покушале су да на изванредан начин умање бројност Хрвата у Републици Србији, а самим тим и њихов политички значај у предворју будућег грађанског рата и крвавог распада заједничке државе.

Табела 1: Бројност, удео и индекс раста Буњеваца у Србији од 1991. године до 2022. године

	1991.	2002.	2011.	2022.
Број Буњеваца у Републици Србији	21.434 (0,26%)	20.012 (0,27%)	16.706 (0,23%)	11.104 (0,17%)
Индекс раста становништва између два пописа	/	93,4	83,5	66.5

Извор: РЗС 2022, 12.

На попису из 1991. године 21.434 грађанина Србије изјаснило се као припадник буњевачке националне мањине. На следећем одржаном попису из 2002. године у Републици Србији је пописано укупно 20.012 Буњеваца, 2011. године евидентирано је 16.706 Буњеваца, док је 2022. године 11.104 грађана изјашњено као Буњевци. Негативан раст буњевачке популације део је ширих демографских тенденција у Републици Србији и треба га посматрати као сегмент ширег тренда депопулације на простору Западнобачког и Севернобачког управног округа. Узроке првенствено треба тражити у незавидној материјално-економској ситуацији, девастацији привреде у време санкција и ратова, али током и транзиције и миграцији у веће градове – Нови Сад и Београд, емиграцији у западну Европу и негативном природном прираштају. Треба имати у виду и чињеницу да је паду популације

¹ Више о утицају демографских чинилаца на реализацију мањинских права видети у: Поп-Лазих 2023.

Буњеваца допринео и њихов процес „прагматичне кроатизације”. Наиме, у сврху остваривања стицања права на држављанство и путних исправа Републике Хрватске, користећи административне евиденције из времена бивше Југославије, одређени број Буњеваца изјаснио се припадницима хрватске националне мањине, јер им је на тај начин олакшана емиграција у земље Европске уније.

Након 2000. године приступило се уређењу области мањинских права и институционализацији положаја буњевачке националне заједнице. Буњевачки национални савет у Републици Србији основан је у складу са законом који прописује оснивање националних савета националних мањина – 23. фебруара 2003. године. Такође, у координацији са Буњевачким националним саветом делују и следеће установе за неговање културе и традиције Буњеваца у Републици Србији: Буњевачки информативни центар, Установа културе „Центар за културу Буњеваца”, Буњевачка матица, Буњевачке новине, Буњевачки културни центар Суботица, Буњевачки културни центар Бајмок, Удружење грађана „Буњевачко коло” Сомбор, Буњевачки едукативни и истраживачки центар „Амброзије Шарчевић” Суботица, Културно уметничко друштво „Буњевачка грана” Чонопља, Културно уметничко друштво „Александрово” Суботица, Удружење грађана „Буњевачка вила” Мала Босна, Удружење грађана „Буњевци” Нови Сад и друга удружења грађана која негују и оснажују како буњевачки национални идентитет и културну традицију (Bunjevački nacionalni savet [BNS], n.d.).

Изборни предмет Буњевачки говор са елементима националне културе је уведен у наставни план за основне школе 2008/2009. школске године. Након стандардизације језика предмет мења назив у Буњевачки језик са елементима националне културе школске 2018/2019. године. Настава овог изборног предмета се изводи искључиво у школама на територији Западнобачког управног округа и Севернобачког управног округа (Kujundžić Ostojić, Vošnjak Stepanović i Branković, n.d.).

На основу приложених података можемо изнети оцену да Република Србија својим активним политичким мерама и афирмативном политиком омогућава неговање буњевачке традиције и очување идентитета бачких Буњеваца. Захваљујући нормативном оквиру усклађеном са највишим европским стандардима, Република Србија омогућава развој и заштиту националних мањина. Поред нормативног оквира, очувању ове националне мањине доприноси

и активна државна политика. На крају се може констатовати да мултикултурална пракса усмерена на бројчано мале етничке групе може послужити као модел третмана националних заједница.

Коначно, став буњевачких националних првака о питању посебности националног идентитета Буњеваца огледа се у следећем исказу:

„Није Србин, јер за интергацију у српску националну заједницу, осим језика и опште културе стечене школовањем, не посидује ексклузивне српске етничке маркере (првенствено актуелно православље и православно порикло, наслиђену традицију породичне славе). Није ни Хрват, јер за интеграцију у хрватску националну заједницу не посидује, осим припадности римокатоличкој вири, ни знање хрватског језика, нити културу коју развија хрватски програм школовања, нити је одрасто и школово се у околностима у којима су хрватска обилужја видљива и функционална (осим ако се није школово у Хрвацкој)” (Raič 2013, 5).

ПЕРЦЕПЦИЈА БУЊЕВАЦА У РЕПУБЛИЦИ ХРВАТскоЈ КАО ТИЊАЈУЋИ МЕЃУДРЖАВНИ ПРОБЛЕМ И МОГУЋА ПРЕПРЕКА ЧЛАНСТВУ СРБИЈЕ У ЕВРОПскоЈ УНИЈИ

Званична хрватска политика, шира друштвена јавност, као и угледни представници академске заједнице Буњевце у Бачкој посматрају искључиво као припаднике хрватског националног бића. У овој чињеници огледа се шири консензус у погледу хрватских националних интереса, у оквиру којих не постоје осцилације или спорења око идентитетских питања. Већ летимична анализа садржаја утицајних медија, изјава политичких актера, као и резултата научних истраживања спроведених у оквиру хрватске академске заједнице у области друштвених наука сведочи да по овом питању не постоје већа неслагања.

На основу преовлађујућих ставова у хрватском друштву, са становишта буњевачке националне заједнице може се закључити да је на делу оспоравање њихове аутентичности и самосвојности. У медијима се на недвосмислен начин указује да су Буњевци саставни део хрватског националног корпуса и од тог принципијелног става не одступа ниједан респектабилан медиј без обзира на уређивачку

политику. Кроз анализу јавног дискурса увиђа се доминантни наратив према коме се Буњевци приказују као посебна етничка група створени социјалним инжењерингом од стране државе Србије, чиме се алудира да је реч о вештачкој нацији (Despot 2022).

Демографски пад популације хрватске националне мањине на простору Србије се у Хрватској тумачи као део званичне политике Београда која има за циљ да се бројност Хрвата у Србији смањи путем афирмативног деловања и оснаживања буњевачког националног идентитета. Такође, хрватско јавно мњење је критично по питању „прагматичног националног изјашњавања” Буњеваца Хрватима у сврхе добијања путних исправа Републике Хрватске уз које је олакшана емиграција у Европске уније (Ivković 2023). Очигледно је да су оваква тумачења по питању демографског пада научно неутемељена, у извесном смислу тенденциозна и у великој мери мотивисана политичким наративом у вези са хрватским националним корпусом. Наиме, као што смо раније навели, негативан демографски раст је свеопште присутан и он не погађа само припаднике хрватске националне мањине у Србији. Чак ни простом рачуницом не можемо доћи до исправног закључка да је за пад бројности Хрвата у Србији криво претакање из једног етничког корпуса у други, јер сам тренд демографског пада буњевачке популације доказује супротно и говори о томе да уколико се ова тенденција настави Буњевци ће на једном од наредних пописа становништва нестати или ће се у најбољем случају свести на статистички занемарљив део укупне популације.

Хрватска академска заједница из поља друштвених наука претежно подржава став о Буњевцима као субетничкој групи хрватског националног корпуса. Од деведесетих година двадесетог века у хрватским етнолошким студијама долази до постављања тезе да је признавање посебности Буњеваца у Србији део шире политике власти тадашње Савезне Републике Југославије уперене ка умањењу хрватског националног корпуса условљене комплексношћу новонастале ситуације детерминисане грађанским ратом и конфликтом између Хрвата и Срба (Černelić 1994, 98–99). Етнолошке студије посвећене истраживању свакодневног живота, обичаја и културолошких особености Буњеваца у Бачкој иду у прилог доминантном наративу да су они субетничка група унутар ширег хрватског националног корпуса (Černelić 2002, 101). Паралелно са устаљеним наративом о Хрватству Буњеваца на простору Бачке, присутно је и комплементарно тумачење од стране научних радника из редова хрватске националне мањине у Србији

да је признање постојања посебне Буњевачке етничке групе део пројекта растакања хрватског националног бића који своје корене има у политици Слободана Милошевића и српске ратне пропаганде: „Изгледа да је ‘буњевштина’ у различитим политичко-повијесним контекстима имала функцију одређеног политичког одбрамбеног механизма” (Šram 2007, 62). Као вредан помена и у прилог чињеници о заузимању јединственог става академске заједнице у Хрвата по питању буњевачког идентитета налази се и зборник радова настао у сарадњи Филозофског факултета у Загребу и Завода за културу војвођанских Хрвата из Суботице – *Буњевци у временском и просторном контексту* (видети Ćernelić, Grbić Jakorović, Rubić, Rajković Iveta, Dronjić, Gotal 2014).

Хрватски политички представници, без обзира којој политичкој партији и опредељењу припадали, заузимају јединствен став у вези са „буњевачким питањем”. Стога и афирмативна политика Београда према очувању националног идентитета Буњеваца и неговању њихове културне традиције и језика наилази на повремене осуде хрватских политичара. У оваквој политици српских власти види се најчешће методологија и намера растакања хрватског националног корпуса у Србији (Index 2014). На пример, став тадашњег председника Републике Србије, Томислава Николића, да Буњевци нису ни Хрвати ни Срби, него посебна национална мањина наишао је на чврсту критику припадника хрватске извршне и законодавне власти. На овом месту треба подсетити на широку подршку власти набавци уџбеника за изборне предмете намењене деци из редова буњевачке националне мањине (Slobodna Dalmacija 2014). Хрватска екстремна десница предвођена идејама Хрватске странке права Анте Старчевић која је присутна и у Европском парламенту у оваквим политикама Београда види „акт тихог културоцида” (Tportal 2014). Анализа јавног дискурса политичких актера у Хрватској говори у прилог тврдњи да по питању националних интереса постоји јасан консензус политичких субјеката без обзира којој позицији припадају на идеолошком спектру.

Комплементарно са званичним наративом о „буњевачком питању” Загреба (медијском, академском и политичком) наступају и хрватски национални прваци у Републици Србији. Иницијатива за проглашењем ништавим акта Главног народноослободилачког одбора Војводине из 1945. године којим се забрањује национално изјашњење Буњеваца је наишла на чврсту осуду Хрватског националног вијећа

у Републици Србији (Hrvatske novine 2018). Упркос различитим ставовима према буњевачкој националној заједници у односу на политику Србије, најутицајнији политички представник хрватске националне мањине, Томислав Жигманов, постао је министар за људска и мањинска права у Влади Републике Србије 2022. године. Разумљиво, именовање Томислава Жигманова изазвало је одређену забринутост код представника Буњеваца, управо због односа према питању аутентичности ове заједнице (Danas 2022).

Имајући у виду напред наведено, званична политика Републике Хрватске и однос према „буњевачком питању” се намеће као отворено питање између двеју држава. Ово питање нарочито је важно сагледати у контексту вишедеценијских евроинтеграција Републике Србије, посебно имајући у обзир добро познату праксу према којој државе чланице Европске уније користе свој повлашћени положај да блокирају приступање државе кандидата, нарочито у случају постојања отворених питања (Novak 2023, 503-504). Место и значај „буњевачког питања” и његово решавање треба сместити у шири контекст бројних отворених питања која се намећу између Србије и Хрватске – питања мањина, несталих, протераних и расељених лица, границе на Дунаву и других (видети Pop-Lazić 2021). Како процес европских интеграција Републике Србије одмиче, тако можемо очекивати да ће „буњевачко питање” периодично бити актуелизовано како у дневно-политичке сврхе, тако и у циљу остварења одређених националног интереса који недвосмислено указује на непризнање постојања Буњеваца као аутономне и аутентичне етничке групе, него као субетничку групу ширег хрватског националног корпуса.

ЗАКЉУЧНО РАЗМАТРАЊЕ

У нашем истраживању смо показали да „буњевачко питање” поседује не само важно место у оквиру савремених српско-хрватских односа, већ и шири регионални значај. Поред осталог буњевачко питање детерминисано је комплексним, не само међудржавним, него и теогбним историјским односима Срба и Хрвата. Политика Републике Србије уперена ка признавању права на посебност Буњеваца у односу на друге нације са којима деле заједнички простор поред свих позитивних аспеката које она производи, наилази и на осуду хрватских власти које у њој виде растакање хрватског националног корпуса. Оваква позитивна политика признања идентитета и гарантовања

мањинских права, иако представља добру праксу која може бити позитиван пример за шири контекст европског правног и политичког простора, перципирана је као претња хрватским националним интересима. По питању идентитета Буњеваца постоји несумњиви консензус хрватске елите, те у том смислу постоји сагласје у свим сферама њиховог друштва. Посебно имајући у виду да по овом питању постоји недвосмислена комплементарност ставова левице, центра и деснице на политичкој сцени Републике Хрватске, али и представника хрватске националне мањине у Републици Србији. Званични став Србије према националним мањинама, укључујући и буњевачку, проистичу из низа уставних одредби које гарантују слободно национално изјашњавање, до члана 14. који гарантује посебну заштиту мањина у циљу остваривања пуне равноправности и очувања њиховог идентитета.

Сматрамо да ће се у светлу евроинтеграција Србије догодити интензивнија актуелизација „буњевачког питања”, те да ће Република Хрватска користећи свој положај чланице Европске уније утицати са захтевом да Република Србија одустане од политике признања идентитета и подршке очувању националне свести и културе Буњеваца. Неоправдано је сматрати да пракса Србије резултује смањеној бројности припадника хрватске националне мањине. Наиме, као што смо показали, овај негативан тренд се не може узети за резултат државне политике који је наводно уперен против хрватске националне мањине, него узрок ове чињенице треба тражити у ширим негативним демографским тенденцијама и генералном паду бројности укупне популације. На Републици Србији је да активним дипломатским мерама утиче на умекшање тврдог става Хрватске по питању Буњеваца, те да уз помоћ међународних партнера интернационализује ово питање које је могуће решити дијалогом, нарочито имајући у виду значај идентитета у политици двадесетпрвог века.

РЕФЕРЕНЦЕ

Историјски архив Суботица [ИАС]. деловодни број 5869. књига „Окружни народни одбор у Суботици: Депеша поводом изјашњавања буњевачке народности”

Петровић, Вељко. 1968. *Приповетке*. Београд: Просвета.

- Поп-Лазић, Исидора. 2023. „Демографија као фактор остваривања мањинских права Срба у Хрватској.” У *Регионални развој и демографски токови земаља југоисточне Европе*, ур. Живорад Глигоријевић и Тадија Ђукић, 331–338. Универзитет у Нишу: Економски факултет
- Радушки, Нада. 2023. „Буњевци у Србији – Хрвати, Срби или посебна национална заједница?” *Политичка ревија* 75 (1): 45–69. DOI: 10.5937/polrev75-43190.
- Републички завод за статистику [РЗС]. 2022. *Национална припадност: подаци према општинама и градовима*. Београд: Републички завод за статистику.
- Хорват, Александар. 2015. „Етнички идентитет војвођанских Шокаца и Буњеваца у међуратној Југославији (1918–1941).” Докторска дисертација. Универзитет у Новом Саду: Филозофски факултет.
- Вошњакović, Žarko, i Biljana Sikimić. 2013. *Bunjevci: Etnodijalektološka istraživanja 2009*. Novi Sad, Subotica: Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine, Matica srpska. Bunjevački nacionalni savet [BNS]. n.d. „Nacionalni savit.” *Bunjevački nacionalni savet*. Poslednji pristup: 10. februar 2024. <https://bunjevci.org.rs/nacionalni-savit>.
- Černelić, Milana. 1994. „Nastojanja da se bačkim Bunjercima ospori pripadnost hrvatskom narodu.” *Studia ethnologica Croatica* 6: 85–103.
- Černelić, Milana. 2002. „Povezanost života na salašu i u gradu bačkih Bunjevaca.” *Etnološka tribina* 25 (32): 99–103.
- Černelić, Milana, Jadranka Grbić Jakopović, Tihana Rubić, Marijeta Iveta Dronjić, i Matija Gotal Mihovil (ur). 2014. *Bunjevci u vremenskom i prostornom kontekstu*. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju. Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata.
- Danas. 2022. „Zbog čega subotički Bunjevci traže da Tomislav Žigmanov ne bude ministar za ljudska i manjinska prava.” *Danas*. 25. oktobar 2022. Poslednji pristup: 10. februar 2024. <https://www.danas.rs/vesti/politika/zbog-cega-suboticki-bunjevci-traze-da-tomislav-zigmanov-ne-bude-ministar-za-ljudska-i-manjinska-prava/>.

Despot, Zvonimir. 2022. „Stvaranje Bunjevaca znači zatiranje Hrvata.” *Večernji list*. Poslednji pristup: 10. februar 2024. <https://www.vecernji.hr/vijesti/stvaranje-bunjevaca-znaci-zatiranje-hrvata-1597580>.

Hrvatske novine. 2018. „Otvoreno pismo predsjednika HN Va dr. sc. Slavena Bačića Istvanu Pasztoru i Igoru Miroviću.” *Hrvatske novine*. 07. februar 2018. Poslednji pristup: 10. februar 2024. <https://hnl.org.rs/nova/hrvati-u-srbiji/72-politika/1625-otvorenopismo>.

Index. 2014. „Radoš i Plenković osudili srpsku politiku: Broj Hrvata u Srbiji kontinuirano pada, ne poštuje se Sporazum o zaštiti manjina.” *Index*. 17. septembar 2014. Poslednji pristup: 10. februar 2024. <https://www.index.hr/vijesti/clanak/Rados-i-Plenkovic-osudili-srpsku-politiku-Broj-Hrvata-u-Srbiji-kontinuirano-pada-ne-postuje-se-Sporazum-o-zastiti-manjina/771961.aspx>

Ivanić, Ivan. 1894. *O Bunjevcima: Povesnočko-narodopisna rasprava*, Subotica: Izdavačka štamparija dr Dušana Petrovića.

Ivković, Žarko. 2023. „Hrvatsko državljanstvo stekli su kao Hrvati, a onda su se konvertirali u Bunjevce nehrvate.” *Večernji list*. Poslednji pristup: 10. februar 2024. <https://www.vecernji.hr/vijesti/hrvatsko-drzavljanstvo-stekli-su-kao-hrvati-a-onda-su-konvertirali-u-bunjevce-nehrvate-1732262>.

Krestić, Vasilije Đ. 2019. „Prisajedinjenje Vojvodine Srbiji.” *Journal of Criminalistics and Law* 24 (1): 10–16. DOI: 10.5937/nabepo24-20681.

Kujundžić Ostojić, Suzana, Marija Bošnjak Stepanović, i Nataša Branković. n.d. „Efekti izbornog predmeta ‘Bunjevački jezik sa elementima nacionalne kulture’ – obrazovanje kao uporište identiteta Bunjevaca.” *Bunjevački nacionalni savet: Obrazovanje*. Poslednji pristup: 10. februar 2024. https://bunjevci.org.rs/images/Radovi/2020/Rad_1_Obrazovanje_kao_uporiste_identiteta_Bunjevaca.doc.

Novak, Stjepan. 2023. „Otvorena bilateralna pitanja država članica i država kandidatkinja u postupku pristupanja Evropskoj uniji.” *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 44 (2): 491–508. DOI: 10.30925/zpfsr.44.2.10.

Peoples, James, and Garrick Bailey. 2014. *Humanity: An Introduction to Cultural Anthropology*. Boston: Cengage Learning.

- Pop-Lazić, Isidora. 2021. „Specificnosti i tok pristupnih pregovora Srbije i hrvatske za članstvo u Evropskoj uniji – implikacije na bilateralne odnose.” *Međunarodna politika* 72 (2021): 53–68. DOI: 10.18485/iipe_mp.2021.72.1183.3.
- Punczman, Eszter. 2019. „Bunjevci u Mađarskoj: Postmoderni heterogeni identiteti.” *Studia ethnologica Croatica* 31: 219–237. DOI: 10.17234/SEC.31.8.
- Raič, Aleksandar. 2013. *Otkrivanje Bunjevaca: Opomine i ufanja*. Novi Sad: Udruženje građana Bunjevci.
- Slobodna Dalmacija. 2014. „Nikolić: Bunjevci nisu ni Hrvati ni Srbi, nego posebna manjina.” *Slobodna Dalmacija*. 09. septembar 2014. Poslednji pristup: 10. februar 2024. <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/svijet/nikolic-bunjevci-nisu-ni-hrvati-ni-srbi-nego-posebna-manjina-246038>.
- Šram, Zlatko. 2007. „Kulturni i politički konzervativizam bunjevačkih Hrvata u Vojvodini.” *Sociologija i prostor* 175 (1): 61–84.
- Tportal. 2014. „Tomašić napala Josipovića i Milanovića zbog Bunjevaca.” *Tportal*. 08. septembar 2014. Poslednji pristup: 10. februar 2024. <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/tomasic-napala-josipovica-i-milanovica-zbog-bunjevaca-20140908/print>.

Dejan Tadić*

Faculty of Political Sciences, Belgrade

Vuk Lazić**

Institute of International Politics and Economics, Belgrade

THE PLACE OF THE “BUNJEVCI ISSUE” IN CONTEMPORARY SERBIAN-CROATIAN RELATIONS

Resume

The article deals with the role and position of the Bunjevci national minority in contemporary relations between the Republic of Serbia and the Republic of Croatia. The Bunjevci national minority represents an authentic and autochthonous ethnic community concentrated in the geographical area of Bačka. The Bunjevci, as a population with South Slavic origins and a Roman Catholic religion, were often denied authenticity and were mostly understood as part of the ethnic groups they lived with. It seems that the permanent feature of the complex position of the Bunjevci is the absence of wider identity recognition and the position between previously formed national communities, which in the meantime got their state. While in Croatia the dominant view is that the Bunjevci are an integral part of the Croatian nation, in Serbia the prevailing view is that the Republic of Croatia disputes the uniqueness of the Bunjevci, viewing them as part of the Croatian national minority in Serbia. Considering the complexity of contemporary Balkan relations, the complexity of Serbian-Croatian relations, and the process of Serbia's European integration, the question of recognition and rights of the Bunjevci

* Email address: dejantadic@mail.ru

** Email address: vuk.lazic@diplomacy.bg.ac.rs

minority emerges as another potentially open interstate issue. The authors try to answer the question: Does and how does the Republic of Serbia's policy towards the Bunjevci affect relations with the Republic of Croatia? The research hypothesizes that the "Bunjevci issue" can become a point of contention between the two countries, especially if the European integration of Serbia is taken into account. The research concludes that the Republic of Croatia, from the point of view of preserving its national interests, will try to influence the policy of the Republic of Serbia towards Bunjevci, especially in the context of its European integration. Finally, the authors conclude that solving this issue would significantly contribute to the improvement not only of interstate cooperation but also of regional relations.

Keywords: *Bunjevci, Republic of Serbia, Republic of Croatia, minority rights, regional relations, Balkan relations, European integration*

Јелена Вујановић*

Институт за политичке студије, Београд

Никола Перишић**

Институт за политичке студије, Београд

МЕДИЈИ БЕЗ АДЕКВАТНОГ НАДЗОРА: УЛОГА РЕМ-А У МОНИТОРИНГУ ИЗБОРНИХ КАМПАЊА У СРБИЈИ

Сажетак

Већ неколико изборних циклуса у Србији, од стране јавности, опозиционих политичких актера и организација цивилног друштва, проблематизује се неравноправан однос медија према учесницима избора и (не)рад Регулаторног тела за електронске медије (РЕМ) које се у току једне изборне кампање чак прогласило ненадлежним за праћење начина на који медији извјештавају у кампањи. На тему поправљања изборних услова у том контексту одржавани су и округли столови под медијацијом посланика Европског парламента. Циљ овог рада је да анализира рад Регулаторног тела за електронске медије у изборним кампањама у погледу надзора над радом медија и њиховим односом према изборним учесницима, те да одговори на питање да ли је у том погледу дошло до промјена у раду РЕМ-а након неколико округлих столова и дијалога власти и опозиције о изборним условима. У сврху одговора на истраживачко питање у раду ћемо се осврнути на правни оквир дјеловања РЕМ-а, нарочито у погледу

* Имејл адреса: jelena.vujanovic@ips.ac.rs

** Имејл адреса: nikola.perisic.fpn@gmail.com

специфичних надлежности овог тијела у току изборних кампања. Размотрићемо и анализирати извјештаје и препоруке Савјета РЕМ-а у погледу рада медија у изборним кампањама, те анализирати препоруке округлих столова и дебата о изборним условима и промјене усвојене након њих а које се односе на рад РЕМ-а и медијско извјештавање о изборима. У закључку ћемо покушати да оцијенимо ефикасност промјена насталих послје 2020. године и да дамо додатне препоруке.

Кључне ријечи: РЕМ, медији, изборна кампања, мониторинг, изборни услови

УВОД

Од 2002. године у Србији постоји регулаторни орган који прати рад електронских медија. Законом о радиодифузији је успостављен рад Републичке радиодифузне агенције (РРА). Усвајањем Закона о електронским медијима из 2014. године конституисано је Регулаторно тело за електронске медије (РЕМ). Као једна од најважнијих функција која је додељена РЕМ-у јесте да прати рад електронских медија током изборне кампање и да на основу тог мониторинга изриче казне и опомене медијским емитерима и да издаје препоруке за рад електронских медија током будућих изборних кампања (Andonović 2020, 11). Надлежности које има Регулаторно тело за електронске медије сличне су онима које поседују регулаторни органи који делују у околним државама као што су Хрватска, Румунија или Бугарска (Stanić 2020, 4). Као најчешћа критика у независном раду када су у питању регулаторна тела истиче се што законодавно тело (парламент) бира одређени број чланова (Adanović 2020, 12), што је случај и у Србији. Међутим, пракса показује да свуда законодавна власт на непосредан или посредан начин утиче на именовање појединих чланова регулаторних тела, а постоје и драстичнији примери у државама са слабом демократском традицијом где све чланове регулаторних тела именују извршна и законодавна грана власти као што је на пример у Бугарској (Stanić 2020, 7). Примером добре праксе се може сматрати законодавство у Литванији које омогућава и опозиционим парламентарним политичким странкама да именују одређени број чланова регулаторног тела (8).

Предмет овог рада је улога Регулаторног тела за електронске медије (РЕМ) у изборним кампањама од 2016. године. Наиме, у периоду од 2012. до 2024. године у Србији су председнички избори одржани три пута, а парламентарни, чак, шест пута (2012, 2014, 2016, 2020, 2022. и 2023. године). У том периоду, а нарочито од 2016. године, од стране јавности, опозиционих политичких актера и организација цивилног друштва, проблематизује се неравноправан однос медија према учесницима избора и у том смислу се доводи у питање и рад Регулаторног тела за електронске медије (РЕМ) које је надлежно за надзор над радом медија. Управо из тог разлога у раду ће бити приказан и анализан рад РЕМ-а у свим изборним кампањама од 2016. године. Постојање неповерења дела јавности у рад медија, а поготову током изборне кампање, показују и истраживања ЦРТЕ из 2020. године где се закључује да 46% становника сматра да постоје значајни политички притисци на медије, 26% вјерује да притисци постоје али да су повремени и да тиме није угрожена слобода медија четвртина сматра да постоје повремени притисци на медије, али да слобода медија није угрожена, а свега 21% грађана сматра медије у Србији потпуно слободним од утицаја политике (CRTA 2021, 21).

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Медији имају важну улогу унутар сваког друштва јер информишу грађане о различитим догађајима, личностима и процесима. Једну од најзначајних улога медији имају у самом изборном процесу, јер захваљујући медијима се развија демократија и може се сматрати да нема поштених избора без независних медија и медијске равноправности свих изборних актера (Kovačević 2019, 155–156). Медији, а превасходно електронски медији, постају „кључна институција ефикасног ширења политички релевантних информација међу бирачима” (Atlagić 2007, 112). Иако постоје супротстављени ставови и подјела на теорије о минималним ефектима медија и онима о снажним ефектима (Shulz 2011), неспорно је да су медији „изменили природу политичке комуникације” (Atlagić i Surčulija Milojević 2018, 126). С друге стране, политичари су свесни колику моћ имају медији и због тога се труде да имају контролу над њима, а поготову у изборном периоду. Зато „политичари не презају од различитих алата и техника како би контролисали медије” (Ladd 2011, 56).

Управо из тог разлога је важно да постоји институционално уређен медијски простор, који би посебно током предизборног периода, био контролисан од стране регулаторног тела. Развој и рад регулаторних тела у оквиру медијског система је веома важан јер се на тај начин успоставља професионализација медија и поверење између медија и његових корисника (Krstić i Milojević 2015, 12). Поготову је улога и функционисање регулаторних медијских тела важно за државе у којима није дошло до пуног развоја демократских капацитета као што је Србија.

Регулација медија захтјева балансирање супротстављених интереса као што су слобода изражавања, комерцијални интереси и друштвени проблеми и подразумева стављање концепта јавног интереса као централног (Feintuck 2006). Иако је и сам концепт јавног интереса доста широк и у погледу медија подразумева равнотежу између медијског плурализма и темељних друштвених вриједности, и иако са једне стране постоје критике и страхови да регулаторна тела за електронске медије постају само продужена рука државе, постоје и ставови и настојања да се кроз њихову већу политичку независност и професионализацију ипак остваре друштвени бенефити и интерес јавности (Lunt and Livingstone 2011).

У том смислу значај надзора и регулације рада медија у изборним кампањама „се тиче суштине политичког живота једног друштва и тиче се политичке моћи и идеје демократског, плуралистичког друштва које почива на претпоставци да је ова (моћ) подељена и да различити политички субјекти нису трајно лишени шанси да учествују у вршењу власти” (Atlagić i Surčulija Milojević 2018, 125).

ПРАВНИ ОКВИР РАДА РЕГУЛАТОРНОГ ТЕЛА ЗА ЕЛЕКТРОНСКЕ МЕДИЈЕ (РЕМ)

Правно уређивање рада медија у Србији и у исто вријеме надзора и регулације над тим радом и усклађивање овог правног оквира са европским интензивираним је након 5. октобра 2000. године у неколико фаза али кључни проблем остаје примјена законодавства (Surčulija Milojević 2011; Сурчулија Милојевић 2021).

Организација и рад Регулаторног тела за електронске медије (РЕМ) уређени су Законом о електронским медијима (ЗЕМ 2023). До 2023. године и доношења новог закона важио је Законом о

електронским медијима из 2014. године са измјенама из 2016. године. Део закона који се односи на РЕМ није значајније мјењан у новом закону из 2023. године. У овом закону се наводи да је РЕМ „самостална, независна регулаторна организација са својством правног лица, која врши јавна овлашћења у циљу: делотворног спровођења утврђене политике у области пружања медијских услуга у Републици Србији; унапређивања квалитета и разноврсности услуга електронских медија; доприноса очувању, заштите и развоја слободе мишљења и изражавања и слободног протока информација; у циљу заштите интереса јавности у области електронских медија, обезбеђивања плурализма и забране дискриминације и заштите корисника услуга електронских медија, у складу са одредбама овог закона, на начин примерен демократском друштву” (Закон о електронским медијима [ЗЕМ] 2023). Поред овог закона 2023. године усвојен је и нови Закон о јавном информисању и медији, као и Закон о електронским комуникацијама. Поред њих на рад РЕМ-а се односе и Закон о јавним медијским сервисима и Закон о оглашавању.

С обзиром на то колики је значај медија и надзора над њиховим радом у изборним кампањама ова област ближе је уређена подзаконским актима и то: Правилником о начину извршавања обавеза јавних медијских сервиса током изборне кампање, Правилником о начину изрицања мера пружаоцима медијских услуга [ПИМ] и Препоруком комерцијалним пружаоцима медијских услуга о начину понашања током изборне кампање.

Имајући у виду да је „независна, одговорна и стручна регулација медија „(...) важна претпоставка за заштиту слободе мишљења и изражавања” (Вујановић 2019, 92) циљ овог рада је да анализира рад Регулаторног тела за електронске медије у изборним кампањама у погледу надзора над радом медија и њиховим односом према изборним учесницима односно да анализира да ли РЕМ адекватно спроводи своје надлежности одређене раније наведеним правним оквиром. Такође, с обзиром на то да су на тему поправљања изборних услова одржавани и округли столови под медијацијом посланика Европског парламента, нарочито интензивирани након бојкота парламентарних избора од стране дијела опозиционих партија у Србији 2020. године те да је дошло до одређених измјена у регулативи циљ рада је такође да одговори на питање да ли је у том погледу дошло до промјена у раду РЕМ-а, нарочито у погледу специфичних надлежности овог тијела у току изборних кампања.

Размотрићемо и анализирати извјештаје и препоруке Савјета РЕМ-а у погледу рада медија у изборним кампањама, те анализирати препоруке округлих столова и дебата о изборним условима и промјене усвојене након њих а које се односе на рад РЕМ-а и медијско извјештавање о изборима. У закључку ћемо покушати да оцјенимо ефикасност промјена насталих послје 2020. године и да дамо додатне препоруке.

НАДЛЕЖНОСТИ РЕМ-А У МОНИТОРИНГУ ИЗБОРНИХ КАМПАЊА У СРБИЈИ

Улога Регулаторног тела је надзор и регулација рада електронских медија те РЕМ у том смислу врши контролу рада емитера и спровођења закона како у погледу обавеза које се тичу програмских садржаја тако и у погледу заштите малолетника, достојанства, забране говора мржње и слично, надлежан је за издавање дозвола за пружање медијских услуга, као и за изрицање мјера, прописивање правила која обавезују медије и одлучивање по пријавама у вези са кршењем прописа од стране пружалаца медијских услуга (ЗЕМ 2023).

У току изборне кампање улога РЕМ-а је још значајнија. РЕМ је „једино тело које има надлежност да надзире активности електронских медија и које је задужено за стварање амбијента у коме ће кандидати имати једнаке могућности представљања, а грађани могућност да остваре своје право да буду објективно информисани” (СРТА 2018, 3). Ово значи да је РЕМ надлежан да прати и контролише да ли електронски медији својим активностима поштују не само законе који уређују медијску сферу (Закон о електронским медијима, Закон о оглашавању, Закон о јавном информисању и медијима, Закон о електронским комуникацијама, Закон о јавним медијским сервисима и др), већ и изборне законе и посебно подзаконске акте који се односе на улогу медија у изборној кампањи као што је Правилник о начину извршавања обавеза јавних медијских сервиса током изборне кампање. Овим правилником су прецизно дефинисана правила „информисања грађана о изборима и правила представљања изборних листа, која између осталог подразумевају недискриминацију према свим учесницима избора и обавезу равномерне заступљености, те забрану да се функционери странака и они који су на листи појављују као водитељи, или у склопу других програмских садржаја

који нису означени као политички маркетинг или информативни блок о изборима” (Вујановић 2019, 96). Поред тога што је дужан да рад медија, по службеној дужности, контролише редовно, РЕМ је дужан да поступа и по жалбама и притужбама било правних (нпр. странака) било физичких лица уколико та лица сматрају да је неки медиј својим садржајем повриједио Законе, правилнике или прекршио нека њихова лична права. Уколико потврди да је дошло до кршења прописа РЕМ може да изрекне мјере опомене, упозорења или забране емитовања на 30 дана, као и да покрене кривични или прекршајни поступак (ПИМ 2015).

Анализом правног оквира утврдили смо да већ у том погледу постоје одређене правне празнине везане за рад РЕМ-а у изборним кампањама, које је Савет РЕМ-а неретко користио и то су:

1. Непостојање прецизно дефинисане обавезе посебног извјештавања у изборним кампањама

Дакле, иако ЗЕМ јасно дефинише да је надзор над спровођењем закона од стране пружалаца медијских услуга у надлежности РЕМ-а, иако је подзаконским актима који се тичу рада медија у изборним кампањама дефинисано како медији треба да поступају и иако постоји законски дефинисана обавеза РЕМ-а да сачињава годишње извјештаје, нигдје не постоји прецизирана обавеза РЕМ-а да током кампања врши посебан мониторинг рада медија, специфичан у односу на мониторинг медија ван изборних кампања, нити постоји децидно, у закону или подзаконском акту, наведена обавеза израде посебног извјештаја о активностима и садржају медија у току изборне кампање. И поред раније устаљене праксе РЕМ-а да врши посебан мониторинг медија током кампање и сачињава посебан извјештај, током кампање 2016. и 2017. године то није учињено и управо је ова правна празнина искориштена као оправдање, о чему ће бити више ријечи касније.

2. Нејасни или неадекватни рокови поступања по жалбама

Изборне кампање су релативно кратак период те би све што може утицати на неравноправност учесника или резултат избора требало бити ријешавано у краћим роковима. У погледу рада РЕМ-а то није случај јер ПИМ (2015) предвиђа да је РЕМ дужан да у року од осам дана од дана пријема

жалбе, исту достави медију против кога је поднесена како би се изјаснио о њеном садржају, али не предвиђа рокове за окончање самог поступка и изрицање мјере. То значи да РЕМ може окончати поступак против неког емитера тек након завршетка изборне кампање чиме се губи смисао и ефекат саме мјере.

3. Нејасноће у погледу обиљежавања предизборног програма
Правилник о начину извршавања обавеза јавних медијских сервиса током изборне кампање предвиђа да „изборни програм мора бити јасно одвојен од остатка програма звуком и сликом (најавна и одјавна шпица)” у пракси се дешава да садржај који се налази између најавне и одјавне шпице изгледа као информативни, а не предизборни програм те да у том смислу грађани могу бити доведени у заблуду.

Поред ових правних празнина, анализа правног оквира показује да је упитно и питање независности рада РЕМ-а. Независност РЕМ-а коју прописује не само ЗЕМ, већ и прописи Европске уније са којима је ЗЕМ усклађен, нпр. Директива ЕУ о аудиовизуелним услугама, подразумијева функционалну, организациону и финансијску независност регулаторног тијела. То значи да РЕМ треба да ради и доноси одлуке без политичког и другог утицаја, да сопствено функционисање уређује потпуно самостално и да има независне изворе прихода и самостално планирање финансија. Међутим, функционална независност РЕМ-а угрожена је начином избора Савјета и предсједника РЕМ-а (Adanović 2020, 12). Предлози за чланове Савјета РЕМ-а упућује се Народној скупштини без прописаних потребних квалификација, а право предлагања четири од девет чланова Савета имају „политичка тела: надлежни одбор Народне скупштине, надлежни одбор Скупштине АП Војводине и национални савети националних мањина” (СРТА 2018, 7). Поред тога, коначну одлуку о избору чланова Савјета доноси Народна скупштина, дакле скупштинска већина, којој РЕМ и подноси Годишњи извјештај о свом раду. Од 2014. године ти извјештаји су долазили само до скупштинског Одбора за културу и информисање али о њима није расправљано у пленуму. Тек након трагедије у основној школи Владислав Рибникар у Београду у мају 2023. године дошло је и до расправе о извјештају РЕМ-а на пленуму Народне скупштине.

Ни сопствено функционисање РЕМ не уређује потпуно самостално с обзиром на то да је Народна скупштина надлежна и за потврђивање Статута РЕМ-а. Студије истичу да такође „постоји опасност да РЕМ добије инструкције (које нису судске), и то путем централне стратегије развоја радијских и аудиовизуелних услуга у Републици Србији, те путем одговарајућих провера уставности и законитости уредби и правилника” (Iriop и др. 2017). РЕМ нема ни потпуну финансијску независност будући да годишњи финансијски план овог тијела усваја Народна скупштина, а додатно забрињава што се дешавало да се финансијски план за једну календарску годину усвоји тек на крају те године (нпр. то је био случај 2017. и 2018. године). Једини изворни приходи које РЕМ има су накнаде које се наплаћују медијима а које су прописане подзаконским актима које потврђује Влада.

ИЗБОРНЕ КАМПАЊЕ 2016, 2017. И 2018. ГОДИНЕ

Будући да је стари Закон о електронским медијима усвојен 2014. године, а Правилник 2015. ти прописи су се односили на рад РЕМ-а у изборним кампањама 2016, 2017. и 2018. године. Најважније измјене, попут оних да странке немају право закупа термина на ТВ-у, да се спотови свих странака емитују под истим условима у за то предвиђеним телевизијским блоковима и да је предизборни програм јасно назначен одјавном и завршном шпицом, усвојене су већ овим прописима, а пред изборе 2016. се најављивало да ће стручне службе РЕМ-а радити појачано и да „ради и нови софтвер, тако да се програми двоструко снимају 24 часа, без престанка” (Новости 2016).

Међутим, „РЕМ се није превише бавио активностима медија током изборне кампање” за парламентарне, покрајинске и локалне изборе 2016. године наводи се у извјештају ОЕБС-а (ОЕБС 2016, 15), према којем је медијско окружење током ове изборне кампање било такво да би могло да ограничи могућност бирачима да слободно формирају став о изборним листама . Рад РЕМ-а у току ове кампање праћен је бројним проблемима и недореченостима:

- *РЕМ се изузео из сопствених овлашћења*

РЕМ је вршио надзор медија у току кампање али само у смислу праћења броја огласа политичких актера у електронским медијима и реаговања на жалбе грађана. РЕМ током ове

кампање није по службеној дужности контролисао да ли медији поштују све прописе који се односе на њихов рад током кампање, нити је спроводио свеобухватан мониторинг заступљености учесника избора како у информативним емисијама тако и у предизборним блоковима. „Нисмо мерили колико се ко појављивао у информативним програмима, закон нас на то не обавезује” (РТВ 2016) истакао је Горан Петровић, тадашњи председник Савјета РЕМ-а током сједнице Одбора за културу и информисање Народне скупштине у децембру 2016. године.

- *РЕМ ни годину дана од одржавања избора 2016. није објавио извјештај о надзору*

Иако „Гордана Суша, бивша чланица Савета РЕМ-а, тврди да је већ после 10 дана кампање имала увид у део извештаја који је недвосмислено показивао да је у медијима фаворизована Српска напредна странка” (Insajder 2017). РЕМ није објавио никакав извјештај ни до прољећа 2017. године. Из РЕМ-а су истицали да је разлог за то „мањак људи и обимност посла” и да „РЕМ по закону није обавезан да објави извештај, већ само да обавести Агенцију за борбу против корупције о уоченим неправилностима” као и да „не постоји законски рок у ком извештај мора да буде објављен” (Insajder 2017).

- *РЕМ је имао специфична тумачења поступања по пријавама*
Чланови РЕМ-а су притужбе које су им стизале а које се односе на неравномјерну заступљеност учесника избора у медијима одбацивали наводећи „да су се странке жалиле на један период кампање, а да се нико није жалио на целу кампању” (Pavlović 2017) односно тумачећи да се равномјерност заступљености може мјерити само у односу на цјелу кампању а не и на поједине програме или дјелове кампање.

Изузимање из сопствених овлашћења поновило се и током кампање за председничке изборе 2017. године. Из РЕМ-а је пред те изборе јавност информисана да РЕМ нема параметре за софтвер те да из тих „техничких разлога неће вршити континуирани надзор медијског извештавања током кампање, већ ће само поступати по жалбама грађана”, а из Министарства културе и информисања је, поводом критика јавности на овакав став РЕМ-а, истакнуто да

„РЕМ по закону има право да се изузме из процеса мониторинга кампање” (Vučić 2017).

Поступајући по жалбама грађана (њих укупно 48 према Извјештају о раду РЕМ-а за 2017. годину) РЕМ је искористио правну недореченост у погледу рокова за завршетак поступка по пријавама, те су поступци по жалбама завршени тек по завршетку избора и проглашењу резултата. Такође, РЕМ је искористио непостојање „прецизне одредбе по којој би РЕМ био дужан да покрене поступак због повреде општег интереса, те Савет РЕМ-а притужбе третира као обавештења која је као посредник прослеђивао емитерима на изјашњавање” (Вујановић 2019, 101), а онда, поново као посредник и без давања мишљења или става, изјашњење емитера прослијеђивао подносиоцу притужбе. Пријаве су се у највећем броју односиле на презаступљеност кандидата власти, Александра Вучића, у медијима, као и на кршење правила о забрани приказивања предизборног садржаја као информативног, међутим „РЕМ ни у једном од наведених случајева није формално покренуо поступак у циљу изрицања мера пружаоцима медијских услуга” (Pavlović 2017).

Оно што је разлика 2017. године у односу на 2016. је објављивање документа „Предизборне огласне поруке у кампањи за председничке изборе (02.03.2017–30.03.2017)” на сајту РЕМ-а у одјељку „Извештаји о надзору емитера током предизборне кампање”. Ипак, овај документ не садржи податке о заступљености учесника избора у медијима током кампање нити податке о другим аспектима односа медија према учесницима избора, већ само податке о броју плаћених реклама које су кандидати имали на одређеним медијима.

Иако, као што смо видјели, из РЕМ-а злоупотребљавају правне недоречености у погледу мониторинга медија у кампањи и извјештавања о том мониторингу, пракса РЕМ-а у ранијим изборним кампањама (2008, 2012, па и 2014. године) је била другачија и објављивани су обимни извјештаји о раду медија у изборној кампањи и свим аспектима поштовања закона. Само простим упоређивањем броја од 44 стране, колико има извјештај РЕМ-а из предизборне кампање 2008. године, и четири стране колико садржи документ објављен 2017, можемо видјети јасну разлику у приступу РЕМ-а сопственим надлежностима.

Пред локалне изборе за Град Београд, те за Аранђеловац и Бор, 2018. године РЕМ је издао саопштење у ком подсјећа медије које су њихове обавезе и ограничења током кампање (РЕМ 2018),

али ово тијело и даље није сматрало да је њихова обавеза да по службеној дужности врше мониторинг медија током кампање нити је донијета одлука о томе. Поред тога, саопштењем објављеним у току предизборне тишине, Оливера Зекић, чланица Савјета РЕМ-а, прекршила је прописе о предизборној тишини, а једина промјена видљива је у правовременој реакцији на пријаву РТС-а којом је тражен мониторинг спота СНС-а – „Градоначелник”, након чега је спот забрањен.

ИЗБОРНА КАМПАЊА 2020. ГОДИНЕ

Током 2019. године у Србији наступа политичка криза због физичког напада на опозиционог политичара Борка Стефановића. Тај догађај је узроковао вишемесечне протесте под првобитним називом „Стоп крвавим кошуљама”, а касније „1 од 5 милиона”. Политички субјекти који су учествовали у организовању протеста потписали су „Споразум са народом” у којем се прва тачка односила на борбу за слободне медије као и за слободне и поштене изборе. Да је потпуни фокус захтева дела опозиционих странака и других политичких актера био реферисан на рад и деловање медија у предизборном периоду показује и чињеница да је у оквиру Стручне (експертске) групе¹ која је произашла из протеста, утврђено да је потребно: 1) смањити злоупотребу медија; и 2) унапредити рад РЕМ-а. Истовремено, део опозиционих политичких странака и групација најавио је могућност бојкота редовних парламентарних избора 2020. године. Последица свих тих дешавања на политичкој сцени било је покретање дијалога између свих политичких актера на Факултету политичких наука под организацијом Фонда за отворено друштво. Уз политичке актере, у оквиру дијалога учествовале су и невладине организације које су годинама уназад пратиле изборне процесе. Захваљујући разговорима који су се водили на Факултету политичких наука проширене су надлежности РЕМ-а. РЕМ је усвојио и нацрт Плана праћења програма пружалаца медијских услуга током предизборне кампање за републичке, покрајинске и локалне изборе, који подразумева 24-часовни мониторинг програма јавних медијских сервиса (РТС1, РТС2, РТВ1, РТВ2, Радио Београд

¹ Групу су углавном чиниле експерти попут проф. Јованке Матић, Чедомира Чупића, Сњежане Миливојевић, Душана Вучићевића, Бобана Стојановића, Зорана Гавриловића, али и јавне личности попут редитеља Срђана Драгојевића и новинара Вукашина Обрадовића.

1 и Радио Нови Сад) и комерцијалних пружалаца медијских услуга телевизије са националним покривањем, уз могућност вршења периодичног надзора осталих пружалаца услуга телевизије, али треба напоменути да је тај План усвојен без јавне расправе. Такође, формирано је и Надзорно тело Народне скупштине које је имало 10 чланова: пет који су изабрани на предлог посланичких група и пет који су изабрани на предлог Владе. Међутим, извештаји и сам рад овог органа је био недовољно видљив у јавности и њихови закључци нису допринели даљем унапређењу медијских политика током изборне кампање. Уз то, РЕМ је од 2019. године почео да ради у пуном саставу пошто су изабрани чланови који су недостајали. Ипак, без обзира на одређене промене које су се десиле у медијској сфери, политички субјекти окупљени око Савеза за Србију одлучили су се за бојкот парламентарних избора 2020. године.

Сам извештај Регулаторног тела за електронске медије је био доста обимнији и читави резултати медијског мониторинга изборне кампање нашли су се на 277 страна. Мониторингом су били обухваћени јавни медијски сервиси (РТС и РТВ), све телевизије са националном фреквенцијом, кабловски канали Н1 и Нова С, као и велики број локалних медија. Анализирано је и присуство представника коалиције Савез за Србију, без обзира што та политичка групација није учествовала у изборном процесу. Иако је уочена доминација једне листе („Александар Вучић – За нашу децу“) у закључном делу није дата никаква препорука медијима како да се та одступања у медијској представљености смање у наредним изборним кампањама.

ИЗБОРНА КАМПАЊА 2022. ГОДИНЕ

Уочи ванредних парламентарних и редовних председничких избора 2022. године отпочели су нови разговори између владајућих и опозиционих политичких актера. Овога пута се тај дијалог водио на два нивоа: део опозиционих странака проевропског усмерења разговарао је са представницима владајућих политичких странака уз посредство европарламентараца, док део опозиционих странака националног опредељења, није желео да разговара са представницима Европске уније, те су дијалог водиле унутар Народне скупштине под посредством Ивице Дачића, тадашњег председника законодавног тела. По завршетку дијалога у Скупштини објављен је Споразум

о унапређењу услова за одржавање избора који је имао задатак да побољша изборне услове за све изборне учеснике пред ванредне парламентарне изборе 2022. године. Најзначајнија последица ових разговора јесте формирање Привременог надзорног тела које би било задужено за праћење медија, са посебним акцентом на рад јавних медијских сервиса (РТС и РТВ). Привремени надзорни орган има 12 чланова: шест које предлаже РЕМ и шест које предлаже Народна скупштина. За председника Привременог надзорног тела именован је Раде Вељановски. Између посланичких група договорено је да свих шест места које предлаже Народна скупштина припадне представницима опозиционих политичких странка и група. Остаје нејасно како је РЕМ могао да предлаже чланове овог тела, када је између осталог Привремени орган на одређени начин био задужен и за мониторинг рада РЕМ-а, као и због чега нису проширена овлашћења овог органа пошто је сведен на рад сличног тела који је пратио рад медија и током кампање за парламентарне изборе 2020. године. Те нејасноће и критике испоставиле су се као оправдане јер је на крају Привремени надзорни орган по завршетку изборног процеса у јавност изашао са два различита извештаја. Група коју је чинило шест чланова који су изабрани на предлог РЕМ-а у свом извештају су оценили да су медији своје извештавање током изборне кампање обављали у складу са законом и етичким правилима професије, док је друга група чланова овог Привременог надзорног тела истакла да у медијима није било равноправне заступљености свих изборних актера. Од других промена у области медија пред изборни процес 2022. треба издвојити: нови Правилник о раду јавних медијских сервиса током изборне кампање, усвајање Препоруке за рад приватних и кабловских медијских емитера током изборне кампање, да су сви медији дужни да објаве своје тарифе за политичко оглашавање пре почетка изборне кампање.

РЕМ је овог пута проширио број медија за које је радио мониторинг. Обухваћени су јавни медијски сервиси (РТС и РТВ), комерцијални телевизијски канали са националном фреквенције, кабловски телевизијски канали Н1, Нова С, Алцазира и Инсајдер. Извештај РЕМ-а је био најобимнији до сада, јер је написан на 307 страна. Истовремено, у оквиру мониторинга је мерен и тоналитет према изборним учесницима, односно да ли су медији позитивно, неутрално или негативно извештавали о изборним актерима. РЕМ је приликом мониторинга медија мерио и присуство јавних

функционера у кампањи, као и доминанте медијске теме током изборне кампање. Утврђено је и да је телевизија Н1 прекршила Правилник о заштити људских права у области пружања медијских услуга у серијалу „Деценија власти”. Такође, примећено је кршење „изборне тишине” од стране телевизија Б92, Нова С и Хепија. У закључку је предочен сет препорука за рад медија током изборне кампање. РЕМ предочава да је неопходно да комерцијални медији не користе промотивне садржаје политичких субјеката, као и да је пожељно да тоналитет медија током кампање буде неутралан. Уз то, комерцијални медији се охрабрују да примењују правила представљање кандидата као што то раде јавни медијски сервиси.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

И поред дебата о начину на који регулаторна тијела за електронске медије треба да остваре баланс између тржишних и јавних интереса, плурализма и основних вриједности једног друштва, институционализације и професионализације, њихова улога у надзору рада медија је врло значајна. Надлежности које има Регулаторно тело за електронске медије у Србији указују на то да је његова улога у току изборних кампања још значајнија с обзиром да је „једино тело које има надлежност да надзире активности електронских медија и које је задужено за стварање амбијента у коме ће кандидати имати једнаке могућности представљања, а грађани могућност да остваре своје право да буду објективно информисани (СРТА 2018, 3).

Ипак, наша анализа је потврдила налазе оних истраживања која показују да управо од 2014. године почиње фаза „постепеног повлачења Регулатора из процеса регулисања и мониторинга изборних кампања” (Атлагић и Сурџулија Милојевић 2018, 132). Као што смо могли да видимо, у току изборних кампања 2016, 2017. и 2018. године РЕМ се сам изузимао из сопствених надлежности, извјештаје о надзору медија током изборне кампање или није објављивао или је објављивао са закашњењем и врло штурог обима без кључних елемената који се односе на заступљеност учесника избора и начин њиховог представљања, у неким случајевима РЕМ је тврдио да није ни дужан да прати изборну кампању по службеној дужности а у поступању по пријавама у току кампање користио је правне празнине и различита тумачења.

Након притиска јавности, бојкота парламентарних избора 2020. године од стране дјела опозиције, те дебата и округлих столова власти и опозиције о изборним условима ипак је дошло до одређених промјена. Извјештај РЕМ-а о раду медија током кампање за изборе 2020. и 2022. године био је детаљнији и обимнији (277 страна). Такође, формирано је Привремено надзорно тело за праћење изборне кампање које чини шест чланова које предложи РЕМ и шест чланова из редова опозиционих групација.

Међутим те промјене нису суштински утицале на сам рад медија у изборним кампањама нити на ефикасније кажњавање оних медија који су прекршили прописе везане за рад медија и изборне кампање. И пред изборе 2023. године могле су се чути изразите жалбе политичких актера, пре свега опозиционих, али и НВО (нпр. Црта и Транспарентност Србија) на неравноправан однос медија, нарочито оних комерцијалних али са националном фреквенцијом, према изборним учесницима. Током кампање РЕМ-у је упућено 30 пријава које су се махом односиле на ТВ Пинк, ТВ Прва, ТВ Б92 и Нарру ТВ. Саму кампању је обележио приватан снимак једног кандидата за народне посланике на листи Србија против насиља који је емитован у јутарњем програму телевизије Пинк. Због тога је РЕМ покренуо поступак против телевизије Пинк, али на самом сајту РЕМ-а се, нити у одељку „Одлуке по пријавама” нити у одељку „Изречене мере” не налази епилог овог случаја.

Управо из тог разлога истраживачи, али и стручна удружења и НВО настављају да инсистирају на ефикаснијем надзору и дају низ препорука за додатно побољшање рада РЕМ-а у које спада да је потребно: изменити Пословник Народне скупштине како би било обавезно да се извештаји РЕМ-а разматрају у пленуму; прецизирати критеријуме и стручне квалификације које је потребно да поседују чланови Савета РЕМ-а, те променити структуру предлагача где би била повећана улога Савета за штампу и опозиционих политичких групација; законски јасно прецизирати рокове и начин на који РЕМ врши и извештава јавност о свом мониторингу; те повећати финансијске и друге казне за медије за које су установи да су прекршили одређени законски оквир у деловању током изборне кампање.

РЕФЕРЕНЦЕ

Атлагић, Синиша, и Јелена Сурчулија-Милојевић. 2018. „Институционални услови конкуренције политичких идеја у Србији: Случај Регулаторног тела за електронске медије.” *Српска политичка мисао* 61 (3), 123–140. DOI: 10.22182/spm.6132018.6

Вујановић, Јелена. 2019. „Улога РЕМ-а у мониторингу изборних кампања у Србији-изборне кампање 2016, 2017. и 2018. године.” *Администрација и јавне политике* 11(2): 91–110. DOI: 10.22182/ajp.1122019.4

Закон о електронским комуникацијама, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 35/2023.

Закон о електронским медијима [ЗЕМ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 92/2023.

Закон о јавним медијским сервисима, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 83/2014, 103/2015, 108/2016, 161/2020 и 129/2021.

Закон о јавном информисању и медијима, „Службени гласник Републике Србије”, 92/2023.

Народна скупштина Републике Србије. 2017. *Одлука о давању сагласности на финансијски план Регулаторног тела за електронске медије за 2017. годину*. Последњи приступ: 12. фебруар 2024. http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/cir/pdf/ostala_akta/2017/RS62-17.pdf;

Новости. 2016. „Странкама укидају закуп ТВ термина.” *Новости*. Последњи приступ: 12. фебруара 2024. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:595790-Strankama-ukidaju-zakup-TV-termina>

ОЕБС. 2016. *Канцеларија за демократске институције и људска права: Коначни извештај о превременим парламентарним изборима 24. априла 2016*. Последњи приступ: 12. фебруар 2024. <http://www.osce.org/sr/odihr/elections/serbia/259021?download=true>

Правилник о начину извршавања обавеза јавних медијских сервиса током изборне кампање, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 18/2022.

Правилник о начину изрицања мера пружаоцима медијских услуга [ПИМ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 25/2015.

РЕМ. 2017. „Предизборне огласне поруке у кампањи за председничке изборе (02.3.2017 – 30.3.2017).” Последњи приступ: 12. фебруар 2024. <http://www.rem.rs/uploads/files/Izbori%202017/izvestaji/Predizborne%20oglasne%20poruke%20u%20kampanji%20za%20predsednicke%20izbore%202017.pdf>

РЕМ. 2018. „Саопштење о локалним изборима за одборнике скупштине града Београда.” Последњи приступ: 12. фебруар 2024. <http://www.rem.rs/sr/arhiva/vesti/2018/01/saopstenje-o-lokalnim-izborima-za-odbornike-skupstine-grada-beograda-i-odbornike-skupstina-opstina-arandjelovac-i-bor>

РЕМ. н.д. „Архива избора.” Последњи приступ: 12. фебруар 2024. <https://www.rem.rs/sr/arhiva/arkhiva-izbora>

РТВ. 2016. „Одбор Скупштине Србије о РЕМ-у.” *РТВ*. Последњи приступ: 12. фебруар 2024. https://rtv.rs/hu/politika/odbor-skupstine-srbije-o-rem-u_784448.html

Сурчулија Милојевић, Јелена 2021. „Правни аспекти улоге медија у изборном процесу Републике Србије у периоду 1990–2019”. У *Како, кога и зашто смо бирали: избори у Србији 1990–2020. године*, ур. Милан Јовановић и Душан Вучићевић, 53–72. Београд: Институт за политичке студије; Службени гласник

Andonović, Stefan. 2020. *Analiza Regulatornog tela za elektronske medije u Republici Srbiji*. Fondacija Centar za javno parvo.

Atlagić, Siniša. 2007. „Značaj uloge medija u porastu uticaja imidža kandidata na izbornu odluku birača.” *СМ Комunikacija i mediji* 2 (4): 111–122.

СРТА. 2018. „Predizborna tišina u REM-u: Uloga Regulatornog tela za elektronske medije u izbornom procesu.” *СРТА*. Poslednji pristup: 12. februar 2024. http://crt.rs/wp-content/uploads/2018/03/Finalno_04-predizborna-tisina-NOVO.pdf

СРТА. 2021. *Stavovi građana Srbije o učešću u demokratskim procesima 2020*, СРТА: Београд.

Feintuck, Mike 2006. *Media regulation, public interest and the law*. Edinburgh University Press.

Insajder. 2017. „REM: Nema odluke o praćenju ovih izbora, radićemo po prijavama.” *Insajder*. Poslednji pristup: 12. februar 2024. <https://insajder.net/arhiva/tema/rem-nema-odluke-o-pracenju-ovih-izbora-radicemo-po-prijavama-p6jgfx38>

Kovačević, Despot. 2019. „Uloga medija u slobodnim i poštenim izborima—problem „funkcionerske kampanje” u Srbiji.” *CM Komunikacija i mediji* 14 (46): 153–182. DOI: 10.5937/cm14-243

Krstić, Aleksandra. i Ana Milojević. 2015. „Etički i profesionalni aspekti izveštavanja dnevne štampe u Srbiji.” U: *Indikatori profesionalnog/neprofesionalnog ponašanja novinara i medija - mogućnosti za poboljšanje stanja*, ur. Rade Veljanovski, 11–37. Beograd: Fakultet političkih nauka.

Ladd, Jonathan. 2011. *Why Americans Hate the Media and How It Matters*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Lunt, Peter, and Sonia Livingstone. 2011. *Media Regulation: Governance and the Interests of Citizens and Consumers*. SAGE Publications.

Pavlović, Ivana 2017. „REM – dobro plaćena nenadležnost.” *Istinomer*. Poslednji pristup: 12. februar 2014. <https://www.istinomer.rs/analize/rem-dobro-placena-nenadleznost/>

Schulz, Winfried 2011. „Mediji u predizbornoj kampanji.” U *Menadžment političke komunikacije*, 85–159. Beograd: Konrad Adenauer Stiftung

Stanić, Miloš. 2020. *Težnja ka nezavisnosti regulatornog tela za elektronske medije: nedostatak modela*. Fondacija Centar za javno parvo.

Surčulija Milojević, Jelena 2011. „Usaglašavanje medijskog zakonodavstva Srbije sa evropskim regulatornim okvirom.” U *Verodostojnost medija-Dometi medijske tranzicije*, ur. Rade Veljanovski, 13–26. Beograd: Fakultet političkih nauka i Čigoja

Vučić, Marija. 2017. „REM neće pratiti medije tokom kampanje: ‘Nemaju parametre za softver’.” Poslednji pristup: 12. februar 2014. <https://www.cenzolovka.rs/drzava-i-mediji/rem-nece-pratiti-medije-tokom-kampanje-nemaju-parametre-za-softver/>

Jelena Vujanović*

Institute for Political Studies, Belgrade

Nikola Perišić**

Institute for Political Studies, Belgrade

MEDIA WITHOUT ADEQUATE SUPERVISION: THE ROLE OF REM IN MONITORING ELECTION CAMPAIGNS IN SERBIA

Resume

For several election cycles in Serbia, the public, opposition political actors and civil society organizations have been questioning the unequal access of the media towards election participants and the work of the Regulatory Body for Electronic Media (REM). In this context, round tables were held under the mediation of members of the European Parliament on the topic of improving electoral conditions. The aim of this paper is to analyze the work of the Regulatory Body for Electronic Media in election campaigns in terms of monitoring the work of the media and their relationship with the election participants, and to answer the question of whether there have been changes in the work of the REM after several round tables and dialogue between the government and the opposition on election conditions. In order to answer the research question, in the paper we will look at the legal framework of REM's activities, especially with regard to the specific jurisdiction of this body during election campaigns. We will consider and analyze the reports and recommendations of the REM Council regarding the

* Email address: jelena.vujanovic@ips.ac.rs

** Email address: nikola.perisic.fpn@gmail.com

work of the media in election campaigns, and analyze the recommendations of the round tables and debates on election conditions and the changes adopted after them, which relate to the work of the REM and media coverage of the elections. In conclusion, we will try to evaluate the effectiveness of the changes made after 2020 and give additional recommendations.

Keywords: *REM, media, election campaign, monitoring, election conditions*

Лазар Стојановић*

Институт за европске студије, Београд

БЕЗБЕДНОСНА И ПРОПАГАНДНА КОМПОНЕНТА У ПРЕВРАТНИЧКИМ АКТИВНОСТИМА НА ПОСТСОВЈЕТСКОМ ПРОСТОРУ

Сажетак

Завршетком Хладног рата долази до дезинтеграције Совјетског Савеза, која са собом доноси низ импликација. Том приликом настале државе, се суочавају са низом транзиционих проблема, на путу трансформације од социјалистичког ка капиталистичком моделу функционисања. Долази до друштвено-економске кризе идентитета и својеврсне растрзаности, између истока и запада. У складу с тим, политичка нестабилност постаје свакодневница постсовјетског простора. Стога, предмет овог рада усмерен је ка анализи превратничких тежњи које настају на поменутом простору, уз доминантну примену квалитативног истраживачког приступа и метода студије случаја. За потребе рада, акценат се ставља на превратничке тежње, које настају на простору Украјине, Белорусије и Казахстана. Суштинска разлика међу случајевима се огледа у томе да је само у Украјини дошло до политичких промена, док су режими у Белорусији и Казахстану опстали, упркос изазовима са којима су се суочавали. Иако се случајеви могу посматрати аутономно, бележи се велики број

* Имејл адреса: lazarfb97@gmail.com

сличних карактеристика и сплета активности. Циљ рада је анализа стања и контекста у коме настају и развијају се револуционарне идеје, уз указивање на улогу пропаганде, као средства од значаја, за остваривање превратничких идеала. Затим, рад има амбицију да представи важност адекватне безбедносне реакције, приликом суочавања са покушајима дестабилизације режима. Пренаглашена реакција, може додатно распламсати грађански бунт, док њен изостанак пак може проузроковати још значајније немире. С тим у вези, улога снага безбедности и значај адекватне процене стања су јако важни за сузбијање превратничких активности.

Кључне речи: *национална безбедност, пропаганда, револуција, грађанска непослушност, постсовјетски период*

УВОД

Буран 20. век је завршен неочекивано мирно, имајући у виду низ конфронтација, које су деценијама биле евидентне. Блоковска подела, која је уливала страх од новог глобалног сукоба, је окончана без испаленог метка. Сједињене Америчке Државе, до тада носилац западног блока, су постале глобални лидер. На другој страни, Савез Совјетских Социјалистичких Република је дезинтегрисан на петнаест независних држава. Прокламована независност је захтевала поновну изградњу сваке од држава, уз редизајнирање образаца функционисања и друштвених норми.

Поједине државе бившег савеза су се брже акомодирале на промене са којима су се суочавале, док су друге остајале растрзане између две крајности, у том континуитету Хладног рата. На том трагу, балтичке државе, Естонија, Литванија и Летонија, су најбрже извршиле политички и друштвени заокрет поставши пуноправне чланице Европске уније и Северноатланског Савеза (НАТО) током 2004. године, док је Белорусија, једна од ретких земаља, која је остала у зони готово апсолутног руског утицаја. Преостале државе су, у одређеној мери, балансирале између евроинтеграција и проруског фактора. У таквој клими неизвесности бележе се покушаји политичког

придобиања, те стога превратничке тежње постају део свакодневног политичког живота.

Циљ рада је да прикаже најзначајније аспекте превратничког деловања на постсовјетском простору, што је једина, али круцијална заједничка компонента, поред мноштва фактора који се разликују од државе до државе. Поред тога, важна разлика превратничких тежњи које се анализирају се огледа у успешности таквог деловања. У Украјини је дошло до политичких промена, док су Белорусија и Казахстан одолели превратничких изазовима. У том смислу, рад анализира факторе који су утицали на развој револуционарног набоја али и консеквенце крајњег епилога. У том процесу пропаганда и безбедност заузимају значајну позицију, те им стога треба посветити пажњу при анализи фаза превратничког поступања.

ПРЕВРАТНИЧКИ ИЗАЗОВИ ПОСТСОВЈЕТСКОГ ПРОСТОРА

Политичка криза, која настаје услед дубоке поларизације друштва, доводи до најразличитијих тежњи усмерених ка промени режима. Таквом циљу је могуће тежити кроз неколико доминантних форми промена режима, односно револуција, државних удара и пучева.

Иако револуција у начелу представља комплексан појам, поједини аутори је сублимирају и објашњавају као својеврстан искорак из једног у други облик социјално-политичког функционисања, уз честу употребу људског потенцијала и силе (Milenković i Mitrović 2019, 253). Међутим, на том трагу потребно је правити јасну дистинкцију између политичке и друштвене револуције. Док политичка револуција представља облик политичких промена, односно реформи које предузима гарнитура на власти (Simeunović 1991, 21), друштвена револуција је доста комплекснији појам, који подразумева значајне друштвене и економске промене, истовремено инкорпорирајући политичку револуцију. Стога, истинска друштвена револуција представља својеврсну реткост, док за политичком револуцијом носиоци власти посежу веома често у моментима политичке кризе. Парафразирајући Гистава Ле Бона (*Gustav Le Bon*) револуцију је лако створити, али је тешко изменити душу народа.

На другој страни државни удар, као наредну форму промене режима, Симеуновић дефинише као насилну војно-политичку

акцију завереничких снага, која је усмерена према политичком естаблишменту. Такав облик акције карактерише брзина извођења и ограничен број извршилаца, који имају подршку безбедносно-обавештајног сектора (Симеуновић, 2002). Активности државног удара се могу посматрати кроз неколико фаза. Почетна, уједно и најзначајнија је фаза припреме. Током ње долази до формирања завереничких снага и логистичких појединости акције (Парезановић 2013, 142). Сама активност државног удара има карактер муњевитог рата, усмереног на брзо заузимање власти, док након тога наступа период реизградње друштва и поретка. Поред поменутих облика промене режима може се појавити и пуч, као изразито милитантни облик промене режима, који спроводе оружане снаге државе.

Након термилошког упознавања са кључним консеквенцама и разграничавања појединости форми промена режима, потребно је позабавити се и њиховом анализом на постсовјетском простору. *De facto* револуција је најчешћи облик промене режима на овом простору, јављајући се као реакција на период политичке кризе. Но, постхладноратновски период је револуцијама, у земљама у транзицији, донео префикс обојене. Њихова кључна карактеристика је ненасилни отпор, праћен наизглед мирним демонстрацијама и обележен страном финансијско-логистичком подршком (Стојановић 2023, 95). У ту сврху користе се слогани, запаљиве фразе, заставе, специфична обележја. Пропаганда представља саставни део таквог приступа, испољавајући се кроз готово све сфере друштва. Такве активности усмерене су ка промени система вредности и демократизацији друштва као крајњем идеалу.

Управо такав сценарио виђен је најпре у Савезној Републици Југославији током 2000. године са студентском организацијом „ОТПОР”, затим у Грузији током 2003. године и „Револуције ружа” усмерене ка смени тадашњег председника. Ови примери представљају увод у низ догађаја са превратничким тежњама на постсовјетском простору. Апропо томе, за потребе рада анализирају се дешавања у Украјини током „Евромајдан револуције”, у Белорусији након изборног процеса 2020. године, као и покушај државног удара на простору Казахстана почетком 2022. године. Поменуте државе су се суочавале са сличним приступима, али су се истовремено природно разликовале у давању одговора на угрожавање превратом. Стога, у наредном делу биће представљени главни аспекти превратничких активности на тлу поменутих постсовјетских земаља.

Мајдан као ескалација превратничких тежњи

Дезинтеграцијом Совјетског Савеза Украјина улази у нову етапу међународних односа, налазећи се на клацкалицы историјских и идентитетских тековина и тежње ка демократичности. Дубоке поделе и најразличитији геополитички интересу су стога Украјину увели у период неизвесности и превратничких аспирација.

Увод у превратнички континуитет представљала је Наранцаста револуција током 2004/2005. године. Наиме, након председничких избора опозициони блок је оспорио победу Виктора Јануковича и покренуо серију грађанских окупљања. На супротној страни, као кандидат опозиције, се налазио Виктор Јушченко, који је процес окарактерисао као изборну крађу и себе промовисао као новог председника Украјине. Важно је напоменути да је реч о прозападном кандидату, који је имао отворену подршку Америке и Европске уније (Jović-Lazić i Lađevac 2018, 30). Уосталом читав изборни процес је одржан под присмотром представника Организације за европску безбедност и сарадњу и Савета Европе (Moskalenko and Streltsov 2015, 111). Изборни процес је поновљен, Јушченко је дошао на власт, али то нипошто није значило стишавање тензија на тлу Украјине.

До нових политичких промена је дошло 2010. године, али национално јединство и даље није постојало. Режим се суочавао са веома ниским поверењем у институције власти и према том критеријуму се налазио на последњем месту у Европи (Shveda and Park 2016, 85). Иако се у том периоду држава суочавала са мноштвом проблема, одбијање, или бар одлагање, потписивања *Споразума о асоцијацији са Европском унијом* је иницирало нова грађанска окупљања крајем 2013. године (Стојановић 2023, 101). Грађанску непослушност можемо посматрати кроз више фаза. Најпре је реч о спонтаном окупљању студената, које је веома брзо прерасло у преко десет хиљада људи на централном градском тргу. У каснијим фазама долази до апсолутне ескалације догађаја. Грађани целодневно остају на улицама, скупови постају све масовнији достижући бројку од преко пола милиона људи, а сукоби све бруталнији отимајући се контроли снага безбедности. Све то је имплицирало одлазак председника Јануковича из земље (Shveda and Park 2016, 90) и успешно спроведену обојену револуцију, из угла демонстраната, опозиције, иностраног фактора и финансијера.

Борба за „демократску” Белорусију

Сценарио који је у Украјини постигао превратнички резултат је имао своје покушаје имплементације и у Белорусији, с тим да су реакције и крајњи епилог били дијаметрално другачији, што зависи од мноштва чинилаца.

Белорусија, на чијем челу се од 1994. године налази Александар Лукашенко, је вишепутно представљала мету превратничких тежњи. Повод је проналажен у недостатку политичког плурализма и превеликој концентрацији моћи у рукама председника. Модел владавине са премисама ауторитарности, иако је Лукашенко на власт дошао на слободним изборима, се могао наслутити већ почетним председничким поступањем када је на оптужбе за коруптивне радње одговорено цензуром масовних медија. Хронологија политичке контроверзе, кризе демократије, је настављена и у наредним годинама. Током изборне 1996. године забележено је више хиљада прекршаја, од превременог гласања до притисака на бираче (Silitski 2005, 85). Последње године 20. века обележили су мистериозни нестанци потенцијалних кандидата на предстојећим председничким изборима 2001. године. Овакав принцип владавине је уливао страхопоштовање, у коме је изражавање грађанског незадовољства било спорадично и ниског интензитета, а политичке победе сигурне и убедљиве. Екстерно посматрајући статистику наредног изборног процеса, који је уследио 2006. године, уочљиве су наизглед позитивне промене. Излазност је надмашила 90%, број изборних посматрача је порастао за 50%, као и број опозиционих кандидата. Међутим, и у таквом односу снага актуелни режим је остварио само још убедљивију победу. Сумњу у политичко једноумље унело је окупљање до 35.000 грађана¹ на централном тргу Минска, који су изразили сумњу у изборни резултат (Korosteleva 2009, 324).

Анализа белоруског система захтева подробније бављење економским чионицима, имајући у виду веома честе санкције. Постсовјетске земље су, током периода транзиције, посегнуле за вестернизацијом, која је уочљива у свим сегментима друштва од одеће и хране, до специјализоване опреме и средстава. Но, то није случај и са Белорусијом. Она поседује сопствене производе и

¹ Овај број окупљених грађана је представљао значајан помак у односу на раније примере исказивања грађанског незадовољства на којима је било свега до пар хиљада људи чији глас би веома брзо био неутрализован а бунт угашен.

брендове на којима почива тржишна политика. Врло изненађујуће, за режим са раније приказаним карактеристика, је да иде у корак са светском рачунарском индустријом, до које је конзервативном лидеру, какав је Лукашенко, итекако стало. Поред доброг система образовања, радничке етике и грађанског менталитета, за креирање повољних економских услова заслужна је добрим делом и суседна Русија, као важан финансијер (Kazharski & Kubová 2021, 264). Највиши животни стандард међу постсовјетским државама, уколико се изузму балтичке земље пуноправне чланице Европске уније, је итекако значајан сегмент за вишедеценијско присуство режима на власти (Sierakowski 2020, 8). Иако репресија, под плаштом пропаганде, представља фактор утицаја неспорна је и економска стабилност око које постоји консензус.

Међутим, кључне противречности настају на тлу политичког ограничавања. Управо тежња ка демократизацији Белорусије иницира континуитет грађанског незадовољства и у крајњој линији захтева смену власти. Изборна 2020. година је показала сву турбулентност и гомилање грађанског незадовољства, пре/током и након изборног процеса (Kotljarchuk 2020, 45). У данима пре избора било је преко 5.000 мирно окупљених грађана, док је након објављивања резултата, који су били изненађујуће високи чак и из угла грађана провладиног спектра, интензитет и обим демонстрација био далеко већи, приближавајући се цифри од 200.000 људи (Leukavets 2021, 90). У наредним недељама интензитет активности демонстраната је растао али исто тако и војно – полицијски капацитет који им се супротстављао. Грађански бунт је пружао подршку Светлани Тихајановској, кандидату опозиције, која је уверавала у своју убедљиву победу, док су званични резултати били дијаметрално супротни (Terzyan 2020, 4). Према њима Лукашенко је остварио убедљиво победу са 80% гласова (Deutsche Welle 2020). Протоком времена одрживост масовности скупова је све тежа, нарочито уколико се ради о спонтано окупљеним грађанима. На другој страни добро организован апарат принуде се постарао да белоруске улице буду све празније и без бело-црвено-белих опозиционих застава. Тиме је режим бар на кратко превазишао кризу у којој се налазио током 2020. године.

Неуспели револуционарни “*blitzkrieg*” у Казахстану

Казахстан, девета земља по површини на свету, представља право цина на Каспијском мору. У периодима када су постсовјетске земље егзистирале у транзицији Казахстан је веома успешно формирао националну привреду, пре свега захваљујући значајним нафтним бушотинама. Економском стабилношћу заобишавши сценарио великог броја држава, са којима је до 1991. године делио савез. Један од важнијих догађаја, не тако турбулентне политике Казахстана, представљала је оставка председника Нурсултана Назарбајева² (*Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев*). Реч је о лидеру који се челу државе налазио од дезинтеграције Совјетског Савеза, готово три деценије. Након његовог повлачења са места председника нестала је сигурност и поверење, које је уживао у народу. Новоизабрани председник, Касим Жомарт Токајев (*Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев*), суочио се са изазовима у изградњи култа који је имао његов претходник. Непуне три године након промене на месту председника државе, дошло је до грађанских демонстрација, које су окарактерисане као покушај државног удара.

Наиме, 2. јануара 2022. године отпочела су, наизглед мирна, грађанска окупљања због поскупљења гаса и економског стања у држави. Окупљања су кренула из Алматија, али су се веома брзо проширила на све веће градове у земљи (Cornell 2022, 2). За свега три дана окупљања су ескалирала у оружану побуну, са великим бројем рањених демонстраната али и припадника снага безбедности, која је захтевала смену председника Токајева и Владе (Human Rights Watch 2022). Лакоћа грађанског наоружавања и сама чињеница да је реч о рапидно ескалирајућем конфликту, указивала је на присуство наднационалних чинилаца и актера, који су подстицали нестабилност земље (Kudaibergenova and Laguelle 2022).

Покушај остваривања превратничких тежњи је неодољиво подсећао на револуције са спољним утицајем, које су се интензивно догађале међу бившим чланицама Совјетског Савеза и у Југославији, док је такав сценарио избегнут правовременом акцијом земаља чланица Организације Уговора о колективној безбедности (ОДКБ), пре свега руских снага са контингентом од 2500 припадника. Тиме је

² Последње изборе 2015. године Назарбајев је добио са подршком од 98%. Након повлачења са места председника, у његову част, име главног града је преименовано у Нурсултан, док је 2022. године одлука ревидирана чиме је враћен стари назив – Астана.

питање дешавања у Казахстану попримило међународни карактер, имајући у виду неспоран утицај истока, али и запада. Источна борба се залагала за очување националног суверенитета, док је прозападни елемент потенцијалним превратом тежио суштинској промени државничке политике.

ПРОПАГАНДНИ ПОТЕНЦИЈАЛ У ПАРАДИГМИ ТРАНЗИЦИЈЕ – СЛУЧАЈ УКРАЈИНЕ, БЕЛОРУСИЈЕ И КАЗАХСТАНА

Реч је о класичној политичкој пропаганди! Свеprisутни пандани ове колоквијалне реченице су се постарали за крајње пежоративно поимање синтагме *политичка пропаганда*. Иако не постоји општеприхваћена дефиниција политичке пропаганде, Славујевић је одређује као „планску, организовану активност на обликовању, представљању и ширењу политичких садржаја у циљу придобијања људи и обезбеђивању њихове подршке пропагираним садржајима и њиховим носиоцима” (Славујевић 2008, 402). Ради исправног разумевања потребно је одређење разлучити на кључне речи уз њихово појашњење. Најпре, реч је о активности коју не карактерише спонтаност догађаја, већ плански осмишљене акције. Предмет поступања су делања окупљена око термина политичких садржаја, који могу обухватати идеје, ставове, уверења, опредељења. Њихова допадљивост и идентификација са широким масама представља централни задатак пропаганде, у области политичког. Подршка, која настаје као резултанта успешно реализоване пропаганде, се може испољавати на различите начине. Један од најчешћих модела, карактеристичан за демократске системе, је давање легитимитета политичкој елити кроз коришћење бирачког права.

Пропагандна компонента у превратничким тежњама, на простору држава обухваћеним студијама случаја, се умногоме разликовала. У Украјини је постојала значајна свест о улози масовних медија, пре свега друштвених мрежа, у распламсавању грађанског бунта. У том смислу, на примеру Мајдана, тастатура је почетна фаза, која је довела до ширих грађанских демонстрација. Наизглед безазлена објава са Фејсбука је мобилисала људе на окупљање и исказивање грађанског незадовољства, чиме је потврђена теза да управо овај вид информисања постиже далеко боље резултате

од конвенционалних медијских приступа (Metzger et al. 2016, 15). Експлозију популарности доживели су и други модели комуницирања на мрежи. Твитер је дуплирао број својих корисника у Украјини, тиме поставши доминантно средство оглашавања али и информисања (Bohdanova 2014, 137). Блог форма је такође постала препозната и видљива. Један од њих, блог “*Voices of Ukraine’s*”, је током грађанских немира био прегледан из готово две стотине држава, а појединим текстовима је пруступљено по неколико стотина хиљада пута (Krasynska and Martin 2017, 425). Све наведено чињенично представља новитет, у пропагандним и превратничким тежњама, који бележи јако добре резултате. Но, треба истаћи да су поменута средства била само основа, која је била пропраћена физичким присуством стотине хиљада људи на улици. Поред овог сегмента пропаганде током Евромајдан револуције бележи се присуство невладиних организација и иностране логистичке подршке, што представља устаљену, вишепутно поменућу, праксу револуционарних подухвата на постсовјетском простору.

Белоруска пропагандна активност је доста специфична и умногоме концентрисана око невладиних организација. Њихов број је почетком 2008. године прелазео 2000 регистрованих организација оваквог типа, углавном усмерених на пропагирање новог политичког спектра. Но, у пракси опстанак невладиних организација на белоруском тлу је режимски свесно минирани и угњетавани кроз енормно високе пореске обавезе и цензуру, чиме је њихова егзистенција довођена у питање. Тиме је антивладина пропагандна делатност била код контролом и недвосмисленим ограничењима, док је на другој страни провладина пропаганда далеко израженија чак и при невладином сектору. У ту сврху организован је низ догађаја и манифестација, које су глорификовале владине активности, попут Првомајске параде која је окупила преко 200.000 људи, дана ослобођења, који је пратио богат забавни програм уз присуство готово пола милиона људи. Суштински стубови режима потенцирали су јединство, суверенитет, национализам и таквом идеолошком пропагандом испуњавали сваку пору друштва (Korosteleva 2009, 49). Таквим делањем режимска пропаганда је и током 2020. године веома успешно неутрализовала ефекте далеко мањих опозиционих окупљања, стварајући утисак да је већинска Белорусија задовољна стањем у држави, што је у одређеној мери стишавало тензије или их бар пролонгирало.

Ни казахстанска дешавања нису мимоишла средства масовне комуникације и њихов пропагандни утицај. На друштвеним мрежама, веома брзо након почетних демонстрација, формиран је *Казахстански ослободилачки фронт* који је поседовао структуру, обележја и јасне циљеве, што додатно доводи у питање спонтаност њиховог присуства. Запаљиве поруке, којима је новоформирана организација мобилисала грађане, су указивале на логистички јако добро припремљен сценарио. Доказане пропагандне методе, са елементима емоција, су погађале срж и распламсавале грађанско незадовољство. У прозападним медијима дешавања у Казахстану су интерпретирана као акти бруталне репресије над грађанима, док је присуство Руске Федерације додатно Казахстану наметало епитет руског протектората (Foreign policy 2022). Како то обично бива, пропаганда је и на примеру Казахстана имала супротан смер. Наиме, експедитивна телевизијска обраћања председника државе су указивала спремност на уступке зарад „мира у кући”. Веома брзо су предузете мере нормализације цене енергената и смене у врху извршне власти. Позитивни ефекти државних мера су изостали, имајући у виду превратнички оптимизам, који је долазио са супротне стране.

РЕАКЦИЈА СНАГА БЕЗБЕДНОСТИ НАЦИОНАЛНИХ ДРЖАВА НА ПРЕВРАТНИЧКЕ ТЕЖЊЕ

Иако политички преврат умногоме зависи од организованости и активности завереничких група нипошто не треба запоставити улогу безбедносних снага и структура у осујећивању намера превратника. Превратнички капацитет некада може бити непремостив и за стабилне чуваре поретка, док минимална рањивост било ког дела сектора безбедности може бити идентификована и искоришћена у превратничке сврхе. Из угла безбедности најисправнији облик делања је препознавање симптома преврата у ранијим фазама и обрачунавање са почетним актерима – креаторима идеје. Свакако, потребно је имати у виду да сваки преврат представља „живи организам” те стога приступ поред општих образаца мора бити прилагођен конкретном примеру из праксе. Најснажнији безбедносни отпор се очекује од оружаних снага и органа безбедности³ који поседују

³ Прецизно дефинисање овог појма зависи од конкретног сектора безбедности националне државе.

апарат силе. Ове снаге уливају поверење грађанима, који исказују јединственост у том ставу, за разлику од односа према политичким актерима, у чијој подршци су грађани подељени. Међутим, у случају отказивања лојалности, односно врбовања, управо ове снаге могу нанети највеће последице поретку, који номинално треба да заштите.

Безбедносне активности примарно морају заштитити критичну инфраструктуру, која је значајна за беспрекорно функционисање државе и друштва. Критична инфраструктура представља комплексан сплет међусобно зависних објеката и процеса, груписаних према следећим секторима: саобраћај; телекомуникације; енергетика; вода; храна; здравство; финансије; цивилна администрација (Keković i Ninković 2020, 17). У пракси, списак наведене инфраструктуре се додатно шири у складу са устројством и капацитетима државе, док побројани сектори представљају свеprisутне и неизоставне елементе. У контексту ризика, сваки од сектора, у одређеној мери, може бити предмет превратничког напада и захтева адекватну заштиту. Саобраћај, на пример, представља подесну мету превратничких активности. Саобраћајне блокаде важних позиција попут круцијалних праваца, петљи, тунела, мостова, прилаза војним и полицијским објектима отежавају безбедносну заштиту и реакцију државних снага. Међутим, развојем савремене технологије битни саобраћајни правци су покривени видео надзором, чиме се омогућава свакодневно праћење саобраћајне фреквенције и потенцијално благовремено реаговање у случају сумњивих активности. У области саобраћаја највећа пажња је усмерена на друмски саобраћај и његову превратничку (зло)употребу. Но, то нипошто не подразумева да остали видови саобраћаја, железнички, водени и ваздушни, не могу угрозити поредак и бити искоришћени од стране превратника. Телекомуникације, као наредни сектор, могу бити предмет угрожавања. Пресецање њихових токова онемогућава координацију многих служби и слободан проток информација. Лакоћа нарушавања, где један појединац може својим чињењем или нечињењем, угрозити комплексан систем акцентуализује важност адекватне заштите телекомуникационог система.

Стога, заштита критичне инфраструктуре представља јако важан и ни мало једноставан задатак. Предузимање механизма и мера, усмерених ка очувању виталних сегмената друштва, почива на вишеструкој заштити, најчешће кроз постојање већег броја прстена односно нивоа. Први, најужи прстен, представља последњи степен

заштите и његовим пробојем долази до несагледивих последица по штићени простор (Milošević 2018, 362). Стога, безбедносна пракса, тежи ранијем одбијању напада, пре контакта са првим прстеном. Остали нивои заштите, у зависности од конкретног модела, одговорни су за шире зоне или подручја. Међутим, имајући у виду да се на супротној страни налазе логистички и технолошки високо развијене превратничке групације потребно је у том смеру развијати и моделе заштите, како би били компетентни за одговор достојан одбијања опасности и коначно спречавања неке од превратничких форми.

Украјина

Вишеструко поменуто јединство снага безбедности је и у случајевима постсовјетских конфликта значајно утуцало на финални епилог. Дешавања током Евромајдан револуције су у први план истакла неадекватан приступ снага безбедности, према окупљеним грађанима. У одређеним моментима, преко 2000 припадника полиције је било укључено у пружању отпора демонстрантима. Том приликом забележени су акти прекорачења полицијских овлашћења, уз грубо кршење принципа употребе метода репресије. Сlike полицијске бруталности, са централног градског трга у Кијеву, које су кружиле мрежом, су представљале додатни подстрек демонстрантима да истрају у својим намерама (Стојановић 2023, 104). Истине ради, на креирање такве перцепције прозападног дела света, умногоме је утицала и недвосмислена подршка директним претендентима на власт, украјинској опозицији. Стога, одговор снага безбедности је уместо гушења грађанске непослушности продуковао контраефекат, додатно продубивши украјинску кризу.

Крајњи епилог дешавања у Украјини, крајем 2013. и почетком 2014. године, поред политичких промена које су се догодиле обележен је значајним људским и материјалним губицима. Наиме, најмање 113 демонстраната је страдало, преко хиљаду је повређено и мноштво их је ухапшено. Крајњим резимирањем, предузете методе законодавне и извршне власти су се показале као неделотворне, додатно продубљивајући кризу у којој се држава налазила. Као још једна потврда таквог закључка може се навести и доношење закона о забрани окупљања на отвореном (Shveda and Park 2016, 87–88). Тај чин је грађанима додатно указао на тенденцију ка ауторитарном поступању, које је далеко од демократије, која је била мотив борбе.

Белорусија

Безбедносне снаге Белорусије имају један континуитет у бруталној репресији над демонстрантима. Од деведесетих година, преко двехиљадитих, све до најсвежих дешавања. На пример, након изборног процеса 2006. године ухапшено је између 500 и 1000 лица, од којих је 392 накнадно и осуђено (Korosteleva 2009, 332). Такав тренд реаговања настављен је и петнаест година касније. Уочи, током и након изборног процеса 2020. године забележене су најинтензивније грађанске демонстрације. Криза, пред којом се тада нашао Лукашенко, своје корене је имала у економској стагнацији, лошој социјалној заштити, као и проблемима изазваним епидемијом Ковид-19 (Kazharski 2021, 74). Међутим, на такав вид грађанске непослушности одговорено је бруталном репресијом. Током тог поступања неколико особа је убијено, преко две стотине повређено и преко 7000 ухапшено. Наиме, полиција и војска су уочи изборног дана блокирале све прилазе главном граду, док је каснији период обележило присуство Владине полиције за борбу против нереда (ОМОН – *Отряд милиции особого назначения*) и специјалне антитерористичке јединице (АЛМАЗ – *Специальное подразделение по борьбе с терроризмом*). Постојање чврстог прстена заштите око главног града је у овом смислу представљало важан гарант очувања поретка. Јединство снага безбедности у предузетим акцијама је актуелном режиму купило време и одржало га на власти.

Казахстан

Специфичност генезе казахстанских дешавања је пред снаге безбедности наметао озбиљан задатак. Почетна неснађеност, имајући у виду брзину развоја догађаја и велики број рањених и убијених припадника снага безбедности, је иницирала помоћ чланица у оквиру Организације Уговора о колективној безбедности (ОДКБ). Јачање безбедносне структуре, пре свега руским присуством, је пресудно утицало на ток дешавања (Kudaibergenova and Laruelle 2022, 441). Активност ОДКБ-а забележена је од 6. до 19. јануара 2022. године (Shamagov 2022, 23). Контингент, који је пресудно утицао на дешавања у Казахстану, обухватао је 70 војника из Јерменије, специјалне десантне снаге из Таџикистана, Киргистана и Русије (Malyshev 2022, 126). Трупe су коришћене како би се најпре заштитила критична

инфраструктура државе од напада, али и адекватно одговорило на безбедносну претњу. У тој мисији се недвосмислено успело, имајући у виду отпор који је пружен.

Закључно, из угла безбедносне праксе, Казахстан је показао способност реалног сагледавања безбедносних изазова, ризика и претњи са којима се суочава и благовремено посегнуо за савезничком помоћи. Самостално настављање поступања према демонстрантима би, имајући у виду стање на терену, државни поредак увело у неизвесност. Апропо томе, као значајни безбедносни пропуст сматра се лакоћа наоружавања народа, као и отказивање послушности одређеног дела сектора безбедности, који је прешао на страну демонстраната. Стога, из угла државног апарата, одлука о укључивању структура ОДКБ-а се може сматрати делотворном и оправданом. Актуелним дешавањима озбиљније безбедносне последице су избегнуте, док је режим на власти повратио поверење грађана, уз сузбијање спољашњих чинилаца.

ЗАКЉУЧАК

Развој превратничких идеја умногоме зависи од политичке стабилности друштва. Периоди кризе систем чине рањивијим на изазове у овој области. Дезинтеграцијом Совјетског Савеза настале државе су се суочавале управо са тим сценаријом. Међутим, иако студије случаја указују на поједине сличности у приступу, важно је сваку од држава посматрати као јединствен случај. У том смислу, није реч о једноличном реаговању на покушаје преврата, будући да одговор зависи од мноштва фактора. У крајњој линији, не говоримо ни о истим епизодама. У Украјини долази до политичких промена, у Белорусији оне су спречене деловањем националних снага безбедности, док је у Казахстану предузета здружена акција већег броја држава, у циљу неутралисања превратничких опасности.

Сходно томе, рад тежи постављању ширих увида за разумевање превратничких активности. У том смислу истиче се најпре контекст у коме настају идеје о преврату, где пропагандно деловање игра значајну улогу. Апострофира се важност адекватног и правовременог препознавања и реаговања на превратничке тенденције. Важну карику у том ланцу чине снаге безбедности. Од њиховог сагледавања стања, процена и конкретног деловања зависиће активности супротне стране. Један исти метод реаговања, у различитим случајевима,

може довести до различитих последица што имплицира на важност препознавања момента у коме се одређени потези повлаче.

РЕФЕРЕНЦЕ

Парезановић, Марко. 2013. *Политички преврат – системски приступ*. Београд: Нова српска политичка мисао.

Симеуновић, Драган. 2002. *Теорија политике – Идео*. Београд: Наука и друштво.

Славујевић, Зоран. 2008. „Идеолошке и друге контроверзе у вези с појмовима политичка пропаганда, политичко комуницирање и политички маркетинг.” *Социолошки преглед* 42 (3): 401–415.

Стојановић, Лазар. 2023. „Сајбер компонента обојених револуција – случај Евромајдан.” *Политичка ревија* 31 (76): 91–110. DOI: 10.5937/pr76-43862.

Bohdanova, Tetyana. 2014. “Unexpected Revolution: The Role of Social Media in Ukraine’s Euromaidan Uprising.” *European View* 13 (1): 133–142. DOI: 10.1007/s12290-014-0296-4.

Cornell, Svante. 2022. “Learning from Kazakhstan’s January crisis.” Central Asia Caucasus Institute and Silk Road Studies Program Joint Center: Central Asia Caucasus Analyst. Poslednji pristup: 23. januar 2024. <https://www.cacianalyst.org/resources/pdf/220418-FT-Kazakhstan.pdf>

Deutsche Welle. 2020. “Belarus Election: Lukashenko Wins Another term, Election Commission Says.” *Deutsche Welle*. Poslednji pristup: 23. januar 2024. <https://www.dw.com/en/alexander-lukashenko-wins-belarus-election/a-54506718>

Foreign policy. 2022. “How Western Media Framed Kazakhstan’s Protests.” *Foreign policy*. Poslednji pristup: 1. februar 2024. <https://foreignpolicy.com/2022/05/02/western-media-kazakhstan-protests/>

Human Rights Watch. 2022. “Kazakhstan: No Justice for January Protest Victims.” *Human Rights Watch*. Poslednji pristup: 15. januar 2024. <https://www.hrw.org/news/2022/05/05/kazakhstan-no-justice-january-protest-victims>

Jović-Lazić, Ana, i Ivona Lađevac. 2018. „Razvoj i posledice ukrajinske krize.” *Međunarodna politika* 69: 27–51.

- Kazharski, Aliaksei. 2021. "Belarus' new political nation? 2020 anti-authoritarian protests as identity building." *New Perspectives* 29 (1): 69–79. DOI: 10.1177/23336825X20984340.
- Kazharski, Aliaksei, and Monika Kubová. 2021. "Belarus as a liminal space for Russia's ontological security before and after the 2020 protests." *New Perspectives* 29 (3): 249–271. DOI: 10.1177/23336825X211032900.
- Keković, Zoran, i Vladimir Ninković. 2020. *Zaštita kritične infrastrukture – sistemski pristup*. Beograd: Centar za analizu rizika i upravljanje krizama.
- Korosteleva, Elena. 2009. "Was there a quiet revolution? Belarus after the 2006 presidential election." *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 25 (2–3): 324–346.
- Kotljarchuk, Andrej. 2020. "The flag revolution: Understanding the political symbols of Belarus." In *Constructions and Instrumentalization of the Past: A Comparative Study on Memory Management in the Region*, Ninna Mörner (ed.), 45–54. Huddinge: Södertörns högskola
- Krasynska, Svitlana, and Eric Martin. 2017. "The Formality of Informal Civil Society: Ukraine's EuroMaidan." *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 28 (1): 420–449. DOI: 10.1007/s11266-016-9819-8-
- Kudaibergenova, Diana and Marlene Laruelle. 2022. "Making sense of the January 2022 protests in Kazakhstan: failing legitimacy, culture of protests, and elite readjustments." *Post-Soviet Affairs* 38 (6): 441–459. DOI: 10.1080/1060586X.2022.2077060.
- Leukavets, Alla. 2021. "Russia's game in Belarus: 2020 presidential elections as a checkmate for Lukashenka?" *New Perspectives* 29 (1): 90–101. DOI: 10.1177/23336825X0984337.
- Malyshev, Dmitri. 2022. "Peacekeeping in post-soviet space: Nagorno-Karabakh and Kazakhstan." *Rossiia i Novye Gosudarstva Evrazii*, 56 (3): 120–132. DOI: 10.20542/2073-4786-2022-3-120-132.
- Metzger, Megan Macduffee, Richard Bonneau, Jonathan Nagler, and Joshua A. Tucker. 2016. "Tweeting identity? Ukrainian, Russian, and# Euromaidan." *Journal of Comparative Economics* 44 (1): 16–40.

- Milenković, Miloš, i Miroslav Mitrović. 2019. „Obojene revolucije u paradigmi hibridnog rata.” *Vojno delo* 71 (6): 248–263. DOI: 10.5937/vojdela1906248M.
- Milošević, Davor. 2018. „Protivteroristička zaštita energetskih postrojenja.” *Vojno delo* 70 (6): 363–382.
- Moskalenko, Oleksandr, and Volodymyr Streltsov. 2015. “The European Parliament in the EU-Ukraine relations—from independence to Orange revolution.” *Eastern Journal of European Studies* 6 (2): 111–129.
- Shamarov, Pavel. 2022. “CSTO peacekeeping operation in Kazakhstan: First results, lessons and conclusions.” *Representative Power – 21st Century: Legislation, Commentary, Problems* 5–6: 22–35. DOI: 10.54449/20739532_2022_5-6_22.
- Shveda, Yuriy, and Joung Ho Park. 2016. “Ukraine’s revolution of dignity: The dynamics of Euromaidan.” *Journal of Eurasian Studies* 7 (1): 85–91. DOI: 10.1016/j.euras.2015.10.007.
- Sierakowski, Sławomir. 2020. “Belarus Uprising: The Making of a Revolution.” *Journal of Democracy* 31 (4): 5–16. DOI: /10.1353/jod.2020.0051
- Silitski, Vitali. 2005. “Preempting democracy: The case of Belarus.” *Journal of Democracy* 16 (4): 83–97.
- Simeunović, Dragan. 1991. *Državni udar ili revolucija*. Beograd: Simtrade.
- Terzyan, Aram. 2020. “Belarus in the Wake of a Revolution: Domestic and International Factors.” *East European Affairs*. DOI: 10.47669/EEA-3-2020.

Lazar Stojanović*

Institute of European Studies, Belgrade

SECURITY AND PROPAGANDA COMPONENT IN REVOLUTIONARY ACTIVITIES IN THE POST- SOVIET SPACE

Resume

The end of the Cold War led to the disintegration of the Soviet Union, which brought with it a number of implications. The states created on that occasion are faced with a series of transitional problems, on the way of transformation from a socialist to a capitalist model of functioning. There is a socio-economic crisis of identity and a kind of rift between East and West. Accordingly, political instability is becoming a daily occurrence in the post-Soviet space. Therefore, the subject of this paper is directed towards the analysis of revolutionary aspirations that arise in the mentioned area, with the dominant application of qualitative research approach and case study methods. For the purposes of the work, the emphasis is placed on revolutionary aspirations, which arise in the territory of Ukraine, Belarus, and Kazakhstan. The essential difference between the cases is reflected in the fact that only in Ukraine there was political change, while the regimes in Belarus and Kazakhstan survived, despite the challenges they faced. Although the cases can be viewed autonomously, a large number of similar characteristics and sets of activities are noted. The aim of the paper is to analyze the state and context in which revolutionary ideas are created and developed while pointing out the role of propaganda as an important

* Email address: lazarfb97@gmail.com

tool for the realization of revolutionary ideals. Then, the paper has the ambition to present the importance of an adequate security response when dealing with attempts to destabilize the regime. An exaggerated reaction can further inflame civil rebellion, while its absence can cause even more significant unrest. In this regard, the role of the security forces and the importance of an adequate assessment of the situation are very important for suppressing revolutionary activities.

Keywords: *national security, propaganda, revolution, civil disobedience, post-Soviet period*

Марија Д. Марсенић*

Институт за европске студије, Београд

КУЛТУРА ОТКАЗИВАЊА У ГЛОБАЛНОЈ ПОЛИТИЦИ – ОТКАЗИВАЊЕ „МЕКЕ МОЋИ” РУСИЈЕ КАО ПОСЛЕДИЦА РУСКО-УКРАЈИНСКОГ РАТА

Сажетак

У раду се истражују импликације културе отказивања као нове алатке западних политичких актера у контексту отказивања меке моћи Русије као основе за утицај и моћ земље засноване на њеним културним ресурсима, политичким вриједностима и спољној политици, подстакнуте руско-украјинским ратом који је ескалирао 24. фебруара 2022. године. Култура једне земље може се искористити као оруђе утицаја, средство притиска и стратегија за постизање политичких циљева путем маргинализације или потискивања културе друге земље, која представља носиоца њеног идентитета и важног стуба њеног безбједносног оквира. Употребом културе отказивања у политичке сврхе, Запад настоји да делегитимизује Русију систематским нарушавањем њеног имиџа у јавности, са циљем да је искључи из постојећег оквира међународних норми и стандарда комуникације. Аутор анализира како се култура отказивања користи у међународним односима за спровођење међународних, културних и политичких санкција, односно како су западне земље и институције примијениле културу отказивања као

* Имејл адреса: marija.marsenic@ies.rs

средство политичког притиска на Русију. Руско-украјински рат је јасно ставио до знања да култура отказивања еволуира у оруђе међународне политичке манипулације. Руска култура, која се користи као средство меке моћи и културне дипломатије, изложена је критикама и нападима који угрожавају њену способност да обликује међународни имиџ, а висока култура, на коју се руска мека моћ највише ослања, постала је лака мета за културу отказивања.

Кључне речи: *култура отказивања, Русија, Запад, мека моћ, руско-украјински рат*

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Култура отказивања је облик друштвеног остракизма који за циљ има брисање одређене особе из јавног дискурса. Пипа Норис (*Pippa Norris*) отказивање процјењује као „покушај да се неко изопшти због кршења друштвених норми“ (Norris 2020, 2). Професорка Ив Ен Џи (*Eve Ng*) описује културу отказивања као:

„...повлачење било које врсте подршке (гледаност, праћење друштвених медија, куповина производа које та особа подржава, итд.) за оне за које се процијени да су рекли или урадили нешто неприхватљиво или веома проблематично, генерално из перспективе социјалне правде, посебно опрезни за сексизам, хетеросексизам, хомофобију, расизам, малтретирање и сродна питања” (Ng 2020, 623).

Пипа Норис такође сматра да се култура отказивања може тумачити и као облик друштвеног притиска на оне који крше одређене етичке стандарде и одступају од доминантног мишљења у друштву (Norris 2021).

На мети културе отказивања су најчешће јавне личности за које се сматра да су рекли, изјавили или учинили нешто што одређени дио друштва сматра неприхватљивим или увредљивим. Пракса културе отказивања се може схватити и као ванинституционални облик друштвене контроле који се најчешће спроводи масовном мобилизацијом на друштвеним мрежама. Дакле, спроводи се јавна кампања у којој је особа подређена оштрој критици и осуди од стране корисника друштвених мрежа. Последице ове праксе

могу бити озбиљне, од нарушавања репутације до губитка посла (McDonald 2021).

Коришћење платформи друштвених мрежа као што је Твитер¹ омогућава маргинализованим групама да се ангажују у умреженом кадрирању проблема, тако што дискутују о колективним искуствима неправедног понашања, а потом одређену особу кажњавају због учињеног дјела (Clark 2020). Друштвена платформа Твитер може бити један од „криваца” појачаног утицаја културе отказивања, јер функционише на тај начин да се, у зависности кога корисник прати на овој платформи, ствара одређена идеолошка клима, односно да се корисници углавном усмјеравају ка онима који дијеле сличне погледе и идеје (Bouvier 2020).

У једном смислу, култура отказивања се може посматрати као промотер демократије тако што људима пружа могућност да дијеле своја искуства угњетавања, да позивају на увредљиве или дискриминаторне поступке јавних личности у покушају да спријече да се исто дешава и у будућности и да промовишу респектабилнији и безбједнији онлајн простор. Са друге стране, на друштвеним мрежама се обликују различити политички идентитети,² примарно унутар мањинских и маргинализованих група које се придржавају замишљених норми и вриједности. Свако неприхватање или неслагање са овим нормама или вриједностима карактерише се као напад на одређени идентитет и резултира осудом и отказивањем. Стога је важно истаћи да казна и последице које сноси особа која се нашла на мети културе отказивања често нису пропорционалне тежини самог прекршаја, што нас доводи до закључка да култура отказивања ограничава продуктиван дискурс, неопходан за раст

¹ Овај потенцијал је илустрован примјерима као што су кампање #MeToo и #BlackLivesMatter. Такви примјери укључују бојкоте покрета #MeToo који је био усмјерен против моћних сексуалних предатора за које се тврди да су више пута починили узнемиравање, силовање, па чак и педофилију. Активисти покрета #BlackLivesMatter такође су користили јавну осуду када су прозивали ауторе расистичких уибеника, фаталне случајеве полицијског насиља у заједницама са већинским припадницима црне боје, расне стереотипе који се користе за продају потрошачких производа и универзитетска одјељења којима недостаје разноликост (Nogris, 2021).

² Према писањима *New World Encyclopedia* термин *политика идентитета* односи се на широк спектар политичких активности и теоријских анализа заснованих на субјективном искуству неправде коју дијеле различите, маргинализоване друштвене групе. У овом контексту, политика идентитета има за циљ и стварање солидарности око ових друштвено конструисаних идентитета и стварање већег самопредјељења и политичке слободе за маргинализоване групе кроз разумјевање одређених парадигми и фактора животног стила.

кроз дискусију, дијелење супротстављених ставова и премошћавање разлика, те често служи само као апарат за осуду и кажњавање.

За културу отказивања се често каже да је наставак политичке коректности. Концепт политичке коректности или толеранције појављује се још од друге половине 20. вијека³ и обавезивао је политичке актере да покушају да користе неутралан речник у односу на рањиве групе друштва (нпр. националне мањине, ЛГБТ представнике итд.), у супротном би политичари губили рејтинг због негодовања јавности или би били поражени на изборима (Molochko and Hryniouva 2022). Са развојем интернета, појавом и растом утицаја друштвених мрежа (Твитер, Инстаграм, Фејсбук, итд.) друштво постаје све пажљивије према дјеловању јавних личности (Molochko and Hryniouva 2022). Свака фраза или радња која је протумачена као увреда, чак и ако је учињена прије неколико година, може изазвати негодовање на друштвеним мрежама, што доводи до негативних последица по јавне личности. Међутим, културу отказивања можемо посматрати и у другом контексту, као потребу за друштвеним укорјењивањем појединаца који теже идентитетској тирбализацији и уједињавању услед различитих трансформативних процеса који подстичу осјећај несигурности и неповјерења као кључне карактеристике у ризичном друштву (Petrović 2021). Мишел Мафесоли (*Michel Maffesoli*) је познат по концепту *нових племена* који представља начин да се анализира промјенљива природа колективних веза међу појединцима у све више потрошачки оријентисаном друштву. Ова нова племена представљају „заједнице осјећања” које су кључне за обликовање одређених животних стилова. Њихово формирање проистиче из дубоке емоционалне повезаности и снажне идентификације међу појединцима који дијеле сличне вриједности, интересе или ставове (Maffesoli 1996).

Овај чланак праксу културе отказивања анализира у контексту који се разликује од претходна два, односно, посматра га као модерно оруђе политичког утицаја и као механизам за управљање друштвено-политичком агендом. Овдје није ријеч о „бичу” јавног осуђивања и избацивању са друштвених мрежа да би се утицало на нечије поступке, већ о искључивању нежељених судова из информационог

³ „Политички коректно” је постало популарније између 1990-их и 2000-их. Форма је постала повезана са страхом да каже било шта што би се могло сматрати увредљивим. Бити „политички коректан” значи да избјегавати изразе и поступке који могу искључити, маргинализовати или увриједити одређену групу људи.

поља. Дакле, сведочи се отказивању противничке позиције у јавном простору. За разматрање карактеристика културе отказивања у овом контексту изабрана је Русија, јер је у сфери међународних односа након избијања руско-украјинског рата у фебруару 2022. године позив на отказивање Русије постао изузетно популаран.

Култура отказивања се све чешће посматра као неформално оруђе друштвене контроле која има могућност примјене формалних механизма, као што су санкције. У међународним односима не постоји заједничко схватање норми и јединствен центар политичке моћи, што ствара основу за селективну употребу средстава утицаја, а у таквим условима култура отказивања постаје инструмент политичке борбе. Западна друштва постепено су постала либералнија према многим моралним питањима, прихватајући флуидније сексуалне и родне идентитете, права ЛГБТ заједнице, етничку разноврсност и расну правду, што се посебно види у њиховим активностима у дигиталној сфери. У оваквом окружењу, друштва са конзервативним моралним вриједностима могу осјећати да су њихови ставови маргинализовани и игнорисани у јавној сфери. Пипа Норрис тврди да култура отказивања заиста доводи до тога да одређене вриједности у дискурсу почињу потпуно да потискују све остале које нису у фокусу тренутне парадигме (Norris 2020). Оваква ситуација се врло лако са друштвених мрежа прелива и у политичке токове, што је случај и са Русијом. Русија представља стуб конзервативног дискурса који има снажну биополитичку димензију која афирмише конзервативне породичне вриједности и традиционалне ставове према институцији брака, сексуалне праксе, репродуктивног понашања и образовања дјете. Овим се „либерални универзализам” Запада одбацује у корист артикулације руске „цивилизацијске специфичности”, а идеја либералне еманципације је негативно означена и технички је некомпатибилна са њиховим системом, па се често доживљава и као пријетња традиционалним руским вриједностима и конзервативним погледима на друштво. Сходно томе, у интернет окружењу којим доминирају прогресивне вриједности, они који се придржавају друштвено конзервативних вриједности ће вјероватно примијетити да њихови ставови нису само нападнути, већ и „ућуткивани”, што значи да су искључени из озбиљног разматрања, од говорника на догађајима, дискусија на семинарима у академским круговима до важних политичких питања.

Ив Ен Ци примјећује инструменталну природу културе отказивања у америчкој политици, гдје је пријетња отказивањем постала начин да се неуставно контролишу конзервативни гласови (Ng 2022). У политици и међународним односима, култура отказивања допуњује дјеловање формалних политичких институција, а њен циљ је подривање ауторитета и репутације. Битно је нагласити да је у политици култура отказивања оруђе неформалне контроле коју прате формалне санкције. Ова пракса често укључује одбацивање или изолацију политичких фигура или држава које су се супротставиле одређеним нормама или вриједностима, чиме се ствара друштвени притисак према онима који не слиједе усвојене стандарде и подрива се њихов легитимитет у међународној арени. С.В. Чугров (*Сергей Владиславович Чугров*) оцјењује културу отказивања као средство у борби против националних вриједности, са циљем универзализације свијета по америчком моделу (Chugrov 2022).

Искључивање противника из културног простора показало се као успјешан механизам културе отказивања у сужавању противникове могућности да се користи јавном дипломатијом и меком моћи. Напад на меку моћ неке државе ограничава њену способност да успјешно манипулише богатством своје културе, научних достигнућа, образовних система и (спољно)политичких вриједности, како би створила привлачну слику о себи у иностранству и остваривала политичке поене, што ћемо у даљем тексту видјети на примјеру Русије.

КОНЦЕПТ МЕКЕ МОЋИ – РУСКА КУЛТУРНА ПОЛИТИКА КАО ФАКТОР МЕЂУНАРОДНОГ УТИЦАЈА

Због чињенице да њено дјеловање изазива политичке ефекте, култура спада у категорију утицаја схваћених као прекограничне активности учесника у међународним односима, предузете у циљу промјене понашања осталих учесника у овим односима (Saaida 2023). Амерички политиколог Џозеф С. Нај (*Joseph S. Nye*) сковао је термин *мека моћ*, који се користи у међународним односима и јавној дипломатији, како би описао супротност тврдој моћи (*hard power*) као што је војска, економија, присила и сл. Истицао је да се мека моћ односи на способност једне земље да утиче на понашање других земаља без употребе тврде или принудне моћи (Nye 2004a). Нај не даје једноставну дефиницију меке моћи. Умјесто тога, он

је описује на различите начине (Nye 2004a, 5): „...способност да се обликују преференције других”; „...способност привлачења, а привлачност често води до пристанка” (6). „...способност да наведете друге да желе оно што ви желите због ваше културне или идеолошке привлачности” (11). Најкраћа дефиниција меке моћи је следећа: „То је способност да добијете оно што желите путем привлачности, а не путем принуде или плаћања. Она произилази из привлачности културе, политичких идеала и политике неке земље” (Nye 2004, 11). Професор Нај такође истиче да „моћ са другима може бити ефикаснија од моћи над другима” (11).

Према Нају, мека моћ једне земље почива првенствено на три ресурса: њеној култури, њеним политичким вриједностима (као што су демократија и људска права) и њеној спољној политици (Nye 2008). Према његовом објашњењу, мека моћ постаје ефикасно оруђе ако је култура једне земље привлачна за друге; ако пројектоване политичке вриједности показују прихваћеност „код куће” и популарност у иностранству; и ако спољна политика ствара међународни легитимитет и морални ауторитет (Nye 2004, 11). Најзначајније богатство меке моћи су могућности културног наслеђа неке државе.

Руска култура, посебно висока култура, као што су балет, сликарство, музика и класична књижевност, одувijek је имала велики број следбеника и вршила утицај на различите кругове међународне заједнице много прије него што су руске власти намјерно и систематски почеле да је користе као меку моћ. Већ од 2000-их година руско руководство је успоставило институтције попут *Россотрудничества* (Федералне агенције за питања Заједнице Независних Држава, сународника у расијању и међународну друштвену сарадњу), као и Фондацију Руски свијет (*Русский мир*) чији је главни циљ популаризација руског језика и културе. Фондација Руски свијет обухвата, прије свега подршку друштвеним, академским и образовним организацијама које се баве питањима промоције руске културе и спонзорисање њихових пројеката; подршку домаћим и страним научним и образовним центрима руских студија; промоцију Русије у свијету; подршку руских медија у иностранству; сарадњу са Руском православном црквом у промоцији руског језика, итд.

Културна компонента руске меке моћи заснива се и на привлачности руске високе културе широм свијета и у сусједним земљама. Руска Влада је тако развила план за улагање у медијске програме са циљем да шире поруке Кремља и промовишу своју

перспективу у иностранству. Један од пројеката који је произашао из тог плана био је Глас Русије (*Голос России*), међународна радиодифузна служба руске владе (Slobodchikoff and Davis 2017). Ова радиодифузна служба је емитовала програме на преко 38 различитих језика, са циљем да достигне широки аудиторијум. Међутим, 2013. године, предсједник Руске Федерације је одлучио да се Глас Русије споји са новинском агенцијом Спутњик, интегришући их у *Россија Сегодња* (*Russia Today*), која је постала позната као РТ (РТ) (Slobodchikoff and Davis 2017). Главни циљ ове нове организације био је да пружи информације о руској политици, као и о животу и друштву у Русији међународној публици.

Министарство културе Русије спонзорише и годишњи позоришни фестивал *Златна маска*, који балтичкој публици представља најистакнутије руске извођаче (Sergunin and Karabeshin 2015). Руски систем високог образовања и даље је привлачан за студенте из бивших совјетских република, јер најбољи руски универзитети у Москви, Санкт Петербургу и неким другим покрајинским градовима и даље могу страним студентима да обезбиједо квалитетно образовање. Руска култура је у великој мјери резултат култура појединих народа који су вјековима насељавали територију ове огромне земље, а чије је дјело деценијама третирано као совјетско. Имена стваралаца познатих књижевних дјела су канон свјетске књижевности (Лав Толстој, Александар Пушкин, Фјодор Достојевски, Николај Гогољ, Михаил Булгаков), и музике (Петар Чајковски, Сергеј Рахмањин, Игор Стравински, Дмитриј Шостакович). Цијењени су руски музеји и људи од науке (Дмитриј Менделјејев, Сергеј Корољов).

Руски језик такође игра значајну улогу као мека моћ Русије. Постао је *lingua franca* подручја Заједнице независних држава (Mkhouan 2016). Додатно јачање статуса руског језика је његово признање као једног од шест службених језика Уједињених нација и уједно једног од најутицајнијих језика на свијету. Постсовјетске територије са руским говорним подручјем посматрају Москву као свог природног заштитника и гледају на Русију са знатном поштовањем према њеној култури и наслеђу (Sergunin and Karabeshin 2015). Све ово помаже Руској Федерацији да шири руску културу, традицију, али и идеологију.

Један од стратегијских приступа којим се Русија супротставила Сједињеним Државама било је индиректно изазивање и оспоравање

неких основних принципа западне идеологије. У овом контексту, Русија је развила концепт „сувјерене демократије”, који представља алтернативу либералној демократији коју промовише западни свијет (Slobodchikoff and Douglas 2017). Сувјерена демократија такође указује на разлику, специфичност Русије и њену некомпатибилност са западним стандардима. Преузимање концепта сувјерене демократије носи са собом идеју да Русија треба да формулише своју унапријеђену верзију људских права и да је промовише на међународном нивоу као одговор на „диктаторски“ став Запада (Popescu 2006). У оквиру ове идеје, руска сувјерена демократија не само да служи да одбије критике са Запада, већ и да прошири тај сувјеренитет на руске сусједе.

КУЛТУРА ОТКАЗИВАЊА НА ДЈЕЛУ – „УКИДАЊЕ” РУСКОГ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА

Култура отказивања утицала је на позоришну умјетност, музику, руску књижевност, сарадњу између музеја, као и на спорт и религију. Како би смањило утицај Русије у међународним односима, али и у свијету, почетком марта 2022. године Украјински институт за књигу написао је отворено писмо са позивом да се обустави дистрибуција књига руских аутора, да се откаже учешће руског штанда на свим међународним изложбама књига и књижевних фестивала, да се обустави давање грантова за преводе књига савремених руских аутора (Ukrainer 2023). Представници Русије нису позвани на сајам књига у Франкфурту, нити на Сајам књига у Болоњи.

На италијанском Универзитету Бикока отказана су предавања о животу и дјелу руског писца Фјодора Достојевског из „политичких разлога” (Al Mayadeen Net 2022). Разлози за отказивање предавања овог руског књижевника нису били детаљно објашњени, али се сматрало да је то резултат растућих тензија и страха од могућих притисака на Универзитет.

Градске власти Кијева уклониле су статуу руског писца Александра Пушкина која је стајала у једној од главних градских улица, са образложењем да Пушкин није дио украјинске културе. Уклањање статуе је праћено и поливањем црвеном фарбом, што је представљало јавни акт протеста према руској култури и наслеђу (Court 2023).

Спомен-плоча посвећена Михаилу Булгакову, истакнутом руском писцу и књижевнику уклоњена је из зграде Наставно-истраживачког института за филологију Кијевског националног универзитета, у складу са настојањима за дерусификацију украјинског простора (Metches 2022). Ово уклањање може се сматрати дјелом широких напора да се смањи утицај руске културе и језика у Украјини, али и да се промовише украјинска култура и идентитет.

Руси су суспендовани и из учешћа на Филмском фестивалу у Кану. Овај потез прати низ брзих акција глобалне филмске и ТВ индустрије у знак солидарности са Украјином, при чему су многе компаније почеле да санкционишу Русију након инвазије. Дизни (*Disney*), Сони (*Sony*), Варнер Брос (*Warner Bros*) и Парамонт (*Paramount*) су повукли или паузирали планирана приказивања у биоскопима у земљи, а филмски фестивали у Стокхолму и Глазгову бојкотовали су филмове које подржава руска држава (Ritman 2022). Јавни догађаји великог обима попут Канског филмског фестивала обликују јавно мњење и емитују важне друштвене поруке, па је укидање такве врсте моћи главни разлог оваквих забрана.

Обустављена је сарадња Бољшој театра са великим иностраним позориштима као и сарадња са дугогодишњим партнерима руских академских позоришта и балетских трупа (Dobkin 2022).

Дјела руских композитора су отказана или потпуно искључена са репертоара. Минхенска филхармонија отпустила је чувеног руског диригента Валерија Гергијева, зато што није осудио руску инвазију на Украјину, нити се дистанцирао од свог блиског пријатеља Владимира Путина (The Guardian 2022).

Било је случајева да се културним личностима постављају ултимативни захтјеви да јавно осуде руску спољну политику. То се десило познатом руском диригенту Тугану Сохијеву, од кога је градоначелник Тулуза, на захтјев диригента Капитолског оркестра, чији је члан био Сохијев, затражио да јавно изабере страну у актуелном рату (The Guardian 2022a).

Бечки фестивал отказао је учешће грчко-руског диригента Теодора Курентзиса, након што је украјинска диригенткиња Оксана Линив, такође ангажована на програму, изразила забринутост због његових веза са Русијом (Hernández 2024).

Постојала је дебата о томе да ли треба да слушамо дјела Чајковског, посебно композиторову Увертиру из 1812. године написану да обилежи одбрану Русије од Наполеонових освајачких снага прије

више од два вијека. Филхармонијски оркестар Кардиф отказао је извођење овог дјела назвавши његову музику „неприкладном у овом тренутку” (Quinn 2022).

Наступ реномиране руске оперске пјевачице Ане Нетребко у чешкој престоници отказан је због политичких притисака који проистичу из текућег сукоба Русије са Украјином, како су саопштили чешки званичници. Влада у Прагу саопштила је да су се све њене коалиционе странке „недвосмислено” противиле концерту, назвавши га „неосјетљивим” (Farrant 2023).

Непосредно након руске инвазије на Украјину, организатори међународних спортских догађаја високог профила отказали су или премјестили утакмице које су требале да се одрже у Русији. На примјер, извршни комитет УЕФА (Европске фудбалске уније) саопштио је да ће се финале Лиге шампиона играти у Паризу, а не у Санкт Петербургу (Werner 2022). Убрзо након саопштења УЕФА, Светско првенство Формуле 1 објавило је да се Велика награда Русије неће одржати. Такође, Међународна скијашка федерација отказала је све догађаје организоване под њеним покровитељством у Русији (Werner 2022).

Култура отказивања се манифестовала и када су у питању умјетничка дјела која припадају фондovima Ермитажа, Третјаковске галерије и Државног музеја ликовних умјетности Пушкина.

Амстердамски музеј Ермитаж прекинуо је везе са својим руским матичним музејом у Санкт Петербургу, из којег је редовно позајмљивао умјетничка дјела. Портпарол музеја рекао да се „прешла линија” када су руске снаге напаале Украјину. Институције су биле повезане 30 година, а музеј је након овог догађаја преименован (Solomon 2023).

Распрострањени су и случајеви преименовања културних објеката, брисања „руског трага” из свјетске културне баштине „промјеном националности” њихових стваралаца чија су ремек дјела одувјек доживљавана као производ високе руске културе (Greenberger 2023). Након што се суочио са притиском у медијима, Метрополитен музеј у Њујорку промијенио је текст на зиду за најмање три умјетника који су раније били означени као Руси. Ти сликари су сада класификовани као Украјинци, а текст на зиду једног од њихових дјела је измијењен тако да се помиње уништавање културних добара у земљи од стране руских трупа (Quinn 2022).

Не само да владе спроводе насилне санкције Русији, већ и приватне компаније настављају да најављују прогресивно отказивање земље. Корпорације за бродарство *Maersk* и *MSC Cargo*, на примјер, суспендовале су на неодређено вријеме транспорт робе у или из Русије; *Youtube* је блокирао канале повезане са ТВ мрежом *Russia Today* и порталом *Спутњик*; *Apple* је такође уклонио руске апликације из *App Store*-а и престао да продаје своје производе у земљи; нафтне компаније *BP*, *Shell* и норвешки *Equinor* прекинуле су везе са својим руским партнерима; мултинационалне компаније за производњу аутомобила обуставиле су производњу у Русији (Brics 2022). Од почетка инвазије може се побројати преко 1.000 приватних компанија које су ограничиле своје пословање у Русији до одређеног степена (Chief Executive Leadership Institute 2022). Међутим, ово треба посматрати са дозом опреза, јер постоји могућност да компаније отказују сарадњу са Русијом не само зато што желе да је казне, већ зато што и сами страхују да не постану жртве отказивања која би могла да угрози њихов опстанак.

Култура отказивања се у овом случају показала као оружје у рукама моћних како би се Русија лишила алата меке моћи. Ако узмемо све горе наведене примјере у обзир, постаје јасно да је главни циљ Запада делегитимизација земље на међународној арени. Ова комбинација изопштавања, омаловажавања, сугестивног неодобравања, изван традиционалних институционалних оквира, подржана великим онлајн негодовањем, савремени је еквивалент отказивању државе. Чини се да се култура отказивања најефикасније показала као алатка за моделирање јавног простора одређене државе, јер на релативно једноставан начин искључује противника из културног простора и сужава његове могућности коришћења јавне дипломатије и меке моћи у земљи (Parenkov 2022).

Истовремено, уз чињеницу да је руска култура искључена широм свијета, украјинске политичке и културне личности добијају све више пажње. Како би што ефикасније затро руску културу, Запад настоји да украјинску културу извуче из руске сјенке и ојача њену меку моћ. Тако је национална галерија у Лондону промијенила наслов слике Едгара Дега из „Руски плесачи” у „Украјински плесачи”, што је представљало позив другим културним институцијама да преиспитају „лијења” тумачења или погрешно означавање украјинске умјетности и наслеђа (Quinn 2022). Такође, Зеленском је дата могућност да пренесе украјинску визију развоја актуелних

догађаја на церемонијама отварања Канског филмског фестивала, Циркусског фестивала у Монте Карлу, додјеле Греми награда у Лас Вегасу и Сајма књига у Франкфурту, како би што ефикасније утицао на јавно мњење и милионску публику која прати овакве догађаје.

Уопштено говорећи, може се примијетити да није дошло до потпуног отказивања руске културе. Сарадња са званичним властима Русије и владиним агенцијама, укључујући и оне који се односе на умјетност и културу, подложна је отказивању, што је неминовно довело до смањења сарадње са руским групама. Међутим, више не долази до масовног отказивања наступа, забране музике и књига руских аутора или руских класичних културних дјела, иако се управо на то позивају присталице ове кампање.

Талас напада на све што је руско након почетка рата у Украјини одражава искушење да се политичка пракса културе отказивања прошири и на међународне односе. Може се рећи да је култура отказивања резултат мутације под утицајем идеологије универзалних вриједности „отвореног друштва”, која је промовисала супротстављање традиционалним нормама и облицима друштвеног живота у име прогреса и личних слобода и напретка у области комуникационих технологија. Друштвене мреже су се развиле у значајну платформу за мобилизацију појединаца, али су истовремено постале и средство за мобилизацију јавног мишљења, што су политички лидери почели масовно да користе како би легитимисали своје политичке потезе, приказујући их као резултат одзива јавности и усмјеравајући њихову пажњу на теме које им одговарају, чему свједочимо на примјеру Русије. Другим ријечима, у случају Русије, политичари су иницијатори употребе културе отказивања, јер дјелују на мобилизацију друштва путем друштвених мрежа како би привукли што већи број присталица и имали максималан утицај на појединце, компаније или формалне институције власти, како би у свијетлу демократских идеала оправдали своје поступке. За мобилизацију се користе конкретни случајеви неправде или кршења мејнстрим агенде, око којих се формира одређени дискурс који доводи до поларизације мишљења.

Према ријечима Н. Л. Хрушчеве (*Нина Львовна Хрущёва*), професорке Универзитета у Њујорку, руски случај је значајан јер је култура читавог једног народа подложна укидању, што рецимо није био случај са Њемачком. Иако је Њемачка претрпјела два свјетска рата, и поред формалних санкција, њемачки класици нису отказани (Khrushcheva 2022).

Важно је истакнути различите начине на које се култура отказивања манифестује у различитим контекстима – у политици и на друштвеним мрежама. У политичком контексту, култура отказивања може бити планирана и долази „одозго”, односно, политички лидери и институције иницирају дискурс о одређеним питањима са циљем да обликују јавно мњење и предузму одређене кораке. Овдје, акције могу бити вођене стратегијским интересима и политичким агендама. Са друге стране, у контексту друштвених мрежа, култура отказивања често настаје „одоздо” или „изнутра”, када појединци самостално препознају проблеме у јавном дискурсу и мобилишу се да их ријеше. Акције су у овом случају усмјерене ка самоорганизацији и активизму.

ЗАКЉУЧАК

Са развојем друштвених мрежа, нарочито Твитера, култура отказивања настојала је да скрене пажњу на одређена питања неједнакости и социјалне правде у јавном дискурсу. Корисници друштвених мрежа су ову праксу користили као механизам за кажњавање јавних личности који се понашају супротно мејнстрим консензусу. Постепено се у политичкој пракси проширила употреба праксе културе отказивања као средства борбе против политичких ривала. Овај развој је олакшан чињеницом да политичари, политичке институције, странке и покрети активно користе друштвене мреже за промоцију својих идеја, ширење информација о својим активностима и директну комуникацију са присталицама или бирачима. Такође, важно је указати да пракса културе отказивања постаје ефикасно оруђе у реинтерпретацији историјских догађаја и историјских личности, што смо видјели на примјеру Русије и Украјине.

Отказивање Русије може се протумачити као облик колективне акције усмјерен против њене меке моћи, укључујући културу, спорт, образовање, науку, итд. У контексту Русије, отказивање се покушава спровести преко различитих мјера, укључујући санкције и одбијање сарадње од стране различитих професионалних заједница. Ове мјере имају за циљ да изврше притисак на Русију и утичу на њену политику или одређена понашања која су противна интересима западних земаља. Амерички адвокат Алан Дершовиц (*Alan Dershowitz*) је оцијенио културу отказивања као екстремну манифестацију политичке цензуре, упоређујући је са праксама макартизма и

стаљинизма. Иако постоји разлика у томе што присталице културе отказивања немају формалне методе принуде и формалне политичке институције, овај феномен представља забрињавајућу тенденцију у друштву (Dershowitz 2020).

Страни политичари су гласно прогласили да је ово прво геополитичко отказивање 21. вијека, међутим, немогуће је отказати било коју државу, а посебно није прихватљиво да западне силе покушавају да створе неку врсту симулиране стварности у којој не постоји највећа држава на свијету. Оно што је Запад постигао културом отказивања јесте суптилнији облик културног санкционисања, у коме је сарадња са руским умјетницима и културним институцијама угрожена, али не до тачке потпуног брисања руске културе из јавног простора. У сваком случају, покушаји отказивања Русије и руске културе наговјештавају да би пракса културе отказивања могла даље да се шири на међународне односе те овај феномен треба бити под будним оком академске јавности како би се пратиле његове могућности у политици и водило рачуна о последицама.

РЕФЕРЕНЦЕ

Чугров, Сергей. 2022. “Култура отмены в мировой политике: историко-философские корни”. *Полис. Политические исследования*: 88–98. DOI: 10.17976/jpps/2022.05.07

Al Mayadeen Net. 2022. “Italian university cancels Dostoevsky course over Ukraine crisis.” *Al Mayadeen Net*. March 4, 2022.

Bouvier, Gwen. 2020. “Racist call-outs and cancel culture on Twitter: The limitations of the platform’s ability to define issues of social justice.” *Discourse, Context and Media* (38): 1–11. DOI: 10.1016/j.dcm.2020.100431

BRICS. 2022. “Cancel culture becoming state policy against Russia.” *BRICS*. March 3, 2022.

Chan, Wilfred. 2022. “Dumping vodka, banning Dostoevsky: some anti-Russian protests are empty gestures.” *The Guardian*. March 23, 2022

Chief Executive Leadership Institute. “Over 1,000 Companies Have Curtailed Operations in Russia – But Some Remain”. *Chief Executive Leadership Institute*. Poslednji

- pristup: 12. februar 2024. <https://som.yale.edu/story/2022/over-1000-companies-have-curtailed-operations-russia-some-remain>.
- Clark, Meredith. 2020. "Drag them: A brief etymology of so-called 'cancel culture'." *Communication and the Public* 5 (3–4): 88–92. DOI: 10.1177/2057047320961562
- Court, Elsa. 2023. "Kyiv authorities dismantle controversial Pushkin statue." *The Kyiv Independent*. February 27, 2023.
- Dershowitz, Alan. 2020. *Cancel Culture: The Latest Attack on Free Speech and Due Process*. New York
- Dobkin, Matt. 2022. "Metropolitan Opera General Manager Peter Gelb On Canceling Putin, Not Pushkin." *Playbill*. April 8, 2022.
- Farrant Theo, 2023. "Russian soprano Anna Netrebko's Prague concert axed and labelled insensitive amid ongoing war." *Euronews*. August 18, 2023.
- Greenberger, Alex. 2023. "Met Museum Reclassifies Three Painters Formerly Labeled Russians as Ukrainians." *ArtNews*. February 13, 2023.
- Javier C. Hernández. 2024. "Performance by Maestro With Russian Ties Is Canceled in Vienna." *The New York Times*. February 13, 2024.
- Khruscheva, Nina. 2022. "Don't Cancel Russian Culture." *Project Syndicate*. June 30, 2022.
- Maffesoli, Michel. 1996. *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. London, Thousand Oaks and New Delhi: Sage Publications
- McDonald, Jeff. 2021. "Former SDG&E worker sues utility for firing him after White supremacy accusation went viral." *The San Diego Union-Tribune*. June 4, 2021.
- Memches, Filip. 2022. "Master and Ukrainians. Is Kyiv's Bulgakov memorial plaque removal a local 'cancel culture'?" *Weekly*. September 2, 2022.
- Mkhoyan, Anna. 2017. "Soft power, Russia and the former Soviet states: a case study of Russian language and education in Armenia." *International Journal of Cultural Policy* 23 (6): 690–704. DOI: 10.1080/10286632.2016.1251426.

- Molochko, Pavlo и Daria Hryniova. 2022. "Cancel Culture: Leverage Tool in Political Struggle." *Mediaforum : Analytics, Forecasts, Information Management* (10): 84–106. DOI: 10.31861/mediaforum.2022.10.84-106.
- Ng, Eve. 2020. "No grand pronouncements here...: Reflections on cancel culture and digital media participation." *Television & new media* 21 (6): 621–627. DOI: 10.1177/1527476420918828.
- Norris, Pippa. 2020. "Closed Minds? Is a 'Cancel Culture' Stifling Academic Freedom and Intellectual Debate in Political Science?" *SSRN Electronic Journal*. DOI: 10.2139/ssrn.3671026.
- Norris, Pippa. 2021. "Cancel culture: myth or reality?" *Political studies* (71): 145–174. DOI: 10.1177/00323217211037023.
- Nye, Jr, Joseph, S. 1990. *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. New York: Basic Books.
- Nye Jr, Joseph. S. 2004. "Soft power and American foreign policy." *Political science quarterly* 119 (2): 255–270. DOI: 10.2307/20202345
- Nye, Jr. Joseph. S. 2004a. *Soft power: The means to success in world politics*. Public Affairs
- Nye, Jr. Joseph. S. 2008. "Public diplomacy and soft power." *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 616 (1): 94–109. DOI: 10.1177/0002716207311699
- Parenkov, D. 2022. "Cancel and Conquer? Cancel Culture in World Politics." *Valdai Club*. <https://valdaiclub.com/a/highlights/cancel-and-conquer-cancel-culture-in-world-politic/>
- Petrović, Dalibor. 2021. "Cancel Culture as a Hybrid Pattern of Postmodern Sociability." *Kultura polisa* (46): 169–81. DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.3r.2.06.
- Popescu, Nicu. 2006. "Russia's Soft power Ambitions." *Centre for European Policy Studies*.
- Quinn, Ben. 2022. "National Gallery renames Degas' Russian Dancers as Ukrainian Dancers." *The Guardian*. April 3, 2022.
- Ritman, Alex. 2022. "Cannes Film Festival to Ban Russian Delegations Unless War Ends in Manner Satisfactory to Ukrainian People." *The Hollywood Reporter*. March 1, 2022.
- Saaida, B. E. Mohammed. 2023. "The Role of Soft Power in Contemporary Diplomacy." *International Journal of Research*

Publication and Reviews 4(4): 3119–3130. DOI: 10.55248/GENGPI.4.423.36302

Sergunin, Alexander and Leonid Karabeshin. 2015. “Understanding Russia’s Soft Power Strategy.” *Politics* 35(3–4): 347–363. DOI: 10.1111/1467-9256.12109

Slobodchikoff, Michael O., and G. Douglas Davis. 2017. “Roots of Russian Soft Power: Rethinking Russian National Identity.” *Comparative Politics Russia* 8 (2): 19–36. DOI: 10.18611/2221-3279-2017-8-2-19-36.

Solomon, Tessa. 2023. “Hermitage Amsterdam Rebrands with New Name After Split from Russian Flagship.” *ArtNews*. June 27, 2023.

The Guardian. 2022. “Denounce Putin or lose your job: Russian conductor Valery Gergiev given public ultimatum.” *The Guardian*. February 28, 2022.

The Guardian. 2022a. “Impossible: Bolshoi music director quits over calls to denounce Ukraine invasion.” *The Guardian*. March 7, 2022.

Ukrainer. 2023. “Why Russian culture should not be tolerated?” *Ukrainer*. February 12, 2023.

Werner, Ben. 2022. “International sports events in Russia moved elsewhere.” *The Brussels Times*. February 25, 2022.

Marija D. Marsenić**Institute of European Studies, Belgrade*

CANCEL CULTURE IN GLOBAL POLITICS – CANCELLATION OF RUSSIAN “SOFT POWER” AS A CONSEQUENCE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Resume

The paper explores the implications of cancel culture as a new tool of Western political actors in the context of the cancellation of Russia's soft power as the basis for the influence and power of the state based on its cultural resources, political values and foreign policy, fueled by the Russian-Ukrainian war that escalated on February 24 in 2022. The state's culture can be used as a tool of influence, a means of pressure and a strategy for achieving political goals by marginalizing or suppressing the culture of another state, which represents the carrier of its identity and an important pillar of its security framework. Using cancel culture for political purposes, the West seeks to delegitimize Russia by systematically damaging its public image, with the aim of excluding it from the existing framework of international norms and standards of communication. The author analyzes how cancel culture is used in international relations for the implementation of international, cultural and political sanctions, that is, how Western countries and institutions applied cancel culture as a means of political pressure on Russia. The Russian-Ukrainian war made it clear that cancel culture is evolving into a tool of international political manipulation. Russian culture,

* Email address: marija.marsenic@ies.rs

used as a tool of soft power and cultural diplomacy, is exposed to criticism and attacks that threaten its ability to shape its international image, and high culture, on which Russian soft power relies most, has become an easy target for cancel culture.

Keywords: *cancel culture, Russia, the West, soft power, Russian-Ukrainian war*

Милица Топаловић*

Институт за политичке студије, Београд

МЕЂУНАРОДНА ВОЈНА САРАДЊА ДРЖАВА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА ИЗ УГЛА УЧЕШЋА У МЕЂУНАРОДНИМ ВОЈНИМ ВЕЖБАМА

Сажетак

Државе Западног Балкана, региона дефинисаног и познатог као подручје непрестаних сукоба, тензија и одмеравања снага, веома су активне по питању учешћа у међународним војним вежбама. У зависности од историјске позадине, стратешких интереса, актуелних геополитичких прилика, али и чланства у међународним безбедносним организацијама, све државе Западног Балкана – Република Србија, Република Црна Гора, Република Северна Македонија, Република Албанија, Босна и Херцеговина, редовно учествују и различитим војним парадама и међународним војним вежбама. Насупрот томе, званични извори информација и документи о оваквим активностима нису у потпуности комплетни, ажурирани, транспарентни и доступни јавности. Сразмерно војној моћи и величини државе, Република Србија има најразвијенији и истовремено најхетерогенији вид међународне војне сарадње из угла учешћа у међународним војним вежбама. Рад тежи да одговори на питање каквог је обима учествовање поменутих држава Западног Балкана у међународним војним вежбама и да ли се циљеви такве ажурности

* Имејл адреса: milica.topalovic@ips.ac.rs

у показивању војне спремности, стила и опреме међусобно разликују, или је он истоветан код свих појединачних држава? Циљ ауторке је да, користећи метод анализе докумената, али и дискурса, покаже да су на супрот званичним наративима о изградњи региона као бесконфликтног, безбедног подручја и изградње имиџа о поузданом партнеру у међународним односима, тежње учествовања у међународним војним вежбама ових држава сконцентрисане на актуелизацију безбедносне дилеме.

Кључне речи: Западни Балкан, међународна војна сарадња, међународне војне вежбе, безбедносна дилема, војна моћ

УВОД

Основна крилатица сваке постконфликтне државе је да жели бити „остављена на миру” (Ejdus, Rečević and Kovačević 2022, 130). Међутим, у пракси, нарочито на овим просторима, војна неактивност и покушај војне самоизолације, једино може бити узрокован економском неефикасношћу, тј. немогућношћу привреде да издржи трошкове наоружања, модернизације и у крајњој инстанци, ратовања. Такав сценарио је често спречен улогом трећих актера који желе да се инфилтрирају и пенетрирају у регион Западног Балкана, мењајући му безбедносну динамику. Том логиком, најзначајнији политички и војни актери, укључујући ове државе у опсег својих евро-атлантских интеграција подстакле су промену од конфликтне формације, преко безбедносног режима (1995–2001) и безбедносне заједнице (130). Некада се, управо супротно, богатство државе жели сачувати резистенцијом од сукоба, што нарочито није случај у овом региону.

Динамика сарадње међу актерима, условљена неопходношћу мирног суживота новонасталих суседа у региону и појавом трећих актера, постала је предвидива и релативно стабилна. Међутим, многи аутори виде 2014. годину и почетак Кримске кризе, као генератора нових превирања и на овим просторима.¹ Често се у

¹ Индиректно се читава сценарио могао предвидети још 2013. године након Евромајдана, али не и његова тенденција да у сукоб уведе и друге светске државе (Ђорић и Глишин 2023).

академској сфери може чути да је посреди Нови или Други хладни рат (Smith 2020, 2). Не само што су ове западнобалканске државе поново стављене у арену посредног надметања Истока и Запада (Weber and Bassuener 2014), већ је и питање анексије, територијалног интегритета и суверенитета поново постало актуелно, нарочито у Србији и Босни и Херцеговини. То је *en général*, омогућило и повратак реалистичке теорије међународних односа после тридесетак година на међународну сцену. „Под аргументацијом заштите људских и мањинских права која су кршена на простору Космета у Савезној Републици Југославији, Унија (и НАТО) је подржала и залагала се за независност Косова. С друге стране, затварањем очију на исти сценарио над русофоним становништвом у пограничним украјинским територијама, Унија је, заједно са прозападним партнерима, недвосмислено убрзала и омогућила Русији да делује у Украјини, чиме је отпочет оружани сукоб” (Топаловић 2023б, 277), и 2014. и 2022. године, који је и даље жариште европског континента.

Истовремено, већина држава из региона је постала пуноправна држава чланица система колективне безбедности – НАТО, изузев Србије и Босне и Херцеговине. Управо на то проширење НАТО у региону, многи аутори гледају као круцијалан чин у одређивању међусобних граница, тј. одређивање интересних сфера великих играча. Без обзира на одсуство чланства одређених, редовно учествовање у војним вежбама, појединачно или групно, са снагама НАТО, требало би да демонстрира добре односе, поузданост и поверење међу учесницима. Међутим, наоружавање, повећање војних буџета и безмало агресивна реторика званичника са ових простора, доводи до питања да ли се међународним војним вежбама заправо показује војна спремност Другима и користи тактика застрашивања и одвраћања непријатеља. Запаљиви дискурси састоје се, углавном од упоређивања са суседима, најављивања набавке или производње нове војне опреме, наоружања или организације/учествовања у војним вежбама. Последишно оваквом премисом, неизоставно је читав процес посматрати безбедносном дилемом у суседству.

Осим Србије, све државе у региону активно учествују у различитим аспектима међународне војне сарадње са НАТО, док Србија индиректно учествује у вежбама и другим видовима сарадње са државама из региона које су чланице НАТО (Beogradski centar za bezbednosnu politiku [BCBP] 2022, 4). Такође, осим ослањања на сарадњу и војне вежбе са Руском Федерацијом и Белорусијом у

војном погледу, Србија најчешће учествује у операцијама и мисијама Европске уније и Уједињених нација (BCBP 2022, 5). Најчешће балканске државе, међу њима и западнобалканске (Србија, Албанија, Северна Македонија, Босна и Херцеговина, Црна Гора) вежбају у оквиру војномедицинских снага (*Balkan Medical Task Force – BMTF*) (Balkanska bezbednosna mreža 2021b).

Компаративна анализа стратешких докумената бар начелно упућује на очекивања сваке појединачне државе, интересе и односе са државама региона и другим међународним актерима. Она ће, у овом истраживању бити додатни аналитички инструмент у циљу објашњења безбедносног кретања и анализе безбедносне средине сваке појединачне државе. Такође, у највећем броју случајева, овај додатни аналитички сегмент показује да већина држава у пракси надилази интересе, безбедносне изазове, ризике и претње, али и циљеве које са више или мање успеха остварује у пракси.

Рад се састоји из седам делова. Након увода, први део обухвата Републику Црну Гору и њену ангажованост у међународним војним вежбама. Следећи део посвећен је Републици Србији, затим Републици Северној Македонији, након чега следе Босна и Херцеговина и Република Албанија у петом и шестом делу. На крају рада, ауторка износи закључна разматрања.

РЕПУБЛИКА ЦРНА ГОРА

Поред Републике Србије, Република Црна Гора је, као најмлађа држава региона Западног Балкана, најажурнија када су у питању процене стратешког окружења и усвајање стратешких докумената. Стратегију националне безбедности усвојила је 2018, док је годину дана касније светлост угледала и Стратегија одбране. Поред тога, Црна Гора је једина држава региона која децидно декларишући политике државе, стратегијама одређује који су национални интереси значајнији и вреднији од оних других (Голубовић и Саковић 2023, 9), чиме омогућава доследност спровођења таквих политика, а својим суседима и партнерима предвидивост.

Без обзира на чињеницу да није једина поморска држава региона, Црна Гора једина помиње међу војним и невојним изазовима, ризицима и претњама „безбедност мора, подморја и морског дна” (Strategija nacionalne bezbjednosti Crne Gore 2018, 11). Због значаја који даје овој чињеници, али и геостратешком положају који пружа

излаз на море, не чуди што је управо она лидер када су регионалне морнаричке вежбе у питању. Током 2021. године, Црна Гора је највише вежбала са поморским државама ван Западног Балкана. Учествовала је у три морнаричке вежбе одржане у Грчкој, Хрватској и Словенији, али је само са последњом организовала и једну билатералну (BCBP 2022, 33). Њено чланство у Јадранско-јонској иницијативи (*The Adriatic - Ionian Initiative*)² од стицања независности 2006. године, нарочито јој је помогло да морнаричке снаге уреди и организује по НАТО стандардима (Vlada Crne Gore n.d.), чија је 29. чланица постала 2017. године. Војне вежбе су основно средство и најбитнија повезна тачка свих чланица ове Иницијативе. Такође, од 2008. године је и пуноправна чланица Америчко-јадранске повеље А5 (*US - Adriatic Charter A5*),³ која поред подршке евроатлантској интеграцији држава Западног Балкана има за циљ и „учешће на заједничким вјежбама у циљу унапређења интероперабилности одбрамбених капацитета земаља чланица” (Vlada Crne Gore n.d.).

Црна Гора је учесник многобројних мултинационалних војних вежби организованих од стране НАТО и Европске команде америчке војске, а конкретно у вежбама *Adriatic Strike 21* и *Sabre Guardian 21*, имала је прилику да покаже своју најмодернију опрему, нове летелице и возила (BCBP 2022, 33). Како наводи БЦБП (33) у трогодишњем периоду, од 2019. до 2021. године, Црна Гора је учествовала у укупно 30 вежби, од којих су само две биле билатералне (17 вежби одржала је 2019. године, три 2020. и десет војних вежби 2021. године).

Највећа зимска војна вежба „Заједнички изазов 23” (*Common Challenge 23*) која је одржана 1. фебруара 2023. година, и коју је Црна Гора изводила са припадницима војске Сједињених Америчких Држава, Италије, Аустрије, НАТО, и Северне Македоније, као једине државе региона, специјално је организована за потребе вежбе планинског ратовања и као таква означена историјском (Radio Slobodna Европа 2023). Посебан значај проистиче из тога што је одржана баш у Црној Гори. Мало након обележавања 17 година независности црногорске државе, одржана је велика међународна вежба у предводништву Сједињених Америчких Држава „Непосредан одговор” (*Immediate Response – IR23*). Ова војна вежба, део је велике међународне вежбе *Dynamic Employment of Forces to Europe for NATO*

² Јадранско-јонска иницијатива или пројекат *ADRION* основале су Италија и Грчка 2001. године. Видети Шијан 2013.

³ Америчко-јадранска повеља А5 основана је у Републици Албанији 2003. године.

Deterrence and Enhanced Readiness 2023 Exercise – DefenderEurope23, и у њој је учествовало више од 20 држава⁴ са 24 хиљаде припадника (Aljazeera 2023). Војна вежба оваквог карактера, била је највећи организациони изазов Црној Гори од њене независности. „Зато ове године, још интензивније него раније, акценат дајемо на вјежбама оваквог типа. Фокус смо ставили на усклађивање покрета, маневра и логистичке подршке, али и на развој борбених јединица до њиховог увођења у борбу. На тај начин доприносимо спремности за одбрану Алијансе, то је наш циљ и његовом испуњењу смо потпуно посвећени” (Нововић 2023), изјавио је начелник Генералштаба Војске Црне Горе, бригадни генерал Зоран Лазаревић. Оваквом поруком, подсетио је на стратешку опредељеност и одлучност Црне Горе, своје суседе, односно државе нечланице Алијансе. Транспарентни циљ овакве вежбе је заправо демонстрација америчке спремности да одговори на руску агресију (Balkan Insight 2023). Обе вежбе показале су брз, ефикасан и уједначен одговор на нове безбедносне изазове, ризике и претње на промењеној светској геополитичкој позорници. С друге стране, након признања ткзв. косовске независности и уласка у НАТО, тон оваквих изјава, Београду постаје више него јасан.

РЕПУБЛИКА СРБИЈА

Република Србија, иако једна од најажурнијих када је у питању доношење стратешких докумената (Стратегија националне безбедности и Стратегија одбране усвојене су 2019. године), у одређивању безбедносног окружења, изазова, ризика и претњи, као и националних интереса се не разликује пуно од својих суседа. За разлику од генералног тренда да се у стратегијама имплицитно не наводе државе које су стратешки партнери и/или непријатељи, у случају Србије она јасно најављује оснаживање веза са сталним чланицама Савета безбедности Уједињених нација, нарочито са Руском Федерацијом и Народном Републиком Кином (Стратегија националне безбедности 2019, 19–20). Потенцијално чланство у НАТО се у стратегијама не спомиње, по чему се разликује од свих држава Западног Балкана које су махом већ пуноправне чланице и што, у контексту отварања нових жаришта у свету, може довести Републику Србију у неповољан положај. Иако је самопрокламовала

⁴ Од држава региона Западног Балкана, поред Црне Горе, учествовале су Северна Македонија, Албанија, као и непризната ткзв. држава Косово* са укупно 1700 припадника.

војну неутралност, Република Србија је 2024. године за наоружање, војну обуку и модернизацију издвојила чак 37,9% укупног буџета намењеног војсци (Balkanska bezbednosna mreža 2023).

У периоду од 2019. до 2021. године, Србија је учествовала у чак 49 војних вежби, од чега 19 билатералних (30 у 2019. години, једна у 2020, 18 војних вежби у 2021) (ВСВР 2023, 37), што је највећи број вежби у региону, иако је 2020. године „паузирала” због пандемије вируса, као и других задужења која је војска обављала у ванредном стању. Од укупног броја билатералних вежби у којима је учествовала у овом периоду, најмањи број је са државама Западног Балкана. Као чланица програма Партнерства за мир (*Partnership for Peace programme – PfP*), као последњег корака пред пуноправно чланство у НАТО, Србија је само у периоду од 2006. до 2017. године имала преко 150 билатералних и мултилатералних војних вежби са НАТО (Dragojlo 2023). Иако често у медијима, али и другој домаћој и страниј јавности, представљена као савезница Кремља, Србија је са Руском Федерацијом у овом периоду имала само 12 војних вежби (Dragojlo 2023), од чега у 2019. години чак пет (Balkanska bezbednosna mreža 2019), док је 2021. тај број био четири са Русијом и 23 са НАТО. Због новонастале ситуације и критика европских званичника због учешћа у војним вежбама са Русијом и Белорусијом „Словенски штит” и „Словенско братство” 2021. године (Ministry of Defense Republic of Serbia [MoDRS] 2021), Србија је Закључком Владе отказала те вежбе, иако од 2013. године има стратешки споразум са Русијом о одбрани и војној сарадњи (Ministarstvo odbrane Republike Srbije [MORS] 2013), чиме је продужена одлука донета 2020. године. Те године, осим због већ наведене пандемије, Србија је на шест месеци обуставила вежбе са свим међународним партнерима, како би избегла да своју војску одашиље у Белорусију на војне вежбе, у којој су били раширени протести након избора Александра Лукашенка за шефа државе.

Вежба *Platinum Wolf 23* одржана је јуна 2023. године код Бујановца и најзначајнија је војна вежба у овој години. Република Србија била је домаћин чак девет држава, од којих Босна и Херцеговина и Северна Македонија од држава Западног Балкана, које су заједно учествовале у војној вежби са циљем ојачавања интероперабилности и промоције мира (MoDRS 2023). Ова вежба се у Србији организује од 2014. године, али је ове године Дерек Шолет (*Derek Chollet*), на мрежи Твитер (*Twitter*) честитао Србији на „поновном ангажману српске војске са америчким оружаним

снагама” уз ознаку (*hashtag*) *Platinum Wolf* (Dragojlo 2023). Овом вежбом, Србија је направила изузетак од Закључка Владе из фебруара 2023. године, којим је до даљњег одложила или прекинула вежбе са међународним партнерима на Истоку и Западу (Cvetković 2023). Председник Србије, након одржане поменуте вежбе, захвалио је народу Србије који је „увек био уз своју војску, који је желео да види снажнију војску” (Министарство одбране Републике Србије [МОРСа] 2023). Како је истакао, наредних година ће бити уложено више него ове године, а 2023. је, према речима председника Вучића, била рекордна у историји Србије по питању улагања у државу и војску (МОРСб 2023).

Нова 2024. година донела је и ново, светско рангирање војски, односно њене ватрене моћи (*Firepower*). Рангирање је обухватило 145 националних војних снага и у оквиру њих 60 појединачних фактора који су формирали индекс моћи (*Power Index*)⁵ сваке државе. На тој листи, Република Србија нашла се на самом врху држава Западног Балкана, на високом 56. месту и индексом моћи 0.9038,⁶ значајно напредујући у односу на претходне године (GFP 2024). Иза ње су Република Албанија на 90. месту, затим Република Северна Македонија на 110. месту, а следе их Босна и Херцеговина на 116. и Република Црна Гора на 129. месту (GFP 2024). И када се узму у обзир државе Балкана, испред Републике Србије су само Република Турска на високом 8. месту, Република Румунија на 47. месту, као и Република Мађарска на 54. месту, док се иза Србије налазе и Република Бугарска (62. место) и Република Хрватска на 66. месту (GFP 2024). Имајући ове податке у виду, председник Србије, наводи да „многи не знају шта све поседује војска Србије”, као и да „не морамо да се хвалимо свим што имамо” (Политика 2024), што имплицира фактор непредвидивости и нетранспарентности везаних за војна питања свих држава Западног Балкана.

Иако запажен раст, модернизација и целокупна позиција војске у српској држави, председник Вучић наводи да је оно искључиво дефанзивног карактера и да служи одвраћању „сваког потенцијалног агресора” (Тајјуг 2024). Настављајући у истом тону наговештава да „када погледате колико се сви наоружавају око нас, и чиме и како, ми у складу са тим морамо да оснажимо нашу одбрану и наш концепт

⁵ Категорије које су највише утицале на скор индекса моћи су величина војних снага, финансијски, логистички капацитети, као и сама географија (Global FirePower [GFP] 2024).

⁶ Логика оваквог категорисања је да што је индекс мањи, то је војна снага већа. У том случају би савршени војни модел имао индекс моћи 0.00.

ткзв. ‘тоталне одбране’ ” (Танјуг 2024). У овој реченици суштина је онога што се у студијама безбедности назива безбедносном дилемом која настаје „када због неповерења које постоји између политичких заједница, активности које предузима једна од њих ради повећања сопствене безбедности, доводи до тога да се друга осећа мање сигурном” (Ејдус 2017, 43). Оваква трка и неповерење су са стране Републике Србије оправдани, с обзиром на то да није чланица система колективне безбедности, у окружењу које, како је већ наведено, штити интересе Алијансе. Проблем је што, трка у наоружању, па и показивању истог кроз војне вежбе, може проузроковати првобитно нежељене последице које на крају доводе до опште небезбедности.

РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Северна Македонија је приметно променила структуру, организацију, али и издвајање средстава за одбрану откако је постала држава чланица НАТО. Пре самог уласка, на војску је одлазило око 1% БДП, док подаци из 2022. године говоре у прилог томе да су ти трошкови порасли на 5%, док су трошкови наоружања од 17% 2018. године, порасли на 36% за 2022 (ВСВР 2022, 13). Осим карактеристике пораста општих трошкова коју издвајају за одбрану, Северна Македонија не излази из тренда осталих држава Западног Балкана када су у питању оцена и анализа стратешког окружења, односно ревност доношења стратешких докумената. Интересантно је да је у стратешком документу националне безбедности, могућности спољне агресије и других војних претњи нису нашле место, док је у Стратегији одбране, усвојене касније, оно неколико пута поновљено. Оваква констатација није толико чудна, уколико се узме у обзир да је временска дискрепанца између два стратешки најзначајнија документа 17 година (Стратегија националне безбедности 2003; Стратегија одбране 2020). Још интересантнија је чињеница да су поводом израде новог најважнијег документа националне безбедности, представници Северне Македоније потписали Меморандум за експертску помоћ са Сједињеним Америчким Државама крајем 2023. године (Политика 2023б). Одлука политичке елите, да амерички експерти са дугогодишњим искуством могу боље да процене безбедносно окружење, него стручњаци који у тој средини раде и живе читавог живота, делује ирационално. Без обзира на недовољну

ажурност и бизарност у поменутиим пољима, Северна Македонија, као мала држава, скромног буџета, редовно учествује у војним вежбама и митинзима.

Према подацима Београдског центра за безбедносну политику, Северна Македонија је у периоду од 2019. до 2021. године узела учешће у 27 међународних војних вежби, међутим, када су у питању вежбе са суседима, за ове три године, одржана је само једна билатерална војна вежба. Ова вежба са бојевим гађањем организована је са војском Црне Горе, на Криволаку (Политика 2021). Година 2020, као и у другим регионалним државама, бележи рекордно ниски број оваквих војних вежби у свим државама региона, због погођености пандемијом вируса Ковид-19. „Осим што је учествовала у великим мултинационалним вежбама које су организовали Европска команда америчке војске или НАТО, Северна Македонија је 2021. године била и домаћин две велике вежбе” (BCBP 2022, 35). „Одлучујући удар 2021” био је први велики подухват македонских оружаних снага као домаћина вежбе, организован са циљем да унапреди интероперабилност са више од 4.000 припадника америчке пешадије оружаних снага за Европу (Kosovo online 2020), као и са војскама Бугарске и Грчке. Овај подухват се може схватити и као заједнички напор да се на дугогодишња политичка превирања између Северне Македоније, Бугарске и Грчке око идентитетских питања, али и званичног имена државе, стави тачка. Војна сарадња, учешће у војним вежбама на примеру Северне Македоније, и те како испољава њену стратешку опредељеност, али и домете и циљеве њене спољне политике.

С почетком 2020. године, Северна Македоније је ставила на располагање све војне полигоне и школовање на Војној Академији ткзв. Косовским безбедносним снагама, уз речи македонског председника и врховног команданта оружаних снага Македоније, Стева Пендаровског да, само „жели да дели искуства са државама Западног Балкана чије су аспирације интеграција у Алијансу” (Danas 2020). Почетком 2023. године, Северна Македонија је потписала План о билатералној сарадњи у области одбране са Албанијом који обухвата широк дијапазон активности у области одбране (Ministry of Defence Republic of North Macedonia 2023). Овај споразум, један је од многих које је Северна Македонија потписала у Приштини, додатно дајући легитимитет ткзв. држави Косово као посредничкој страни.

БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

Након конституисања државе Босне и Херцеговине Општим оквирним споразумом о миру 1995. године, присуством међународних (*SFOR*), а потом и европских безбедносних снага (*EUROFOR*), било је неопходно одржати мир и учврстити стабилну власт у овој држави. На наговор и притиске Европске уније, БиХ је конституисала снаге безбедности, војску и полицију, након десетогодишњег напора (Шијан 2013, 129; 391). Општим правцима и приоритетима за спровођење спољне политике Босне и Херцеговине, утврђен је послератни спољнополитички, али и безбедносни правац ове државе, ка пуноправном чланству у Евроатлантској заједници, након чега је уследило и формирање Оружаних снага Босне и Херцеговине 2006. године (Ђукановић и Ђурђевић-Лукић 2008, 200–212). Уласком у Програм Парнерства за мир исте године и потписивањем првог Индивидуалног акционог плана партнерства⁷ (*Radio Slobodna Evgora* 2019), деловало је да Босна има утврђен правац ка учлањењу. Међутим, након што је Србија прогласила војну неутралност, руководство Републике Српске мења став о учлањењу, усклађујући га са српским (Ђукановић 2019, 340).

Босна и Херцеговина, како због сложености и последично тромог функционисања законодавства, ниједан стратешки документ није усвојила од 2008. године. Стратегију националне безбедности усвојила је давне 2006. године, а Стратегију одбране 2008. С обзиром на тектонске поремећаје на међународној сцени, оваква неажурност и неажурираност безбедносне процене може се огледати и кроз учешће у међународним војним вежбама. Поред наведеног, подаци о обиму вежби које организује са регионалним суседима су веома нетранспарентни и штури.

Ако се у разматрање узме период од 2019. до 2022. године, увиђа се да је Босна и Херцеговина узимала учешће у мултинационалним вежбама са НАТО и партнерским државама (ВСВР 2022, 29). Такође, вежбала је и са Сједињеним Америчким Државама. „Припадници оружаних снага БиХ учествују у мултинационалним вежбама које се организују под покровитељством америчке војске у Европи или НАТО, али и у онима које се организују у оквиру регионалних иницијатива, као што су нпр. форум Б-9 или Америчко-јадранска повеља (А5).

⁷ Интересантно је да је Споразум потписан од стране српског представника, Небојше Радмановића.

Оне су углавном фокусиране на унапређење интероперабилности када је реч о заједничком деловању приликом мултинационалних операција” (ВСВР 2022, 29). БиХ је 2021. године учествовала и у две ваздухопловне вежбе, као припадница Балканских војно-медицинских снага и део тима за тактичко навођење авиона” (ВСВР 2022, 29). Према подацима Београдског центра за безбедносну политику, у наведеном периоду оружане снаге Босне и Херцеговине имале су укупно 33 међународних војних вежби, од којих су само две билатералне (16 у 2019. години, четири у 2020 и 13 у 2021. години).

РЕПУБЛИКА АЛБАНИЈА

Попут њених суседа, Република Албанија није успела ни 2000, ни 2004, а на послетку ни 2014. године да анализира своје безбедносно окружење, и да највишим стратешким документима одговори на безбедносне потребе. Често се може прочитати да су такви пропусти омогућили имплементацију безбедносних политика које нису кохерентне, јасне и не одговарају националним безбедносним потребама и захтевима (Dafa 2021, 3). Међутим, и на основу мало доступних информација о њеној безбедносној политици, чак и када су у питању учешћа у војним вежбама, долази се до закључка да Албанија врло вешто користи своје чланство у НАТО, и да „пропусте” стратешких докумената врло стратешки надомешћује у пракси.

Међу најмање транспарентним државама Западног Балкана када су у питању информације, подаци и статистика о војсци, војној билатералној и мултилатералној сарадњи, спада Република Албанија. „Комунистичка позадина, заједно са недовољно развијеном привредом, лошим политикама и корупцијом” (Топаловић 2023а, 92), само су неки од разлога, поред већ наведених када је сектор безбедности у питању, зашто је затвореност и транспарентност на највишем нивоу. Једини подаци о њеном буџету, организацији и билатералним и мултилатерним сарадњама, могу се наћи у медијима или проценама појединих невладиних организација. Једна од таквих је и истраживање Београдског центра за безбедносну политику насталог на основу индиректних података добијених од стране других балканских држава које су учествовале у истраживању. Београдски центар за безбедносну политику (2022, 27) износи податке који

говоре у прилог томе да је Албанија у периоду од 2019. до 2021. године учествовала у 34 војних вежби (четири у 2019, 13 у 2020. и 17 у 2021. години), у операцијама мултинационалног и морнаричког карактера. „Албанија учествује у великим мултинационалним вежбама које организују Европска команда америчке војске и НАТО, али и у регионалним које се организују под окриљем форума Б-9 и Јадранске повеље (А5)” (ВСВР 2022, 27), иницијативе објашњене у претходним деловима рада.

Када је у питању војна сарадња међу државама Западног Балкана, јасно се може уочити тренд сарадње са државама и такозваним држава где је проценат албанског становништва знатан, односно преовлађујући. То се, пре свега, односи на Републику Северну Македонију и тзв. Косово. У периоду од 2020. издваја се војна вежба на територији Републике Турске *Anatolian 21*, на којој су поред војних снага Албаније, присуствовале и снаге тзв. Косова у улози посматрача. Неколико месеци раније, Албанија је била једна од држава домаћина вежбе извођене под вођством Сједињених Америчких Држава, као и других 26 чланица НАТО и 28.000 припадника војних снага (Exit News 2021). Наредне године, Албанија је учествовала, заједно за Црном Гором и Северном Македонијом и Босном и Херцеговином као посматрачем, на специјалној НАТО вежби *Balkan Shield 22* (НАТО 2022).

Посебан сегмент који не би требало занемарити када је у питању Албанија су самосталне вежбе са безбедносним снагама тзв. Косова. У последње две године, одржала је две војне вежбе са овом међународно непризнатом државом. Прва 2022. године више је обележила звучност поруке коју је на друштвеним мрежама оставио министар одбране Албаније „Заједно увек јачи и успешнији” (прим. прев) (Koha Ditore 2022), него што је сама вежба имала значај. Таква реторика, не само да недвосмислено означава стратешку опредељеност Албаније, него и шаље јасну поруку потенцијалним непријатељима да тзв. Косово и Албанију не треба посматрати појединачно. Још јача порука стигла је с краја 2023. године, када је 14. децембра одржана, друга заједничка војна вежба Оружаних снага Албаније и тзв. Косовских безбедносних снага *Fekani 2023*, на војном полигону у Бизи (Šaropjić 2023). Министар одбране владе тзв. Косова, Ејуп Маћедонци (*Ejup Maqedonci*), такође је по завршетку ове вежбе чији је циљ био испитивање капацитета пешадије у зимским условима, објавио на друштвеним мрежама

више него провокативан натпис: „Две војске, један народ”, док је касније додао и: „Данас су оружане снаге Албаније најприроднији партнер Косовских безбедносних снага, јер обе ове војне снаге штите животни простор и безбедност у региону” (Ђарођић 2023). Оштри наративи након вежби долазе управо у тренутку када је прича о формирању ткзв. Војске Косова постала горућа тема.

Потенцијално формирање ткзв. војних снага јужне српске територије која је једнострано прогласила независност, говори у прилог томе да се безбедност не може посматрати изоловано, чак и када је јединица анализе учествовање и организација војних вежби. Из Србије се на овај потенцијални сценарио, не гледа само као „опасност по безбедност српског народа на северу КиМ јер она (војска) има офанзивни а не дефанзивни карактер, како се тврди”, већ и могућност да „можемо имати праву ратну ситуацију на северу Космета” (Политика 2023а). Такође, на овај начин ће се легитимисати орган који ће неконтролисано употребљавати силу над српским становништвом у јужној покрајини – орган који корене вуче из добро познате, и не тако давно окарактерисане терористичке организације.⁸

ЗАКЉУЧАК

Може се установити да државе врло хетерогено сарађују са међународним актерима када су у питању међународне војне вежбе. Билатерална сарадња није на задовољавајућем нивоу, како због недовољне транспарентности званичних презентација министарстава одбране, тако и због многобројних нерешених међудржавних односа. Државе Западног Балкана радије вежбају са трећим државама, односно државама које су чланице НАТО или са оним државама које су њихова „противтежа” као што је случај са Србијом, него са својим суседима. Иако су активне у оквиру регионалних иницијатива за сарадњу, које махом обухватају и организацију и учешће у међународним војним вежбама, разочаравајућа је чињеница да је већина тих иницијатива иницирана од стране трећих држава, држава изван региона, односно великих сила, *de facto* у циљу деескалације потенцијалних етничких тензија, *de jure* како би се лакше пенетрирале и креирале безбедносну динамику у региону.

⁸ За савремено одређивање појмова екстремизма и тероризма који постају све флуиднији, комплекснији и контроверзнији појмови видети Ђорић 2023.

Једини тип војних вежби где државе показују већу заинтересованост да заједнички, у великом броју или билатерално учествују су вежбе намењене решавању ванредних ситуација изазваних природним непогодама, као и у војно-медицинским вежбама.

Не би требало заборавити да стратешким документима све државе региона своју будућност виде у пуноправном чланству у Европској унији. Насупрот томе, осим Србије, све државе региона управо свој безбедносни курс одређују у односу на своје пуноправно чланство у НАТО. Свакако, учествовање у међународним војним вежбама транспарентно показује стратешку одређеност држава. Такође (не)транспарентност података о томе са ким највише сарађују, са ким све сарађују и немогућност да се јавно приступи увиду о броју и врсти војних вежби, има за циљ да прикрије одступања од јавног наратива или пак сачува уски национални интерес без међународне, у овом случају, регионалне осуде. Дакле, присутан је и елемент непредвидивости.

Додатно је проблематично што се, као и у претходним столећима, глобални сукоби и тензије преливају на овај прилично осетљив и етнички хетероген регион. Зато не изненађује чињеница да трка у наоружању, коришћењу војних вежби и оштрих реторика политичких елита недвосмислено доводе до акција и реакција, тј. до моделовања сценарија у коме се више нико не осећа безбедно – безбедносне дилеме. На примерима наведених држава региона, може се уочити (зло)употреба учешћа у војним вежбама из неколико разлога. Први је свакако усмерен ка домаћем становништву које би требало да, поред осећаја националног поноса, осети сигурност у својој матици. Други разлог усмерен је ка Другима, којима: а) треба показати ко су и колико су моћни њихови савезници; б) треба показати каква је и колика ваша војска и наоружање, одвраћајући их од потенцијалних напада.

Државе Западног Балкана, као што је и предочено, нису у великој мери заинтересоване да заједно изводе војне вежбе, али у другим војним питањима постоји иницијатива за преговарањем и сарадњом. Министарски састанак Процеса сарадње министара одбране држава у Југоисточној Европи (*The Southeastern Europe Defence Ministerial Process [SEDM]*),⁹ одржаног крајем новембра

⁹ Процес сарадње министара одбране држава у Југоисточној Европи, основан је на предлог Сједињених Америчких Држава у циљу јачања међусобне сарадње припадника региона и њихове сарадње са Сједињеним Државама у области одбране. Србија је постала држава чланица 2009. године на састанку у Софији (Војска Србије н.д.).

2023. године, на коме су поред Србије, присуствовале и државе из региона: Албанија, Босна и Херцеговина, Северна Македонија и Црна Гора где су изнеле јасан став о јачању „сарадње, безбедности и отпорности држава региона Југоисточне Европе” (МОРСв 2023), један је од тих примера. Видљива је и сарадња држава Западног Балкана и у укључивању родне перспективе у сектору безбедности, чији је последњи, 16. Регионални састанак механизма за родну равноправност у министарствима одбране и оружаним снагама, одржан Сарајеву, а поред Србије присуствовале су и друге државе чланице.¹⁰ Нажалост, таквих иницијатива нема много, а и онда када заживе, све се на решавање маргиналних проблема који одају утисак партнерства и међусобног поверења.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Војска Србије. н.д. “Southeastern Europe Defence Ministerial Process – SEDM.” *Војска Србије*. <https://www.vs.rs/en/international-cooperation/regional-initiatives/sedm>.
- Голубовић, Марко, и Радиша Саковић. 2023. „Компаративна анализа стратешких докумената држава у области безбедности.” *Војно дело* 75 (1): 1–17. DOI: 10.5937/vojdela2301001G.
- Ђорић, Марија. 2023. „Трендови у савременом екстремизму: Изазови и поруке.” *Политичка ревија* 78 (4): 71–92. DOI: 10.5937/pr78-45627.
- Ђорић, Марија, и Вања Глишин. 2023. „Употреба вештачке интелигенције у руско-украјинском рату.” *Политика националне безбедности* 25 (2): 59–76. DOI: 10.5937/pnb25-47369
- Ђукановић, Драган, и Светлана Ђурђевић-Лукић. 2008. „Формирање и структура Оружаних снага Босне и Херцеговине.” *Војно дело* 60 (2): 200–212.
- Министарство одбране Републике Србије [МОРСа]. 2023. „Председник Вучић обишао новонабављена средства наоружања и војне опреме за Војску Србије.” *Министарство одбране Републике Србије*. 11. новембар 2023. <https://www.mod.gov.rs/cir/20716/predsednik-vucic->

¹⁰ Северна Македонија, Босна и Херцеговина и Црна Гора, као учеснице регионалног пројекта „Јачање регионалне сарадње о укључивању родне перспективе у реформу сектора безбедности на Западном Балкану” (МОРС 2023) .

obisao-novonabavljena-sredstva-naoruzanja-i-vojne-opreme-za-vojsku-srbije20716

Министарство одбране Републике Србије [МОРСб]. 2023. „Државни секретар Старовић на састанку SEDM.” *Министарство одбране Републике Србије*. 24. новембар 2023. <https://www.mod.gov.rs/cir/20718/drzavni-sekretar-starovic-na-sastanku-sedm20718>.

Министарство одбране Републике Србије [МОРСв]. 2023. „Одржан регионални састанак механизма за родну равноправност.” *Министарство одбране Републике Србије*. 24. октобар 2023. <https://www.mod.gov.rs/cir/20600/odrzan-regionalni-sastanak-mehanizama-za-rodnu-ravnopravnost20600>.

Нововић, Бобан. 2023. „Почела међународна војна вјежба Војске Црне Горе и Оружаних снага САД.” *Sputnik*, 23. мај 2023. <https://sputnikportal.rs/20230523/pocela-medjunarodna-vojna-vjezba-vojske-crne-gore-i-oruzanih-snaga-sad-1156063811.html>.

Политика. 2023а. „Дреџун: Формирање тзв. Војске Косова представља опасност за Србе на северу КиМ.” *Политика*, 24. септембар 2023. https://www.politika.rs/scc/clanak/573398/Drecun-Formiranje-tzv-Vojske-Kosova-predstavlja-opasnost-za-Srbe-na-severu-KiM#google_vignette.

Политика. 2023б. „Северна Македонија и Америка потписале су Меморандум за експертску помоћ у изради Стратегије националне безбедности.” *Политика*, 2. новембар 2023. <https://www.politika.rs/sr/clanak/581650/Severna-Makedonija-i-Amerika-potpisale-su-Memorandum-za-ekspertsku-pomoc-u-izradi-Strategije-nacionalne-bezbednosti>.

Политика. 2024. „Вучић: Многи не знају шта све поседује Војска Србије.” *Политика*, 18. јануар 2024. <https://www.politika.rs/scc/clanak/594888/Vucic-Mnogi-ne-znaju-sta-sve-poseduje-Vojska-Srbije>.

Стратегија националне безбедности Републике Србије, „Службени гласник РС”, број 94 од 27. децембра 2019.

Топаловић, Милица. 2023а. „Високо образовање и наука у Републици Албанији: Сарадња са Француском Републиком, стање и перспективе.” *Српска политичка мисао* 82 (4): 91–110. DOI: 10.5937/spm82-46598.

Топаловић, Милица. 2023б. „Европска Унија и сецесионизам: Студија случаја Републике Србије и Украјине.” У *Перспективе политичких наука у савременом друштву*, прир. Андреа Матијевић и Ненад Спасојевић, 271–290. Београд: Институт за политичке студије

Шијан, Зоран. 2013. „Улога политика безбедности држава Западног Балкана у утврђивању спољнополитичких приоритета после 2000. године.” Докторска дисертација. Београд: Факултет политичких наука.

Aljazeera. 2023. „Počela vojna vježba Vojske Crne Gore i Oružanih snaga SAD-a.” *Agencije*, 23. мај 2023. <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2023/5/23/pocela-vojna-vjezba-vojske-crne-gore-i-oruzanih-snaga-sad-a>.

Balkan Insight. 2023. “Balkan Countries Host ‘Immediate Response’ NATO Exercise.” *BIRN*, 22 мај 2023. <https://balkaninsight.com/2023/05/22/balkan-countries-host-immediate-response-nato-exercise/>.

Balkanska bezbednosna mreža. 2019. „Srpska vojna saradnja u 2019: 13 vežbi sa NATO i četiri sa Rusijom.” *Balkanska bezbednosna mreža*, 17. новембар 2019. <https://www.balkansec.net/post/sa-kim-je-srbija-vojno-sara%C4%91ivala-u-2019-13-ve%C5%BEbi-sa-nato-i-%C4%8Detiri-sa-rusijom>.

Balkanska bezbednosna mreža. 2021. „Zemlje Balkana jačaju zajedničke vojnomedicinske snage.” *Balkanska bezbednosna mreža*, 25. јун 2021. <https://www.balkansec.net/post/zemlje-balkana-ja%C4%8Daju-zajedni%C4%8Dke-vojnomedicinske-snage>.

Balkanska bezbednosna mreža. 2023. „Vojni budžet Srbije u 2024: Više para za plate, manje za naoružanje i obuku.” *Balkanska bezbednosna mreža*, 24. октобар 2023. <https://www.balkansec.net/post/vojni-bud%C5%BEet-srbije-u-2024-vi%C5%A1e-para-za-plate-manje-za-naoru%C5%BEanje-i-obuku>.

Beogradski centar za bezbednosnu politiku [BCBP]. 2022. *Balkanski monitor odbrane*. Београд: Београдски центар за безбедносну политику.

Cvetković, Ljudmila. 2023. „Vojne vežbe Srbije i Zapada izuzetak od moratorijuma.” *Radio Slobodna Evropa*, 5. Април 2023. <https://www.slobodnaevropa.org/a/vojne-ve%C5%BEe-srbije-i-zapada-izuzetak-od-moratorijuma-/32350857.html>.

Dafa, Alban. 2021. "Strategic Uncertainty. A Review of Albania's National Security Strategy and Policy." *Institute for democracy and mediation*. 21 October. <https://idmalbania.org/strategic-uncertainty-a-review-of-albanias-national-security-strategy-and-policy/>.

Danas. 2020. „Pendarovski: Poziv Kosovskim bezbednosnim snagama za vojne vežbe u Severnoj Makedoniji.” *Beta*, 2. mart 2020. <https://www.danas.rs/svet/pendarovski-poziv-kosovskim-bezbednosnim-snagama-za-vojne-vezbe-u-severnoj-makedoniji/>.

Dragojlo. Saša. 2023. "Serbia to Host Western 'Platinum Wolf' Military Exercise Again – Research Centre." *Balkan Insight*, 31 March 2023. <https://balkaninsight.com/2023/03/31/serbia-to-host-western-platinum-wolf-military-exercise-again-research-centre/>.

Ejdus, Filip. 2017. *Međunarodna bezbednost: Teorije, sektori i nivoi*, drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Fakultet političkih nauka – Univerzitet u Beogradu.

Ejdus, Filip, Tijana Rečević, and Marko Kovačević. 2022. "Military Dynamics, Conventional Arms Control, and Regional Security in the Western Balkans." In *Peace and Security in the Western Balkans: A Local Perspective*, 129–155.

Exit News. 2021. "Albania Participates in Turkey-Led Military Exercise." *Exit News*, 7 April 2021. <https://exit.al/en/albania-participates-in-turkey-led-military-exercise/>.

Global FirePower [GFP]. 2024. "2024 Military Strength Ranking." *Global FirePower*. <https://www.globalfirepower.com/countries-listing.php>.

Koha Ditore. 2022. "Kosovo and Albania with joint military exercises." *Koha Ditore*, 24 September 2022. <https://www.koha.net/en/arboretum/345114/Kosovo-and-Albania-with-joint-military-exercises/>.

Kosovo online. „Petnaestodnevna vežba američkog Kfora u Severnoj Makedoniji.” *Koha ditore*, 1. septembar 2020. <https://www.kosovo-online.com/vesti/region/petnaestodnevna-vezba-americkog-kfora-u-severnoj-makedoniji-1-9-2020>.

Ministarstvo odbrane Republike Srbije [MORS]. 2013. „Potpisan Sporazum o saradnji Srbije i Ruske Federacije u oblasti odbrane.” *Ministarstvo odbrane Republike Srbije* <https://www.mod.gov.rs/lat/tekst/5824/>

potpisan-sporazum-o-saradnji-srbije-i-ruske-federacije-u-oblasti-odbrane-5824.

Ministry of Defence Republic of North Macedonia. 2023. "The Plan for bilateral cooperation between North Macedonia and Albania has been signed." *Ministry of Defence Republic of North Macedonia*, 17 February 2023. <https://mod.gov.mk/the-plan-for-bilateral-cooperation-between-north-macedonia-and-albania-has-been-signed/>.

Ministry of Defence Republic of Serbia [MoDRS]. 2021. "Successfully Completed International Exercises Slavic Shield 2021 and BARS 2021." *Ministry of Defence Republic of Serbia*, 15 October 2021. <https://www.mod.gov.rs/eng/17958/uspesno-završene-medjunarodne-vez-be-slovenski-stit-2021-i-bars-2021-17958>.

Ministry of Defence Republic of Serbia [MoDRS]. 2023. "International exercise Platinum Wolf 23 begins." *Ministry of Defence Republic of Serbia*, 15 June 2023. <https://www.mod.gov.rs/eng/20198/pocela-medjunarodna-vezba-platinasti-vuk-2320198>.

North Atlantic Treaty Organization [NATO]. 2022. "Nato special operations forces exercise Balkan Shield 22 concludes in Greece." *NATO*, 15 November 2022. https://www.nshq.nato.int/contents/article/nato_special_operations_forces_exercise_balkan_shield_22_concludes_in_greece.

Radio Slobodna Evropa. 2019. „Hronologija puta BiH u NATO: Od zahtjeva za članstvo u NATO do vojne neutralnosti Republike Srpske.” *Radio Slobodna Evropa*, 22. maj 2019. <https://www.slobodnaevropa.org/a/29956622.html>.

Radio Slobodna Evropa. 2023. „Počela najveća multinacionalna zimska vojna vježba u Crnoj Gori.” *Radio Slobodna Evropa*, 1. februar 2023. <https://www.slobodnaevropa.org/a/vojska-cg-ministarstvo-odbrane-nato/32249459.html>.

Skupština Crne Gore [SCG], Strategija nacionalne bezbjednosti Crne Gore 00-38/18-1/4 EPA 522 XXVI, 18. decembar 2018. <https://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/dokumenta/zakoni-i-drugi-akti/522/1814-11450-00-38-18-1-4.pdf>.

Smith, Nicholas Ross. 2020. *New Cold War? Assessing the Current US–Russia Relationship*. Switzerland AG, Cham: Palgrave, Macmillan, Springer Nature.

Tanjug. 2024. „Vučić: Snažimo vojsku da bi sačuvali zemlju, nikoga ne ugrožavamo.” *Tanjug*, 30. januar 2024. <https://www.tanjug.rs/srbija/politika/71347/vucic-snazimo-vojsku-da-bi-sacuvali-zemlju-nikoga-ne-ugrozavamo/vest>.

Šaponjić, Zoran. 2023. „Provokacija iz Tirane: Na vojnoj vežbi prištinske snage i Vojska Albanije.” *RT Balkan*, 14. Decembar 2023. <https://lat.rt.rs/srbija-i-balkan/66936-kosovo-albanija-vojne-vezbe/>.

Vlada Crne Gore. n.d. „Međunarodna saradnja.” *Vlada Crne Gore*. <https://www.gov.me/clanak/međunarodna-saradnja-3>.

Weber, Bodo, and Kurt Bassuener. 2014. “The Western Balkan and the Ukraine Crisis.” *A DPC Policy*, September. https://www.academia.edu/8318446/The_Western_Balkans_and_the_Ukraine_Crisis_A_DPC_Policy_Paper.

Milica Topalović*

Institute for Political Studies, Belgrade

INTERNATIONAL MILITARY COOPERATION OF WESTERN BALKAN COUNTRIES FROM THE POINT OF VIEW OF PARTICIPATION IN INTERNATIONAL MILITARY EXERCISES

Resume

The countries of the Western Balkans, a region defined and known as an area of constant conflicts, tensions and balancing of forces, are very active in terms of participation in international military exercises. Depending on the historical background, strategic interests, current geopolitical circumstances, but also membership in international security organizations, all the countries of the Western Balkans – the Republic of Serbia, the Republic of Montenegro, the Republic of North Macedonia, the Republic of Albania, Bosnia and Herzegovina, regularly participate in various military parades and international military exercises. In contrast, official sources of information and documents about such activities are not completely complete, updated, transparent, and available to the public. In proportion to the military power and size of the country, the Republic of Serbia has the most developed and at the same time the most heterogeneous type of international military cooperation from the point of view of participation in international military exercises. The paper aims to answer the question of what is the extent of the

* Email address: milica.topalovic@ips.ac.rs

participation of the mentioned Western Balkan countries in international military exercises and whether the goals of such promptness in showing military readiness, style, and equipment differ from each other, or are the same for all individual countries? The author's goal is to, using the method of document and discourse analysis, show that in contrast to official narratives about building the region as a conflict-free, safe area and building an image of a reliable partner in international relations, the aspirations of these countries to participate in international military exercises are concentrated on the actualization of security dilemmas.

Keywords: *Western Balkans, international military cooperation, international military exercises, security dilemma, military power*

Невена Јовановић*

Факултет политичких наука, Београд

ПРЕДСЕДНИЧКИ ИЗБОРИ У СЈЕДИЊЕНИМ АМЕРИЧКИМ ДРЖАВАМА 2024. ГОДИНЕ И БУДУЋНОСТ АМЕРИЧКЕ УЛОГЕ У МЕЂУНАРОДНОМ ПОРЕТКУ

Сажетак

Особеност Сједињених Америчких Држава је у томе што су пристанак других међународних актера на послератни поредак који су градили обезбедили захваљујући, не само „тврдој” моћи, већ пре свега пажљиво кројеном митском наративу о изузетности. Како сваки мит тражи утемељење, успон САД након Другог светског рата и касније распад Совјетског Савеза дали су плодно тло за потврду америчке изузетности. У овом раду се тврди да је због унутрашњеполитичких проблема то доведено у питање, те да се последично и улога САД у поретку, а последично могуће и сам међународни поредак грађен на тим темељима налази можда чак и пред највећим изазовом од самог зачетка. Узроци кризе у САД су вишеструки: растућа друштвена и политичка поларизација, геронтократија и непопуларни председнички кандидати, што се последично одражава и на настојања САД да пронађу улогу у измењеном међународном поретку у ком место за себе траже и ривали Русија и Кина. У таквом контексту посматрамо изборну 2024.

* Имејл адреса: nevena.jovanovic@fpn.bg.ac.rs

годину на председничким изборима у САД, који ће по много чему бити нетипични, а између осталог и по томе што ћемо, чини се, тек по други пут у изборној трци имати двојицу кандидата који иза себе већ имају по један председнички мандат. Најшире посматрано, циљ рада је да укаже на узроке кризе америчке демократије и њене последице на улогу САД у међународном поретку и хегемонију коју су градили од средине прошлог века, и то у контексту наредних председничких избора у САД, са посебном пажњом на двојицу кандидата, који ће се највероватније наћи у финалној трци, Џозефа Бајдена и Доналда Трампа.

Кључне речи: *председнички избори 2024. године, Сједињене Америчке Државе, Доналд Трамп, Џозеф Бајден, криза демократије, америчка изузетност, спољна политика САД*

УВОД

Година 2024. има добре изгледе да буде година политичких промена. Тако нешто се оправдано може претпоставити имајући у виду да само у овој години више од половине светске популације излази на изборе. Тешко да иједан изборни процес изазива толику пажњу и радозналост као што је то случај са америчким председничким изборима. То свакако није без основа имајући у виду утицај који председник Сједињених Америчких Држава и његова администрација и даље имају широм света.

Џон Луис Гедис (*John Lewis Gaddis*) тврди да су Американци постигли такав утицај и глобално вођство уз способност, срећу али и постојањем чињенице да је алтернатива гора (Гедис 2008, 125). Дакле, како би обезбедили пристанак других међународних актера на послератни поредак који су градили Американци су се ослањали не само на „тврду” моћ, већ пре свега на пажљиво кројен митски наратив о изузетности. Иако врло оспораван концепт, који се дакако тешко може бранити тиме да постоји у реалности, он временом постаје један од најважнијих аспеката америчког идентитета. Иако нема јединственог значења овог концепта, а његова шира друштвена делотворност лежи управо у митској вишезначности, најопштије

може се рећи да је реч о идеји да су САД јединствена, па чак и морално супериорна земља из историјских, идеолошких или пак религијских разлога, те да зато имају чак и обавезу да играју посебну глобалну улогу (Volle 2023). Наравно, то није без основа. Како сваки мит тражи утемељење, јер да би био прихваћен он не сме себи да допусти ексклузивност пуне ирационалности (Славујевић 1986, 30), успон САД након Другог светског рата и касније распад Совјетског Савеза дали су плодно тло за потврду америчке изузетности. Тако се могу препознати три носећа стуба овог концепта: изузетност настанка/оснивања државе (*the exceptionalism of birth*), изузетност САД као земље могућности (*the exceptionalism of opportunity*) и изузетност америчке улоге у свету (*the exceptionalism of role*) (O'Connor 2020, 122).

Иако је кризи (либералне) демократије посвећено на хиљаде страница литературе и даље је нејасан одговор на питање шта када се са том кризом суочава и даље водећа сила света. То питање додатно добија на значају када се изузетност и глобално вођство те силе темеље управо на њеној потреби да буде „арсенал демократије”, како је то тврдио амерички председник Френклин Делано Рузвелт (*Franklin Delano Roosevelt*). Иако се о опадању и кризи послератног међународног поретка успостављеног средином прошлог века и Сједињених Држава као доминантне силе говорило још од самог настанка и то пре свега услед „успона осталих” (Zakaria 2009), пажљивија запажања говоре да велика претња америчком глобалном вођству долази и изнутра (Schultz 2018, 7). Тако највећи изазов међународном поретку не долази од Русије, Кине или Ирана, већ од самих САД. Фарид Закарија (Fareed Zakaria 2024, 38) тврди да уколико опседнути страхом од сопственог опадања, САД одлуче да се повуку са водеће улоге у свету који су саме стварале, то ће отворити вакуум моћи и охрабрити различите актере да иступе у таквом „свету у нареду” (Хас 2017).

У наставку рада у контексту председничких избора у САД 2024. године биће речи о томе да је због унутрашњеполитичких проблема позиција САД као „изузетне нације” доведена у питање, те да су узроци кризе вишеструки: растућа друштвена и политичка поларизација, геронтократија и непопуларни председнички кандидати, што се последично одражава и на настојања САД да пронађу улогу у измењеном међународном поретку у ком место за себе траже и ривали Русија и Кина.

ПРЕДСЕДНИЧКИ КАНДИДАТИ (КОЈЕ НИКО НИЈЕ ЖЕЛЕО)

Изборна 2024. година у САД биће по много чему нетипична, а између осталог и по томе што ћемо, чини се, тек по други пут у изборној трци имати двојицу кандидата који иза себе већ имају по један председнички мандат, те је донекле извесно шта од њих можемо да очекујемо.¹

Иако до завршетка примарних избора у оквиру самих партија и страначких конвенција на којима се и формално бирају главни председнички кандидати има још пола године, осим у случају „јата црних лабудова”,² све указује на то да ћемо Џозефа Бајдена (*Joseph Biden*) и Доналда Трампа (*Donald Trump*) поново гледати у изборној трци.³ Без обзира на сигурно вођство у својим странкама, према истраживањима јавног мњења, избор између ове двојице кандидата биће избор између врло непопуларних кандидата. Као што ће у наставку бити речи, иако се Американци у много чему тешко могу усагласити, већина демократа, републиканаца и оних који се изјашњавају као независни сагласна је у томе да би радије него Трампа или Бајдена изабрали неког трећег (*Cook and Green 2023*). Неповољно мишљење о оба кандидата има преко половине америчких бирача, док нам историја говори да су председници са тако ниским нивоом подршке пред изборну годину (испод 40%) а који се кандидују за реизбор губили изборе (*Jones 2020*). Актуелни председник претходну годину завршио је са историјски најнижим нивоом подршке свом раду (39%) од свих претходних председника још од када Галуп (*Gallup*) спроводи мерења подршке у последњем месецу пред изборну годину, тј. од 1979. године (*Brenan 2023*). Додатно обесхрабрујућ податак је тај који говори да преко половине Американаца види и Трампа и Бајдена као претњу америчкој

¹ Претходно је то било само 1892. године када је Гровер Кливленд (*Grover Cleveland*) победио тада актуелног председника Бенџамина Харисона (*Benjamin Harrison*).

² Насим Николас Талеб (*Nassim Nicholas Taleb*) је „црним лабудом” значао ретке и непредвидиве догађаје са великим утицајем и фактором изненађења. Видети Талебову књигу из 2007. године “*The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*”.

³ У тренутку закључења писања овог текста након што је од борбе за номинацију странке после неуспеха током „супер уторка” одустала и Ники Хејли (*Nikki Haley*), бивша гувернерка Јужне Каролине и амбасадорка САД у Уједињеним нацијама, као једини тренутни кандидат републиканаца остаје Доналд Трамп. У оквиру Демократске странке води актуелни председник Џозеф Бајден са 71% подршке демократа, а формални изазивач тренутно му је само конгресмен из Минесоте Дин Филипс (*Dean Phillips*) са свега 3.8% (*FiveThirtyEight 2024*).

демократији и америчком начину живота. Да бирачи не виде проблем само у председничким кандидатима говоре нам подаци да је удео Американаца са неповољним мишљењем о обе партије од средине 1990-их година учетворостручен (Pew Research Center 2023a, 10) те да последично и демократе (46%) и републиканци (58%) сматрају да постоји потреба за трећом водећом странком. Очекивано у таквом ставу предњаче они који се декларишу као независни (75%), а чији ће гласови свакако бити од великог значаја приликом одређивања будућег председника (Saad 2023).

Нису године једини проблем овогодишњих председничких кандидата. Поред Трамповог упорног одбијања да призна изборне резултате на председничким изборима 2020. године, ту су и на десетине подигнутих оптужби против њега широм земље, те не чуди да 82% демократа сматра да Трамп није подобан за председничку функцију (Potts 2024). А опет, чини се, ништа од тога није значајније угрозило његов пут ка обезбеђивању номинације републиканске странке. То је потпуна иронија кад имамо у виду да би према тренутним истраживањима његова противкандидаткиња из Републиканске странке Ники Хејли (*Nikki Haley*), имала веће изгледе од самог Трампа да победи актуелног председника на председничким изборима у новембру (Real Clear Polling 2024; Brownstein 2024). Неповерење бирача изражено је и према Бајдену – док 51% бирача види Трампа и његову породицу као корумпиране, то исто за Бајдена и његову породицу каже 47% бирача (Potts 2024).⁴

РАСТУЋА ДРУШТВЕНА И ПОЛИТИЧКА ПОЛАРИЗАЦИЈА

Као што трећи Њутнов закон каже да сваку силу акције прати њој по јачини једнака сила реакције, тако се у случају САД испоставило да није био тако дуг пут од „тихе револуције” до „ауторитарног одговора” (Inglehart and Norris 2017). Ширење постматеријалистичких вредности и других социјално прогресивних политика, истополни бракови, жене на водећим позицијама, мултикултурална разноликост и први афроамерички председник изазвали су реакцију извесног дела конзервативаца (Inglehart and Norris 2019, 44) и старијих бирача који имају утисак да су

⁴ У Бајденовом случају то је превасходно последица оптужби на рачун његовог сина Хантера Бајдена.

постали „странци у својој земљи” (Hocshschild 2016). Процес културних промена додатно је ојачан имиграцијом великих размера, приступачнијим високим образовањем и урбанизацијом (Inglehart and Norris 2019, 34-35). Ваља рећи да поред културолошког одговора (*cultural backlash*) изазваног афирмацијом постматеријалистичких вредности, ни економски напредак није био равномеран, већ је највише користи било за оне који су се већ налазили на врху, што је довело до све већег раста економске неједнакости као и мање социјалне мобилности (Inglehart 2018, 185). Наравно, нису друштвене поделе нешто ново за САД, јер је о томе још Џејмс Медисон (*James Madison*), четврти амерички председник и један од очева оснивача, писао у једном од есеја у „Федералистичким списима” као могућој невољи демократских влада (Живојиновић 1971, 64-69). Ипак, оно што је особеност последњих деценија јесте оштра подела по партијској линији, што онемогућава функционисање политичких институција и доношење и спровођење политичких одлука за шта је често потребан шири друштвени консензус.

Како ће онда у таквом контексту изгледати амерички председнички избори у овој 2024. години? Пажљиво праћење истраживања јавног мњења показује нам тренд раста друштвене и политичке поларизације, као и све веће разлике у ставовима демократа и републиканаца поводом бројних тема. Две деценије продубљивања јаза између две странке довеле су до тога да 62% републиканаца и 54% демократа има врло неповољно мишљење о другој страни, док је то средином последње деценије прошлог века било на свега 21%, односно 17% (Pew Research Center 2022, 11). Те разлике, међутим, нису само политичког карактера, већ су Американци све више склонили томе да своје партијске неистомишљенике виде као претњу по демократију, националну безбедност и амерички начин живота. Тако чак 91% демократа види реизбор Доналда Трампа, а 86% републиканаца реизбор Џозефа Бајдена (Public Religion Research Institute [PRRI] 2023, 38).

Готово да нема теме на којој није приметан јаз између присталица две водеће политичке странке у САД. Они не могу да се усагласе око тога да ли би федерална влада требало да обезбеди здравствену негу свима,⁵ да ли приоритет треба да има заштита

⁵ Да федерална влада треба да обезбеди здравствену негу свима сматрало је 2023. године 85% демократа и 30% републиканаца.

животне средине или развој енергетског сектора,⁶ споре се око контроле оружја⁷ и узрока глобалног загревања,⁸ затим око забране абортуса,⁹ овлашћења федералне владе,¹⁰ али и око имиграционе политике,¹¹ поверења у полицију¹² и истополних бракова¹³ (Newport 2023). Поред тога, иако је партијска поларизација већ неко време стварност политичког живота у САД, све више републиканаца и демократа у изразито негативном светлу посматра не само другу странку, већ је приметан негативан однос и на персоналном нивоу. Тако је сада све бројнији удео оних из обе странке који описују присталице друге стране као затворенијег ума, непоштеније, неморалније и неинтелигентније од осталих Американаца (Pew Research Center 2022, 46–47). Претходно потврђују и подаци да постоји добар број оних који тврде да би било теже сложити се са новим суседом уколико би био из друге странке (Pew Research Center 2016), да је проценат оних који кажу да би били несрећни уколико би им се дете венчало са присталицом друге странке са свега 4% 1960. године порастао на 40% 2021. године, као и да је свега 4% бракова у САД партијски мешовито (Бремер 2023). Да је реч о јазу који ће се тешко премостити видимо из тога да је за преко 60% Американаца разговор о политици са онима са којима не деле исте ставове стресан и фрустрирајућ (Pew Research Center 2023а, 101). То је додатно појачано и извештавањем медија и информисањем на друштвеним мрежама где се најчешће тражи само потврда већ формираних ставова, те присталице различитих странака имају све мање додирних тачака (Taibbi 2019, 18–20).

Иако их, судећи по претходно реченом, много тога дели, једна ствар заједничка је и демократама и републиканцима и оним независним бирачима – незадовољни су стањем демократије у

⁶ Да би приоритет требало да има заштита животне средине рекло је 81% демократа, а 26% републиканаца.

⁷ За строжу контролу оружја је 84% демократа и 31% републиканаца.

⁸ Да је људска активност главни узрок глобалног загревања сматра 88% демократа и 37% републиканаца.

⁹ Да абортус буде легалан под било којим условима подржава 59% демократа и свега 12% републиканаца.

¹⁰ Да је федерална влада узурпирала превише моћи рекло је 31% демократа и 73% републиканаца, а да би федерална влада требало да уради више како би решила проблеме нације сматра 64% демократа и 23% републиканаца.

¹¹ За смањење имиграције у САД је 18% демократа, а 58% републиканаца.

¹² У полицију је исказало поверење 31% демократа, а 60% републиканаца.

¹³ Да треба законски признати истополне бракове подржава 85% демократа, а 57% републиканаца.

својој земљи, те је удео задовољних демократијом на историјски најнижем нивоу, нижем чак и од оног измереног након упада у Капитол пре три године (Jones 2024),¹⁴ па чак три четвртине Американаца сматра да је будућност америчке демократије у опасности на овогодишњим председничким изборима (PRRI 2023, 37).¹⁵ Ипак, ствар није тако једноставна, јер на узроке кризе и претње по демократију републиканци и демократе имају различите погледе. Демократе су највише забринуте око тога да се могу поновити догађаји попут упада у Капитол, те верују да су у томе помагали чак и неки чланови Конгреса из Републиканске странке, а реизбор Трампа виде као озбиљну претњу по демократију. Са друге стране, републиканци то исто мисле за Бајдена – 82% сматра да би његов реизбор ослабио америчку демократију, док чак 93% га види као неподобног за ту функцију и то пре свега због година (Potts 2024). Имају републиканци и друге бриге, попут сумње у интегритет самог изборног процеса и да наредни избори могу бити покрадени (PBS 2023). Када је реч о оптужбама и судским споровима који се воде против Трампа то као проблем види преко 90% демократа, а 40% републиканаца (Potts 2024).

СЈЕДИЊЕНЕ АМЕРИЧКЕ ДРЖАВЕ У ИЗМЕЊЕНОМ МЕЂУНАРОДНОМ ПОРЕТКУ

Имајући у виду све претходно речено, оправдано се намеће питање како уопште постићи договор око тога какву спољну политику САД треба да воде или како „дисфункционална суперсила” (Gates 2023, 30) тако подељена међу собом, несигурна у стање сопствене демократије може да води један разуђен и фрагментиран свет (Schultz 2018, 24)?

Све бројнији су они гласови који тврде да је постхладноратовска ера, у којој су сви путеви водили у Вашингтон (Zakaria 2024, 42), завршена. Мајкл Дојл (Doyle 2023) тврди да уместо краја идеолошких сукоба и међународног либералног поретка мира и сарадње или пак повратка мултиполарној равнотежи снага, постхладноратовску еру прати нови хладни рат (или како каже „хладни мир”) – међу

¹⁴ Да је задовољно стањем демократије у земљи каже свега 28% Американаца (17% републиканаца и 38% демократа), а у јануару 2021. године било је 35% (Jones 2024).

¹⁵ Да је будућност америчке демократије у опасности на овогодишњим председничким изборима рекло је 84% демократа, 77% републиканаца и 73% оних независних (PRRI 2023, 37).

великим силама и супротстављеним системима управљања. Такав свет у ком САД имају стварне такмаце, који не само да нису нужно расположени да следе америчке интересе, већ су неретко спремни да делују њима у инат, Фарид Закарија назвао би постамеричким (Закарија 2009). Покушавајући да објасни свет у настајању, који се не уклапа у три постојећа модела међународног поретка,¹⁶ Семјуел Хантингтон (*Samuel Huntington*) је још 1999. године употребио израз „уни-мултиполаран”. За разлику од униполарног међународног поретка у ком је присутна једна суперсила без значајних већих сила и велики број мањих сила, а која може сама да решава важне међународне проблеме а без да у томе може да је спречи било каква комбинација других држава, у уни-мултиполарном поретку поред једне суперсиле има и неколико већих сила. Ово значи да је за међународно деловање суперсиле потребна подршка макар још неке значајне државе, али суперсила ипак има моћ да стави вето на деловање других држава (Huntington 1999, 36).

Иако је, дакле, међународни контекст промењен – ту су сада и изазивачи Русија и Кина, као и сукоби на Блиском истоку и у Украјини – велика претња америчком глобалном вођству долази и изнутра (Schultz 2018). Већ је било речи о партијској поларизацији, хомогенизацији ставова унутар самих политичких партија, негативном односу према људима из друге странке, фрагментацији медијског извештавања и о незадовољству стањем демократије „код куће”. Све то неизбежно се одражава и на америчку спољну политику. Главна невоља са тим је што је у таквом контексту знатно теже обезбедити двостраначку подршку за рискантне спољнополитичке подухвате као што је употреба војне силе или закључивање међународних уговора, тешко је сагласити се око спољнополитичких неуспеха и извући поуке, а ту је и ризик од промене спољнополитичких одлука са променом председничке администрације што компликује могућност дугорочнијег обавезивања према савезницима или ривалима (Schultz 2018, 9). Наравно, било би погрешно претпоставити да ће сви ови изазови довести до краја глобалну улогу САД, која је и даље најмоћнији међународни актер са значајним географско-структуралним предностима и савезништвима широм света (Zakaria 2024, 41). Ипак, иако америчка „тврда” моћ можда остаје нетакнута, партијска поларизација омета њено ефикасно коришћење, отежава склапање споразума на домаћем

¹⁶ Мисли се на униполаран, биполаран и мултиполаран међународни поредак.

и међународном плану, онемогућава учење из спољнополитичких неуспеха али и одупирање страном мешању. Поврх тога, у највећој опасности је вероватно америчка „мека” моћ (Schultz 2018, 23). Са дисфункционалним интерним процесом доношења политичких одлука, непопуларним председничким кандидатима, сопственом несигурношћу у своју улогу у свету и кршењем правила која су сами успостављали, оправдано је доведена у питање позиција САД као политички и морално изузетне и „светионика” наде и демократије за остатак света (The White House 2023). Америчку позицију у свету додатно отежавају и примери америчког унилатерализма, попут економских мера протекционизма (на пример *buy American*), што оставља утисак да су Американци бољи у проповедању него спровођењу онога што захтевају од других. Такође, ваља споменути и враћање индустријске политике код Трампа (а потом и код Бајдена) као својеврсно поткопавање прокламованих норми међународног поретка успостављаних од 1980-их година. Занимљиво је да у том погледу постоји сада мање-више сагласност у врху обе странке – као да је од неолибералног консензуса осамдесетих и деведесетих, сада на снази суптилни протекционистички консензус, што нам заправо говори да има тема и око којих обе стране истовремено мењају мишљење у истом смеру. Последично, друге државе ће и саме кршити међународна правила и упирати прстом у Вашингтон користећи то као оправдање (Zakaria 2024, 54).

У вези са америчком позицијом у свету Стивен Вертхајм (*Stephen Wertheim*) у својој књизи о рађању глобалне надмоћи САД износи тезу да су САД заправо од свог оснивања биле претежно изолационистичка земља избегавајући да буду увучене у стране ратове и водећи се саветом првог председника Џорџа Вашингтона (*George Washington*) да треба избећи трајне савезе са било којим делом страног света, те да је послератна глобална улога на коју су се Американци навикли за претходних осам деценија, заправо одступање а не норма, када се мери у односу на читаву историју (Wertheim 2020). Америчка идеја интернационализма након Другог светског рата постала је фатално испреpletена са идејом одржавања глобалне војне доминације, те да САД зато не успевају да пронађу излаз из улоге „глобалног полицајца”, па чак и онда када то напреже њихову економију и осећај националног идентитета до самих граница. То је права иронија, тврди Вертхајм, јер Американци током већег дела своје историје своју нацију сматрају изузетном баш зато што

себе нису посматрале као војног хегемона (Wertheim 2020, 1;13). Чарлс Капчан (*Charles Kupchan*), аутор књиге о америчком изолационизму,¹⁷ сматра да можда Бајден у почетку и није имао алтернативу у приступу Русији и Кини, јер Европа сама не би могла да се носи са оним што се дешава у Украјини, а и Индопацифику је потребно америчко присуство и стабилна америчка рука, похваливши чак добар посао и на Блиском истоку. Ипак, он истиче као забрињавајуће називање САД „незаменивом нацијом” (*indispensable nation*) указујући да Бајден и даље размишља у оквирима света какав је био 1990-их година (Hirsh 2023). Свет у ком су Сједињене Државе хегемонија без изазивача више не постоји.

Спољна политика Доналда Трампа и Џозефа Бајдена

Када је реч о спољнополитичким приступима двојице кандидата, не би требало да буде већих изненађења с обзиром на то да је реч о кандидатима који иза себе већ имају по један председнички мандат. Упркос томе, због Трамповог неконвенционалног приступа, између осталог и спољној политици, други мандат његове спољне политике остаје „баук без садржине”, застрашујућ у концепту а нејасан у детаљима. То је разумљиво кад знамо да је Трамп „мислилац шире слике”, који је током претходног мандата презирао детаље и доследност, па и кохерентност у спољној политици (Ruge and Shapiro 2023). Зато има и оних који „предвидљиву непредвидљивост” бившег републиканског председника покушавају да представе као доктринарни приступ, премда не у класичном поимању доктрине као такве, сугеришући да класични начини сагледавања и спољнополитичке анализе можда више нису прикладни промењеном времену и околностима (Bentley and David 2021). Иако би сада дата оцена о Трамповом спољнополитичком приступу у другом мандату била неизбежно непотпуна имајући у виду још увек рану фазу изборне кампање, свестан да није спровео у дело све оно што је Американцима претходно обећавао, Трамп је поново кривицу пребацио на „дубоку државу” и америчку бирократију. У складу са тим, главно спољнополитичко обећање за сада је „коначни обрачун”, односно да ће као једини амерички председник који није започео ниједан рат отерати „ратне хушкаче” из Стејт департмента

¹⁷ Видети књигу Чарлса Капчана из 2020. године “Isolationism: A History of America’s Efforts to Shield Itself from the World”.

(*U.S. Department of State*) и Пентагона (Министарство одбране САД) (Trump 2023), протерати глобалисте, комунисте, фашисте, елиминисати „болесну политичку класу” (Swan et al. 2023), окончати рат у Украјини за један дан и измирити Израелце и Палестинце. Признајући значајне разлике у политикама Бајдена и Трампа, те да је прогноза за последице ових избора „код куће” мрачна, храбра је тврдња Стивена Волта (Walt 2024) када каже да још један Трампов мандат неће значајно променити спољну политику САД у кључним аспектима. Наиме, Волт истиче недостатак Трампове посвећености демократским принципима и владавини права, као и забрињавајуће наговештаје да заједно са Републиканском странком намерава да искористи други мандат како би казнио политичке противнике и тако померио САД ка аутократији. Уз то, Волт прогнозира да ће права жена бити додатно нарушена, напори да се зауставе климатске промене напуштени, а богати Американци и корпорације ће бити слободни да следе своје себичне интересе, не обазирјући се на шире друштвене и политичке последице. Међутим, када је о спољној политици реч, иако ће Трамп вероватно бити непоуздан, мрзовољан, безобразан и свађалачки настројен, посебно према НАТО савезницима, баш као и током свог првог мандата, у свим другим аспектима његов други мандат не би се знатно разликовао од Бајденовог. Према Волтовом суду, и један и други тражиће од Кијева да се поставе реалнији циљеви с тим што ће Трамп вероватно бити ближи приступу *cut and run*, даља конфронтација са Кином је нешто што има двопартијски консензус, док за Блиски исток сматра да нема разлога очекивати да ће се било који од ове двојице председника у будућности понашати другачије него у прошлости, као и да су и један и други самопрокламовани ционисти што искључује могућност притиска на Израел да промени курс. Не треба заборавити ни могућност да Трамп првенствено усмери пажњу на унутрашњу агенду – и своје дугорочне правне проблеме – што би додатно умањило његово ионако ограничено интересовање за међународне односе и тежило да ојача постојећи *status quo* (Walt 2024).

Када је реч о виђењу улоге САД у свету потенцијалног кандидата демократа и актуелног председника Џозефа Бајдена оно се читава у ауторском тексту за *Foreign Affairs* његовог саветника за националну безбедност Џека Саливена (*Jake Sullivan*) „Извори америчке моћи”, са не мање значајним поднасловом – спољна политика за измењен свет (Sullivan 2023, 8). На линији са Ричардом

Хасом да спољна политика почиње код куће (Haass 2013), Саливен тврди да је од стратешког значаја и за спољну политику то како се државе организују интерно, у шта инвестирају, са ким склапају савезе и ко са њима жели у савезништва, које ратове воде, које одвраћају а које избегавају. Детектујући да је америчка спољна политика развијена у ери која ће убрзо бити само успомена, да старе претпоставке и структуре морају бити прилагођене изазовима који очекују САД до 2050. године, као и да САД улазе у трећу еру након Другог светског рата, Саливен истиче да је суштина Бајденовог спољнополитичког приступа у новом темељу америчке моћи тако да могу да обликују нову еру на начин који ће заштитити њихове интересе и вредности и унапредити опште добро (10–11). У складу са тим он издваја три кључна стуба на којима за Бајденову администрацију почива међународна моћ: савезништва којима придаје посебан значај, економија, али тако да ради за све Американце и војна сила (11). Верујући да у све више компетитивном свету међузависности и транснационалних изазова Вашингтон мора да уклони баријере између унутрашње и спољне политике, Саливен велике јавне инвестиције види као суштински важну компоненту спољне политике (14). Иако свестан промене светске политике, Бајденов саветник за националну безбедност каже да САД заједно са најближим партнерима остају посвећене „одбрани демократије” широм света, као и да ако они не буду предводили решавање глобалних проблема, неће имати ко други, те да председник Бајден и његов тим верују да САД и даље имају кључну улогу у подстицању међународне сарадње (19). Ово је сасвим на линији онога што је Бајден писао пре четири године у свом ауторском тексту за *Foreign Affairs* „Зашто Америка мора поново да води” (Biden 2020, 64–76), а што је опет сасвим конзистентно са оним што је 2016. писао у тексту „Градећи на успеху” (Biden 2016, 46–57), што нам говори да је реч о једном континуитету у приступу без већих одступања. У ауторском тексту из 2020. године, у ком се најсажетије може сагледати Бајденов спољнополитички програм, писао је како је тријумф демократија и либерализма над фашизмом и аутократијама одредио слободан свет, али да то није само ствар прошлости, већ ће тај сукоб одредити и будућност, такође. Он сматра да САД не би смеле да одустану од своје водеће улоге која је трајала претходних 70 година и омогућила колективну безбедност и напредак, те да способност Сједињених Држава да буду снага која омогућава напредак у свету, предводи демократски свет и мобилише

колективну акцију почиње код куће, али се ипак ту не завршава (65–71). Тако да Закарија оправдано тврди да је у срцу Бајденове спољне политике добар однос са савезницима (Zakaria 2024, 52) али и покушај да успоставе везу између америчке унутрашње снаге и способности САД да одрже међународну конкурентност у промењеном свету, амбициозно најављујући „спољну политику за средњу класу” (Scott and Rosati 2024, 85). Да је реч о континуитету потврђује нам и Бајденов говор из октобра прошле године који је за циљ имао придобијање подршке Американца, а најпре чланова Конгреса, за слање ратне помоћи Израелу и Украјини. Он је и тада говорио о историјски значајном тренутку, свету на прекретници у ком се води битка између демократија и аутократија, а у ком је америчко вођство оно што држи тај свет на окупу, док америчка савезништва чине САД безбедном, а америчке вредности пожељним међународним актером (The White House 2023).

Ставови америчких бирача и спољна политика

Партијска поларизација видљива је и када је реч о ставовима Американца о спољној политици и улози САД у свету. Иако забринути због прекоокеанског ангажмана, већина Американца (57%) и даље сматра да би за будућност САД најбоље било да активно учествује у међународним односима и да користи од одржавања улоге САД у свету надмашују трошкове (58% према 41%), док 42% сматра да би најбоље било да се не мешају. Иако је и даље реч о већинској подршци, податак из 2023. године је наставак тренда опадања подршке међународном ангажману и један од најнижих забележених нивоа подршке у последњих пола века.¹⁸ Премда Американци и даље виде САД као земљу са највећим утицајем на свету, нису склони томе да сами решавају глобална питања. Две трећине подржава заједничку улогу лидера са другим државама (66%), а не доминантну улогу (22%) или никакву улогу (12%). Републиканци радије него демократе за САД бирају доминантну улогу (36% републиканаца према 16% демократа). Иако су и демократе и републиканци и они независни сагласни у томе да је важно за САД да буду светски лидер у економској моћи и научно-технолошком напретку, републиканци

¹⁸ Активну улогу САД у свету подржава 70% демократа и 47% републиканаца, док је пре 50 година разлика између републиканаца и демократа била знатно мања – подршка републиканаца била је 72%, а демократа на 68% (Smeltz and Kafura 2023).

(82%) пре него демократе (49%) наглашавају важност војне снаге, док демократе чешће дају приоритет борби против климатских промена (79%), људским правима (78%) и демократским вредностима (72%) (Smeltz and Kafura 2023).

Већ је било речи о томе да су амерички председници активну улогу САД у свету неретко правдали митским наративом о америчкој изузетности, међутим, сами Американци више нису сигурни у то. У јединствен карактер сопствене нације 2012. године веровало је 70% Американаца, а сада је тај проценат пао на 52%. Годинама уназад демократе сматрају да САД нису много посебније од других држава (55% наспрам 44%), док три четвртине републиканаца и даље види САД као *највећу* земљу (*the greatest country*),¹⁹ из чега закључујемо да ни ово више није питање које превазилази партијске разлике као што је некад било (Smeltz and Kafura 2023). У вези са овим, да је Бог доделио Америци посебну улогу у светској историји сматрало је 40% Американаца 2020. године, што је пад у односу на 2016. годину када је у то веровала већина (PRRI 2020, 16).²⁰ Ово веровање је најшире распрострањено међу белим евангелистичким протестантима (71%), иначе највернијем бирачком телу Доналда Трампа. Да су Американци и сами свесни унутрашњих проблема показује податак да свега четвртина њих сматра да САД дају добар морални пример другима, што је значајан пад у односу на претходне године (43% било је 2015. године). Иако већи број републиканаца (45%) него демократа (18%) види САД као добар морални пример, ипак је забележен пад у односу на 2018. годину (67%), што се може објаснити тиме да су Американци више склони томе да виде САД у позитивном светлу онда када је председник из њихове партије (PRRI 2020, 17).

Кад је реч о актуелним спољнополитичким дешавањима скоро половина Американаца сматра да САД чине и превише да помогну Украјини, што је готово двоструки раст у односу на 24% колико је било у августу 2022. године. Овакав став израженији је код републиканаца (62%), него код демократа (14%). Такође, већина републиканаца радије би окончала сукоб што пре, док демократе и даље подржавају помоћ Украјини док не поврати изгубљену територију. Промене су видљиве и код оних који се изјашњавају

¹⁹ Да су САД *највећа* нација 2023. године веровало је 75% републиканаца, а 42% демократа, док је 2012. године однос био 85% према 66% (Smeltz and Kafura 2023).

²⁰ У то је 2020. године веровало 64% републиканаца, а 32% демократа (PRRI 2020, 16).

као независни и они су сада скоро равномерно подељени између оних који подржавају продужени сукоб у ком би Украјина вратила сву изгубљену територију, и оних који би желели да се рат заврши што је пре могуће. Већина Американаца каже да би финансијска помоћ коју Украјина добија од Вашингтона требало да има извесна ограничења (међу њима и 84% републиканаца), док већина демократа (65%) верује да би САД требало да наставе да пружају помоћ све док Украјина то тражи. Са продуженим сукобом сада већ преко 60% Американаца сматра да ниједна страна не добија рат и то је једино где нема веће разлике међу партијама (Younis 2023). Када је реч о сукобу на Блиском истоку и помоћи Израелу, свега једна трећина одобрава приступ Бајденове администрације, при чему председник нема већинску подршку чак ни у својој странци (Pew Research Center 2023b, 6–7).²¹

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Као што смо видели, председнички избори који нас очекују ове године у Сједињеним Америчким Државама биће једни од многих, а опет заслужују посебну пажњу с обзиром на и даље велики утицај ове државе, па самим тим и њеног председника са администрацијом, на остатак света. Показали смо да се ова суперсила градећи тај утицај није ослањала само на војну моћ, већ и на нешто што смо назвали митски наратив о америчкој изузетности. Иако се темељи на миту, он није сасвим без реалних основа имајући у виду успон САД кроз цео двадесети век, а посебно од краја Другог светског рата. Тако формирана слика о Америци као изузетној нацији помогла им је да придобију, са једне стране, подршку самих Американаца за активну улогу САД у свету, а са друге стране, пристанак других међународних актера за послератни поредак који су градили.

Међутим, шта онда кад и та сама суперсила сумња у себе, суочава се са „кризом идентитета” и кризом демократије код куће, а истовремено се и међународни контекст мења? Није први пут да се нека моћна држава суочава са таквим изазовима, а историја нам је показала да су у таквом случају најчешћа два излаза – или успех

²¹ Одговор Бајденове администрације не одобрава половина републиканаца, а 28% одобрава, док код демократа 44% одобрава, 33% не одобрава, а њих 22% није сигурно (Pew Research Center 2023b, 6–7).

уколико се пронађе нов приступ за ново време, или пак опадање моћи те суперсиле. Могу ли Џозеф Бајден или Доналд Трамп да пронађу тај нов приступ, понуде га и за њега добију подршку? Ако имамо у виду оно што смо претходно показали – њихову непопуларност и партијску поларизацију – чини се да нема много разлога за оптимизам. Видели смо да би Американци најрадије изабрали неког трећег кандидата на предстојећим изборима, те би потенцијални поновни избор између Бајдена и Трампа био „избор мањег зла”, као и да су вредносно подељени по бројним темама, укључујући ту и будућност америчке улоге у свету. А опет, *status quo* више није одржив. Премда, као што смо видели, Волт тврди да разлике у спољној политици ове двојице потенцијалних кандидата неће бити толико оштре, ваља рећи да то јесте тако у краткорочним последицама и када се унутрашња и спољна политика посматрају потпуно раздвојено, онако како то Волт чини, а један изборни процес и један председнички мандат сувише су кратки периоди да би се такве оцене могле давати. Дугорочно гледано, оно што се дешава „код куће” имаће последице на америчку позицију у свету, а посебно на перцепцију њене „меке” моћи и утемељености наратива о америчкој изузетности.

Није изненађење што бирачи сматрају да је стање демократије у опасности кад имамо у виду да оба претпостављена кандидата представљају овогодишње председничке изборе као тест за опстанак демократије или борбу за „душу нације”, како би рекао Бајден. Као опомену Американцима Абрахам Линколн (*Abraham Lincoln*) је говорио да подељена кућа не може да опстане, а 166 година касније на САД је изазов не само да сачувају „своју кућу” већ и своју улогу у међународном послератном поретку, а чији су потпорни стуб већ скоро осам деценија и у који су уложили много. Да би у томе успели однекуд морају да крену, а по свему судећи овог пута мораће да крену „од куће” – први корак на том путу је избор будућег првог човека Беле куће првог уторка после првог понедељка у новембру.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Гедис, Џон Луис. 2008. *Изненађење, безбедност и искуство Америке*. Београд: Клуб плус.
- Живојиновић, Драгољуб Р. 1971. *Документи о америчкој историји*. Београд: Београдски издавачко-графички завод.
- Закарија, Фарид. 2009. *Постамерички свет*. Смедерево: Хеликс.
- Хас, Ричард. 2017. *Свет у нереду: америчка спољна политика и криза старог поретка*. Београд: CIRSD.
- Славујевић, Зоран Ћ. 1986. *Савремени политички мит*. Београд: Радничка штампа.
- Bentley, Michelle, and Maxine David. 2021. "Unpredictability as doctrine: Reconceptualising foreign policy strategy in the Trump era." *Cambridge Review of International Affairs* 34 (3): 383–406. DOI: 10.1080/09557571.2021.1877616.
- Biden, Joseph R. Jr. 2016. "Building on Success." *Foreign Affairs* 95 (5): 46–57.
- Biden, Joseph R. Jr. 2020. "Why America Must Lead Again." *Foreign Affairs* 99 (2): 64–76.
- Bremmer, Ian. 2023. „Америчка дисфункционална политика.” Приступљено: 14. фебруара 2024. <https://velikeprice.com/svet/americka-disfunkcionalna-politika/>.
- Brenan, Megan. 2023. "Biden Ends 2023 With 39% Job Approval." *Gallup*. Приступљено: 14. фебруара 2024. <https://news.gallup.com/poll/547763/biden-ends-2023-job-approval.aspx>.
- Brownstein, Ronald. 2024. "Haley's voters might decide Biden's fate in November. Here's why." *CNN*. Приступљено: 14. фебруара 2024. <https://edition.cnn.com/2024/02/06/politics/haley-voters-trump-gop-biden-analysis/index.html>.
- Cook, Nancy and Joshua Green. 2023. "Biden-Trump 2 Is the Election No One Wants." *Bloomberg*. Приступљено: 14. фебруара 2024. <https://www.bloomberg.com/news/newsletters/2023-11-06/biden-trump-rematch-in-2024-election-americans-want-more-choice>.
- Doyle, Michael. 2023. *Cold Peace: Avoiding the New Cold War*. Liveright Publishing.

- FiveThirtyEight. 2024. "Latest Polls." Pristupljeno: 14. februara 2024. <https://projects.fivethirtyeight.com/polls/>.
- Gates, Robert M. 2023. "The Dysfunctional Superpower." *Foreign Affairs* 102 (6): 30–44.
- Haass, Richard. 2013. *Foreign Policy Begins at Home: The Case for Putting America's House in Order*. New York: Basic Books.
- Hirsh, Michael. 2023. "Is America Really 'Indispensable' Again?" *Foreign Policy*. Pristupljeno: 14. februara 2024. https://foreignpolicy.com/2023/11/03/us-foreign-policy-isolationism-ukraine-russia-israel-hamas-china-republicans-democrats/?utm_source=Sailth%E2%80%A6.
- Hochschild, Arlie Russell. 2016. *Strangers in their Own Land: Anger and Mourning on the American Right*. New York: The New Press.
- Huntington, Samuel P. 1999. "The lonely superpower." *Foreign Affairs* 78 (2): 35–49.
- Inglehart, Ronald F. 2018. *Cultural evolution: People's motivations are changing, and reshaping the world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, Ronald and Pipa Norris. 2017. "Trump and the Populist Authoritarian Parties: The Silent Revolution in Reverse." *Perspectives on Politics* 15 (2): 443–454. DOI: 10.1017/S1537592717000111.
- Jones, Jeffrey M. 2020. "Presidential Job Approval Related to Reelection Historically." *Gallup*. Pristupljeno: 14. februara 2024. <https://news.gallup.com/poll/311825/presidential-job-approval-related-reelection-historically.aspx>.
- Jones, Jeffrey M. 2024. "Record Low in U.S. Satisfied With Way Democracy Is Working." *Gallup*. Pristupljeno: 14. februara 2024. <https://news.gallup.com/poll/548120/record-low-satisfied-democracy-working.aspx>.
- Kupchan, Charles A. 2020. *Isolationism: A History of America's Efforts to Shield Itself from the World*. Oxford University Press.
- Newport, Frank. 2023. "Update: Partisan Gaps Expand Most on Government Power, Climate." *Gallup*. Pristupljeno: 14. februara 2024. <https://news.gallup.com/poll/509129/update-partisan-gaps-expand-government-power-climate.aspx?version=print>.

Norris, Pippa, and Ronald Inglehart. 2019. *Cultural backlash: Trump, Brexit, and authoritarian populism*. Cambridge University Press.

O'Connor, Brendon. 2020. *Anti-Americanism and American exceptionalism: prejudice and pride about the USA*. London and New York: Routledge.

PBS. 2023. "False election claims have damaged GOP confidence in vote count, AP-NORC poll says." Pristupljeno: 14. februara 2024. <https://www.pbs.org/newshour/politics/ap-norc-poll-false-election-claims-have-damaged-gop-confidence-in-vote-count>

Pew Research Center. 2016. "Partisanship and Political Animosity in 2016." Pristupljeno: 14. februara 2024. <https://www.pewresearch.org/politics/wp-content/uploads/sites/4/2016/06/06-22-16-Partisanship-and-animosity-release.pdf>.

Pew Research Center. 2022. "As Partisan Hostility Grows, Signs of Frustration With the Two-Party System." Pristupljeno: 14. februara 2024. . https://www.pewresearch.org/politics/wp-content/uploads/sites/4/2022/08/PP_2022.09.08_partisan-hostility_REPORT.pdf.

Pew Research Center. 2023a, "Americans' Dismal Views of the Nation's Politics." Pristupljeno: 14. februara 2024. https://www.pewresearch.org/politics/wp-content/uploads/sites/4/2023/09/PP_2023.09.19_views-of-politics_REPORT.pdf.

Pew Research Center. 2023b. "Americans' Views of the Israel-Hamas War". Pristupljeno: 14. februara 2024. https://www.pewresearch.org/politics/wp-content/uploads/sites/4/2023/12/PP_2023.12.07_Israel-Hamas_Report.pdf.

Potts, Monica. 2024. "Americans think democracy is in peril in the 2024 election." *ABC News*. Pristupljeno: 14. februara 2024. <https://abcnews.go.com/538/americans-democracy-peril-2024-election/story?id=106803471>.

Public Religion Research Institute. 2020. "Dueling rivalities amid multiple crises, Trump and Biden supporters see different priorities and futures for the nation." Pristupljeno: 14. februara 2024. https://www.prrri.org/wp-content/uploads/2020/10/PRRI-Oct_2020_AVS.pdf.

Public Religion Research Institute. 2023. "Threats to american democracy ahead of an unprecedented presidential election."

- Pristupljeno: 14. februara 2024. <https://www.prri.org/wp-content/uploads/2023/10/PRRI-Oct-2023-AVS.pdf>.
- Real Clear Polling. "2024 General Election: Haley vs Biden." Pristupljeno: 14. februara 2024. <https://www.realclearpolling.com/polls/president/general/2024/haley-vs-biden>.
- Ruge, Majdm and Jeremy Shapiro. 2023. "The Trumpist Manifesto: The Republican struggle for a second-term foreign policy." *European Council on Foreign Relations*. Pristupljeno: 14. februara 2024. <https://ecfr.eu/article/the-trumpist-manifesto/>.
- Saad, Lydia. 2023. "Neither Party Well-Liked, but GOP Holds Advantage on Issues." *Gallup*. Pristupljeno: 14. februara 2024. <https://news.gallup.com/poll/511979/neither-party-liked-gop-holds-advantage-issues.aspx>.
- Schultz, Kenneth A. 2018. "Perils of Polarization for U.S. Foreign Policy." *The Washington Quarterly* 40 (4): 7–28. DOI: 10.1080/0163660X.2017.1406705.
- Scott, James M., and Jerel A. Rosati. 2024. *The politics of United States Foreign Policy*, eighth edition. Sage.
- Smeltz, Dina, and Craig Kafura. 2023. "Americans grow less enthusiastic about active US engagement abroad." *The Chicago Council on Global Affairs*. Pristupljeno: 14. februara 2024. <https://globalaffairs.org/research/public-opinion-survey/americans-grow-less-enthusiastic-about-active-us-engagement-abroad>.
- Sullivan, Jake. 2023. "The Sources of American Power." *Foreign Affairs* 102 (6): 8–29.
- Swan, Jonathan, Charlie Savage, and Maggie Haberman. 2023. "Trump and Allies Forge Plans to Increase Presidential Power in 2025." *The New York Times*. Pristupljeno: 14. februara 2024. <https://www.nytimes.com/2023/07/17/us/politics/trump-plans-2025.html>.
- Taibbi, Matt. 2019. *Hate INC: Why today's media makes us despise one another*. New York: OR Books.
- The White House. 2023. "Remarks by President Biden on the United States' Response to Hamas's Terrorist Attacks Against Israel and Russia's Ongoing Brutal War Against Ukraine." Pristupljeno: 14. februara 2024. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2023/10/20/>

remarks-by-president-biden-on-the-united-states-response-to-hamas-terrorist-attacks-against-israel-and-russia-s-ongoing-brutal-war-against-ukraine/.

Trump War Room. 2024. X. Pristupljeno: 14. februara 2024. <https://twitter.com/DonaldJTrumpJr/status/1628140283169804320>.

Volle, Adam. 2023. "American exceptionalism." *Encyclopedia Britannica*. Pristupljeno: 14. februara 2024. <https://www.britannica.com/topic/American-exceptionalism>.

Walt, Stephen M. 2024. "Another Trump Presidency Won't Much Change U.S. Foreign Policy." *Foreign Policy*. Pristupljeno: 14. februara 2024. <https://foreignpolicy.com/2024/01/22/another-trump-presidency-wont-much-change-u-s-foreign-policy/>.

Wertheim, Stephen. 2020. *Tomorrow, the World: the Birth of U.S. Global Supremacy*. Harvard University Press.

Younis, Mohamed. 2023. "American Views on the Ukraine War in 6 Charts." *Gallup*. Pristupljeno: 14. februara 2024. <https://news.gallup.com/poll/513680/american-views-ukraine-war-charts.aspx#:~:text=Forty-one%20percent%20of%20Americans,U.S.%20isn't%20doing%20enough>.

Zakaria, Fareed. 2024. "The Self-Doubting Superpower." *Foreign Affairs* 103 (1): 38–54.

Nevena Jovanović**Faculty of Political Sciences, Belgrade*

THE PRESIDENTIAL ELECTIONS IN THE UNITED STATES OF AMERICA 2024 AND THE FUTURE OF THE AMERICAN ROLE IN THE INTERNATIONAL ORDER

Resume

The peculiarity of the United States of America is that they secured the consent of other international actors to the post-war order they built thanks not only to “hard” power, but above all to a carefully shaped mythical narrative of exceptionalism. As every myth seeks foundation, the rise of the US after World War II and the subsequent collapse of the Soviet Union provided ground for the affirmation of American exceptionalism. In this article, it is argued that due to internal political problems, this has been questioned, and that, consequently, the international order built on those foundations is perhaps even facing the greatest challenge from the very beginning. The article shows that the causes of the crisis in the USA are multiple: growing social and political polarization, gerontocracy and unpopular presidential candidates, which consequently reflects on the efforts of the USA to find a role in the changed international order in which rivals Russia and China are also seeking a place for themselves. The main goal of the article was to point out the causes of the crisis of American democracy and its consequences on the international order and hegemony that they have been building since the middle of the last century, in the context of the next presidential elections in the USA, with special attention to the two candidates,

* Email address: nevena.jovanovic@fpn.bg.ac.rs.

who will most likely be in the final race, Joseph Biden and Donald Trump. It is not the first time that a powerful state faces such challenges, and history has shown us that in such a case there are two most common ways out - either success if a new approach is found for a new time, or the decline of the superpower. Can Joseph Biden or Donald Trump find that new approach, offer it to the American people, and secure support for it? If we bear in mind what we have previously shown – their unpopularity and party polarization – there seems to be little cause for optimism. In the paper, we also showed that the Americans would prefer to choose a third candidate in the upcoming elections, and that a potential re-election between Biden and Trump would be a “choice of the lesser evil”, as well as that they are divided on a number of topics, including the future of the American role in the world. But also, the status quo is no longer sustainable. Although there are those who claim that the differences in the foreign policy of these two potential candidates will not be so sharp, it must be said that this is so in the short-term consequences and when domestic and foreign policy are viewed completely separately, as Walt does, but one electoral process and one presidential term are too short periods for such evaluations to be given. In the long term, we argue that what happens “at home” will have consequences for position of the USA in the world, and especially for the perception of its “soft” power and the foundation of the narrative of American exceptionalism.

Keywords: *2024 presidential election, United States of America, Donald Trump, Joseph Biden, crisis of democracy, American exceptionalism, US foreign policy*

Немања Пурић*

Факултет политичких наука, Београд

BRICS КАО ГЕОПОЛИТИЧКИ АКТЕР – ПОТЕНЦИЈАЛ ЗА ИНСТИТУЦИОНАЛНИ РАЗВОЈ

Сажетак

Рат у Украјини нарушио је безбедносну архитектуру и политичке односе у Европи, али је подстакао и промену односа широм света. Руска Федерација и друге државе које су учесници различитих безбедносних комплекса подстакнуте су да појачано делују у различитим регионалним међународним организацијама али и неформалним облицима организовања које учествују у систему глобалног управљања. У том смислу на BRICS је током друге половине 2022. и 2023. године усмерена пажња држава учесница, али и трећих актера попут Сједињених Америчких Држава и Европске уније. BRICS је добио значај као глобални политички актер, али се истовремено суочио са изазовима у погледу хоризонталног ширења и институционалног развоја. Поставља се питање његовог потенцијала за даљу институционализацију у различитим категоријама међународног организовања. Речју, да ли BRICS подстакнут пријемом нових учесница и новим задацима има потенцијал да постане више од неформалног облика организовања? Рад анализира ово питање кроз двоструку осу истраживања. Прво, анализа савремених тенденција у међународном организовању кроз различите теорије међународних односа уз нови институционализам као приступ

* Имејл адреса: nemanja.puric@fpn.bg.ac.rs

нам омогућава да сместимо BRICS у постојећи категоријално појмовни апарат уз заобилажење замке sui generis статуса. Друго, на трагу претходно наведеног, рад анализира досадашњи нестандардни процес институционализације BRICS-а као и принципе укључивања нових учесника. Рад користи упоредни приступ праксе других неформалних облика организовања као и институционализацији тзв. „организација новог типа”.

Кључне речи: BRICS, међународно институционално право, мултилатерализам, неоинституционализам, Рат у Украјини

УВОД

Почетак рата у Украјини значио је и санкције за Русију које су између осталог подразумевале и потенцијалну суспензију у различитим међународним организацијама. Током првог периода, суочена са претњом искључења из Савета Европе, Русија је превентивно донела одлуку о иступању (CM/Res(2022)2). Такође резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација, Русији је суспендовано чланство у Савету за људска права, помоћног тела Генералне скупштине (GS A/ES-11/L.4). Промена односа у Европским регионалним организацијама и Уједињеним нацијама подстакла је Русију да се окрене другим мултилатералним аранжманима, пре свега азијским регионалним организацијама, али и неформалним облицима организовања који окупљају посебно заинтересоване државе. У том смислу BRICS као пример неформалног облика организовања постао је предмет интересовања Русије, али и фокус међународних односа у претходне две године. Одређени број држава широм света изразио је жељу за учешћем у овој мултилатералној форми, што је подстакло државе учеснице да на Самиту у Јоханерсбургу по први пут представе документ у којем промовишу принципе проширења BRICS, али и наглашавају значај будуће институционализације. На тај начин, у академском смислу BRICS постаје предмет интересовања међународног инситуционалног права. Процес институционализације неформалних облика организовања у циљу ефикаснијег функционисања предмет је опсежних дебата и

истраживања. Стога, циљ овог истраживања је да представи проблеме у функционисању међународних организација који су подстакли државе да се окрену неформалним облицима организовања, али и место неформалних облика организовања на спектру међународног организовања. На тај начин бићемо у могућности да се осврнемо на циљеве BRICS-а у измењеним међународним околностима и оценимо ефикасност њихове стратегије даље институционализације. Додатно, бићемо у могућности да оценимо да ли је поменута стратегија карактеристична искључиво за BRICS или је део ширих тенденција развоја мултилатерализма.

ПАРАДОКС МЕЂУНАРОДНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА

Упоредо са развојем међународног организовања, од тренутка креирања првих модерних међународних организација конституисало се и развијало међународно институционално право као део међународног јавног права. Током прве фазе развоја међународних организација са, у поређењу са данашњим степеном развоја, примитивном инситуционалном структуром, институционално право третирано је као „право коегзистениције”. Прецизније, актери међународних односа биле су државе, а међународне организације искључиво форум у оквиру ког се одвијала интеракција. Појачан степен такве интеракције нужно је условио развој процедура и правила који би уредили несметане активности (Klabbers 2002, 17). Иако је развој међународних организација у поређењу са политичком формом каква је држава трајао кратко, од друге половине XIX века до данас, процес институционализације и изградње међународног институционалног права достигао је свој оптимум, односно формиран је систем међународног организовања са међународним организацијама као најразвијенијом формом.

Развој међународних организација текао је у два правца. Међународне организације техничког типа, настале су раније и развијале се брже, а њихов брз процес институционализације био је условљен пре свега облашћу деловања; државе су лакше прихватале могућност решавања техничких питања на међународном нивоу, а успех решавања ових питања отворио је могућност развоја организација у другом правцу – међународних организација општеполитичке природе. Прва организација тог типа, Друштво народа, поставила је општеприхваћене стандарде институционализације у погледу

организационе структуре, процедура доношења одлука као и начина решавања спорова, што представља основу функционисања сваке савремене међународне организације. За креирање такве организације од пресудног значаја био је тренутак међународних односа, односно слом система равнотеже снага и прелазак на систем колективне безбедности. Контекстуализовано, нови систем међународних односа подстакао је државе и омогућио им креирање такве међународне организације. Идејни, али не и правни наследник Друштва народа, Организација уједињених нација, у организационом смислу је доказ еволутивне природе међународних организација. Структура и процеси доношења одлука представљају исправљене аномалија доказаних у пракси Друштва народа, пре свега у домену социоекономских питања, као и побољшаној превенцији сукоба. Уједињене нације у институционалном смислу послужиле су као пример другим међународним организацијама универзалног карактера, пре свега специјализованим агенцијама и посебно повезаним организацијама из Система УН, али и различитим регионалним организацијама општеполитичке природе. Ипак, досадашња пракса показала је различите слабости међународних организација које директно утичу на њихову релевантност али и потенцијал алтернативних облика сарадње. Проблеми у функционисању међународних организација односе се на њихов животни циклус као и на стање хиперинституционализације.

Прво, када говоримо о животном циклусу међународних организација, важно је нагласити да се у теорији међународне организације оснивају са намером да трају неограничен временски период, те да су врло ретке међународне организације које у оснивачком уговору имају одредбу о временском трајању.¹ Ипак, исто као и државе, међународне организације нестају, а пракса њиховог проучавања показала нам је да њихов животни циклус можемо поделити у четири фазе: 1. инситуционализација; 2. развој; 3. слабљење; 4. нестанак (Dijkstra 2019, 7). Наравно, највећа пажња посвећена је фазама институционализације и развоја, а разлог лежи у чињеници да услед великог броја организација различите величине, историје и области деловања, институционално право има главни задатак да креира кохерентан систем класификације, односно да нам

¹ Свакако најпознатији пример организације ограниченог временског трајања јесте Европска заједница за угаљ и челик чији оснивачки уговор предвиђа њено трајање у периоду од 50 година.

укаже на законитости њиховог постојања и деловања (Koremenos, Charles, Duncan, 2001, 762). Управо овај предмет истраживања међународног институционалног права усмерава нас на изучавање оснивачких уговора, правила процедуре међународних организација као и чланства (Amerasinghe 2005, 15), а узимајући у обзир да је једна од законитости функционисања организација и посебно отежана процедура измене оснивачких уговора, деловање и стварно стање међународних организација се може битно разликовати од правила које читамо у оснивачким уговорима. Управо у методу изучавања лежи слабост међународног институционалног права да проучава трећу и четврту фазу, а различити аутори наглашавају парадокс институционалног права које тежи проучавању међународних организација изван контекста међународних односа, односно окружења у којем међународне организације делују (Klabbers 2008, 14).

Чак и уколико померимо фокус проучавања на праксу међународних организација, поново се суочавамо са истим проблемом. Група аутора нуди другу перспективу, инсистирајући на тези да животни циклус организација није линеаран, како смо претходно навели, већ се може развити у више праваца; након климакса организације се потенцијално могу развити у четири правца: наставак развоја, нестанак, инертност и промена (Gray 2020, 32). Можемо идентификовати два позитивна правца, *наставак развоја* где међународна организација успева да одговори на изазове деловања у међународним односима, као и *промену*, где међународна организација успева да се прилагоди ситуацији у којој су се међународни односи променили у толикој мери, да област деловања и задаци наведени у оснивачком уговору постају ирелевантни, те успева да себи пронађе нове задатке. Негативни, ретроградни правци су *инертност* у којем међународна организација у најбољем случају не успева да одговори на све циљеве из оснивачког уговора, а у најгорем не успева да одговори ни на један задати циљ, и *нестанак*, када међународна организација и даље има секретаријат и званично постоји, али у пракси не делује или престаје званично да постоји, односно гаси се одлуком држава чланица.

Проблем проучавања лежи у чињеници да када организација у току свог животног циклуса уђе неку од претходно идентификованих негативних фаза, најмалобројнија категорија су оне организације које су званично престале да постоје. Према опсежном истраживању

Јулије Греј (*Julia Gray*), највећи број организација се налази у тзв. „зомби фази”, односно фази неактивности. Квантификовано, од 1950. до 2018. године, 52% организације је наставило свој живот, 10% је формално угашено, а 38% се налази у стању неактивности (Gray 2020). Наравно поставља се питање институционалних трошкова, односно разлога зашто организације и даље постоје уколико не врше своју функцију? Према одређеној групи аутора одговор лежи у интересима службеника међународних организација, односно њиховим личним интересима да организација одржи своје (минималне) активности (Strange 1998). Иако је ова аргументација у основи тачна, потребно је да дубље анализирамо узроке овог проблема. Прво, не смемо занемарити чињеницу да говоримо о типичним међународним организацијама које задржавају међувладин приступ. Прецизније, државе чланице су те које међународне организације оснивају, креирају њихове циљеве и област деловања, али и одлучују о њиховом гашењу. Оне могу донети формалну одлуку о престанку постојања организације, а уколико би заиста таква намера била опструисана од стране службеника међународне организације, државе чланице чином иступања могу свести чланство у међународној организацији испод институционалног минимума за функционисање. У том смислу, државе остају најважнији доносиоци одлука о правцу развоја међународне организације. Одговор лежи управо у интересу држава чланица да одрже постојање међународне организације. Област деловања међународне организације има директан утицај на њен потенцијал развоја и релевантност у датом тренутку. Једноставније речено, приликом основања међународне организације није могуће предвидети до ког тренутка ће област деловања бити релевантна за међународну сарадњу, а затим и у ком тренутку може доћи до реафирмисана одређеног питања у међународним односима. У том смислу релевантно је негативно искуство са Међународном организацијом за избеглице (IRO), специјализоване агенције Уједињених нација настале након краја Другог светског рата. Проблем избеглица, примаран након краја рата изгубио је на значају, а организација је престала да постоји 1952. године када је за решавање проблема избеглица кандидована нижа институционална форма, Високи комесар за избеглице (Sękowski 2017, 120). У међувремену, ово питање неколико пута је актуелизовано на међународном нивоу, а постојећи инструменти чине се као неадекватни. Дакле, један од подстицаја за постојање

организација у стању неактивности јесте лакши процес њиховг реактивирања једном када је проблем поново актуелан. Додатни подстицај за одражавње међународних организација у овом стању јесте чињеница да гашење међународне организације представља неуспех међународне сарадње у датој области за државе чланице.

Други проблем савременог деловања међународних организација који смо идентификовали јесте њихова хиперинституционализација. Еволутивна природа међународних организација омогућила им је да се прилагођавају међународним односима у институционалном смислу ради лакшег и ефикаснијег функционисања. Међународно институционално право, са задатком да идентификује, анализира и класификује законисти у функционисању међународних организација показало нам је да нове процедуре доношења одлука које су за циљ имале исправљање аномалија негативно утичу на ефикасност међународних организација. Већинско гласање иако ефикасније од једногласност, утиче на легитимитет (необавезујућих) одлука и вољу држава чланица да их у пракси и спроводе. С друге стране, процедура доношења одлука консензусом, промовисана у циљу јачања моралне обавезе спровођења одлука чини сам процес спорим, а организације онемогућава да делују у складу динамиком међународних односа (Пурић 2020, 192).

Такође, током историје развоја међународних организација начин третирања питања чланства, могућности иступања, преноса надлежности са државе на међународну организацију и санкција утицале су мотивишуће, односно демотивишуће за државе да постану чланице или чак формирају међународну организацију. Додатно, проблем области деловања и институционалног дизајна какав нуди међународна организација неретко су довођени у везу. Свакако најпознатији пример представља Међународна трговинска организација, коју је након неуспеха креирања заменио Генерални споразум о царинама и трговини (Trofimov 2012). Форма организације и њен институционални дизајн у датом тренутку били су демотивишући за државе.

Међународне организације иако остају најважнија форма међународног организовања, показале су одређене слабости у функционисању, што је резултирало одређеним степеном кризе у њиховом формирању и повременим окретањем алтернативама о чему ћемо говорити на наставку истраживања.

СПЕКТАР МЕЂУНАРОДНОГ ОРГАНИЗОВАЊА

Иако смо претходни део у потпуности посветили међународним организацијама и њиховим институционалним слабостима, важно је нагласити да су међународне организације само део спектра међународног организовања, а у сваком случају најмногбројнија група. Такође, у смислу институционалних аспеката их можемо карактерисати и као стандард према којем меримо степен институционализације других форми међународног организовања. Међутим, иако се институционално право развило као посебна дисциплина у оквиру међународног јавног права, и даље има одређених проблема у креирању јединствене, кохерентне дефиниције која би обухватила све ентитете које третирамо као међународне организације.

Различити аутори нуде различите дефинице у погледу обима и минимума институционализације који се захтева од међународних организација. Минималистичке дефиниције нуде објашњење да су међународне организације „формални ентитет који има државе чланице и стални секретаријат или други индикатор институционализације попут седишта или сталног особља” (Pevehouse, Nordstrom and Warnke 2004, 103). С друге стране, максималистичке дефиниције захтевају већи број експлицитно манифестованих елемената, попут дефиниције која наглашава да је „међународна организација трајан облик међународне сарадње између чланица, које су по правилу државе; она настаје и делује на основу сагласности њихових воља испољених у међународном уговору или на сличан начин, има бар један стални орган и формално је самостална у односу на државе чланице” (Рачић и Димитријевић 2011, 27). Свакако, захтевани институционални минимум представља оснивачки уговор и стални органи који организацији у поређењу са другим формама међународног организовања даје одлику трајности.

Виши степен међународног организовања представља наднационални тип међународне организације, а Европска унија предстаља једини пример ове, у овом тренутку окарактерисане *sui generis* форме. Међутим, за наше истраживање од далеко већег значаја су форме међународног организовања са нижим степеном институционализације. То се пре свега односи на неформалне облике организовања. Ова форма организовања није била у фокусу институционалног права, за разлику од типичних међународних

организација. Оне су током прва три периода развоја међународних организација, закључно са крајем хладног рада, посматране као аномалија, а не као форма међународног организовања са институционалним особеностима. Појава, различитих неформалних облика организовања који су добили епитет „Г група”, пре свега Г20 и Г7 (Г8), привукла је пажњу различитих аутора који покушали да класификују законитости у њиховом функционисању. Иако су синоним за глобално управљање, важно је нагласити да и мале државе формирају сопствене облике неформалног организовања, универзалног и регионалног типа. Примери таквих облика сарадње су Савез малих острвских држава (AOSIS) или Вишеградска група, настала у циљу сарадње држава Централне Европе у процесу приступања Европској Унији.

Оно што карактерише неформалне облике сарадње јесте одсуство било какве институционализације карактеристичне за типичне међународне организације. То се односи на постојање типичног оснивачког уговора, степена обавезности одлука, као и одсуство органа, пре свега секретаријата који би пружио чврсту структуру и одлику трајности. Прецизније, аутори издвајају три кључна елемента за идентификацију неформалног облика организовања. Прво, имајући у виду низак степен инситуционализације, а последично и степена обавезности донетих одлука, потребно је да постоје *експлицитна очекивања о сврси постојања*, односно да све државе јасно комуницирају очекивања и степен потенцијалног ангажмана. Друго, исто као и у случају типичних међународних организација, *државе учеснице* су главни актери сарадње у неформалним облицима организовања, односно и неформални облици организовања задржавају међувладин карактер. Треће, за постојање неформалних облика организовања од пресудног су значаја *редовни састанци*, али без постојања секретаријата карактеристичних за типичне међународне организације (Vabulas and Snidal 2013, 198–199).

Наравно, поставља се питање разлога њиховог постојања и релевантности у међународним односима. Пре свега, потребно је узети у обзир претходно идентификоване слабости међународних организација. Идеја развоја ове форме међународног организовања имала је управо за циљ исправљање ових слабости уз напомену да је потребно имати на уму контекст креирања, односно област деловања неформалних облика организовања. Ови облици организовања нису погодни за техничке међународне организације задужене

за стандардизацију у области у којој делују, као ни међународне организације које доносе велики број обавезујућих одлука за државе чланице. С друге стране, врло су погодне за делиберативне теме, чије се оптерећивање процедурама типичним за међународне организације показало неефикасним.

Стога, државе користе неформалне облике организовања када желе да постигну већу флексибилност у ситуацијама у којима државе нису спремне да се обавезу на одлуке донете на међународном нивоу. У типичним међународним организацијама овај проблем је делимично редукован процедуром доношења одлука консензусом, међутим ова процедура чини организације спорим у настојању да одговоре на динамику међународних односа. Друго, неформални облици организовања нуде државама сарадњу на међународном нивоу без преноса овлашћења. Иако је јасно да чланство у међународним организацијама не значи и губитак суверених надлежности та дебата није у потпуности отклоњена, а неформални облици организовања нуде прихватљиву алтернативу. Треће, један од приоритета савременог деловања међународних организација јесте транспарентност у њиховом раду. Када су осетљиве политике теме у питању, такав начин рада није увек прихватљив за државе чланице, а неформални облици организовања нуде бољу контролу информација. Четврто, неформални облици организовања нуде бржи процес доношења одлука. Пето, хиперинституционализација карактеристична за типичне међународне организације последично значи и повећање трошкова за државе чланице. Изостанак особља у неформалним облицима организовања значи и значи и минималне трошкова за државе чланице (Vabulas and Snidal 2013, 209).

Наравно, имајући у виду историју развоја међународних организација, број типичних међународних организација преобладајуће је у односу на неформалне облике организовања. Ипак, уочена је тенденција неједнаке пропорције у односу на област деловања. Конкретно, када упоредимо четири области међународне сарадње (безбедност, политика, економија и социјална питања), у области безбедности и политичке сарадње постоји већи број неформалних облика сарадње у односу на типичне међународне организације. У области безбедности неформални облици сарадње чине 32%, а међународне организације свега 4% интеракције на међународном нивоу, а у области политике неформални облици сарадње 25% у односу на 14% међународних организација. С друге

стране, у области економије међународне организације чине 51% међународне сарадње, а неформални облици 24% (Vabulas and Snidal 2020, 5).

Дакле, у складу са претходно идентификованим предностима, пракса показује да су неформални облици сарадње погоднији за области које можемо третирати као „флексибилније”, односно области у којима државе и даље фаворизују делиберативни приступ. То нарочито важи за област безбедности у којој државе и даље калкулишу „трошкове суверенитета”. Парадоксално, говоримо о области у којој делују Уједињене нације (Савет безбедности доноси одлуке највишег степена обавезности у свету типичних међународних организација) и НАТО, али и Шангајска организација са сарадњу, највећа регионална међународна организација на свету (Da Haas 2017).

Претходно наведене предности неформалних облика организовања нису доведене у питање ни у теорији ни у практичној интеракцији држава, али је од највишег значаја осврнути се на још једну, можемо рећи парадоксалну тенденцију у развоју. Као што смо претходно нагласили, проблем хиперинституционализације међународних организација мотивисао је државе да креирају неформалне облике организовања како би олакшале сопствену интеракцију. Међутим, анализа функционисања неформалних облика организовања показала је потребу за њиховом инситуционализацијом у циљу ефикаснијег функционисања. Процес институционализације могућ је креирањем оснивачког уговора који неформалне облике организовања ставља у раван међународних организација, али и *ad hoc* креирањем секретаријата и других органа који им дају карактеристику трајности.

Можемо уочити да се губи јасна институционална граница између међународних организација и неформалних облика организовања. Додатни проблем предстаља чињеница да процес институционализације може да траје дуг временски период уз могућност да никада не достигне пун институционални капацитет међународне организације. Свакако најпознатији успешан пример трансформације представља Светска трговинска организација које се трансформисала из Генералног споразума о царинама и трговини (Rauwelyn and Joost 2005). С друге стране, пример никад завршеног процеса трансформације у међународну организацију представља Организација за безбедност и сарадњу у Европи (OSCE/OEBS). Она

поседује сталне органе, али без формалног оснивачког уговора и статуса правног лица (Platise, Steinbruck and Peters 2018, 333). Ипак, OEBS у пракси третирамо као типичну међународну организацију која има важно место у европској мултилатералној архитектури.

Трансформативни процеси из нижег у виши степен међународног организовања за последицу имају креирање нове форме међународног организовања, а која се огледа у појави ентитета које *de facto* третирамо као међународне организације, а који то *de jure* нису. Ову форму можемо третирати као међународне организације новог типа, односно „организације настале из нижих форми међународног организовања које се налазе у процесу институционализације или су у потпуности трансформисане. Иако не испуњавају све конститутивне елементе општеприхваћених дефиниција међународних организација, њихов значај и место у међународним односима сврстава их у *de facto* организације”. Оне представљају *нови* тип међународних организације јер су производ савремене праксе и потребе прилагођавању међународним односима. Иако их савремена литература третира као организације са институционалним недостатком, важно је нагласити да су у питању ентитети који проналазе свој *modus operandi* (односно државе учеснице), задржавајући предност флексибилности неформалних облика организовања уз степен институционализације адекватан тренутку у међународним односима.

Идентификовање ових организација и њихово смештање у спектар међународног организовања у складу је са новим институционализмом као приступом проучавања међународних организација. Оно што издваја нови инситуционализам од основне форме овог приступа јесте што не посматра међународне организације монолитно, односно униформно, већ узима у обзир њихове инситуционалне особености посматрајући их као скуп „формалних и неформалних процедура, норми и конвенција уграђених у организациону структуру политичке или економске природе” (Hall and Taylor 1996, 7). Формална и неформална правила стављена су у исту раван, што нови тип међународних организација третира као равноправног актера типичним међународним организацијама.

BRICS – ПРВИ ЗНАЦИ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ

Према оцени аутора, креирање BRICS-а био је комплексан подухват имајући у виду државе учеснице, као и област деловања. Приоритет држава учесница био је превазилажење наратива о растућим економијама и уским интересима и прелазак на свеобухватну политичку сарадњу консолидујући се као међународна институција за редовним састанцима и покривајући теме економије, безбедности, социо-економских питања и образовања (Guergo 2022, 2). Наравно, у контексту нашег истраживања важно је нагласити да државе учеснице BRICS имале за циљ да успоставе међународну организацију. Стога, BRICS нема оснивачки уговор, институционалну структуру односно сталне органе, уско дефинисану област деловања као ни стаус правног лица (Недељковић 2012, 29). Можемо приметити да управо институционална флексибилност омогућава државама учесницама широк спектар тема у циљу јачана сарадње и етаблирања као међународног актера. С друге стране, аутори су различито окарактерисали природу ове сарадње, као *групу, форум, састанак* што је у теоријским расправама на крају резултирало употребом ових речи као синонима (Guergo 2022, 4). Међутим, то не утиче на суштину нашег истраживања; различита употреба претходно наведених речи не утиче на консензус аутора око чињенице да је у питању неформални облик организовања односно група глобалне владавине.

Потребно је осврнути се на први институционални корак, а који се није односио на годишње састанке карактеристичне за овај облик сарадње. У циљу прављења отклона од традиционалних финансијских институција које делују оквиру Система Уједињених нација, BRICS учеснице су основале *Нову развојну банку*. Њена карактеристика била је и чињеница да за разлику од претходно поменутих традиционалних финансијских институција које своје процедуре доношења одлука базирају на финансијском доприносу према систему пондерације гласова, у случају Нове развојне банке све учеснице дају једнак финансијски допринос банци, а последично и равноправно учествују у доношењу одлука (Kirton 2018, 34). Ова банка је „нова” и према алтернативи коју пружа за државе глобалног југа које имају финансијске потребе којима традиционалне финансијске институције нису у могућности да изађу у сусрет, а са друге стране за државе учеснице BRICS то представља прилику за

ширење утицаја у сопственој интересној сфери. Међутим, у складу са претходно изнетим опажањима о процесима институционализације и трансформације у међународне организације, креирање Нове развојне банке не можемо третирати као почетак трансформације у међународну организацију новог типа. Трансформативни процеси уско су везани за основне принципе функционисања међународних организација. То подразумева креирање органа који ће форми дати одлику трајности. То подразумева креирање секретаријата, али и пленарног органа у којем ће бити заступљене све државе чланице односно учеснице. Креирање банке као прве институционализоване форме веома је неуобичајено, али је ипак у складу са циљевима деловања држава учесница на глобалном југу. Такође, показује да у датом тренутку није постојала тенденција трансформације BRICS у међународну организацију.

Рат у Украјини и мултилатерални изазови са којима се суочила Русија подстакли су је да своју пажњу усмери на регионалне организације попут Шангајске организације за сарадњу и BRICS где је усмерена на сарадњу са, за њу важним партнерима. Промовисање ове форме сарадње пре свега од стране Русије и Кине подстакло је државе широм света да изразе интересовање за учешће BRICS. Имајући у виду неформални карактер и изостанак транспарентности (карактеристичан за неформалне облике сарадње), сазнања о заинтересованости великог броја држава пружале су државе учеснице неформалним путем. Према доступним информацијама преко четрдесет држава показало је интересовање за учешћем. Важно је имати у виду да говоримо о пет држава учесница, те да је у датом тренутку било потребно расправити о стратегији проширења. Управо то је и учињено на самиту у Јоханерсбургу 2023. године где су државе учеснице у члану 90. Декларације нагласиле да у складу са „духом BRICS и посвећеношћу инклузивном мултилатерализму, BRICS државе су постигле консензус о принципима, стандардима, критеријумима и процедурама процеса проширења BRICS. Одлучено је да позовемо Аргентину, Арапску Републику Египат, Етиопију, Исламску Републику Иран, Краљевину Саудијску Арабију и Уједињене Арапске Емирате да постану пуноправни чланови BRICS од 1. јануара 2024. године” (Johannesburg II Declaration, art. 90).

Потребно је да пружимо неколико коментара. Прво, иако је неглашено да је постигнут консензус око принципа проширења, сами принципи и правила никада нису објављени, што креира

дипломатску и институционалну несигурност око будућих потенцијални проширења. Анализирајући државе које су наведене, можемо закључити да су о обзир узети економска и политичка моћ, као и регионални приступ, односно заступљеност држава са различитих континената. Овакав приступ је у потпуности у складу са функционисањем неформалних облика организовања какве су групе глобалног управљања, али врло некарактеристичан за међународне организације, које као један од императива свог функционисања имају прецизна правила и принципе проширења. Друго, нису наведени јасни кораци укључења ових држава у сарадњу, што је продубило димензију нетранспарентности у функционисању. Додатно, нови председник Аргентине одмах након ступања на дужност најавио је да Аргентина неће учествовати од 1. јануара у BRICS, што представља још један доказ флексибилности учешћа карактеристичан за неформалне облике организовања. Треће, некарактеристично је да се у декларацији наводи да су државе позване да од 1. јануара 2024. године постану *чланице*, а не *учеснице*. Термин *чланице* карактеристичан је за чврсту форму међународне организације, док за процесе, састанке, форуме, групе глобалног управљања користимо термин *учеснице*. Ипак, овакву екстензивну употребу термина *чланице* не можемо третирати као доказ о намери трансформације у међународну организацију, већ радије третирамо као коментар о значају који су постојеће државе учеснице дале тренутку проширења.

Посебан део декларације под називом „институционални развој” наглашава да државе учеснице „схватају значај даљег јачања BRICS солидарности и сарадње на бази заједничких интереса и кључних приоритета, као и даљег јачања стратешког партнерства. Изражава се задовољство постигнутим институционалним развојем и наглашава се да BRICS сарадња мора да прихвати промене и корак у складу са временом. Наставиће се са постављањем јасних приоритета у заједничкој сарадњи широког спектра, на бази консензуса, са циљем веће ефикасности. Шерпасима се даје задатак даљих редовних преговора о BRICS институционалном развоју, укључујући консолидацију и кооперацију” (Johannesburg II Declaration, art. 87–88).

Иако се наглашава свест о значају институционализације, као и одређене перспективе, поново се не говори о јасним циљевима у том погледу. Свест држава да одрже корак са временом и контекстом

међународних односа јасан је сигнал значаја институционализације у контексту јачања релевантности, али и свести да се број држава учесница повећао на десет, те да би креирање органа који би одржавали ефикасну комуникацију уз минималне институционалне трошкове убрзало процесе сарадње. С друге стране, посвећеност консензусу као јединој процедури доношења одлука не чини се рационалним и компатибилним са идејом институционализације. Консензус као процедура доношења одлука јесте савремена тенденција у међународним организацијама. Међутим, доношење одлука консензусом готово увек има алтернативу у случају да није могуће донети одлуку. Консензус као *једина* процедура доношења одлука карактеристичан је за неформалне облике организовања, а једина организација у којој је консензус ексклузивна процедура доношења одлука јесте Организација за безбедност и сарадњу у Европи, еклатантан пример немогућности завршетка трансформације у типичну међународну организацију. Промовисање консензуса као највишег принципа од стране држава учесница BRICS чини се као некомпатибилно са циљем ефикасне институционализације и циљне оријентисаности која се константно наглашава у самој декларацији.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА – ДА ЛИ ЈЕ BRICS МЕЂУНАРОДНА ОРГАНИЗАЦИЈА НОВОГ ТИПА?

Претходно изнете опсервације о тенденцијама у развоју међународног организовања и контекстуализација са случајем BRICS нам сугерише неколико закључака. Основна идеја BRICS као групе глобалне владавине, иако са широким темама, ипак није била аномалија, већ у потпуности у складу са тенденцијама. Ипак, статистика нам сугерише мању вероватноћу институционализације неформалних облика организовања са доминантном политичком агендом. У том смислу, рат у Украјини и промењени међународни односи убрзали су расправе о потенцијалној институционализацији а државе учеснице BRICS подстакле да стратешки одреде приоритете у хоризонталном и вертикалном развоју.

Ипак, категорија коју уводимо, међународне организације новог типа, захтева прецизне кораке у процесу институционализације који су производ претходних искустава. Иако је важна карактеристика ове категорије на спектру међународног организовања потенцијална ситуација у којој је процес трансформације *трајна одлика*

деловања ентитета, на основу претходно анализираних Декларација из Јоханесбурга, BRICS још увек не можемо третирати као међународну организацију новог типа. У овом тренутку једини јасан елемент потенцијалног процеса институционализације јесте намера држава учесница да на тај начин ојачају своју сарадњу. Први очекивани кораци, креирање секретаријата, пленарног органа који би институционализовао редовне годишње самите, али и даљи кораци у правцу институционализације процеса проширења и правила процедуре државе учеснице квалификовао би BRICS као међународну организацију новог типа. Унутар датог оквира, на основу претходног искуства различитих мултилатералних актера међународних односа, нови *modus operandi* био би детерминисан искључиво захтевима држава учесница.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Димитријевић, Војин, и Обрад Рачић. 2011. *Међународне организације*. Београд: Службени гласник
- Пурић, Немања. 2020. „Савремене тенденције у процесу доношења одлука у међународним организацијама: употреба консензуса и његова ограничења.” *Политичка ревија* 64 (2): 177–198. DOI: 10.22182/pr.6422020.8
- Amerasinghe, Chittharanjan Felix. 2005. *Principles of the Institutional Law of International Organizations*. Cambridge University Press.
- BRICS. 2023. “XV BRICS Summit Johannesburg II Declaration.” Poslednji pristup: 28. januar 2024. <https://brics2023.gov.za/wp-content/uploads/2023/08/Jhb-II-Declaration-24-August-2023-1.pdf>
- De Haas, Marcel. 2017. “Relations of Central Asia with the Shanghai cooperation organization and the collective security treaty organization.” *The Journal of Slavic Military Studies* 30 (1): 1–16.
- Dijkstra, Hylke. 2019. *Who gets to live forever? An Institutional Theory on the Life and Death of International Organizations*. Mons: ECPR Joint Sessions
- Council of Europe. 2022. “Resolution CM/Res(2022)2 on the cessation of the membership of the Russian Federation to the

- Council of Europe.” Poslednji pristup: 28. januar 2024. <https://rm.coe.int/0900001680a5da51>
- Guerrero, Mario Guillermo. 2022. “A Neoinstitutionalist Proposal to Study the BRICS.” *Contexto Internacional* 44 (2022)
- Hall, Peter A., and Rosemary C. R. Taylor. 1996. *Political Science and the Three New Institutionalisms*, MPIfG discussion paper No. 96/6. Köln: Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung
- Klabbers, Jan. 2002. *An Introduction to International Institutional Law*. Cambridge University Press.
- Klabbers, Jan. 2008. “The Paradox of International Institutional Law.” *International Organizations Law Review* 5: 1–23.
- Koremenos Barbara, Charles Lipson, and Duncan Snidal. 2001. “The Rational Design of International Institutions.” *International Organization* 55 (4): 761–799.
- Larionova, Marina, and John J. Kirton (eds.). 2018. *BRICS and global governance*. New York: Routledge
- Nedeljković, Stevan. 2012. „Diplomatske strategije uključivanja Južne Afrike u multilateralnu formu Brazila, Rusije, Indije i Kine (BRIC).” Master rad. Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka
- Pauwelyn, Joost. 2005. *The transformation of world trade*. Mich. L. Rev.
- Pevehouse Jon, Timothy Nordstrom, and Kevin Warnke. 2004. “The Correlates of War 2 International Governmental Organizations Data Version 2.0.” *Conflict Management and Peace Science* 21 (2): 101–119.
- Platise, Mateja and Anne Peters Steinbruck. 2018. “Transformation of the OSCE’s Legal Status.” OSCE: The Legal Framework of the OSCE.
- Sękowski, Pawel. 2017. “Activity of the international community in Europe after the Second World War within the scope of the International Refugee Organization as a model of the aid action towards refugees.” *Securitologia*, 1 (25): 119–139.
- Strange, Susan. 1998. “Why do international organizations never die?” In *Autonomous Policy Making by International Organizations*, Bob Reinalda and Bertjan Verbeek (eds.). Routledge

Trofimov, Ivan D. 2012. "The failure of the International Trade Organization (ITO): A policy entrepreneurship perspective." *Journal of Politics and Law* 5(1): 56–68.

United Nations. 2022. "GS A/ES-11/L.4 Suspension of the rights of membership of the Russian Federation in the Human Rights Council." Poslednji pristup: 28. januar 2024. <https://documents.un.org/doc/undoc/ltd/n22/310/50/pdf/n2231050.pdf?token=t7K1wHXicFDCcleR9z&fe=true>

Vabulas, Felicity, and Duncan Snidal. 2013. "Organization without delegation: Informal intergovernmental organizations (IIGOs) and the spectrum of intergovernmental arrangements." *The Review of International Organizations* 8(2): 193–220.

Vabulas, Felicity, and Duncan Snidal. 2020. "Cooperation under autonomy: Building and analyzing the Informal Intergovernmental Organizations 2.0 dataset." *Journal of Peace Research* 58(4): 859–869.

Nemanja Purić*

Faculty of Political Sciences, Belgrade

BRICS AS A GEOPOLITICAL ACTOR – POTENTIAL FOR INSTITUTIONAL DEVELOPMENT

Resume

The conflict in Ukraine disrupted the security architecture and political relations in Europe, while also catalyzing a shift in global dynamics. The Russian Federation and other states involved in various security complexes have been prompted to take increased action within different regional international organizations as well as informal organizational structures that participate in the global governance system. In this regard, attention has been directed towards BRICS during the latter half of 2022 and 2023 by participating states as well as third-party actors such as the United States and the European Union. BRICS has gained significance as a global political actor, yet it has simultaneously faced challenges regarding horizontal expansion and institutional development. The question arises regarding its potential for further institutionalization across various categories of international organizations. Specifically, does BRICS, stimulated by the inclusion of new participants and new tasks, have the potential to evolve beyond an informal organizational form? This paper analyses this question through a dual axis of investigation. Firstly, an examination of contemporary trends in international organization through various theories of international relations, alongside new institutionalism as an approach, enables us to contextualize BRICS within existing categorical frameworks while circumventing the

* Email address: nemanja.puric@fpn.bg.ac.rs

trap of sui generis status. Secondly, building upon the aforementioned, the paper analyses the unconventional process of BRICS institutionalization thus far, as well as the principles of incorporating new participants. It utilizes a comparative approach to the practices of other informal organizational forms as well as the institutionalization of so-called “new type organizations”.

Keywords: *BRICS, international institutional law, multilateralism, neo-institutionalism, conflict in Ukraine*

Петар Милутиновић*

Институт за европске студије, Београд

ТЕХНОЛОШКО НАДМЕТАЊЕ ИЗМЕЂУ СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА И ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ У ДОМЕНУ ДИГИТАЛНЕ СУВЕРЕНОСТИ И ТЕХНОЛОШКЕ АУТОНОМИЈЕ

Сажетак

Након завршетка Хладног рата, Сједињене Америчке Државе (САД) и Европска унија (ЕУ) одиграле су кључну улогу у глобалној технолошкој конкуренцији. Економско повезивање САД и ЕУ приморава обе стране да продубе технолошку сарадњу, али није било систематских напора да се овај вид сарадње формализује у одређени стратешки оквир. Имајући то у виду, овај рад настоји да анализира технолошку конкуренцију између Сједињених Америчких Држава и Европске уније као фактора који одређује асиметричан однос моћи у корист САД. Развој и примена нових технологија може преобликовати равнотежу моћи између држава. Победник у овој новој технолошкој трци биће држава која може да искористи моћ нових технологија са циљем да унапреди своје економске и војне способности, односно стекне, или пак задржи, конкурентску предност на глобалном тржишту. Главно истраживачко питање овог рада јесте да ли Сједињене Америчке Државе са својом технолошком моћи имају компаративну предност у својим политичким и економским односима са Европском

* Имејл адреса: petar.milutinovic@ies.rs

унијом. Виши степен дигиталне суверености и технолошке аутономије Сједињених Америчких Држава представљају факторе који узрокују њихову политичку преоћ у трансатлантским односима. Користећи контекстуални приступ и анализу садржаја докумената, рад ће настојати да покаже да боља технолошка решења и виши степен технолошке аутономије Сједињених Америчких Држава представљају компаративна преимућства која узрокују геополитичко и геоекономско лидерство САД у оквиру трансатлантске сарадње.

Кључне речи: *трансатлантски односи, технологија, дигитална сувереност, технолошка аутономија, Сједињене Америчке Државе, Европска унија*

УВОД

Крај Хладног рата означио је значајну промену у глобалној динамици моћи при чему су се Сједињене Америчке Државе (САД) и Европска унија (ЕУ) појавиле као кључни играчи у светској технолошкој конкуренцији (Kurchan 2003). Несумњиво, на ову конкуренцију утицао је прелазак са технолошке политике оријентисане на понуду ка технолошкој политици оријентисаној ка потражњи у оба региона (Vonortas 2000). Упркос својој технолошкој предности, САД су имале потешкоћа да то преведу у комерцијални успех због својих унутрашњих фактора као што је низак статус производње (Young 1988). Са друге стране, ЕУ је виђена као потенцијална противтежа моћи САД при чему неке државе чланице имају ефикасније и оптималније економске системе, а ЕУ у целини нуди супериорнији модел међународне организације (Grahl 2005).

Ипак, трансатлантске односе дели заједнички скуп атрибута који воде ка унапређеној сарадњи. Међутим, било који од различитих елемената у оквиру ове сарадње може да изазове трвење. Постојао је образац зближавања, сарадње, напетости и сукоба у већем делу трансатлантских односа током деценија. Научници су ове односе окарактерисали на разне начине попут замршеног савеза (*entangling alliance*), односа дубоког раскола (*deepening rift*), примера узајамне зависности (*mutual dependence*), па чак и најважнијег стратешког

односа у међународним односима (Kaplan 2007; Anderson et al. 2008; Peterson and Pollack 2003; Smith 2011).

Користећи контекстуални приступ и анализу садржаја докумената, у овом раду настојаћемо да анализирамо на који начин елементи технолошких иновација и регулације технологије у домену дигиталне суверености и технолошке аутономије представљају изазов, или пак, покретач сарадње у оквиру трансатлантских односа. Имајући ово у виду, рад истражује три основне и међусобно повезане димензије:

1. трансатлантски технолошки јаз и тежња ЕУ за технолошким суверенитетом, односно жељом да се ојача технолошка конкурентност Европске уније и њених држава чланица, подржи снажна индустријска база и смање зависности у критичним технолошким областима и ланцима вредности (*value chains*);
2. различите приступе технолошким иновацијама и улози нових и дисруптивних технологија (*emerging and disruptive technologies*); и
3. управљање засновано на вредностима (*values-based governance*) и регулисање дигиталних и технолошких питања.

Иако постоји различито концептуално разумевање, дигиталну сувереност можемо да разумемо као способност државе да спроводе контролу над својом дигиталном инфраструктуром, подацима и токовима информацијама унутар својих граница, често у циљу остваривања својих политичких и економских приоритета. (Couture and Tourin 2021). Овај концепт је настао као одговор на одређене проблеме у погледу доминације мултинационалних корпорација, надзора и шпијунирања страних влада и потенцијалне ерозије аутономије националних држава у дигиталном добу. С друге стране, технолошку аутономију можемо да разумемо као способност појединаца, организација или држава да независно контролишу своје дигиталне активности, ресурсе и технологије (McOmber 1999). Она обухвата слободу доношења одлука о томе како се дигиталне технологије користе и управљају без икаквог утицаја или без зависности од спољних актера, попут влада, корпорација или других ентитета.

У променљивом геополитичком контексту, ЕУ и САД деле истоветне вредности и имају заједнички интерес да заједно управљају

тренутним и новим технолошким изазовима тако што ће ојачати своје заједничке компаративне предности и операционализовати трансатлантску технолошку агенду. Док убрзане технолошке и дигиталне трансформације настављају да мењају државе и друштва, економију и геополитику, нова технологија би могла бити у сржи оживљене фазе сарадње и поверења између ЕУ и САД.

ТЕХНОЛОШКИ ТРАНСАТЛАНТИЗАМ – МОЖЕ ЛИ ЕВРОПСКА УНИЈА ДА БУДЕ ТЕХНОЛОШКИ КОНКУРЕНТ САД?

Почетком 2021. године постојао је распрострањени оптимизам у Европи да ће крај ере америчког председника Доналда Трампа (*Donald Trump*) ставити тачку на тадашњи „токсични трансатлантизам” (Soare 2020), нарочито у тренутку када је нова администрација америчког председника Џозефа Бајдена (*Josef Biden*) преузела дужност у Белој кући. Заправо, ниједни односи између два стратешка партнера нису тако блиско испреплетани у економским, безбедносним и политичким пословима као они између ЕУ и САД (Alcaro et al. 2016). Иако је прерано рећи да ли ће промена у Белој кући увести нови замах за поверење и партнерство или ривалство у трансатлантским односима, неколико догађаја осликава опречне слике. С једне стране, самит ЕУ–САД у Бриселу у јуну 2021. године (European Council 2021) обележила је промена тона и свеукупне реторике изражавајући жељу да се оживе и продубе трансатлантски односи. То је додатно поткрепљено најавом самита о оснивању Трговинско-технолошког савета ЕУ и САД (*Trade and Technology Council*). Иницијално је замишљено да ово тело послужи као форум за САД и ЕУ у вези са координацијом приступа кључним питањима глобалне трговине, економије и технологије на основу њихових заједничких демократских вредности (European Commission 2021b). С друге стране, Бајденова администрација иде путем реструктурирања трансатлантског савезништва. Иако је дипломатски тон нормализован, Вашингтон широко иде стопама Трампове администрације и њеним односом према европским напорима који теже да постигну већу стратешку аутономију у одбрамбеном и технолошком суверенитету. У технолошком домену, САД и ЕУ деле заједничке забринутости, од заштите западних демократских вредности у трговинским и технолошким односима преко ублажавања претњи попут нелојалне конкуренције

и злоупотребе нових технологија од стране ауторитарних режима до јачања трансатлантског технолошког и индустријског лидерства и ширења билатералних инвестиција (European Council 2021). Ипак, САД и ЕУ се разликују по питању различитих приступа технолошким иновацијама и прописима, као и односом између јавног и приватног сектора. Поред тога, постоји свеукупни технолошки јаз између ЕУ и САД (Locatelli 2007). У том смислу, амбиција ЕУ била је да стекне већу аутономију и повећа своје капацитете да делује у глобалној технолошкој трци (Sahin and Barker 2021), као и да крене у корак са неким технолошким нишама као што су технологије беспилотних летелица (Csernatonì 2021a), вештачка интелигенција (*artificial intelligence*) (Brattberg 2020) и, у скорије време, полупроводници (Poitiers and Weil 2021). На који начин ЕУ може да оствари свој технолошки и дигитални суверенитет уз паралелно јачање сарадње са САД представља занимљиву загонетку. Неочекивано, позиви на већу европску стратешку аутономију и технолошки суверенитет доживљавани су као изрази анти-американизма и тзв. „Европа на првом месту” образложења током Трампове администрације, а те перцепције вероватно се неће променити ни током Бајденове администрације.

Имајући то у виду, остаје да се види да ли ће такве перцепције узроковати позитиван заокрет или ће дугорочно постати још корозивније по трансатлантске односе. Покретање Трговинско-технолошког савета ЕУ–САД 2021. године несумњиво представља конструктиван корак ка срдачнијим и прагматичнијим трансатлантским везама. Ипак, трансатлантизам и европска стратешка аутономија и технолошки суверенитет нису међусобно искључиви геополитички концепти (Soare 2020). Иза стратешке аутономије и програма технолошког суверенитета ЕУ крије се потреба да се остане примарни такмац када је реч о иновацијама и развоју, као и да се постигне нови ниво ангажовања ЕУ у глобалном (технолошком) балансу снага. Технолошки и дигитални суверенитет, чак и ако су концептуално нејасни појмови (Csernatonì 2021b), у самом су срцу таквих амбиција. Подједнако су комплементарни саопштењима ЕУ које подржавају дубљу сарадњу са САД и са партнерима по питањима у вези са односом демократије и технологије (Brattberg 2021).

Све у свему, све већи технолошки јаз представља корозиван елемент по трансатлантске односе. Заправо, овај јаз представља неколико технолошких и (гео)политичких изазова и, што је најважније,

на Европи је да преузме терет премошћавања. Парадоксално, такви европски напори ће засенити америчке званичнике и закомпликовати трансатлантску сарадњу. Неоспорно је да су САД у сопственој класи по питању технолошког напретка док су ЕУ и њене најмоћније државе чланице тек недавно почеле стратешки да размишљају о структурисанијем и свеобухватнијем приступу технолошком и дигиталном суверенитету Европе. У том смислу, Акциони план Европске комисије из фебруара 2021. године „План појаса са три тачке” (*Three-Point Belt Plan*) (European Commission 2021a) о стварању синергије између цивилне, одбрамбене и свемирске индустрије представља један од начина на који ЕУ стратешки размишља. Овим планом се предлаже међусекторски (*cross-domain*) приступ „одозго на доле” (*top-down*) ради подстицања истраживања, развоја технологије и укупне иновационе моћи ЕУ. У акционом плану на 17 страна помиње се појам „технолошки суверенитет” ни мање ни више него осам пута.

С друге стране, нове и дисруптивне технологије (*new and disruptive technologies*) које подразумевају вештачку интелигенцију, велике податке (*Big Data*), бежичне технологије будуће генерације, квантно рачунарство, хиперсонично оружје и аутономну роботiku постали су централни елементи у политичким дискусијама на нивоу ЕУ (Calcara et al. 2020). Амерички и кинески технолошки гиганти као што су Гугл, Епл, Мајкрософт, Фејсбук, Алибаба и Хуавеи предводе најновији развој на овим стратешким пољима истовремено оснажујући тежње САД и Кине за глобалном технолошком надмоћношћу. Такође, „План појаса са три тачке” Европске комисије (European Commission 2021a, 2) идентификовао је нове и дисруптивне технологије као критичну област за интервенцију ЕУ због њихове релевантности широм одбрамбене, свемирске и сродне цивилне индустрије истакавши да су ове технологије од суштинског значаја за технолошки суверенитет Европе смањењем ризика од претеране зависности од екстерних актера, укључујући САД.

Наведени приступ технолошким иновацијама и технолошком развоју предвођен Европском унијом представља индикатор карактеристичне стратегије која комбинује структурирани приступ успостављању процеса на нивоу ЕУ, а тиме и механизма за технолошке и дигиталне инструменте и њихове могућности финансирања. Уз потребу да се рационализују напори држава чланица како би се смањили дупли трошкови и максимално повећала

додатна вредност, циљ стратегије је да се подстакне синергија међу инструментима које финансира ЕУ и олакша цивилно-свемирска-одбрамбена међусобна сарадња посебно у смислу прекограничне сарадње између држава чланица ЕУ и подршке малим и средњим предузећима. Примењујући *laissez-faire* приступ и диригентски приступ „од врха ка доле” у домену технолошких иновација, Европска унија, односно Европска комисија, изгледа да усваја централизованiji стил у управљању иновацијама и фондовима у вези са новом и дисруптивном технологијом на наднационалном нивоу. Аргументи подршке таквом усклађеном приступу „од врха ка доле” обично се односе на знатне трошкове у области истраживања и иновација, на неуспех европског система технолошких иновација да рационализује напоре и испоручи очекивани економски утицај, као и на фрагментирану природу јавних и приватних истраживања између појединачних држава чланица ЕУ и Европске комисије.

Насупрот томе, САД су традиционално у *laissez-faire* духу предузетничких иновација гајиле погодно пословно окружење са минималним ангажовањем америчке администрације која је традиционално делегирала моћ индустрији и пружаоцима услуга. Овај приступ иновацијама „одоздо на горе” (*bottom-up*) представља континуитет технолошки неутралног става државног немешања и ограничене регулације. Такође, овај приступ је укореењен у широј америчкој културној матрици који даје приоритет конкурентном предузетништву. Ипак, када је реч о критичним технолошким областима и моћи америчке „велике технологије” (*Big Tech*) могло би се тврдити да је дошло до заокрета у вођењу америчке политике у погледу очувања националне безбедности и геополитичких интереса, као и обуздавања утицаја технолошких гиганата. Када је реч о геополитичким разлозима, овај заокрет се манифестује у чињеници да се већи део технолошког програма последњих година фокусирао на подршку америчкој привредној и технолошкој конкурентности против Кине. Додатно, САД су позвале друге земље и ЕУ да следе исту стратегију, истовремено идентификујући критичне и нове технологије које могу да представљају противтежу Кини (Brattberg 2020). Међутим, када је реч о регулисању технолошких гиганата чини се да САД следе вођство ЕУ. Извршна уредба о промовисању конкуренције у америчкој економији председника САД-а Бајдена из јула 2021. године наводи да ће се САД приступити решавању изазова конкуренције у америчком сектору информационих технологија које

су створиле доминантне интернет платформе које „користе своју моћ да искључе тржишне учеснике, извуку монополски профит, и прикупе личне податке које могу да искористе за сопствену предност” (White House 2021).

У домену регулације технологије, ЕУ и САД предузеле су кораке да поставе нове стандарде за одговорне иновације у области нових и дисруптивних технологија посебно у случају развоја вештачке интелигенције (Brattberg et al. 2020). Поред тога, предузети су кораци ради ограничавања монополистичког надзора и преузимања података од стране великих технолошких и дигиталних платформи. Донети су нови прописи који обухватају важне области трансатлантске технолошке сарадње усредсређене на одговарајућу регулативу и процену потенцијалних злоупотреба нових и дисруптивних технологија. Што се тиче регулације технолошких гиганата, ЕУ је била први покретач регулаторних промена (Csernatoní 2021b). Управљање подацима, дигитална регулација и успостављање технолошких стандарда одређени су као области за продубљивање сарадње ЕУ и САД на првом састанку Трговинско-технолошког савета одржаног 15. јуна 2021. године. Наиме, назначени су основни циљеви трансатлантске технолошке сарадње као што су (1) промовисање заједничких приступа одговорним иновацијама и човекоцентричним (*human-centered*) моделима за истраживање и развој нових и дисруптивних технологија (посебно вештачке интелигенције); (2) обезбеђивање демократске одговорност онлајн дигиталних платформи; (3) олакшавање слободног протока података и њихово управљање; и (4) сарадња на изградњи поузданих дигиталних и технолошких глобалних ланаца снабдевања. Када су у питању регулаторне интервенције, ЕУ има одређене предности када је реч о међународном ангажовању и изградњи и јачању партнерстава. Искуство ЕУ са регулативом о приватности података, односно са својом општом уредбом о заштити података могло би да послужи као пример за успостављање глобалних норми за примену нових технологија у приватном сектору.

Лидери ЕУ тврдили су да се технолошки и дигитални суверенитет тиче заштите европске културе и европских вредности (European Commission 2020b). Са новом стратегијом “*Europe Fit for the Digital Age*” (European Commission 2020a), Европска комисија жели да оствари видљиве резултате у вези са човекоцентричном регулативом у склопу свеобухватног пакета регулативе која укључује „Европску

дигиталну стратегију” (“*European Digital Strategy*”), „Европску стратегију података” (“*European Data Strategy*”), „Закон о дигиталним услугама” (“*Digital Services Act*”), „Закон о дигиталним тржиштима” (“*Digital Markets Act*”) и „Закон о регулисању вештачке интелигенције” (“*AI Act*”). Циљ је да се створи безбеднији и отворенији дигитални простор, односно да се успоставе иста правила игре за онлајн платформе те да се креира свеобухватно законодавство усмерено на процес дигиталне трансформације. Поред тога, Бела кућа је објавила и своје принципе у регулисању вештачке интелигенције који се фокусирају на стратегију стварања одређених техничких стандарда са намером да се осигура поуздан развој, тестирање, распоређивање и примена ове технологије (Brattberg 2020).

Стога, усклађивање трансатлантских стратегија о технолошкој регулативи, укључујући и питање одговорних иновација у новим и дисруптивним технологијама и питање приватности података, доприноси промовисању снажнијег глобалног и демократског управљања новим и иновативним технологијама. Поштујући својеврсне разлике и изазове преко Атлантика када је реч о дебатама о приватности података, преносу података, опорезивању података и регулативи, ЕУ и САД би требало да настоје да активно комбинују глобалне регулаторне вештине ЕУ и комерцијалну компаративну предност коју САД имају у домену технологије (Bradford and Csernatonі 2021). Заиста, чини се да је Бајденова администрација вољна да сарађује са ЕУ по питању одговорних технолошких иновација и дигиталне регулације. Међутим, неки поступци ЕУ, посебно у вези са приватношћу података, дигиталним опорезивањем и антимонополским законодавством, представљају питања која треба изгладити у међусобним односима оба трансатлантска актера (Brattberg 2020). Нови Трговинско-технолошки савет између ЕУ и САД могао би да представља најбоље место за политичко решавање таквих изазова као и за питање вођства у управљању технолошким и дигиталном трансформацијом заснованом на вредностима.

КА ТРАНСАТЛАНТСКОМ ЗБЛИЖАВАЊУ У ДИГИТАЛНОЈ ПОЛИТИЦИ

У домену дигиталне политике, амерички регулаторни модел је подстакнут и оријентисан ка тржишту док је европски регулаторни модел подстакнут и оријентисан ка правима. Оваква два модела

често се сукобљавају подстичући трансатлантске сукобе око дигиталне регулације. Дебате око приватности података, дигиталног опорезивања и антимонополских прописа посебно су распрострањени примери ових несугласица али би се могло указати и на друге, укључујући неслагање око садржаја. Европљани су и даље забринути због начина на који америчке технолошке компаније обликују европски јавни дискурс, често и у злу, тако што дозвољавају говор мржње и дезинформације да се необуздано покрећу на својим платформама. Као резултат тога, ЕУ је усвојила прописе који имају за циљ ограничавање незаконитог и штетног садржаја на интернету. Реагујући на то, САД су изразиле забринутост да регулаторни напори ЕУ ризикују да замене непожељне садржаје још непожељнијом цензуром. Овај пример илуструје како је амерички регулаторни модел уско фокусиран на заштиту једног основног права – слободе говора – док модел вођен европским правима настоји да избалансира слободу изражавања са разним другим основним правима попут права на људско достојанство.

Међутим, трансатлантска разлика која се осликава у дигиталној политици можда се, пак, постепено затвара. Два догађаја утиру пут овој новој ери потенцијалног зближавања. Прво, унутрашња дебата у САД постаје све критичнија према технолошкој индустрији. Стога, САД се можда приближавају европском регулаторном моделу вођеном правима, ублажавајући међусобне трзавице или, можда чак, омогућавајући веће регулаторно усклађивање. Друго, САД и ЕУ све више деле забринутост да дигитални апетити ауторитарне Кине угрожавају заједничку посвећеност САД и ЕУ либералној демократији, индивидуалним слободама и глобалном односно отвореном Интернету. Ова узајамна забринутост због пораста дигиталног ауторитаризма могла би додатно да утре пут трансатлантском усклађивању и сарадњи.

У америчкој јавности у току је расправа о улози технолошких компанија у обликовању дигиталне економије и дигиталног друштва. Део јавности који укључује научнике, новинаре, политичаре, компаније, а у скорије време и законодавце и извршну власт у САД исказују своју својеврсну забринутост због неупитне власти најмоћнијих технолошких компанија. Мањи број гласова данас верује да је саморегулација самих технолошких компанија довољна што је довело до позива администрацији односно влади да се умеша – налик начинима на које су европски законодавци и регулаторна тела

ускочили већ пре неколико година уназад. Овај заокрет потенцијално утире пут већем регулаторном усклађивању САД са ЕУ. То посебно може да утиче на приступ САД антимонополском законодавству и регулисању приватности. Иако можда постоји (редак) двостраначки консензус у САД између демократа и републиканаца око тога да технолошке компаније треба да се регулишу мало је сагласности у вези са питањем на који начин би то требало да се уради. Ипак, чак и ако до значајног регулаторног усклађивања не дође у пракси, постоји разлог да се мисли да ће критике САД на рачун дигиталне политике ЕУ бити ублажене с обзиром на сопствене покушаје да преиспита тржишне темеље свог америчког регулаторног модела (Lima-Strong 2021).

Оно што може представљати још већи подстицај за премошћавање трансатлантских разлика јесте заједничка забринутост ЕУ и САД у погледу растућег утицаја Кине и дифузије дигиталних ауторитарних вредности које она заступа – укључујући утицај тог успона и тих вредности на будућност либералне демократије. Оснивачки документ Трговинско-технолошког савета (*TTC*) из 2021. године не издваја експлицитно Кину, али је изражено заједничко разумевање да технолошки напредак Кине представља стратешку претњу која позива на координисани трансатлантски одговор (Scott and Barigazzi 2021). Слично томе, САД и ЕУ потврђују своју посвећеност спровођењу механизма за проверу страних инвестиција како би се решио велики број ризика по националну безбедност.

Да би Трговинско-технолошки савет био ефикасан, САД и ЕУ ће вероватно морати да направе компромисе са циљем да пронађу заједнички језик, с тим што би САД морале да признају да овај форум није само место за трансатлантско удруживање против Кине, а ЕУ ће морати да пружи стратешки одговор на све већу асертивност Кине. Ова врста компромиса је вероватно потребна да би се формирао кредибилан основ за сарадњу међу овим техно-демократијама. Ипак, остаје нејасно да ли ће Трговинско-технолошки савет премостити трансатлантске поделе до те мере да ће ЕУ и САД моћи да делују као прави партнери који верују једни другима. Европљани се и даље боре да стекну поверење да се „Америка вратила” након што је трансатлантски однос достигао најнижу тачку током четири године унилатералне и непредвидиве спољне политике под Трамповим председавањем. Истовремено, како се САД приближавају приступу ЕУ у домену технолошке

регулативе и ЕУ је све асертивнија према Кини могуће је да око Трговинско-технолошког савета почиње да се појављује заједничка трансатлантска агенда о дигиталној економији. То би могло да утре пут новој ери трансатлантске дигиталне политике према којој су САД и ЕУ спремне да оставе по страни своје међусобне регулаторне разлике како би се усредсредиле на циљ за који многи тврде да је најважнији – заједничку битку за пораз дигиталних ауторитарних норми уграђених у кинески регулаторни модел и одбрану либералне демократије као темеља дигиталне економије.

ЗАКЉУЧАК

Духови криза из прошлости вероватно ће обликовати савремену и будућу реалност у односима ЕУ и САД. Ако ЕУ и САД не помире своје разлике у вези са технолошком регулацијом могло би да дође до тешких економских последица за будућност трансатлантске трговине и економских односа. Глобално управљање новим и дисруптивним технологијама могло би да има користи од снажније мултилатералне међународне и трансатлантске сарадње, посебно у свету у којем се технологија све више појављује као кључни покретач ривалства великих сила и ауторитаризама. Такође, оно што је извесно је да би негативна перцепција америчког вођства у вези са тим да ЕУ постаје све наднационалнија на кључним пољима као што су технолошке иновације, заједно са регулаторним интервенцијама ЕУ када је реч о (углавном америчким) технолошким гигантима, могла да значи стварање компликованије динамике у трансатлантским односима. Поред мишљења да ЕУ постаје економски, технолошки и безбедносни конкурент САД, такве забрињавајуће перцепције ће вероватно наставити да подстичу скептичан став у Вашингтону. Ипак, различите перспективе САД и ЕУ не би требало да искључе сарадњу на технолошким и дигиталним питањима него да буду схваћене као полазна тачка за кључне области дубљег дијалога усред ширег контекста глобалног геополитичког ривалства. Иако се налазе повремено под структуралним трвењем, трансатлантски односи представљају и даље једну од интегрисанијих веза са технолошког становишта под вођством САД уз повремене покушаје балансирања од стране ЕУ.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Alcaro, Riccardo, Ettore Greco, and John Peterson, eds. 2016. *The West and the global power shift: Transatlantic relations and global governance*. London: Palgrave Macmillan.
- Anderson, Jeffrey, G. John Ikenberry, and Thomas Risse. 2008. *The end of the West?: Crisis and change in the Atlantic order*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Balfour, Rosa. 2021. "What the U.S.–British–Australian security pact means for Europe." *Strategic Europe*. 21 September 2021. <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/85392>. Poslednji pristup: 20. decembar 2023.
- Bradford, Anu, and Raluca Csernatonu, R. 2021. "Toward a strengthened transatlantic technology alliance." In *Working with the Biden administration: Opportunities for the EU* Rosa Balfour, ed. Carnegie Europe. <https://carnegieeurope.eu/2021/01/26/working-with-biden-administration-opportunities-for-eu-pub-83560>. Poslednji pristup: 30. novembar 2023.
- Brattberg, Erik. 2020. "Reinventing transatlantic relations on climate, democracy, and technology." *Carnegie Endowment for International Peace*. 23. December. 2020. <https://carnegieendowment.org/2020/12/23/reinventing-transatlantic-relations-on-climate-democracy-and-technology-pub-83527>. Poslednji pristup: 15. novembar 2023.
- Brattberg, Erik, Raluca Csernatonu, and Venesa Rugova. 2020. "Europe and AI: Leading, lagging behind, or carving its own way?" *Carnegie Endowment for International Peace*. 9. July 2020. <https://carnegieendowment.org/2020/07/09/europe-and-ai-leading-lagging-behind-or-carving-its-own-way-pub-82236>. Poslednji pristup: 10. novembar 2023.
- Brattberg, Erik. 2021. "Transatlantic relations after Biden's first 100 days." *Carnegie Endowment for International Peace*. 6. May 2021. <https://carnegieendowment.org/2021/05/06/transatlantic-relations-after-biden-s-first-100-days-pub-84472>. Poslednji pristup: 20. novembar 2023.
- Calcara, Antonio, Raluca Csernatonu, and Chantal Lavallée, eds. 2020. *Emerging security technologies and EU governance. Actors, practices and processes*, Abingdon: Routledge.

- Couture, Stephane, and Sophie Toupin. 2019. "What does the notion of "sovereignty" mean when referring to the digital?" *New Media & Society* 21 (10): 2305–2322. DOI: 10.1177/1461444819865984
- Csernaton, Raluca. 2021a. "Between rhetoric and practice: Technological efficiency and defence cooperation in the European drone sector." *Critical Military Studies* 7 (2): 212–236. DOI: 10.1080/23337486.2019.1585652.
- Csernaton, Raluca. 2021b. "The European Union's sovereignty agendas: A quest for technological power: From strategic autonomy to technological sovereignty." *Carnegie Europe*. 12. August 2021. <https://carnegieeurope.eu/2021/08/12/eu-s-rise-as-defense-technological-power-from-strategic-autonomy-to-technological-sovereignty-pub-85134>. Poslednji pristup: 27. novembar 2023.
- European Commission. 2020a. *Europe fit for the digital age: Commission proposes new rules for digital platforms*, Press release, 15th December. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_2347. Poslednji pristup: 27. novembar 2023.
- European Commission. 2020b. *Europe: The keys to sovereignty*, 11th September. https://ec.europa.eu/commission/commissioners/2019-2024/breton/announcements/europe-keys-sovereignty_en. Poslednji pristup: 14. decembar 2023.
- European Commission. 2021a. *Action plan on synergies between civil, defence, and space industries. Communication. COM (2021) 70 final*, 22nd February. https://ec.europa.eu/info/files/action-plan-synergies-between-civil-defence-and-space-industries_en. Poslednji pristup: 27. novembar 2023.
- European Commission. 2021b. *EU–US launch Trade and Technology Council to lead value-based global digital transformation*, Press release, 15th June. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_2990. Poslednji pristup: 27. novembar 2023.
- European Council. 2021. *EU–US summit*, Brussels, 15th June. <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2021/06/15/>. Poslednji pristup: 14. novembar 2023.
- Grahl, John. 2005. "The European Union and American Power." *Socialist Register* 41: 284–300. <https://socialistregister.com/index.php/srv/article/view/5836/2732>. Poslednji pristup: 14. decembar 2023.
- Kaplan, Lawrence. S. 2007. *NATO 1948: The birth of the Transatlantic Alliance*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

- Kupchan, Charles. 2003. "The Rise of Europe, America's Changing Internationalism, and the End of U.S. Primacy." *Political Science Quarterly* 118: 205–231. DOI: 10.1002/J.1538-165X.2003.TB00392.X.
- Lima-Strong, Cristiano. 2021. "Biden's Commerce chief is under fire from Warren, progressives for defending U.S. tech giants." *Washington Post*. 15. December 2021. <https://www.washingtonpost.com/politics/2021/12/15/bidens-commerce-chief-is-under-fire-warren-progressives-defending-us-tech-giants/>. Poslednji pristup: 10. januar 2024.
- Locatelli, Andrea. 2007. "The technology gap in transatlantic relations: A cause of tension or a tool of cooperation?" *Journal of Transatlantic Studies* 5 (2): 133–154. DOI: 10.1080/14794019908656860.
- McOmber, James B. 1999. "Technological autonomy and three definitions of technology." *Journal of Communication* 49: 137–153. DOI: 10.1111/J.1460-2466.1999.TB02809.X
- Peterson, John, and Mark Pollack. 2003. *Europe, America, Bush. Transatlantic relations in the twenty-first century*. London: Routledge.
- Poitiers, Niclas, and Pauline Weil. 2021. "A new direction for the European Union's half-hearted semiconductor strategy." *Bruegel*. 15. July 2021. <https://www.bruegel.org/2021/07/a-new-direction-for-the-european-unions-half-hearted-semiconductor-strategy/>. Poslednji pristup: 30. novembar 2023.
- Sahin, Kaan, and Tyson Barker. 2021. "Europe's capacity to act in the global tech race. Charting a path for Europe in times of major technological disruption." *DGAP Report*, No. 6, 22nd April. <https://dgap.org/en/research/publications/europes-capacity-act-global-tech-race>. Poslednji pristup: 27. novembar 2023.
- Scott, Mark, and Jacopo Barigazzi. 2021. "US and Europe to forge tech alliance amid China's rise." *Politico*. 9. June 2021. <https://www.politico.eu/article/eu-us-trade-tech-council-joe-biden-china/>. Poslednji pristup: 20. Januar 2024.
- Smith, Michael. 2011. "European responses to US diplomacy: 'Special relationships', transatlantic governance and world order." *The Hague Journal of Diplomacy* 6 (3–4): 299–317. DOI: 10.1163/187119111X585534.

Soare, Simona, ed. 2020. *Turning the tide. How to rescue transatlantic relations*. Paris: European Union Institute for Security Studies. <https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/Transatlantic%20relations%20book.pdf>. Poslednji pristup: 15. decembar 2023.

Vonortas, Nicholas. 2000. "Technology policy in the United States and the European Union: Shifting orientation towards technology users." *Science and Public Policy* 27: 97–108. DOI: 10.3152/147154300781782075

White House. 2021. *Executive Order on promoting competition in the American Economy*. White House Briefing Room, 9th July. <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/presidential-actions/2021/07/09/executive-order-on-promoting-competition-in-the-american-economy/>. Poslednji pristup: 11. januar 2024.

Young, John. 1988. "Technology and Competitiveness: A Key to the Economic Future of the United States." *Science* 241: 313–316. DOI: 10.1126/science.241.4863.313

Petar Milutinović**Institute of European Studies, Belgrade*

THE TECHNOLOGICAL COMPETITION BETWEEN THE UNITED STATES AND THE EUROPEAN UNION IN THE DOMAIN OF DIGITAL SOVEREIGNTY AND TECHNOLOGICAL AUTONOMY

Resume

After the end of the Cold War, the United States of America (US) and the European Union (EU) played a key role in the global technological competition. The economic interconnectedness between the US and the EU forces both sides to deepen their technological cooperation but there have been no systematic efforts to formalize this type of cooperation into a specific strategic framework. With that in mind, this paper tries to analyze the technological competition between the United States and the European Union as a factor that determines the asymmetric power relationship in favor of the US. The development and application of new technologies can reshape the balance of power between states. The winner in this new technological race will be the country that can use the power of new technologies to improve its economic and military capabilities, thus gaining or maintaining a competitive advantage in the global market. The main research question of this paper is whether the United States with its technological power has a comparative advantage in its political and economic relations with the European Union. The higher degree of digital sovereignty and technological autonomy of the United States are factors that cause its political superiority within transatlantic

* Email address: petar.milutinovic@ies.rs

relations. Using the contextual approach and the document content analysis method, the paper will try to show that better technological solutions and a higher degree of technological autonomy of the United States represent comparative advantages that cause the geopolitical and geoeconomic leadership of the United States within the framework of transatlantic cooperation. The ghosts of crises past are likely to shape contemporary and future realities in EU and US relations. Should the EU and the US not reconcile their differences concerning the technology challenge, there could be severe economic consequences in store for the future of transatlantic trade and economic relations. The global governance of EDTs (emerging and disruptive technologies) would also benefit from stronger multilateral international and transatlantic cooperation, especially in a world where technology is increasingly emerging as a key driver of great power rivalry and authoritarianism. What is also certain is that the negative perception across the Atlantic that the EU is becoming increasingly supranationalized in key fields such as defense and technological innovation coupled with the EU's regulatory interventions when it comes to (mostly American) tech giants pave the way for a much more complicated dynamic within the transatlantic relationship. Alongside views that the EU is becoming an economic, tech, and security competitor to the US, these perceptions will likely continue to fuel a skeptical attitude in Washington. Yet, differing US and EU perspectives should not preclude cooperation on technological and digital matters, but instead be taken as the starting point for key areas of deeper dialogue amid a broader context of global geopolitical rivalry. In the end, the transatlantic relationship, however structurally estranged or challenged, remains one of the most integrated bonds from the democratic, economic, and security points of view.

Keywords: *transatlantic relations, technology, digital sovereignty, technological autonomy, United States; European Union*

Петар С. Ћурчић*

Институт за европске студије, Београд

НЕМАЧКА ЛЕВИЦА И ИЗБОРИ 2024. ГОДИНЕ: НАСТАВАК ПАДА ИЛИ ПОЧЕТАК УСПОНА?

Сажетак

У раду се анализира положај немачке странке Левица (Die Linke) пред изборе за Европски парламент и изборе у неколико немачких покрајина током 2023. и 2024. године. Као могући индикатори опадања популарности странке узети су: 1) наслеђе источнонемачког комунизма; 2) изазов Алтернативе за Немачку (АФД) која је почела да продире у гласачку базу Левице у источним покрајинама; 3) недовољно јасан и често неизбалансиран однос странака центра (Хришћанско-демократска унија, Социјалдемократска партија Немачке, либерали и Зелени/Савез 90) према Левици који се често креће од прагматичног прихватања (у Тирингији и донедавно у Берлину) до одбацивања (у већини покрајина) и оптужби за леви популизам и недовољно критичан однос према Русији. Левица се посебно суочава, како са падом популарности и губитком страначке базе, тако и са унутрашњим конфликтима између различитих страначких крила. Посебан изазов јесте и могућност појаве нових покрета на левици које би водили Сара Вагенкнехт (Sahra Wagenknecht) и Борис Палмер (Boris Palmer) (бивши члан странке Зелени/Савез 90). Имајући све наведено у виду, у тексту ћемо покушати да дамо анализу позиције странке

* Имејл адреса: petar.curcic@ies.rs

Левице у предходним годинама, али и да испитамо перспективе странке пред наредне европске и покрајинске изборе.

Кључне речи: Немачка, Левица, популизам, избори

ТЕОРИЈСКИ И ИСТОРИЈСКИ ОКВИР

Шта је левица у политици? Премда су многе идеје које се данас могу перципирати левичарским постојале још у антици, појам политичке левике новијег је датума. На почетку Француске револуције, левичари су били противници старог режима и били су организовани у различите групе које су биле међусобно супротстављене. Насупрот либералима који су деценијама побеђивали стари феудални поредак успостављајући нови заснован на тржишној привреди, капитализму, слободи мисли, изражавања и штампе, као и на идеји либералне демократије (било парламентарног или председничког облика), социјалистичке идеје остале су присутне премда (све до Октобарске револуције и глобалног успона комунизма) на маргинама политичког одлучивања и неретко подељене на различите струје. Успон марксизма представљао је темељну прекретницу у историји левике будући да је овај идејни систем потиснуо све остале (попут синдикализма, анархизма и осталих). Међутим, марксизам није успео да пронађе одговарајуће тумачење стварности будући да су различите струје покушавале да се прикажу у светлу најправовернијих баштиника Марксове и Енгелсове мисли. Социјалдемократија, која је била на јаким марксистичким утицајем временом је одустала од револуционарне политике окрећући се ка реформизму и компромисима са либералним поретком (Kolakovski 1983, 5–141). Аутори као што су Карлхајнц Вајсман (*Karlheinz Weißmann*) и Ернст Нолте (*Ernst Nolte*) критиковали су левицу због старог сна о егалитаризму и револуцији који су се граничили са религијским мишљењем. Вајсман је приметио да левица свој успон није доживела у времену пауперизације радништва, већ у епохи рапидне потрошње и успона капитализма истовремено одустајући од бескласног друштва и на тај начин отварајући унутрашње сукобе у сопственим редовима (Weißmann 2004; Nolte 1998, 555–689).

Тријумф неолибералног поретка након слома комунизма отворио је могућност програмског заокрета социјалдемократских

партија које су усвојиле идеју *treћег пута* током деведесетих година XX века. То је био израз унутрашње реформе социјалдемократских странака које су прихватиле неолиберални поредак и дошле на власт у Уједињеном Краљевству за време Тонија Блера (*Tony Blair*) и у Немачкој у доба Герхарда Шредера (*Gerhard Schröder*), а бројне наследнице источноевропских комунистичких партија (попут Мађарске социјалистичке партије, Социјалдемократске партије у Хрватској, Демократске леве алијансе у Пољској, Партије демократске левице/СМЕР у Словачкој, Бугарске социјалистичке партије) такође су усвојиле нову либералну политику у времену транзиције и уласка у ЕУ (Mannewitz 2013, 131–152). Са усложњавањем кризе странке трећег пута губиле су подршку у многим земљама остављајући социјалдемократију не толико доминантном снагом (упркос чињеници да су у различитим интервалима после 2008. године владале у многим европским земљама). Супротно социјалдемократији која се прилагодила владајућем поретку, крајиње леве партије у Западној Европи биле су најпре под снажним утицајем источноевропског комунизма, да би временом одступиле од тог правца прихватајући амалгамичну форму демократског социјализма који се кретао од покушаја ригидних комуниста да се укључе у парламентарни живот (и самим тим да своје револуционарне идеје наметну кроз институције) до компромисних предлога повезивања капиталистичких и социјалистичких вредности (Eley 2002, 429–491; Berman 2006, 177–200).

Премда су крајиње десне и крајиње леве странке деценијама биле на маргинама, са XXI веком у Европи је дошло до заоштравања економске, политичке, безбедносне, еколошке, па и здравствене кризе које су (нарочито у случају деснице) довеле до раста антисистемских странака (Достанић 2022, 223–246; Ђурковић 2019, 337–377; Вакић 2019, 80–99). Посебно од 2008. године писало се успону популистичких странака и покрета. Теоретичари су популизам покушали да објасне као идеологију, мета идеологију (засновану на антиелитизму, социјалној и класној неодређености) и стил политичке комуникације (нуђење лаких и једноставних решења уз таргетирање противника попут великих компанија, миграната и других). У времену економске кризе крајиње леве партије стекле су велику популарност захваљујући покретима „Окупирајте Вол стрит!“ (*Occupy Wall Street!*), „Огорчени“ (*Αγανακτισμένοι*) у Грчкој, као и „Огорчени“ (*Indignados*) у Шпанији. Партије левог реформизма

(попут Сиризе и Подемоса у Грчкој, односно Шпанији) покушале су да преиспитају концепт неолибералне владавине и њеног инсистирања на тржишту, финансијској дисциплини и примату приватног капитала. Белгијско-британска ауторка Шантал Муф (*Chantal Mouffe*) покушала је у есеју *За леви популизам* да укаже на потребу превредновања левих странака у смеру популистичких политика. У својим категоризацијама левих покрета Шантал Муф и Ернесто Лаклау (*Ernesto Laclau*) идентификовали су 3 велике групације: 1) чисти реформизам (који се залагао за постепене реформе унутар либералног и демократског система); 2) радикални реформизам (који је покушавао да својим политикама наметне алтернативе унутар система либералног политичког легитимитета); 3) револуционарни реформизам (који је одбацивао, како либералнодемократски поредак, тако и његову хегемонију). Шантал Муф је инсистирала на томе да се одбаци социјалдемократски чисти реформизам и да се поредак изазове новом кампањом која би спојила популистичке са социјалистичким принципима. За Муф, левици је потребно да се представи као чувар народа од олигархије, бирократије, глобалног капитала, али и као заштитник свих угрожених групација (радника, миграната, осиромашене средње класе, па до ЛГБТ+ заједнице) (Laclau and Mouffe 1985, 149–195; Muf 2019, 21–89).

Шта би се могло означити левицом у Немачкој? У немачком случају, различите леве организације, па и синдикати, најпре су своје упориште пронашли у Социјалдемократској партији Немачке (СПД) која је основана 1875. године. Како је и немачка социјалдемократија делила судбину осталих левичарских организација на прелазу из XIX у XX век, и у овој партији појавиле су се различите струје, а главни сукоб избио је између реформиста и револуционара који је кулминирао расколом. Однос СПД-а и комуниста посебно се погоршао у првим годинама Вајмарске републике када се социјалдемократска власт брутално обрачунала са радикалним крилом комунистичког покрета (1919. године убијени су и Роза Луксембург (*Rosa Luxemburg*) и Карл Либкнехт (*Karl Liebknecht*) као вође овог покрета). Остатак радикалних левичара основао је Комунистичку партију Немачке, са којом се такође обрачунао Хитлеров режим убрзо по доласку на власт 1933. године. Подела Немачке након 1945. године утицала је и на политички живот у западном и источном делу. У Западној Немачкој главни политички актери били су Хришћанско-демократска и Хришћанско-социјална унија, СПД, либерали и покрет зелених,

а на маргинама политичког живота налазила се и Марксистичко-лењинистичка партија (МЛП) која никада није остварила значајне резултате. За разумевање маргиналног положаја МЛП-а у Западној Немачкој важно је напоменути и чињеницу да је ова странка настала 1982. године од разних комунистичких фракција које су остале разбијене након забране деловања КПД у Западној Немачкој 1956. године. СПД је свој декларативни марксизам напустио на партијским конференцијама у Хајделбергу (1925) и Годесбергу (1959) прихватајући идеје социјалног либерализма (признавањем либералних вредности у политици, афирмативним односом према капитализму и слободном тржишту, али и подржавањем идеја о држави благостања и државном интервенционизму). Корени савремене странке Левица (*Die Linke*) морају се тражити пре свега у Источној Немачкој где је након Другог светског рата у совјетској окупационој зони дошло до тзв. „присилног спајања” (*Zwangsvereinigung*) остатака КПД-а и СПД-а у Јединствену социјалистичку партију Немачке (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands* – СЕД) чија доминација је трајала до 1989. године.

ОД ПАРТИЈЕ ДЕМОКРАТСКОГ СОЦИЈАЛИЗМА ДО ОДЛАСКА СА(Х)РЕ ВАГЕНКНЕХТ: КРАТКА ИСТОРИЈА ЛЕВИЦЕ

Услед распада комунистичког поретка и нестанка СЕД-а у Источној је Немачкој организована посебна Партија демократског социјализма (*Partei des Demokratischen Sozialismus* – ПДС) која је била наследница старе комунистичке партије. Ослањајући се на идеје демократског социјализма, критикујући транзицију и снажно инсистирајући на особености источнонемачких покрајина, ПДС током деведесетих година XX века успео да буде водећа антисистемска снага у уједињеној Немачкој. Ипак, на прелазу из XX у XXI век ПДС се показао као конструктиван партнер СПД-у у неколико покрајинских влада, а та подршка довела је до губитка базе која се окренула социјалдемократима и зеленима. На изборима 2002. године ПДС је доживео снажан пораз освојивши свега 2 мандата (насупротив 36 колико су освојили 1998. година). На таласу незадовољства због социјалних и економских мера Шредерове владе (Агенде 2010 и реформи социјалне политике кроз програм Харц-4 (*Harz-IV*)), ПДС се опет вратио у Бундестаг освојивши 8,7%

гласова (Holzhauser 2023). Након овог великог успеха (посебно у земљама некадашње Источне Немачке), ПДС је покушао да међу незадовољницима из редова СПД-а и Зелених/Савеза 90 пронађе партнере преко којих би пенетрирали у популационо знатно веће западнонемачко бирачко тело. Већ 2005. године формиран је савез између Партије демократског социјализма и Радничке и социјалне правде – изборне алтернативе коју су чинили критичари Шредерове владе (укључујући и бившег министра финансија Оскара Лафонтена (*Oskar Lafontaine*)). Ова коалиција је временом прерасла у нову партију која је 2007. године добила име Левица (*Die Linke*). Нова странка била је устројена на копредседничком принципу тако да никада није постојала једна доминантна личност, а трећи важан чинилац био је и лидер парламентарне групе у Бундестагу. И у тадашњој Левици постојале су различите групације које су се кретале од комунистичких до реформистичких политика.

Политика Левице била је дефинисана програмом из 2011. године који је усвојен на конгресу у Ерфурту. Пример ове партије указује на исправност Лаклауове и Муфове тезе о чисто реформистичким, радикално реформистичким и радикално револуционарним левим организацијама. Наиме, Левица је припадала крилу радикално реформистичких организација које су покушавале да изазову, али не и да насилно руше неолиберални поредак. Тај реформизам најбоље је уочљив кроз настојање немачких левичара да сачувају политички оквир ЕУ и да га измене посебно у фундаменталним инситутцијама као што су Европска централна банка (ЕЦБ), Европски парламент и остале. Промене за које се Левица залагала односиле су се на контролу великих компанија и њихово додатно опорезивање, али и већу одговорност ЕЦБ Европском парламенту. За Левицу, демократија се налазила у кризи пре свега због уплива међународног финансијског капитала. У домену левих политика ова партија остала је на старим идејама о јавном власништву над природним ресурсима, саобраћајницама и здравственим установама. Посебно осетљива на питање сиромашних, радника (нарочито прекаријата) и осиромашене средње класе, Левица је тражила одговорнију стамбену политику. Странка је усагласила антиимперијалистичке, феминистичке, антифашистичке, анитмилитаристичке (нарочито важне биле су идеје о укидању НАТО, међународном разоружавању, као и о забрани деловања Бундесвера (*Bundeswehr*) изван немачких граница), пацифистичке и еколошке идеје са ултимативним принципом

одбране наслеђа Источне Немачке (истовремено дистанцирајући се од тековина стаљинизма) (Die Linke 2011).

Партија демократског социјализма, односно Левица, остваривала је знатне резултате на свим изборима у Немачкој. Као парламентарна странка, ПДС/ Левица је од 1990. године на изборним циклусима за немачки Бундестаг бележила периоде раста подршке (1990–2002), опадања (2002–2005), поновног раста и стагнације (2009–2017) и опадања (2021). На изборима за европски парламент она је била константна крећући се између 5 и 8 од 99 немачких посланика. Посебно стабилна Левица је годинама била у источнонемачким покрајинама као што су Берлин, Бранденбург, Мекленбург-Западна Померанија, Саксонија, Сарска област, Хесен, Хамбург, Бремен и нарочито Тирингија, где су формирали и владу. Међутим, у готово свим покрајинама приметан је тренд опадања (осим у Тирингији, Хамбургу и Бремену) који је постао нарочито изражен од 2013/2014 када се у антисистемском бирачком телу појавила Алтернатива за Немачку (*Alternative für Deutschland* – АФД) која је придобила политичке апстиненте, разочаране гласаче СПД-а, Левице и хришћанских демократа, али и мањи број присталица Национално демократске партије Немачке и Немачке народне уније (Die Bundeswahlleiterin, 2024).

ЛЕВИЦА У СЕНЦИ АФД, РАСКОЛА САРЕ ВАГЕНКНЕХТ И БОРИСА ПАЛМЕРА

Један од основних проблема левичарских странка јесте немогућност да се систематски одговори на економску и климатску кризу, кризу некретнина, инфраструктуре, спољне, енергетске и безбедносне политике. Чињеница да бирачко тело које је окренуто антиимперијализму, постколонијализму, антифа организацијама и покрету анти-Немци (*Antideutsch*) није искључиво повезано за Левицу, представља велики проблем за ову странку (Klorotek 2023; Noyan 2024). Други велики проблем јесте и бreme левичарског екстремизма за који је још 2017. године тадашњи шеф Савезне службе за заштиту уставног поретка (а данас вођа новоформиране конзервативне партије Унија вредности) Ханс-Георг Масен тврдио да је у порасту (Zeit 2017). Сама Левица се суочила и са повлачењем неколико проминентних функционера попут дугогодишњег посланика Бундестага Штефана Либиха (*Stefan Liebich*) и финансијског стручњака Фабија де Масија

(*Fabio De Masi*), који су престали да се идентификују са странком (Laloire, 2023). Један од разлога губитка поверења међу левим бирачким телом јесте и чињеница да је Левица партиципирала у „црвено-црвено-зеленој” коалицији у Берлину одричући се многих својих програмских начела (почевши од учешћа у депортацијама, али и прихватања одлагања обећаног референдума о експропријацији великих грађевинско-стамбених конзерва итд.) (Jawabreh 2023; Brehmer 2023).

Несумњиво највећи проблем за Левицу представља новоформирана Алијанса Саре Вагенкнехт (*Bündnis Sahra Wagenknecht*). Ова политичарка, рођена у Јени крајем шездесетих година XX века, ћерка је иранског емигранта и Немице и у СЕД је приступила 1989. године. Након деценија политичког рада у ПДС/Левице, Вагенкнехтова се дистанцирала од политике странке због спољне, безбедносне и еколошке политике, пандемијских мера поводом епидемије ковида, али и супротстављених ставова око Русије (Schwarz 2024). И пре раскола Сара Вагенкнехт је била чланица Комунистичке платформе (*Kommunistische Plattform*), организације унутар Левице која је баштинила изузетно афирмативан однос према реалсоцијалистичком наслеђу ДДР-а. Због ставова појединих функционера и партијских организација, Левица се дуго сматрала странком „меког екстремизма“ и била је на мерама Савезне службе за заштиту уставног поретка (Backes 2013, 169–188). О издвајању Саре Вагенкнехт се говорило већ неколико година и октобра 2023. године раскол је озваничен. Политички аналитичари сматрају да Вагенкнехтова покушава да продре у разочарано радничко тело и незадовољнике политичким системом у СР Немачкој. Један од могућих гласачких база јесу несумњиво и бивши гласачи Левице који су се, између осталог, и због незадовољства миграторном политиком окренули Алтернативи за Немачку (Hübner 2024; Sundermeyer 2023). Управо Вагенкнехтова инсистира на томе да велика миграција у Немачку носи са собом велике ризике посебно финансијске и безбедносне (Steger 2023; Küpper 2023). Грегор Гизи (*Gregor Gysi*), дугогодишњи високи функционер странке Левице, рекао је за Вагенкнехтову: „Она жели да помеша социјалну политику Левице, економску политику Лудвига Ерхарда (*Ludwig Erhard*) [бившег министра привреде за време „Привредног чуда” и потоњег канцелара – прим. аут.] и избегличку политику АФД-а” (Tagesschau 2023). Вагенкнехтовој се прикључило још неколико посланика Левице

из Бундестага чиме је стара странка изгубила статус посланичке групе и велике привилегије државног партијског финансирања (TAZ 2023). Оваква одлука о задржавању мандата довела је и до отворених критика, па је Бернд Риксингер (*Bernd Riexinger*) тврдио да је оснивање странке преко места Левице у Бундестагу било непристојно (Kubina 2023).

Раскол у Левици отворио је и велико питање о подели чланства и распаду страначке инфраструктуре. У многим градовима, али и у Бранденбургу, Северној Рајни-Вестфалији, Рајнланд-Пфалцу дошло је до пада чланства које се или пасивизирало или отишло у Алијансу Саре Вагенкнехт. Левица је добила нове чланове у великим градовима као што су Берлин, Хамбург и остали захваљујући кампањи левичарских организација „Ми смо сада ту” (*Wir jetzt hier*) који су подржали остатке старе странке (Schöbel 2023; NDR 2023; Teistler 2023).

Потенцијални противник на левом спектру могао је бити и Борис Палмер (Boris Palmer), градоначелник Тибингена коме је због сукоба са руководством Зелених суспендовано чланство 2022. године. Након више месеци спекулација око могућег оснивања партије која би пледирала на незадовољне бираче Зелених, социјалдемократа, хришћанских демократа и Левице, Палмер је почетком децембра 2023. године приступио Покрету слободних бирача (*Die Freie Wählervereinigung*). Овај покрет не би требало мешати са истоименом партијом будући да удружење постоји од шездесетих година и залаже се за директну демократију, а партија је настала 2009. године као политичко крило покрета. Истовремено Палмер се у последње време представља и као врло важно оруђе у борби против Алтернативе за Немачку пошто као градоначелник спроводи политику нулте толеранције на криминал (посебно онај мигрантски). Међутим, због слабијег присуства Левице у Баден-Виртембергу (покрајини из које је Палмер) готово је извесно да његово деловање неће оштетити Левицу у наредном изборном циклусу за локалне скупштине (ZEIT 2023; Noack 2024; Schöll 2023).

ДОБА ПРОМЕНА (*ZEITENWENDE*), ЛЕВИЦА И ЕВРОПСКИ ИЗБОРИ

Говором канцелара Олафа Шолца (*Olaf Scholz*) у Бундестагу 27. фебруара 2022. године започео је процес нове спољнополитичке

оријентације Немачке која је постала израженија са отвореном подршком званичном Кијеву (Ћурчић 2022, 1–8). Након одласка Саре Вагенкнехт из странке, уследила је и кампања програмске и идентитетске редифиниције странке. Левица је отворено почела да критикује Алијансу Саре Вагенкнехт (АСВ) оптужујући их за национализам, и имплицитно ксенофобију противећи се идеји АСВ да се мигранти шаљу у Грузију и Молдавију (Hamburg Journal 2023; Welt 2023). Многа крила странке, укључујући и Комунистичку платформу Левице позивала су на јединство снага поготово у контексту припреме за изборе 2025. године (Jungewelt 2023).

Руководство странке је на конференцији у Аугзбургу новембра 2023. изнело нови програм за европске изборе 2024. године. У свом програмском документу Левица је узела у обзир нове друштвене околности почевши од пандемије, сукоба САД и Кине, рата у Украјини и резултата „семафор” коалиције. За Левицу ЕУ би требало да постане самостална од америчког и кинеског блока, те да покушава да заједно са Индијом, Бразилом и Кином повећа притисак на Русију да прекине са борбеним дејствима и повуче се из Украјине. Левица је експлицитно нагласила да се бори против Путиновог режима и обавезала се да ће подржавати оне снаге у Русији који се боре против званичног Кремља. У погледу међународних односа ЕУ би требало да ограничи сарадњу са ауторитарним државама попут Саудијске Арабије, Египте, Туниса, Турске, Алжира, Марока, Либије и Азербејџана уз знатно релаксиранију политику у погледу миграција и давања азила. У социјалној и финансијској политици као посебну меру Левица је предложила повећање плата, скраћено радно време, изједначавање примања мушкараца и жена, контролу спровођења вештачке интелигенције у привреди, обезбеђивање права за прекарне раднике у високотехнолошким компанијама, укидање мера мастрихтских услова у погледу јавног дуга (60% БДП) и дозвољеног дефицита (3%). Остајући на старим начелима пензионе и здравствене политике, Левица је понудила и систематску стручну и бесплатну помоћ људима оболелих од психичких обољења (тврдећи да их у ЕУ има 200 милиона), пацијентима са тзв. „дугим ковидом” и поствакциналним синдромом, али је предложила и декриминализацију дрога и окретање ка превенцији, саветовању и лечењу наркоманије. У низу зелених политика Левица се у новом програму заложила и за читав низ еколошких мера укључујући и забрану извоза отпадног материјала, смањивање емисије угљеника,

енергетско благостање, обновљиве изворе енергије, повећање јавног превоза, увођење нових погонских горива и остало. Важне промене наступиле су и у погледу идентитетске политике будући да се ова странка почела залагати и за европску политику сећања у погледу колонијализма, ропства, а захтева се и повратак музејских експоната у земље порекла (Linke 2023).

За европске изборе поред партијској лидера Мартина Ширдевана (*Martin Schirdewan*), Левица је кандидовала и ванстраначке личности као што су синдикалисткиња Озлем Демирел (*Özlem Demirel*), доктор Герхард Траберт (*Gerhard Trabert*) и активисткиња за животну средину и људска права Карола Ракете (*Carola Rackete*) (Tagesschau 2023). Овим избором Левица покушава да се представи као социјално одговорна странка која би требало да води рачуна о различитим угроженим друштвеним слојевима од сиромашних, миграната и радника (Schmitt-Roschmann and Vogler 2023). Посебну пажњу привукла је Карола Ракете (1988) која је постала позната због тога што је као капетан брода успела да пробије безбедносни коридор италијанске владе у Лампедузи извлачећи мигранте. Њено именовање има за циљ да се Левица приближи бирачком телу зелених који су незадовољни политиком партијског руководства оличеног у Роберту Хабеку (*Robert Habeck*) и Анелени Бербок (*Annalena Baerbock*) (Hoffer 2023; Emendörfer 2023). Да се странка нада подршци разочараних бирача са левице сведочи и чињеница да је странци приступили и Касин Коктурк (*Cansin Köktürk*) и Улрих Шнајдер (*Ulrich Schneider*). Коктурк је била чланица зелених која је напустивши странку истакла да су зелени изневерили своје вредности. Истовремено, она је била активна и у сектору цивилног друштва које се интересовало за питања миграната, бескућника и социјално угрожених. Улрих Шнајдер вратио се у странку након што је Левицу напустио 2022 због проруског говора Саре Вагенкнехт (Вах 2023; Beucker 2022). Поред критике упућене Анелени Бербок због слања борбених авиона Саудијској Арабији и подршке Општим извозним овлашћењима ЕУ (*European Union General Export Authorisations – EU GEAs*), Левица је заоштила реторику и према десници (Wissler, 2024). Чак је и нови визуелни идентитет странке имао наглашену црвену боју, а клин који стоји изнад слова „и” у логу је окренут са лева на десно чиме се јасно показала порука да је непријатељ са десна (Slavik 2023; Hübner 2023). У том смеру, функционер странке Дитмар Барч (*Dietmar Bartsch*) је тражио да се потпише петиција

о укидању основних права за лидера тириншке АФД Бјорна Хекеа (*Björn Höcke*) (Die Linke 2023; Dunz 2024).

Нова политика Левице суочава се и са великим идентитетским проблемом. Иако је покушала повезивањем са левичарским организација да стекне гласачку базу и у многољуднијој Западној Немачкој, Левица је ипак перципирана као источнонемачка странка. Нове околности довеле су и то политичких тензија, а Карола Ракете иако на самом врху партијске листе за европске изборе тврдила је да Левица мора да преиспита наслеђе СЕД-а. Да језгро странке није прихватило Ракетеове сугестије сведоче не само речи Дитмара Барча који је тврдио да је „Наше источнонемачко порекло велики плус”, већ и слоган партијске конференције Левице у Саксонији „Источнонемачки, саксонски, леви”. Нови, миграцијама окренути, програм се суочава и проблемом задржавања источнонемачких бирача који су у великој мери неповерљиви према усељавању странаца (MDR 2023; Emendörfer 2023; Vorreyer 2023).

Посебан проблем Левице представља и њен недиференцирани спољнополитички став након почетка руске инвазије на Украјину. Наиме странка, која је деценијама важила за изразито блиску Кремљу, нашла се изолована у активностима већине партија које су подржавале Украјину. Странка је у првим месецима захтевала престанак сукоба и слања оружја у Украјину. Левица је у новим околностима почела да се посматра и као русофилска странка са изразитим антиамериканизмом. Странка се поводом овог питања поделила у неколико група. Премијер Тирингије Бодо Рамелов (*Bodo Ramelow*), иначе једини представник Левице на месту шефа неке од немачких покрајина, сматрао је да је потребно да Немачка настави да подржава Украјину у циљу обуздавања Москве. Због тога, унутар Левице су биле оптужбе да је странка издала програм и да се окренула ратној политици немачке владе, САД и НАТО, а партијски лидери Ширдеван и Вислер (*Janine Wissler*) (дистанцирајући се од ратне реторике Рамелова) сматрали су да је потребно да странка помогне Украјини на мирне начине истичући спремност да подрже политичке промене у Русији (Vorreyer 2023; Wissler and Schirdewan 2023; Huesmann 2023; Tagesspiegel 2024; Tikhomirova 2023; Kühn 2022; Tagesspiegel 2023; Stern 2023; Herrmann and Nimz 2023; Kellermann 2023; Welt 2023; Neuber 2023).

Политички аналитичари такође нису били импресионирани оптимизмом страначког руководства сматрајући да се странка

креће ка прошлости и гашењу. Критике су биле упућене не само због претерано моралистичких позиција Кароле Ракете, већ и због активног учешћа страначких функционера у пропалестинским демонстрацијама (Schmitt-Roschmann and Vogler 2023; Jawabreh 2023; Lehmann 2023; Illouz 2024; Marcus 2024; Laloire 2023; Höhne 2023; Kürper 2023). Такође, амбициони планови финансијске помоћи мигрантима били су негативно оцењени од јавности (Spiegel 2023). Истовремено, осим „осталгије” (*Ostalgie*) (позитивне перцепције источњоњемачког искуства – прим. аут.) Левица готово и да нема јединствени програм који би повезао различите групе унутар странке (Deutschlandfunk 2023). Многе невладине организације, анархисти и бивши чланови незадовољни су курсом странке из различитих побуда. Појединци сматрају да је партија недовољно јасно подржала покрет #MeToo, док су други тврдили да је странка издала програм привидним плурализмом иза кога се крије примат малог броја људи у страначком врху (Palzer 2024; Hübner 2024). Поред идеолошких проблема, Левица се последњих година суочава и са мањком партијских активиста и хронично слабим финансирањем фондације Роза Луксембург (Laloire 2023; Frielinghaus 2023).

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: ИДЕ ЛИ ЛЕВИЦА КА СОЦИЈАЛНОМ ЛИБЕРАЛИЗМУ?

Током 2024. године Левица ће учествовати не само на изборима за Европски парламент, већ и на покрајинским изборима у Саксонији, Тирингији и Бранденбургу. У контексту успона Алтернативе за Немачку поставља се и питање какав ће бити положај Левице. Деценијама, Левица се није сматрала пожељним коалиционим партнером, а посебно су хришћанске демократе, баварски хришћански социјали и либерали узбуњивали јавност због могућности потпуно левичарске владе (такозване „црвено-црвено-леве” власти). Међутим, таква оштра политика пре свега странака десног центра почела је да се мења након што је канцеларка Ангела Меркел мањински подржала леву владу Бода Рамелова (Reinhardt 2023). У контексту недавних протеста против деснице, речи некадашњег комесара савезне владе за исток Марка Вандервица (*Marco Wanderwitz*) да би хришћанске демократе требало да преиспитају своју политику око коалиције са Левицом, делују врло индикативно и показују нови, за Левицу афирмативнији, смер у блоку партија десног и

левог центра (Zeit 2024; Ziedler and Rebhan 2024). Левица је врло извесно постала пожељан партнер у политици кордона према АФД-у и постоје надања да би она могла да буде коалициони партнер у владама источнонемачких покрајина.

На крају може се поставити питање одакле у немачкој Левици интересовање за социјални либерализам? Тим поводом, крајем јануара и почетком фебруара у немачком листу НД водила се полемика између Јана Шлемермајера (*Jan Schlemmermeyer*) и Михаела Брија (*Michael Brie*). Два аутора полемисала су око природе левог ауторитаризма, изазовима рата у Украјини и положаја Левице у односу на доминантне токове у Западној Европи и Сједињеним Државама. Шлемермајер, иначе близак сарадник партијског врха Левице, тражио је веће дистанцирање у односу према Русији, Кини и осталим земљама, док је Бриј тврдио да окретање Левице социјалном либерализму странку води до потпуног губитка идентитета и окретања ка владајућем систему (Brie 2024; Schlemmermeyer 2024). Премда оптимисти сматрају да Левица може да опстане и да коегзистира са другим странкама на сличан начин на који су то оствариле Комунистичка партија Грчке, Сириза и Панхеленски социјалистички покрет (ПАСОК), песимисти су истакли да је левица у Европи уопште у великим проблемима што су и недавни избори у Низоземској и показали (Jähnert 2023; Frielinghaus 2023). Искуства других европских земаља, али и актуелна општа криза, захтевају промену приступа Левице која ће морати да пронађе нову форму радикалног реформизма у „новој нормалности”.

РЕФЕРЕНЦЕ

Достанић, Душан. 2022. „Постоји ли раст десног популизма у Европи?” *Српска политичка мисао* 77 (3): 223–246. DOI: 10.22182/spm.7732022.11

Ђурковић, Миша. 2019. *Десна мисао у XX веку*. Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

Ђурчић, Петар. 2022. „Немачка у мултиполарном свету и стратешке опције Србије.” *Војно дело* 4: 1–14. DOI: 10.5937/vojdelo2204001C

Backes, Uwe. 2013. “Die Linke in der Zerreißprobe – Das “Superwahljahr” 2011 und seine Folgen.” In *Extremismus in*

Deutschland. Schwerpunkte, Vergleiche, Perspektiven, hrsg. Gerhard Hirscher und Eckhard Jesse, 169–188. Baden-Baden: Nomos.

Bakić, Jovo. 2019. *Evropska krajnja desnica : 1945–2018*. Beograd: Clio.

Bax, Daniel. 2023. “Zeichen eines Neuanfangs.” *TAZ*. <https://taz.de/Promis-fuer-die-Linkspartei!/5973576/>

Berman, Sheri. 2006. *The Primacy of Politics Social Democracy and the Making of Europe's Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.

Beucker, Pascal. 2022. “Der Letzte macht das Licht aus.” *TAZ*. <https://taz.de/Nach-Wagenknecht-Rede-im-Bundestag/15881326/>

Brehmer, Marten. 2023. “Die Linke in Berlin reitet auf der Eintrittswelle.” *ND-aktuell*. <https://www.nd-aktuell.de/artikel/1177938.linksparitei-die-linke-in-berlin-reitet-auf-der-eintrittswelle.html>

Brie, Michael. 2024. “Zukunft der Linken: Linksliberal oder dezidiert sozialistisch?” *ND-aktuell.de*. <https://www.nd-aktuell.de/artikel/1179585.die-linke-zukunft-der-linken-linksliberal-oder-dezidiert-sozialistisch.html>

Deutschlandfunk. 2023. “Politikwissenschaftler Schroeder sieht die Partei “Die Linke” vor dem Ende.” 18.11.2023. <https://www.deutschlandfunk.de/politikwissenschaftler-schroeder-sieht-die-paritei-die-linke-vor-dem-ende-100.html>

Die Bundeswahlleiterin. 2024. “Ergebnisse früherer Landtagswahlen.” 12.1.2024. https://www.bundeswahlleiterin.de/dam/jcr/a333e523-0717-42ad-a772-d5ad7e7e97cc/ltw_erg_gesamt.pdf

Die Linke. 2011. “Programm der Partei Die Linke”. *Die Linke*. https://www.die-linke.de/fileadmin/1_Partei/grundsatzdokumente/programm_format/programm_der_partei_die_linke_erfurt2011_druckfassung2020.pdf

Die Linke. 2023. “Die Linke ruft zur Teilnahme an der Demonstrationen “Stop GEAS” auf.” 23.10.2023. *Die Linke*. <https://www.die-linke.de/start/presse/detail/die-linke-ruft-zur-teilnahme-an-der-demonstrationen-stop-geas-auf/>

Die Linke. 2023a. “Wahlprogramm zur Europawahl 2024. Zeit für Gerechtigkeit. Zeit für Haltung. Zeit für Frieden.” *Die Linke*. 25.11.2023. <https://www.die-linke.de/europawahl2024/wahlprogramm-zur-europawahl/>

Dunz, Kristina. 2024. “Dietmar Bartsch: „Die Fixierung auf AfD und Höcke ist falsch.” *Rnd.de*. <https://www.rnd.de/politik/dietmar-bartsch-linke-warnt-vor-fixierung-auf-afd-und-hoecke-LALCAPAKHZF7VJMGX5MJ3PPTO4.html>

Eley, Geoff. 2002. *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850–2000*. Oxford: Oxford University Press.

Emendörfer, Jan. 2023. “Neues Logo, neue Gesichter und ein Neustart – die Linke sucht ein neues Profil.” *Rnd.de* <https://www.rnd.de/politik/neues-logo-neue-gesichter-und-ein-neustart-die-linke-sucht-in-augsburg-ein-neues-profil-3F4XXAP575ABR.JFZEDDZQZQZRE.html>

Frielinghaus, Jana. 2023. “Gesine Löttsch: Wagenknecht-Flügel nicht allein verantwortlich.” *ND-aktuell*. <https://www.nd-aktuell.de/artikel/1178035.linkspartei-gesine-loettsch-wagenknecht-fluegel-nicht-allein-verantwortlich.html>

Hamburg Journal. 2023. “Bündnis Sarah Wagenknecht: Wohin steuert die Hamburger Linke?” 26.11.2023. https://www.ndr.de/fernsehen/sendungen/hamburg_journal/Buendnis-Sarah-Wagenknecht-Wohin-steuert-die-Hamburger-Linke,hamj141646.html

Herrmann, Boris, und Nimz, Ulrike. 2022. “‘Russland führt seinen Krieg auch in Deutschland’.” *Süddeutsche Zeitung*. <https://www.sueddeutsche.de/politik/bodo-ramelow-thueringen-russland-ukraine-1.5699612?reduced=true>

Hoffer, Rewert. 2023. “Die Linke vollzieht mit Racketes Kandidatur den endgültigen Bruch mit Wagenknecht – und wird so angreifbar.” *NZZ*. <https://www.nzz.ch/international/rackete-gegen-wagenknecht-richtungsstreit-in-der-linken-ld.1747805>

Holzhauser, Thorsten. 2023. “Die Totgesagten.” *Zeit*. <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2023-11/die-linke-krise-gregor-gysi-sahra-wagenknecht-ruecktritt>

Huesmann, Felix. 2023. “Linke Außen- und Verteidigungspolitik: Alles beim Alten.” *RND*. <https://www.rnd.de/politik/>

linke-aussen-und-verteidigungspolitik-alles-beim-alten-
U77YEKFOYNDFBOMX3TQPOR3W2U.html

Illouz, Eva. 2024. "Essay von Soziologin Eva Illouz «Die Linke hat ihre Leitwerte verraten»." *Tagesanzeiger.ch*. <https://www.tagesanzeiger.ch/essay-von-eva-illouz-die-linke-hat-ihre-leitwerte-verraten-180791025136>

Jähnert, Christopher. 2023. "Aufbruch oder Abbruch?" *Tagesschau*. <https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/linke-bundesparteitag-100.html>

Jawabreh, Simin. 2023. "Eine moralisierende Linke ist überflüssig." *ND-aktuell*. <https://www.nd-aktuell.de/artikel/1176223.linksparitei-eine-moralisierende-linke-ist-ueberfluessig.html>

Jungewelt. 2023. "Kommunistische Plattform: Angriffe auf Identität der Linkspartei zurückweisen." *Jungewelt*. 27.11.2023. <https://www.jungewelt.de/artikel/463985.kommunistische-plattform-angriffe-auf-identit%C3%A4t-der-linkspartei-zur%C3%BCckweisen.html>

Kellermann, Eike. 2023. "Linke fordert Waffen für die Ukraine. Parteitag folgt Ramelow." *Insuedthueringen.de*. <https://www.insuedthueringen.de/inhalt.parteitag-folgt-ramelow-linke-fordert-waffen-fuer-die-ukraine.b95d1b5d-64b5-4b19-a00f-cf3cba6a877c.html>

Klopotek, Felix. 2023. "Ein Krisen-Oratorium." *ND-aktuell*. <https://www.nd-aktuell.de/artikel/1178023.krise-der-linken-ein-krise-oratorium.html>

Kolakovski, Lašek, 1983. *Glavni tokovi marksizma. Tom 2*. Beograd: BIGZ.

Kubina, Mario. 2023. "Linksfraktion in Auflösung – wie es weitergeht." *Tagesschau*. <https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/faq-linksfraktion-100.html>

Kühn, Timm. 2023. "Es ist ein Kampf um die Straße." *TAZ*. <https://taz.de/Protestbuendnis-Heizung-Brot-Frieden/!5881777/>

Küpper, Stefan. 2023. "Die Linke, gemeinsam gegen den Rest?" *Augsburger Allgemeine* <https://www.augsburger-allgemeine.de/politik/parteitag-die-linke-gemeinsam-gegen-den-rest-id68541941.html>

Laclau, Ernesto, and Chantal Mouffe. 1985. *Hegemony and the socialist strategy*. London – New York: Verso

Laloire, Lotte. 2023. "Krise der Linkspartei: Von links gesehen." *TAZ*. <https://taz.de/Krise-der-Linkspartei/!5956900/>

Lehmann, Timo. 2023. "Rackete verlangt von Linkspartei SED-Aufarbeitung." *Spiegel*. <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/parteitag-carola-rackete-schlaegt-vor-linke-umzubenennen-a-56539caf-b1fe-47b6-bde6-ef11f6f1a321>

Mannewitz, Tom. 2013. "Deutschlands parteiförmiger Linksextremismus in Europa – Typisch osteuropäisch, westeuropäisch oder Typus sui generis?" In *Extremismus in Deutschland. Schwerpunkte, Vergleiche, Perspektiven*. hrsg. Gerhard Hirscher und Eckhard Jesse, 131–152. Baden-Baden: Nomos.

Marcus, Imanuel. 2024. "Israelitische Gemeinde beendet Zusammenarbeit mit »Die Linke«." *Juedische-allgemeine.de*. <https://www.juedische-allgemeine.de/unsere-woche/israelitische-gemeinde-beendet-zusammenarbeit-mit-die-linke/>

Muf, Šantal. 2019. *Za levi populizam*. Novi Sad: Mediterran Publishing.

Neuber, Harald. 2023. "Eklat auf Linke-Parteitag: Verhinder, dass deutsche Panzer gen Russland rollen." *Berliner Zeitung*. <https://www.berliner-zeitung.de/politik-gesellschaft/eklat-auf-linke-parteitag-bijan-tavassoli-erklaert-seinen-austritt-li.2160766>

Noack, Niklas. 2024. "Boris Palmer will AfD mit Abschiebungen kleinkriegen." *BW24*. <https://www.bw24.de/politik/klein-kriegen-boris-palmer-will-afd-mit-abschiebungen-92817724.html>

Nolte, Ernst. 1998. *Historische Existenz: Zwischen Anfang und Ende der Geschichte?* München: Piper.

Palzer, Kerstin. 2024. "Bundesgeschäftsführer der Linken tritt zurück." *Tagesschau*. <https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/linkspartei-geschaeftsfuehrer-ruecktritt-100.html>

Reinhardt, Daniel. 2023. "Rot-Rot-Grün für weitere Verbesserungen bei frühkindlicher Bildung." *Die Linke*. <https://www.die-linke-thl.de/aktuelles/termine/detail/rot-rot-gruen-fuer-weitere-verbesserungen-bei-fruehkindlicher-bildung/>

Schlemmermeyer, Jan. 2024. "Linke ohne Wagenknecht: Gegen den Autoritarismus von links." *ND-aktuell.de*. <https://www.nd-aktuell.de/artikel/1179340.buendnis-sahra-wagenknecht-linke-ohne>

wagenknecht-gegen-den-autoritarismus-von-links.html?sstr=schlemermeyer

Schmitt-Roschmann, Verena und Vogler Ulf. 2023. "Ohne Wagenknecht, mit Rackete: Linke versucht den Neustart." *Morgenpost*. <https://www.morgenpost.de/politik/inland/article240618706/Europawahl-Linke-Parteitag-schliesst-Kandidatenkuer-ab.html>

Schöbel, Sebastian. 2023. "Berliner Linke brechen in die Ära nach Wagenknecht auf." *RBB24*. <https://www.rbb24.de/politik/beitrag/2023/11/linke-berlin-parteitag-wagenkecht-neue-mitglieder.html>

Schöll, Jonas. 2023. "Tübinger OB will offenbar für diese Partei antreten." *Stuttgarter Zeitung*. <https://www.stuttgarter-zeitung.de/inhalt.boris-palmer-tuebinger-ob-will-offenbar-fuer-diese-partei-antreten.efa32615-0331-4e21-afbd-14d6a56ac5b9.html>

Schwarz, Bianca. 2024. "'Wir sind keine Linke 2.0'." *Tagesschau.de*. <https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/buendnis-sahra-wagenknecht-parteitag-102.html>

Slavik, Angelika. 2023. "Rot ist die Hoffnung." *Süddeutsche Zeitung*. <https://www.sueddeutsche.de/politik/die-linke-parteilogo-linken-parteitag-1.6304395>

Spiegel. 2023. "Lafontaine weist Mitverantwortung für Linken-Spaltung von sich." 19.11.2023. <https://www.spiegel.de/politik/deutschland/oskar-lafontaine-weist-mitverantwortung-fuer-spaltung-der-linken-von-sich-a-471ac906-e573-4740-8ba2-ab89c24dbf01>

Steger, Lisa. 2023. "Wagenknechts Parteipläne und die Sorgen der Brandenburger Opposition." 23.10.2023. <https://www.rbb24.de/politik/beitrag/2023/10/bsw-wagenknecht-partei-landtagswahl-brandenburg.html>

Stern, Johannes. 2023. "Linkenparteitag in Augsburg: Unterstützung für Gaza-Genozid, Nato-Krieg gegen Russland und Kapitalismus." *WSWS*. <https://www.wsws.org/de/articles/2023/11/22/link-n22.html>

Sundermeyer, Olaf. 2023. "Wagenknecht ist kein Widerspruch zur AfD." *RBB24*. <https://www.rbb24.de/politik/beitrag/2023/10/wagenknecht-partei-buendnis-afd-opposition-brandenburg.html>

- Tagesschau. 2023. “ ‘Schlagen ein neues Kapitel auf’. ” 18.11.2023. <https://www.tagesschau.de/inland/linke-parteitag-142.html>
- Tagesschau. 2023. “Was bedeuten Wagenknechts Pläne für die Politik?” 23.10.2023. <https://www.tagesschau.de/inland/wagenknecht-linke-partei-100.html>
- Tagesspiegel 2024. “Auch Putin-Regierung unerwünscht: AfD und BSW nicht zu Münchner Sicherheitskonferenz eingeladen.” 03.02.2024. <https://www.tagesspiegel.de/internationales/auch-putin-regierung-unerwunscht-afd-und-bsw-nicht-zu-munchner-sicherheitskonferenz-eingeladen-11155312.html>
- Tagesspiegel. 2023. “ ‘Dumme Energiesanktionen’ beenden: Wagenknecht-Partei will sich Russland annähern.” 29.12.2023. <https://www.tagesspiegel.de/politik/dumme-energiesanktionen-beenden-wagenknecht-partei-will-sich-russland-annahern-10984099.html>
- TAZ. 2023. “Wagenknecht und Co. treten aus.” *TAZ*. 23. 10. 2023. <https://taz.de/Spaltung-der-Linkspartei-vollzogen!/5968643/>
- Teistler, Stephanie. 2023. “Beziehungs-Status: Frisch getrennt.” *RBB24*. <https://www.rbb24.de/politik/beitrag/2023/11/bundesparteitag-brandenburg-linke-augsburg-sahra-wagenknecht.html>
- Tikhomirova, Anastasia. 2023. “Der Verlust der politischen Heimat.” *TAZ*. <https://taz.de/Die-deutsche-Linke-und-Russland!/5913842/>
- Vorreyer, Thomas. 2023. “Ein bisschen gemeinsam gegen die Ukraine-Politik.” *Tagesschau*. <https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/wagenknecht-linke-ukraine-demo-100.html>
- Vorreyer, Thomas. 2023. “Und jetzt wieder Ost-Partei?” *Tagesschau*. <https://www.tagesschau.de/inland/innenpolitik/linkspartei-wagenknecht-osten-100.html>
- Weißmann, Karlheinz. 2004. “Das linke Prinzip.” *Sezession*. <https://sezession.de/7506/das-linke-prinzip>
- Welt. 2022. “Ramelow für Waffenlieferungen an die Ukraine – Schirdewan widerspricht.” 21.11.2022. <https://www.welt.de/politik/deutschland/article242253881/Ramelow-fuer-Waffenlieferungen-an-die-Ukraine-Schirdewan-widerspricht.html>
- Welt. 2023. “700 Neueintritte bei Berliner Linke – Partei will in die Kieze.” *Welt*. 24.11.2023. <https://www.welt.de/politik/deutschland/article248715302/>

Neuer-Anfang-700-Neueintritte-bei-Berliner-Linke-Partei-will-in-die-Kieze.html

Wissler, Janine und Martin Schirdewan. 2023. "Russische Truppen raus aus der Ukraine – Verhandlungen statt Panzer." *Die Linke*. <https://www.die-linke.de/start/presse/detail/russische-truppen-raus-aus-der-ukraine-verhandlungen-statt-panzer/>

Zeit online. 2017. "Maaßen warnt vor zunehmend gewaltbereiten Linksextremisten." *Zeit online*. 15.7.2017. <https://www.zeit.de/gesellschaft/zeitgeschehen/2017-07/verfassungsschutz-warnt-vor-zunehmend-gewaltbereiten-linksextremisten>

Zeit online. 2024. "CDU-Politiker Wanderwitz plädiert für Öffnung zur Linkspartei." *Zeit online*. 13.1.2024. <https://www.zeit.de/politik/deutschland/2024-01/cdu-linke-wanderwitz-oeffnung>

Ziedler, Christopher, und Christiane Rebhan. 2024. "Gegen die AfD: Könnte die CDU mit der Linkspartei koalieren?" *Tagesspiegel*. <https://www.tagesspiegel.de/politik/gegen-die-afd-konnte-die-cdu-mit-der-linkspartei-koalieren-11043544.html>

Petar S. Ćurčić*

Institute of European Studies, Belgrade

THE GERMAN LEFT AND THE 2024 ELECTIONS: CONTINUED DECLINE OR BEGINNING OF THE RISE?

Resume

The paper analyzes the position of the German Left party (Die Linke) before the elections for the European Parliament and provincial elections in several German provinces in 2023 and 2024. The following are taken as possible indicators of the party's decline in popularity: 1) the legacy of East German communism; 2) the challenge of the Alternative for Germany (AFD), which began to penetrate the voter base of the Left in the eastern provinces; 3) insufficiently clear and often unbalanced attitude of the parties of the center (Christian Democratic Union, Social Democratic Party of Germany, liberals and Greens/Alliance 90) towards Die Linke, which often ranges from pragmatic acceptance (in Thuringia and until recently in Berlin) to rejection (in the majority province) and accusations of left-wing populism and an insufficiently critical attitude towards Russia. The left in particular is facing a decline in popularity and the loss of the party's base, as well as internal conflicts between different party wings. A special challenge is the possibility of the emergence of new movements on the left led by Sarah Wagenknecht (champion of the Left) and Boris Palmer (former member of the Green Party/Alliance 90). Bearing all the above in mind, in the text we will try to give an analysis of the position of the Left party in the previous years, but also to examine

* Email address: petar.curcic@ies.rs

the party's perspectives before the next European and provincial elections.

Keywords: *Germany, Left, populism, elections*

Саво Симић*

Институт за политичке студије, Београд

ИЗАЗОВИ И ДИЛЕМЕ ОПОЗИЦИЈЕ ПРЕД НОВИМ ВАНРЕДНИМ ИЗБОРИМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ ДЕЦЕМБРА 2023. ГОДИНЕ: ИЗБОРНИ ГУБИТНИК ИЛИ АКТЕР ИЗБОРНОГ ПРЕОКРЕТА

Сажетак

У овом раду анализирамо изборни положај и деловање опозиције у периоду од последње одржаних избора 2022. године до најављивања нових ванредних парламентарних избора 2023. у Републици Србији. Rationale за овакву анализу проналазимо у сличним политичким околностима избора 2020. са најављеним изборима, попут неједнаких изборних услова и оријентисаности опозиционих учесника ка ванинституционалним политичким средствима, оличених у грађанским протестима из 2018. године „Стоп крвавим кошуљама/1 од 5 милиона”, и њиховог упоређивања са тренутним протестима „Србија против насиља”. Затим у склапању опозиционих предизборних савеза потписивањем изборних докумената као што је био „Споразум са народом” поводом избора 2020. године и актуелног „Договор за победу”. Истовремено присутне су и одређене разлике, опозиција тренутно не разматра изборни бојкот већ иницира одржавање избора у што краћем временском периоду. Рат и Украјини и замрзнути

* Имејл адреса: savo.simic@ips.ac.rs

конфликт у јужној српској покрајини додатно интензивирају унутрашњу политичку динамику. Опозициони фокус се пребацује са изборних услова као нуклеуса избора 2020. године, ка захтевима уперених према носиоцима власти за укидањем промовисаног насиља након друштвених трагедија у Београду и Младеновцу. С обзиром на наведено, циљ рада је утврђивање тренутног стања у опозицији поводом најаве изборног преокрета или супротно томе, наставак тренда опозиционе партијске фрагментације, ерозије изборне подршке и још једне у низу изгубљених изборних утакмица.

Кључне речи: *избори, Република Србија, опозиција, изборни услови, протести*

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Хоће ли ванредни парламентарни избори у 2023. године бити још један изборни *deja vu* или ће донети преокрет у односу политичких снага? Одговоре на ову дилему која заокупља бираче, странке, аналитичаре и медије тражићемо у деловању опозиције у периоду од претходног изборног циклуса до актуелног изласка на биралишта. Анализу започињемо указивањем на неке детерминанте које су у мањем или већем обиму присутне од почетка редемократизације и имају снагу константи које прате изборну динамику у Републици Србији.

Избори у Србији немају својство периодичног процеса који се одржава у редовним временским интервалима. Представнички органи у Србији су и пре доласка Српске напредне странке на власт имали скраћене мандате. Међутим у периоду владавине напредњака ванредни избори постају правилност. У парламентарном животу од 2012. до 2022. године одржано је пет изборних циклуса и само један – избори 2020. године - је био у редовном термину! Ово је прва детерминанта домаће политичке праксе, која снажно утиче на деловање опозиционих актера. Сами по себи избори су конфликтан политички процес. Ванредним изборима власт додатно креира атмосферу константне напетости и увећава конфликтни потенцијал, отежавајући деловање опозиције. „Опозиција критикама опструише

спровођење програма за који смо добили подршку народа” – често се чује као аргумент зашто власт посеже за ванредним изборима. „Нека народ каже ко је у праву” други је аргумент којим власт критикује опозицију у и ван парламента, користећи га као средство у расписивању нових ванредних избора. Бројне афере на којима је опозиција успевала да покрене грађане и цивилни сектор на акцију, петиције, протесте појачавајући притисак на власт – ванредне изборе СНС је користио као сигурносни вентил који је по правилу слабио притисак јавности на владајућу коалицију. У кампањама власт је инсистирала на постигнутим резултатима, а опозиција на аферама. У критици власти сужаван је простор за програм и политику опозиције и бирачи нису стекли утисак о јасној алтернативи за коју би гласали. На крају чести ванредни избори праћени су дугим вишемесечним процесима формирања нових влада, иако је СНС имао јасну парламентарну већину. Тај *interregnum* производио је дисбаланс у подели власти у корист шефа државе, а све укупно додатно учврстио атмосферу ванредних прилика.

Друга детерминанта јесте често политичко испољавање грађанског незадовољства.¹ Протести грађана по правилу били су реакција на спорне одлуке власти, нереаговање надлежних институција, покушајима минимизирања, игнорисања или омаловажавања захтева јавности. Мање-више спонтано грађанско незадовољство излило се на улице испостављајући одређене политичке захтеве представницима владајуће коалиције, да би се спровођењем избора и представљањем коначних изборних резултата повукло као плима све до неких нових спорних одлука власти. Евидентно је да и поред њиховог спорадичног присуства, протести опозиционо усмерених грађана стварају веће недаће владајућем режиму него деловање опозиционих странака (Орловић 2022, 179). Примери су протести 2016. „Не даavimo Београд”, затим 2017. „Против диктатуре”, онда „Стоп крвавим кошуљама” касније преименовани у „1 од 5 милиона” 2018–2020, јулски протести из 2020. и еколошки протести против имплементације пројекта Јадар² 2021, на крају и протести „Србија против насиља” који ће извесно бити обележени ванредним изборима у децембру 2023. године. Стиче се утисак да је

¹ У ову групу не укључујемо протесте партикуларних друштвених група попут протеста фриленсера (*freelancers*) 2021. или протеста пољопривредника 2023. године

² О положају српске опозиције управо говори податак да је један покрет „Крени–промени” имао већи мотивациони учинак и натерао власт да одустане од иницијалних намера за спровођење пројекта Јадар (Јовановић и Вучићевић 2022, 318).

незадовољство грађана политиком напредњака много раширеније него што су опозиционе странке испољавале критиком власти како у представничком телу тако и на јавној сцени. Због одбојности дела незадовољних грађана опозиционим странкама, оне су оклевале и „стидљиво” готово „тајно” подржавале протесте грађана. Често се сукобљавајући међу собом око права на управљање грађанским протестима, опозиционе странке нису у пуној мери успеле да артикулишу незадовољство грађана.

Трећа изборна детерминанта оличена је спорењима око изборних правила. Нормативни оквир избора испуњава стандарде слободних и поштених избора. Проблем је што се те норме системски крше, кроз изборну праксу деформишу и злоупотребљавају, урушавајући поверење у владиност изборне одлуке. Злоупотреба државних ресурса током изборне кампање, притисци на бираче – посебно на запослене у јавном сектору – коришћење разних врста услуга јавног сектора, изразита потпретстављеност ставова, програма и политика опозиционих странака у медијима са националном фреквенцијом јесу главни приговори домаћих и међународних евалуатора на квалитет избора у Србији. Парадигматичан је податак да је на кампању Александра Вучића током председничких избора 2022. потрошено шест милиона евра што је 14 пута више од уложених средстава другополасираног кандидата Здравка Поноша (Latković 2022). Изборни инжињеринг је други пример лоше изборне праксе. Власт је спустила изборни праг са 5% на 3% пред изборе 2020. године, премда није било таквих захтева или предлога од стране опозиције, стручњака, невладиних организација или изборних посматрача (Јовановић и Перишић 2021, 86). Било је јасно да је власт хтела неутралисати изборни бојкот, а епилог таквог поступка био је 534.068 бачених гласова (Јовановић и Вучићевић 2020, 638). Чак и када се изборна правила нису мењала, пракса је указивала на одређене неправилности. Тако је Руска странка, као један од многобројних примера, на изборима 2020. године на Врачару имала 10 пута мање гласова (свега 52) од броја оверених потписа подршке (603) (Stojanović 2020). Исто важи и за изненадни успех СВМ-а у Врању.

Четврта детерминанта она на којој је наш фокус усмерен, односи се на немогућност опозиције да оствари изборну победу или озбиљније уздрма пободене шипове подршке владајуће партије. Чести изборни порази појачавали су синдром губитника у опозиционом корпусу и код бирача и код активиста што је доводило до замора.

Опозиција политички разједињена и посвађана, слабо медијски видљива, под константном сатанизацијом од стране власти – губила је дах честим, изненадним изборним траумама. Неспособна да превазиђе фрагментираност опозиција умањује политичке, организационе и активистичке капацитете. Бирачима је често таква позиција збуњујућа и демотивишућа за изборну партиципацију. За владајућу коалицију таква позиција је погодна за подстицање подела, свађа, прелетача и задржавања опозиције на политичкој маргини.

Ове четири детерминанте презентују политичко поље у којем делују политички актери од успоставе вишестранацја. Одржавање неједнаких изборних услова онемогућава ефикасније опозиционо деловање и подстиче њену даљу маргинализацију. Истраживачи указују да се Србија могла сматрати демократском државом само у једној и по деценији након петооктобарских промена 2000. године, да би се од 2015/16. године клатно померило ка изборном ауторитаризму (Владисављевић 2020, 992). Препознајемо да постоје отежавајуће околности у којима опозиција делује, али то не умањује недостатке унутар ње који је спречавају да нађе ефикасан *modus operandi* којим би успоставила или повратила изборну равнотежу снага.

РАСКОЛ У ОПОЗИЦИЈИ ОКО ИЗБОРНИХ УСЛОВА ПРЕД ИЗБОРЕ 2022.

После неуспелих преговора о изборним условима на Факултету политичких наука 2019. и изборног бојкота 2020. године опозиција је остала ван институција, власт без легитимитета. И једни и други у изборима су видели решење политичке кризе. Владајућа СНС да би избегла епитет омнипотентног властодршца са парламентом без опозиције – ову фазу вишепартизма у Србији од избора 2012. године до данас, Вукашин Павловић означава урушавањем вишепартизма и повратком у парламентаризам без опозиције (Глишин 2023, 128). Опозиција јер је учила повољну изборну прилику за скупштину Београда и зато што бојкот није произвео очекивани притисак међународне заједнице. У основи то су разлози због којих је председник Србије 20. октобра 2020. године најавио изборе најкасније за април 2022. године (Zorić i Martinović 2020). Преговори о изборним условима поново су дошли у центар пажње средином 2021. године. Вођени су на два фронта: проевропска опозиција је преговарала са представницима Европске уније, док је евроскептична опозиција

преговарала директно са представницима власти, односно уз посредништво председника Народне скупштине Ивице Дачића. Преговоре у две колоне поједини аналитичари видели су као „пут у пропаст” и алтернативу тражили у формирању једне опозиционе колоне и дијалог у коме би посредовали председник Србије и представник Европског парламента (Glavonjić 2021).

У јавности се 7. септембра 2021. појавила радна верзија документа о изборним условима европарламентараца (Билчик, Фајон, Кукан и Флекенштајн) да би након 10 дана од шест проевропских опозиционих политичких партија (НДБ, ПЗП, ЗЗС ССП, ПСГ и ДС) четири (ССП, ПСГ, ПЗП и ДС) одбиле даљи дијалог са властима. Лидер ССП-а оценио је понуђени споразум представника Европског парламента неприхватљивим јер не нуди адекватне механизме за спровођење било чега (N1 Beograd 2021). Уследиле су и критике на рачун европарламентараца да је радни документ настао у сарадњи са напредњацима и како су одустали од европских вредности. За разлику од њих и упркос одбијању дела њихових предлога од стране представника власти, евроскептичне странке (ДЈБ, Двери, ДСС, ПОКС, СРС, ЗС и Заветници) су прихватиле изборне услове потписивањем Споразума о унапређењу изборних услова 29. октобра 2021. године. Укупни резултати преговора су били: умањен минималан број потписа за листе националних мањина на 5.000, договорено формирање привременог надзорног тела за праћење медија од стране Владе – конституисано 19. новембра 2021. и одмах су настали проблеми јер су Странка слободе и правде и Народна странка одбиле да предложи свог кандидата, па је тело радило у крњем саставу са 11 од 12 предвиђених чланова – забрањена функционерска кампања десет дана пред изборни дан уз повећана и равномерније распоређена средства за изборну кампању (Спасојевић 2022, 20). Нажалост преговори нису довели до конкретнијих решења поводом неједнакости и тоналитета медијског извештавања партијских представника. Било је очигледно да привремено тело за надзор не може решавати трајне медијско-изборне проблеме поготово не без делегираних извршних овлашћења.³ О неефикасности овог

³ Надлежности привременог надзорног тела су побројане у првом ставу члана 38. Споразума о унапређењу услова за одржавање избора: „1) праћење медија 2) консултације 3) сачињавање и подношење извештаја о примени правилника за јавне медијске сервисе 4) давање мишљења о раду независних институција 5) информисање јавности о сопственој процени о раду 6) праћење спровођење препорука за приватне емитере и 7) организовање редовних конференција” (НСРС, 013-217/21, 14).

тела најбоље говори податак да су на крају објављена два завршна извештаја због несагласности чланова које је изабрала опозиција и оних које је изабрало Регулаторно тело за електронске медије (РЕМ), првенствено око рада јавних сервиса и функционерске кампање. Медијску заступљеност партија и њихових представника на крају су пратила три надзорна тела: РЕМ; Привремено надзорно тело за праћење медија Владе Србије и Надзорни одбор за изборну кампању Народне скупштине. И поред њиховог надзора медијска слика је остала иста, додуше квалитетнија током изборне кампање него пре или након њеног завршетка. Током кампање однос партија власти и опозиције у медијским програмима намењени њиховим представницима износио је 64% наспрам 36%, насупрот периоду пре изборне кампање када је тај однос био 85–15% (СРТА 2022, 6).

Убрзо затим 26. новембра, ССП, НС, ДС и ПСГ уз мање коалиционе партнере (касније Уједињени за победу Србије [УПС]) потписују Декларацију о уједињеном наступу на изборима што је *de facto* означило учешће проевропских странака на овим изборима упркос, како је речено, непостојању услова за слободне и поштене изборе, док је државотворна опозиција решила да не стане под заједнички изборни кишобран. Према мишљењу делегације ОЕБС-а избори 2022. били су обележени процедуралним неправилностима – кршењем тајности гласања, породичним гласањем, гужвама на биралиштима (Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava [KDILJP] 2022, 1). Неправилности у току изборног дана нису деформисале изборну вољу бирача, али се целокупан изборни процес не може свести само на изборни дан (Илић 2022, 393). Такав став поткрепљен је извештајем Пројекта изборног интегритета (*Electoral Integrity Project – EIP*) за 2022. годину, у коме се на скали од 100 Србија налазила изнад претпоследње Руске Федерације и последње Белорусије са оценом 38 (Garnett, et al. 2023, 6).

Иако су анимозитети у опозицији стално присутни, раскол који се десио поводом дијалога о изборним условима 2021. био је други већи по реду након 2020. године. Први и видљивији раскол представљало је опозиционо нејединство око избора када су ПСГ, УДС на левој и ДСС, Заветници, ПОКС и Суверенисти на десној страни партијског спектра решили да загризу мамац сниженог изборног прага и уђу у Народну скупштину, мада ниједан од актера није остварио постављени циљ. Тај део опозиције као да је занемарио или прескочио изборне лекције са првих вишестраначких избора

у Србији и наук дат од Николе Милошевића – председника Српске либералне странке – да се изласком на изборе без, макар и делимично, равноправних услова обезбеђује легитимитет недемократском режиму (Чавошки 2015, 18; 40). Нажалост било је приметно да су оба крила опозиције била оптерећенија спољнополитичким околностима и сопственим имиџом него поправљањем изборних услова. Десница је проценила да ће јој мање штете нанети дијалог са представницима власти него посредништво Европске уније, наводећи да су изборни услови искључиво унутрашња ствар Србије. Проевропска опозиција пак, првобитно инсистирајући на посредништву представника Европског парламента, временом је постала разочарана њиховим ангажманом и епилогом дијалога. Како су странке деснице већ прихватиле изборне услове, а посредништво није дало адекватне резултате, проевропским странкама је једино преостало да се укључе и припреме за изборну утакмицу.

Профит од подељеног дијалога припао је владајућој коалицији, која је сада слободно могла да критикује увек незадовољну опозицију која није у стању да се договори ни око базичних принципа преговора о изборним условима. Фокус на тему ко треба да посредује у дијалогу уместо на предмету самог дијалога вратили су опозицију у скупштинске клупе без поправљања изборних услова који су били суштина спора: заступљеност у медијима, притисак на бираче и функционерска кампања. Након општинских избора 3. априла 2022. године одржаних по истом изборном систему, напредњаци су добили 120 мандата у Скупштини Србије са 42,96% гласова, заједно са обнављањем другог председничког мандат Александра Вучића у првом кругу. Опозиционе странке десно од центра прешле су изборни праг изузев Суверениста. Прозападна опозиција (УПС – 13,67% и Морамо – 4,70%) је укупно добила 18,37% гласова док су странке деснице (ДСС и Двери у коалицији са подељеним ПОКС-ом и Заветници) освојиле 12,88% у чему је ДСС предњачио са 5,37% (Републички завод за статистику [РЗС] 2022, 7). Једино ће Београд показати већи слух за опозицију или мањак толеранције за власт – евидентно на основу протестних активности и изборне подршке, јер је СНС 2022. изгубио 18.000 гласова у поређењу са изборима 2018. године (видети Јовановић и Симић 2023, 40–41).

ОД ИЗБОРА 2022. ДО ПРОТЕСТА СРБИЈА ПРОТИВ НАСИЉА

Председник Србије је тек средином 2022. године именовано новог мандатарa и оочио трајање његовог мандата на две године. Наиме најавио је ротацију, уместо Ане Брнабић 2024. године на чело Владе треба да дође бивши градоначелник Новог Сада Милош Вучевић (Kulačin 2022). Рат у Украјини крајем фебруара 2022. и захтев за увођењем санкција Русији од стране Европске уније, произвели су куповину времена тј. одлагање конституисања новог сазива Народне скупштине па самим тим и Владе за шест месеци (април-октобар), чему је послужио пети круг избора у Великом Трновцу. У међувремену рат у Украјини је произвео поларизацију и „блоковско” сврставање међу опозиционим странкама. Евроскептичне странке су од почетка сукоба биле врло јасне и изричите у својим ставовима. Заветници и Двери су десет дана након избора формирали блок против санкција Русији. Две странке ће у октобру, сада удружени са ПОКС-ом и Новим ДСС-ом, предложити Народној скупштини резолуцију против увођења санкција Руској Федерацији (РФ). На другој страни прозападна опозиција је или избегавала изјашњавање о санкцијама поготово током изборне кампање – познајући политичку опредељеност грађана Србије – или је стидљиво указивала да Србија треба да се усклади са политиком ЕУ, као што је говорио Иван Вујачић испред ДС-а (Komačević 2022). Имплицитном реториком проевропске опозиције се оправдавало потенцијално увођење санкција вишим циљем – приближавањем Србије Европској унији. Убрзавање европских интеграција требало је да послужи као средство за рационализацију тешке одлуке о увођењу санкција, опречне волунтаризму јавног мњења. Тиме се гласачком телу и симпатизерима фокус дискретно усмеравао са негативних аспеката санкција ка бенефитима приступа Европској унији или се подстицала забринутост о последицама неувођења санкција на даље преговоре о придруживању ЕУ. Још једна парадигма у том контексту јесу променљиве изјаве председника ССП-а, који је пред изборе у априлу говорио да се не слаже са увођењем санкција РФ-у (Nastevski 2022), да би у септембру током састанка са специјалним америчким представником за Западни Балкан, Габријелом Ескобаром (*Gabriel Escobar*) преиначио наведени став указујући да је потребно да Србија усклади своју спољну

политику са ЕУ (RSE 2022). Исто ће се поновити у октобру кроз најаве да неутралност поводом рата у Украјини означава пристајање уз одређену страну и да таква политика носи са собом озбиљне последице. Због све захтевнијих спољнополитичких детерминанти продубио се јаз између евроскептичне и проевропске опозиције и појачао међусобно неповерење. Први су страховали да ће доласком на власт прозападне опозиције неминовно бити уведене санкције РФ-у. Други да би долазак на власт евроскептика прекинуо даље преговоре са Европском унијом. Управо је то био најнеповољнији контекст за деловање опозиције, доминантна позиција СНС-а и оштре поделе унутар опозиционог блока на противнике и поборнике европских интеграција (Стојиљковић 2015, 22). Власт је ефикасно балансирао у међународној арили спорадично и обзриво осуђујући у јавним наступима руско угрожавање територијалног интегритета и суверенитета Украјине заједно са гласањем у Уједињеним нацијама, али је избегавала увођење санкција. Флексибилан и избалансиран став режима поводом рата у Украјини оставио је оба опозициона крила на екстремним позицијама што је јавност разумела и вредновала.

Осим рата у Украјини појавио се још један, унутрашњи узрок повишене нетрпељивости у опозиционом табору. Наиме председник ССП-а је након осам дана од одржавања општих избора отишао на састанак код председника Србије ради преговора о одржавању нових избора у Београду, са тврдњама да градска власт нема легитимитет иако ће коначни резултати ГИК-а бити објављени тек месец дана касније. Претходно је Александар Вучић током изборне ноћи констатовао да су остале странке профитирале конфронтацијом СНС–ССП. Састанци представника власти и опозиције у зависности од контекста и степена транспарентности, нужно не морају *a priori* бити предмет оспоравања. У историји модерног српског вишестраначја познат је случај тајног састанка Зорана Ђинђића са Слободном Милошевићем током демонстрација 1996- 1997. године (Решић 2018). Додуше са организацијом састанка Вучић – Ђилас јавност је била упозната, али не и са њеном садржином. Све је остало на речима што су актери пренели јавности. Спорно у овим околностима јесу дијаметрално супротни наративи у медијима пре и након њиховог састанка, заједно са критичким и неблагонаклоним погледом већег дела опозиције и чланица коалиције УПС који претходно нису били информисани нити консултовани о предлогу нових избора нити о овом сусрету. Неочекиваној промени реторике претходили

су оштри напади и скројене афере власти упућене председнику странке предводнице изборног бојкота. Да наведемо познатије од њих: скандирања флоскуле „Ћиласе лопове” у близини његове стамбене јединице, плакати на Врачару „Туђих пара никад доста” којом су таргетирани и други опозиционари, лажна, таблоидна афера Маурицијус, чувена и истрошена „Ћилас – Шолак” – после састанка спала само на Шолак – популистичка тандем комбинација у оправдавању свих притисака међународне заједнице, истицање власништва у медијима за које је Александар Вулин рекао да позивају на убиство председника Србије, оптужба Небојше Бакареца за смишљено подметање пожара у Винчи, спот о „Великом брату” Ане Брнабић на Твитер налогу, чувени црно-бели спот и свакодневно вређање у медијима и Народној скупштини. Томе треба додати податак да се у марту 2021. године Драган Ћилас налазио одмах иза Александра Вучића по медијској заступљености у централним емисијама телевизија са националном фреквенцијом (РТС 1, Хепи, Пинк, Б92 и Прва), међутим 89 одсто тог времена је било у негативном тоналитету (СРТА 2021, 7).

После састанка напрасно су се стишале међусобне оптужбе и увреде лидера двеју највећих политичких партија у Србији. Модификација дискурса након састанка читавала се пре свега у Ћиласовој изјави да „ни њему (прим. Вучићу) није било превише лако, кад сам ја од стране његових бирача означен као ђаво” (Petrović 2022). Експликација узрочности сопствене негативне карактеризације у очима гласача СНС-а је некако промакла председнику ССП-а. Како год ниједан од представника опозиционих странака у коалицији или ван ње није био задовољан овим догађајем. Десница у лику Заветника и Двери је одговорила да председник ССП-а нема право нити одобрење да преговара у име целе опозиције. Коалициони партнери попут Зорана Лутовца у име ДС-а су указивали да такав поступак наставља да унижава институције или су попут Владете Јанковића заговарали да се са председником СНС-а нема о чему разговарати. Вучић се у вези састанка огласио тек 17. априла са информацијом да се београдски избори требају одржати у марту или тек након шест месеци, али да та друга могућност није реална јер „није то фонтана жеља” а ни опозицији не би одговарало да буду тада на основу истраживања јавног мњења. На крају је закључио да се могу организовати раније уколико опозиција буде на томе инсистирала (Magić 2022). Формирањем градског руководства тема

београдских избора је стављена по страни. Очекивања су се прелила на калкулације о пролећном термину за тестирање изборне воље Београђана и на крају су остала неиспуњена. Игнорисање власти да их тада спроведе делимично је последица тадашњег незадовољства грађана београдском влашћу, тачније 53% грађана оценили су градску власт оличену у градоначелнику Београда и потпредседнику СНС-а Александру Шапићу као неуспешну (Demostat 2023, 13). Чекали су се повољнији услови и евентуално спајање београдских избора са парламентарним и локалним, како би се мобилисала већа подршка и како би председник Србије допринео рејтингу странке. Са влашћу у главном граду се није ризиковало и то је било евидентно према изјавама Александра Вучића да ће опозиција добити београдске изборе, с тим што не може одређивати услове. Почетком фебруара 2023. са завршетком бурне посебне седнице Народне скупштине о јужној српској покрајини, у јавности је потенцирано незадовољство напредњака пасивним реаговањем СПС-а у Народној скупштини као и недостатак одговорности коју мањински партнер подноси због потписивања Бриселског споразума. Организована је седница врха СНС-а и прорежимски медији су добили информације да се избори могу очекивати у септембру. Атмосферу додатно подгрева Охридски споразум од 18. марта који поново ставља на испит крхко јединство опозиције. Еколошки устанак и Народна странка су тражиле референдум, опозиција десно од центра оставку председника Србије. Проевропске странке или нису осуђивале прихватање Споразума или су критиковале власт указујући на техничке елементе - да Споразум не мора бити потписан да би био имплементиран уколико је дата усмена сагласност. Политичке прилике су помериле изборне услове из врха опозиционе агенде. Зато је постизборни период наставио је да бележи појачане резултате медијске неједнакости, па је мониторинг централних информативних емисија на пет телевизија са националном фреквенцијом, показао да је просечна заступљеност представника владајуће коалиције износила 95% у периоду од јуна 2022. до маја 2023. године. Извештавање о опозицији било је претежно негативно – 60% у просеку на свим телевизијама – док је власт била у просеку презентована 82% у неутралном и 18% у позитивном маниру (CRTA 2023).

Ускоро ће политичка динамика добити стари обрт ванинституционалне борбе са сличним мизансценом актера, само што овог пута на опозиционој агенди позив за одржавањем избора

неће бити присутан или боље рећи, биће одбијан све док није постало јасно да власт неће клекнути пред новим политичким захтевима.

ПРОТЕСТИ „СРБИЈА ПРОТИВ НАСИЉА” И ВАНРЕДНИ ИЗБОРИ У 2023.

Два масовна убиства која су погодила целокупну јавност Републике 3. и 4. маја 2023. изазвала су нову плимину политичких протеста. Иначе протести као ванинституционални облик деловања постао је редован посматрајући период још од протеста „Не давимо Београд”, што смо хронолошки приказали у уводу рада. Ако погледамо тренутне протесте „Србија против насиља” само од 8. маја до 14. септембра 2023. одржано је 342⁴ протеста широм Србије. Наравно многи од њих нису били масовни по броју учесника. Највећи број протеста одржан је у Београду, Краљеву, Зрењанину, Ужицу, Рашкој и Новом Саду. Као у случају еколошких протеста, они су деловали као „брзовезујући лепак” (Јовановић и Вучићевић 2022, 309) или повод за артикулацију нагомиланог политичког незадовољства грађана и опозиције. Позив на протест упутила је проевропска опозиција – ДС, НС, НДБ, ПСГ, ССП и синдикат Слога – истичући да протест није страначки и да су сви добродошли. Изјава да протести нису страначки није била тачна, јер је управо део опозиционих странака упутио позив, изнео захтеве и координисао протесте. Потребу за акцентовањем нестраначког карактера можемо пронаћи у два разлога. Први се може сажети у реченици Никласа Лумана (*Niklas Luman*) да је „поверење основна чињеница друштвеног живота” (Krastev 2013, 79). У најкорумпираније институције према перцепцији грађана спадају политичке партије са 47%. Ако посматрамо поверење грађана у њих, свега 8% им потпуно верује, само верује 21%, донекле верује 21%, мало верује 21% и уопште не верује 26% (Petrović i Hercigonja 2022, 8). Недостатак поверења у политичке партије и непријатно, али релевантно искуство о грађанском односу према учешћу опозиције на протестима „1 од 5 милиона” захтевало је приступ у коме се страначко ангажовање неће истицати у први план. Други разлог проналазимо у отклону од протестног монопола тј. у потреби веће мобилизације аполитичних грађана.

⁴ Подаци о броју протеста прикупљени су њиховим сабирањем са мапе „Србија против насиља” сајта „Иступи против насиља” (видети: Istupi protiv nasilja, n.d.).

На првом протесту 8. маја изнето је неколико захтева које су медији различито интерпретирани у форми већег броја ситнијих захтева или мањег броја крупнијих захтева. Ми ћемо истаћи захтеве који су објављени на интернет страници „Иступи против насиља”. Према њиховом опису истакнуто је седам захтева: 1) Сазивање ванредне парламентарне седнице Народне скупштине поводом стања у друштву након две трагедије 2) Смена министара просвете, полиције и шефа Безбедносно информативне агенције 3) Смена чланова РЕМ-а 4) Обуздавање рада штампаних медија који крше новинарску етику 5) Одузимање националних фреквенција телевизијама Хепи и Пинк 6) Укидање ријалити програма на телевизијама са националном фреквенцијом који промовишу насиље 7) Смена руководства РТС-а (*Istupi protiv nasilja* 2023). Једино је седми захтев уведен накнадно на четвртм протесту у Београду 27. маја, због недостатка адекватног информисања јавности јавног медијског сервиса о протестима. Од наведених захтева само је први потпуно испуњен, остали су били или парцијално остварени или нису прихваћени. Међутим о првом захтеву треба истаћи да је Анкетни одбор о утврђивању чињеничног стања о околностима трагедија – произашао из ванредне седнице и формиран 18. јула – накнадно укинут, када су родитељи молбом 21. јула обавестили Народну скупштину да се рад Одбора привремено обустави док се не заврши кривични поступак. На првој седници Анкетног одбора дошло је до расправе међу опозиционарима око председавања Одбором, претежно незадовољством председника Двери што је место председавајућег Одбора припало највећој опозиционој партији, праћеног оптужбама да сарађују са напредњацима, чиме је потврђена подела два опозициона блока.

Остали захтеви су појединачно испуњени. Министар просвете Бранко Ружић поднео је оставку што представља трећину другог захтева. Од смене чланова РЕМ-а што је садржина трећег захтева, само је Јудита Поповић као опозициони представник поднела оставку у овој институцији. Прекид ријалити програма на телевизији Пинк што је део шестог захтева *summa summatum* није испуњен јер је убрзо један ријалити програм замењен другим.

Још на почетку протеста „Србија против насиља” постало је извесно да неће доћи до ближе сарадње међу проевропском и евроскептичном опозицијом. Једино је Народна странка као партија десно од центра била део протеста. Двери су изјавиле да неће бити

део организације иако подржавају протесте и захтеве, што је истиче као странку која је отворена за сарадњу са политичким актерима лево од центра, приметно још током изборног бојкота 2020 године. Заветници су одмах ускратили подршку како протестима тако и захтевима; ДСС и ПОКС су иницијално остали уздржани, сматрајући да није право време за њихово спровођење бар док се друштво не опорави од трагедија (Којић 2023). Поједини представници евроскептичне опозиције били су каткад присутни⁵ на протестима и нису бранили члановима својих странака да им се придруже, али су одбијали учешће у њиховој организацији. Протоком времена бројност присутних демонстраната се осипала што је делимично детерминисао период одмора, а делимично и неуспех у остваривању постављених циљева. Опадање политичког и друштвеног притиска утицало је на маргинализацију захтева од стране власти. Њиховим испуњавањем режим би оснажио притиске и ослабио сопствену позицију. Интенција владајуће партије била је да се интензивира изборна реторика и спровођење избора са циљем поновног неутралисања унутрашњег притиска незадовољних грађана и опозиције. Реформа подизања или враћања изборног прага на 5 одсто и 7 одсто за листе коалиција истицана је од стране напредњака без претходне најаве или стручне расправе.⁶ За разлику од избора 2020. када је спуштање прага било мотивисано укључивањем бојкот опозиције у изборну арену – на 3% пошто се неколико листа у претходним изборним циклусима нашло у резултатском распону од 3 до 5%⁷ – подизање изборног прага деловало је као претња и подстицај укрупњавању опозиције. Потенцијални мотив из визуре режима могао би се пронаћи у отежаном преласку петопостотног прага појединих опозиционих партија – поготово са диференцираним прагом од 7% за коалиције

⁵ Председник Двери Бошко Обрадовић их је подржавао и учествовао у њима, председник ДСС-а Милош Јовановић је навео да је присуствовао једном протесту (Antoniјевић 2023).

⁶ Шеф посланичке групе СНС-а Миленко Јованов у марту је објаснио да велики број грађана захтева овакву изборну промену изјавом: „Ипак, управо је цензус од три одсто омогућио да грађани виде о каквим се дилетантима ради. Да су остали ван парламента, можда би неке и даље деловали озбиљно. Овако све се показало” (Јованов 2023); Посланик СНС-а Владимир Ђукановић: „Надам се да ће цензус бити повећан на пет одсто, а за коалиције на седам одсто” (Бета 2023); Председник Србије је потенцијалну измену образложио услугом опозицији: „Пошто су рекли да су увређени и повређени и да им је много тешко због смањења цензуса на три одсто, да сам тиме прекршио европске норме – ево да се договоримо, па сви заједно да повећамо цензус на пет одсто, можемо и за коалиције и на седам одсто да то буде прави европски модел (...)” (Tanjug 2023).

⁷ Више о образложењу зашто је одлучено да се изборни праг спусти на 3% и какве су последице такве одлуке видети у Jovanović 2021, 96–101.

– уз уверење да ће неслагања у опозицији отежати успостављање предизборних коалиција. Да су избори 2022. одржани по систему прага од 5% само би га четири листе прескочиле (СНС, УПС, СПС и ДСС-ПОКС). Да упоредо важи и диференцирани праг од 7% за коалиције, прескочиле би га само три листе (СНС, УПС и СПС). Од такве промене изборног механизма вероватно се одустало из два разлога. Промена висине изборног прага пред изборе могла је да доведе до новог изборног бојкота, јер опозиција иницијално није тражила нове изборе већ испуњење захтева са протеста. Дејство изборног прага од 3% производи подстицај за даљу фрагментацију и стварање нових партија што је СНС-у у изборној комбинаторици ишло у прилог.

Снижени праг имао је делимичан утицај на одвајање дела Народне странке коју је почетком августа напустио проминентан члан и бивши председник извршног одбора странке Мирослав Алексић, најављујући обнову странке Народни покрет Србије. Истог месеца дошло је до расправе у странци Заједно између Александра Јовановића Ћуте и Небојше Зеленовића око декларације о заједничком деловању са ДС-ом и странком Србија центар (СРЦЕ). Несугласице у овој странци која има систем копредседништва биле су присутне и током заговарања референдума поводом француско-немачког плана који је Еколошки устанак подржао. Поред поменуте декларације спор око Фејсбук (*Facebook*) странице Еколошког устанка био је окидач да странку 6. септембра напусти Александар Јовановић Ћута и са њим Еколошки устанак (Таšković 2023). Управо ће ове две фракције средином септембра формирати нови посланички клуб. Дељења у опозиционим партијама дешавају се у периоду када опозициони посланици улазе у скупштинску блокаду 5. септембра, јер су захтеви протеста „Србија против насиља” остали неиспуњени од стране власти. Стога инсистирају на расписивању парламентарних и београдских избора до краја године, али без њиховог спајања са локалним и покрајинским који су предвиђени за 2024. годину.

На овом примеру се виде сличности и разлике са протестима „1 од 5 милиона” и опозиционим усмерењем ка изборној арени. Тада је формиран стручни тим са задатком да се исправе недостаци који су утицали на неравноправност у изборном процесу. Усмереност протеста и опозиције била је на побољшању неравноправног изборног третмана. Пошто договор није постигнут током дијалога на Факултету политичких наука 2019. године уз кратке рокове за

имплементацију изборних реформи, опозиција се одлучила да бојкотује изборе. На другој страни захтеви са протеста „Србија против насиља” нису имали за циљ да побољшају изборни положај опозиције, већ да изврше притисак на представнике власти. Тиме се опет не може тврдити да захтеви са протеста „Србија против насиља” нису посредно били усмерени ка исправљању неких недостатака изборног процеса, него само да је већи акценат дат притисцима на владајући режим. Рецимо један од захтева као што је одузимање националних фреквенција телевизијама Хепи и Пинк посредно би довео до смањивања негативне кампање која таргетира опозицију. Ипак образложење тог захтева није се могло наћи у успостављању равноправнијег третмана опозиције у медијима. Неки од захтева са оба протеста су се преклапали, попут оног за смену чланова РЕМ-а или оставке појединих министара, али у већини су се разликовали јер су захтеви „1 од 5 милиона”⁸ преваходно били усмерени ка изборној арени, а „Србија против насиља” ка делегитимизацији власти. У првом случају опозиција је инклинирала ка изборном бојкоту, у другом случају – након одбијања власти да начини уступке – ка изборној утакмици. Довољно је погледати „Договор за победу”,⁹ документ потписан 21. септембра од стране организатора протеста. У њему нема ни речи о бојкоту избора, већ се у 10 тачака истичу начела и принципи као и техничка питања сарадње и деловања у изборном и постизборном периоду (Danas Online 2023). Потпуно супротно у односу на „Споразум са народом”, у коме је експлицитно назначено да ће опозиција бојкотовати изборе, ако се не успоставе услови слободних и поштених избора (Јовановић 2021, 274).

Многе је заправо изненадио обрт у коме је протестна опозиција 5. септембра донела одлуку о изласку на изборе. Једино оправдање за такав гест могао се пронаћи у засићености константним демонстрацијама тј. потребом да се незадовољство усмери на други начин када протести „Србија против насиља” нису донели резултате у испуњавању захтева и уверењем да ће Београд бити најважнија прекретница у даљем одмеравању снага па га треба раздвојити од других локалних избора. Тим чином опозиција је ставила до знања да је упозната са слабом тачком владајуће странке и да је спремна да је искористи. Евроскептична опозиција

⁸ Више о захтевима протеста „1 од 5 милиона” погледати на: Počelo je, n.d.

⁹ Садржај документа погледати на: Ne davimo Beograd 2023.

је и у претходном периоду захтевала да се одрже нови избори.¹⁰ Притисак се повећавао због критике стања у јужној српској покрајини и етикетирања лидера десне опозиције.¹¹ Власт је наизменично држала јавност и опозиционе представнике у неизвесности поводом потенцијалног датума за одржавање избора. У оптицају су били април или мај 2024. или децембар 2023 године. Уз унутрашње протестно незадовољство политичко стање додатно је угрозио инцидент у Бањској. У том контексту избори се могу посматрати као средство за смиривање тензија проузрокованих како на унутрашњем тако и на спољнополитичком плану. Посебно треба имати у виду да овог пута опозиција није истицала потребу нити преговарала о изборним условима, па је власт ефикасно могла да се служи неједнаким изборним тереном. С тога је председник Србије потврдио одржавање избора 17. децембра 2023. године и 1. новембра расписао парламентарне и локалне изборе за 65 скупштина општина и градова у које спада и град Београд.

Могући изборни преокрет у Београду отворио је питање како ће се опозиција позиционирати у изборном и постизборном периоду. Да ли ће евроскептична и проевропска опозиција, свака појединачно, на једној изборној листи наћи заједнички *modus operandi* и да ли ће им промена власти у Београду бити заједнички именоватељ? Другачије речено, хоће ли против власти ићи у две изборне колоне и да ли ће након избора имати већину за промену власти у Београду?

Проевропска опозиција успешно делује још од изборног бојкота 2020. године. Прихватила је сарадњу и са оним политичким актерима који су ипак решили да изађу на изборе те године попут ПСГ-а, те успела да изнедри заједничку листу (УПС) на изборима 2022. године. Упркос различитим несугласицама унутар странака, политика сарадње и укрупњавања се наставља и на изборима 2023. године, па је 27. октобра – што је потврђено дан касније на 26. протесту „Србија против насиља” – објављено да ће осам актера овог блока (ССП, ДС, Народни покрет Србија, Еколошки устанак, ЗЛФ, ПСГ, Заједно и

¹⁰ „Српска коалиција НАДА (...) подсећа да је државотворна опозиција још у фебруару затражила оставку председника Србије и расписивање ванредних избора на свим нивоима због прихватања противуставног француско – немачког споразума који де факто значи признање лажне државе Косово“ (Коалиција НАДА 2023).

¹¹ Индикативан пример су графити „Милош Француз” и „Милица лажљивица” у Београду и Новом Саду. Други пример су плакати на којима Милош Јовановић, Бошко Обрадовић и Милица Ђурђевић Стаменковски носе албанску капу Кече док између њих стоји Аљбин Курти са натписом „ослобођен”.

СРЦЕ) заједнички наступити на свим изборима (BBC News 2023). Једна колона резултат је четврте тачке Договора за победу у којој стоји да ће проевропска опозиција, на основу истраживања јавног мњења, донети одлуку о заједничкој листи или одвојеном наступу. Тог 27. октобра, истакнути су носиоци листа за парламентарне (Мариника Тепић и Мирослав Алексић) и београдске изборе (Добрица Веселиновић и кандидат за градоначелника Владимир Обрадовић). Најава је формализована 3. новембра коалиционим споразумом листе „Србија против насиља” за парламентарне изборе који је потписало девет учесника преговора. Овим споразумом су регулисана и друга важна питања попут финансирања изборних активности и расподеле посланичких мандата (Milovančević i Latković 2023). Коалициони споразум се у осмој тачки ослања на документ „Договор за победу”, који у својој осмој тачки садржи правило које налаже да потписници овог документа неће сарађивати нити склапати коалиције са владајућом партијом, њеним коалиционим партнерима или организацијама које подржавају тренутну власт. Проевропска опозиција улази спремна у изборну кампању утилитаризујући све расположиве ресурсе за искоришћавање синергијског ефекта. Председник ССП-а је изразио спремност за коалицију са десницом у Београду, свестан значаја београдских избора, али и због чињенице да је сарадња са коалиционим партнерима напредњака, конкретно СПС-ом, неизводљива због Договора за победу. У контексту републичког нивоа спомиње се техничка влада, што значи да дугорочна сарадња проевропске са евроскептичном опозицијом тренутно није у оптицају.¹²

Евроскептичне странке за које би се претпоставило да лакше могу постићи договор – због мањег броја актера, јединственог става око политике према јужној српској покрајини и према Руској федерацији – нису постигле сагласност око заједничке зборне листе. Томе претходе и различита позиционирања још од избора 2020., када су ДСС и Заветници решили да учествују на њима док су Двери и Народна странка остале у оквиру Савеза за Србију. Током избора 2022. године Заветници, Двери–ПОКС и ДСС–ПОКС учествовали су на изборима одвојено, Народна странка била је део коалиције УПС. Ове странке готово да нису изборно сарађивале¹³

¹² У прилог томе стоји изјава председника ССП-а из августа: „Десничарске, проруске странке имају сасвим друкчије позиције од нас. С таквима не можемо да сарађујемо. Јесте, ми хоћемо да се отарасимо владе, али будућност Србије видимо сасвим друкчије од њих” (Beta 2023).

¹³ На парламентарним изборима 2016. Двери и ДСС јесу чинили коалицију, али је тада

изузев заједничких иступа око политика које смо навели на почетку пасуса. Без заједничког изборног искуства и у околностима брзог уласка у кампању, процес усаглашавања био је временски ограничен. Заветници и Двери су 4. октобра формирали „Српски државотворни блок” који је имао за циљ окупљање странака националне оријентације и формирање једне изборне колоне. Тај потез указивао је да ће ове две партије формирати коалицију. Састанак о заједничком наступу између пет странака (Двери, Заветници, Нови ДСС, ПОКС и Народна странка) започети су 29. октобра. Упркос присуству академика (Матија Бећковић, Мило Ломпар, Милош Ковић) чији је задатак био да амортизују различите политичке ракурсе, преговори нису произвели једну изборну листу. Предмет спора била је сарадња са проевропском опозицијом на релацији НДСС– Заветници. Нови ДСС је сматрао да је неопходно развлашћивање власти на свим нивоима, што је подразумевало одређени вид кооперације са проевропском опозицијом. Такав став није одговарао остатку преговарача поготову Заветницима (Ковић 2023). Формирана су два изборна блока у евроскептичној опозицији од којих један чине Двери–Заветници, а други Нови ДСС и ПОКС као и на претходним изборима у коалицији НАДА. Народна странка је због неуспешних преговора решила да самостално изађе на изборе. Није била прихватљива ниједној од две суверенистичке листе нити је, за разлику од претходна два циклуса, ушла у састав проевропске коалиције.

Изостанак заједничких преговора о изборним условима остаће и даље камен спотицања за целокупну опозицију и на изборима 2023. године. Са овим недостатком опозиција једино може да умањи сопствене изборне могућности јер нису утврђена правила о ограничењу трошкова у кампањи нити постоји равноправно извештавање у медијима. Без обзира, београдски избори биће кључни за режим и за коалицију Србија против насиља,¹⁴ док ће странке деснице вероватно представљати језичак на ваги и ресурс који ће и једнима и другима бити неопходан за формирање власти у Београду. Уједно према истраживању агенције Стата из септембра највише испитаника (58%) се изјаснило у корист расписивања избора у Београду (N1 Beograd; FoNet 2023). На парламентарним изборима није за очекивати да ће доћи до смене власти. Не само што је упитан

странку предводила Санда Рашковић Ивић.

¹⁴ Директор Центра за локалну самоуправу Никола Јовановић истакао је да њихове анкете у последњих неколико месеци уназад посматрајући од октобра, указују на велико незадовољство Београђана и на историјску шансу опозиције у главном граду (Beta 2023).

изборни капацитет опозиције него и јер су национална питања дубоко поларизујућа и осетљива и за евроскептичну и за проевропску опозицију. У одређеним сегментима политика напредњака више одговара појединим странкама и леве и десне опозиције него њима међусобно. Избори 2023. године биће упамћени као још једни у низу ванредних избора, као први парламентарни избори који су још од 2007. године одржани у зимском периоду и као избори у којима опозиција има потенцијал да смени власт у главном граду.

РЕФЕРЕНЦЕ

Бета. 2023. „Владимир Ђукановић у „Хит твиту“: Изборни цензус за странке повећати на пет одсто, а за коалиције на седам.” *Нова српска политичка мисао*. 9. јул 2023. <http://www.nspm.rs/hronika/vladimir-djukanovic-u-hit-tvitu-izborni-cenzus-za-stranke-povecati-na-pet-odsto-a-za-koalicije-na-sedam.html>.

Владисављевић, Небојша. 2020. „Избори, демократија и такмичарски ауторитаризам у Србији 1990–2020.” У *Како, кога и зашто смо бирали: избори у Србији 1990–2020. године*, ур. Милан Јовановић и Душан Вучићевић, 991–1010. Београд: Институт за политичке студије; Службени гласник.

Глишин, Вања. 2023. „Изазови постхладноратовске демократизације и позиција Србије између евроатлантизма и неоевроазијства.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.

Илић, Вујо. 2022. „Посматрање избора 2022 године: како је протекао изборни дан.” У „Априлски избори 2022. године”, ур. Милан Јовановић и Душан Вучићевић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 369–399. DOI: 10.22182/spm.specijal42022.16.

Јованов, Миленко. 2023. „Велики број грађана тражи повећање изборног цензуса.” *milenkojovanov.com*. 20. март 2023. <https://milenkojovanov.com/veliki-broj-gradjana-trazi-povecanje-izbornog-cenzusa/>.

Јовановић, Милан, и Душан Вучићевић. 2020. „Избори за народне посланике Народне скупштине Републике Србије 1990–2020.” У *Како, кога и зашто смо бирали: избори у Србији 1990–2020. године*, ур. Милан Јовановић и Душан Вучићевић,

583–646. Београд: Институт за политичке студије; Службени гласник.

Јовановић, Милан, и Душан Вучићевић. 2022. „Референдум као плебисцит за априлско изборно такмичење.” У „Априлски избори 2022. године”, ур. Милан Јовановић и Душан Вучићевић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 307–336. DOI: 10.22182/spm.specijal42022.14.

Јовановић, Милан, и Никола Перишић. 2021. „Последице измена законског изборног прага на представљеност странака националних мањина – локални избори у Србији 2020. године.” *Српска политичка мисао* 73 (3): 79–101. DOI: 10.22182/spm.7332021.4.

Јовановић, Милан, и Саво Симић. 2023. „Детерминишући контекстуални фактори ванредних избора 2022. године у Републици Србији.” *Политичка ревија* 77 (3): 31–55. DOI: 10.5937/pr77-44382.

Јовановић, Милан. 2021. „Од захтева за слободне и поштене изборе до изборне реформе – дијалог власти и опозиције у србији 2019. Године.” *Социолошки преглед* 55 (2): 267–292. DOI: 10.5937/socpreg55-32525.

Коалиција НАДА. 2023. „Захтевамо ванредне изборе још од фебруара.” *НАДА*. 5. септембар 2023. <https://nadazarbija.rs/zahtevamo-vanredne-izbore-jos-od-februara/>.

Ковић, Милош. 2023. „Како су пропали преговори о коалицији националних странака и зашто сам се повукао из свих даљих предизборних активности.” *Нова српска политичка мисао*. 3. новембар 2023. <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/kako-su-propali-pregovori-o-koaliciji-nacionalnih-stranaka-i-zasto-sam-se-povukao-iz-svih-daljih-predizbornih-aktivnosti.html?fbclid=IwAR0xW1I6Kjgy9uQVImHmRUI8B9nqO5pqoavew735AP-NIUnVWn-h8SpJeqc>.

Народна скупштина Републике Србије [НСРС]. 2021. *Споразум о унапређењу услова за одржавање избора бр. 013-217/21*, 29. октобар 2021. http://www.parlament.gov.rs/upload/documents/dokumenta/013-217_21_Sporazum.pdf. последњи приступ 21. октобар 2023.

Орловић, Славиша. 2022. „Парламентарни избори 2022: изборне листе, коалиције и резултати избора.” У „Априлски избори

2022. године” ур. Милан Јовановић и Душан Вучићевић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 177–195. DOI: 10.22182/spm.specijal42022.8.

Републички завод за статистику [РЗС]. 2022. *Избори за народне посланике Народне скупштине Републике Србије – 03. Април 2022. године*. Београд: Републички завод за статистику. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2022/Pdf/G20226010.pdf>.

Спасојевић, Душан. 2022. „Чудно да чудније не може бити – Контекст опшних избора у Србији 2022. године.” У „Априлски избори 2022. године”, ур. Милан Јовановић и Душан Вучићевић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 15–34. DOI: 10.22182/spm.specijal42022.1.

Стојиљковић, Зоран. 2015. *Сва лица опозиције*. Београд: Вукотић медиа.

Чавошки, Коста. 2015. *Никола Милошевић: Карактер као судбина!* Београд: Catena Mundi.

Antonijević, Milena. 2023. „Euractiv intervju: Lider Novog DSS-a, Miloš Jovanović.” *Euractiv*. 16. oktobar 2023. <https://euractiv.mondo.rs/politika/a4188/Milos-Jovanovic-o-izborima-situaciji-na-KiM-proevropskoj-opoziciji-protestima-i-Kostunici.html>.

BBC News. 2023. „Politika i izbori: Proevropska opozicija se dogovorila – svi zajedno na listi Srbija protiv nasilja.” *BBC News*. 27. oktobar 2023. <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-67241088>.

Beta. 2023a. „Đilas odbacio mogućnost saradnje sa desnicom zbog različitog viđenja rata u Ukrajini.” *Danas*. 4. avgust 2023. <https://www.danas.rs/vesti/politika/djilas-odbacio-mogucnost-saradnje-sa-desnicom-zbog-razlicitog-vidjenja-rata-u-ukrajini/>.

Beta. 2023b. „Istraživanja pokazuju da opozicija ima istorijsku šansu da pobedi u Beogradu”. *Nova*. 3. oktobar 2023. <https://nova.rs/vesti/politika/istrazivanja-pokazuju-da-opozicija-ima-istorijsku-sansu-da-pobedi-u-beogradu/>.

CRTA. 2021. *Medijski monitoring političkog pluralizma u Srbiji – jul 2020–mart 2021*. https://crt.rs/wp-content/uploads/2021/04/Crta_medijski-monitoring-politickog-pluralizma-jul-mart-2021.pdf.

CRTA. 2022. *Finalni izveštaj medijskog monitoringa izborne kampanje*. Београд: Friedrich Naumann Foundation for Freedom.

<https://shop.freiheit.org/download/P2@1317/643341/Finalni%20izve%C5%A1taj%20srb.pdf>.

CRTA. 2023. „Medija monitoring: Politički pluralizam jun 2022 – maj 2023.” *CRTA*. 14. jun 2023. <https://crt.rs/medija-monitoring-politicki-pluralizam-jun-2022-maj-2023/>.

Danas Online. 2023. „Tekst „Dogovora za pobedu” koji su potpisali organizatori protesta „Srbija protiv nasilja.” *Danas Online*. 21. septembar 2023. <https://www.danas.rs/vesti/politika/dogovor-za-pobedu-srbija-protiv-nasilja-opozicija/>.

Demostat. 2023. *Javno mnjenje građana u region Beograd – Decembar 2022*. <https://demostat.rs/upload/Prezentacija%20Demostat%20za%2027122022%20cela%20.pdf>.

Garnett, Holly Ann, Toby S. James, Madison MacGregor, and Sofia Caal-Lam. 2023. *Year in Elections Global Report 2023*. Electoral Integrity Project. <https://www.electoralintegrityproject.com/global-report-2023>.

Glavonjić, Zoran. 2021. „Srpska opozicija u dve kolone pregovora o izbornim uslovima.” *Radio Slobodna Evropa*. 6. maj 2021. <https://www.slobodnaevropa.org/a/paralelnime%C4%91ustrana%C4%8Dki-dijalog-u-srbiji/31240552.html>.

Istupi protiv nasilja. 2023. „Zahtevi građanskih protesta ‘Srbija protiv nasilja’.” <https://protivnasilja.rs/>.

Jovanović, Milan. 2021. „Snižavanje izbornog praga – Motivi i posledice.” U *Dijalog o izborima 2020: zbornik radova*, ur. Milan Jovanović i Dejan Milenković, 87–104. Beograd: Fakultet političkih nauka; Čigoja štampa.

Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava [KDILJP]. 2022. *Predsednički i vanredni parlamentarni izbori 3. april 2022 – Konačni izveštaj*. Varšava: OEBS. https://www.osce.org/files/f/documents/0/0/524385_0.pdf.

Kojić, Nikola. 2023. „Ko od desničara (ne) podržava protest ‘Srbija protiv nasilja’?” *NI*. 8. maj 2023. <https://n1info.rs/vesti/ko-od-desnicara-ne-podrzava-protest-srbija-protiv-nasilja/>.

Komarčević, Dušan. 2022. „Opozicija u Srbiji testira rusku bliskost i ukrajinski integritet.” *Radio Slobodna Evropa*. 23. februar 2022. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-opozicija-ukrajina-kriza-stavovi/31717221.html>.

- Krastev, Ivan. 2013. *S verom u nepoverenje: može li demokratija da opstane kada ne verujemo svojim liderima?* Beograd: Clio.
- Kulačin, Nenad. 2022. „Polumandatarka’ Ana Brnabić.” *Al Jazeera*. 30. avgust 2022. <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2022/8/30/polumandatarka-ana-brnabic?fbclid=IwAR3Emo9Q43FADyxL30nxq8N6bdjbQpTjK0uH9yUt4QPnvcEZ6bBQ0nGR> ULM.
- Latković, Nataša. 2022. „Vučić u kampanji potrošio šest miliona evra, Ponoš skoro 14 puta manje.” *Nova*. 2. jul 2022. <https://nova.rs/vesti/politika/vucic-u-kampanji-potrosio-sest-miliona-evra-ponos-skoro-14-puta-manje/>.
- Marić, Dunja. 2022. „Moj odgovor je „da”: Vučić o zahtevu Đilasa za ponavljanjem izbora u Beogradu.” *Nova*. 17. april 2022. <https://nova.rs/vesti/politika/moj-odgovor-je-da-vucic-o-zahtevu-djilasa-za-ponavljanjem-izbora-u-beogradu/>.
- Milovančević, Vojislav, i Nataša Latković. 2023. „Otkrivamo Šta piše u koalicionom sporazumu liste ‘Srbija protiv nasilja’.” *Nova*. 3. novembar 2023. <https://nova.rs/vesti/politika/otkrivamo-sta-pise-u-koalicionom-sporazumu-liste-srbija-protiv-nasilja/>.
- N1 Beograd i FoNet. 2023. „Istraživanje javnog mnjenja: Koliko bi građana glasalo za vlast, koliko za organizatore protesta?” *N1*. 19. septembar 2023. <https://n1info.rs/vesti/istrazivanje-javnog-mnjenja-koliko-bi-gradjana-glasalo-za-vlast-koliko-za-organizatore-protesta/>.
- N1 Beograd. 2021. „Deo opozicije ne nastavlja učešće u međupartijskom dijalogu.” *N1 Beograd*. 17. septembar 2021. <https://n1info.rs/vesti/djilas-sve-je-velika-farsa-ssp-nece-ucestvovati-u-medjupartijskom-dijalogu/>.
- Nastevski, Aleksandar. 2022. „Đilas: Osudili smo rusku invaziju, ali Srbija ne treba da uvodi sankcije.” *Nova*. 11. mart 2022. <https://nova.rs/vesti/politika/djilas-o-ratu-u-ukrajini/>.
- Pešić, Vesna. 2018. „Đinđić – priča koja neće da se završi.” *Peščanik*. 12. mart 2018. <https://pescanik.net/djindjic-prica-koja-nece-da-se-zavrsi/>.
- Petrović, Dimitrije. 2022. „Đilas: Tražio sam nove izbore u Beogradu, Vučić će odlučiti do kraja nedelje.” *Nova*. 11. april 2022. <https://nova.rs/vesti/politika/djilas-posle-sastanka-sa-vucicem-trazio-sam-nove-izbore-u-beogradu-odnos-5555/>.

Petrović, Predrag, i Srđan Hercigonja. 2022. *Demokratije u Srbiji nema, a nije ni poželjna*. Beogradski centar za bezbednosnu politiku. <https://bezbednost.org/wp-content/uploads/2022/01/Demokratije-u-Srbiji-nema-a-nije-ni-pozeljna.pdf>.

RSE. 2022. „Đilas sa Escobarom: Potrebno uskladiti spoljnu politiku Srbije sa EU.” *RSE*. 27. septembar 2022. <https://www.slobodnaevropa.org/a/sasd-srbija-rusija/32054653.html>.

Stojanović, Boban. 2020. „Stojanović: Kako su SNS i Šapić overavali potpise za druge.” *Nova*. 12. avgust 2020. <https://nova.rs/vesti/politika/stojanovic-kako-su-sns-i-sapic-overavali-potpise-za-druge/>.

Tanjug. 2023. „,Imaće izbore u Beogradu, ali će da imaju i neke druge izbore’: Vučić najavljuje vraćanje cenzusa na 5%.” *Nova*. 4. jun. 2023. <https://nova.rs/vesti/politika/vucic-najavljuje-izbore-ali-i-vracanje-cenzusa-na-5-sve-cemo-da-ispunimo-ali-ne-bas-u-formi-u-kojoj-vi-hocete/>.

Tašković, Marko. 2023. „,Isterani smo iz svoje kuće’ Aleksandar Jovanović Ćuta napustio stranku “Zajedno”: Nismo politički kalkulanti.” *Blic*. 6. septembar 2023. <https://www.blic.rs/vesti/politika/aleksandar-jovanovic-cuta-napustio-stranku-zajedno/1hvrknz>.

Zorić, Ognjen, i Iva Martinović. 2020. „Vučić: Opet izbori 2022, Vlada ograničenog trajanja, Dačić na čelu Skupštine.” *Radio Slobodna Evropa*. 20. oktobar 2020. <https://www.slobodnaevropa.org/a/brnabic-predlozila-novi-sastav-vlade-srbije/30903131.html>.

Savo Simić**Institute for Political Studies, Belgrade*

CHALLENGES AND DILEMMAS OF THE OPPOSITION AHEAD OF THE NEW SNAP ELECTIONS IN THE REPUBLIC OF SERBIA IN DECEMBER 2023: ELECTORAL RUNNER-UP OR AN ACTOR OF ELECTORAL TURNAROUND

Resume

In this article, we analyze the electoral position and activity of the opposition in the period from the last elections in 2022 until the announcement of new snap 2023. elections in the Republic of Serbia. We find the rationale for this kind of analysis in the similar political circumstances of the 2020 elections with the announced elections, such as unequal electoral conditions and the orientation of opposition towards the outside of institutional politics, embodied in the civil protests from the 2018 “Stop Bloody Shirts/One of Five Million”, and comparing them with the current protests “Serbia against violence”. Then in forming opposition pre-election alliances by signing election documents such as the “Agreement with the People” on the occasion of the 2020 elections or the current “Agreement for Victory”. At the same time, certain differences are present, because the opposition is not currently considering an election boycott, but rather initiates the holding of snap elections in the shortest period. The war in Ukraine and the frozen conflict in the southern Serbian province further intensified the internal political dynamics. The

* Email address: savo.simic@ips.ac.rs

opposition's focus is shifting from the election conditions as the nucleus of the 2020 elections, to the demands directed at the government for the dismissal of promoted violence after mass murders in Belgrade and Mladenovac. Considering the above, the aim of the paper is to determine the present political position in the opposition due to the announcement of an electoral upheaval or, on the contrary, the continuation of opposition party fragmentation, erosion of electoral support and another in a series of lost elections.

Keywords: *elections, Republic of Serbia, opposition, electoral conditions, protests*

Стефан Анђелковић*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ЛИБЕРАЛИЗАМ И КРИЗА ДЕМОКРАТИЈЕ У САВРЕМЕНОМ ЕВРОПСКОМ КОНТЕКСТУ

Сажетак

Преиспитивање улоге и карактера демократије у савременом друштву, започето још половином прошлог века, иницирано је промењеним односима између либерализма и демократије, слободе приватне иницијативе и начела успостављања релативног друштвеног консензуса: у либерланом друштву подразумева се неједнакост експерата и обичних неинформисаних и необразованих гласача, па се самим тим успоставља разлика на мање или више рационалне субјекте одлучивања, а упоредо са међусобним удаљавањем либералних и демократских начела, повећава се раскорак између индивидуалних преференција и општег добра. Циљ овог рада је да применом компаративног метода укаже на аргументе супротстављених ставова у овој области – либералне теорије започете радовима Фридриха фон Хајека, а настављене у делу Милтона Фридмана и Чикашке школе економије, и њима супротстављених коцепата такозване делиберативне демократије, и пружи објашњење каузалних основа за формулисање поменутих супротстављених становишта, као и предвиђање последица примене либералног или делиберативног модела, на основу социолошких, политиколошких и економских анализа. Уверење

* Имејл адреса: stefan.andjelkovic0123@gmail.com

да делиберативни модел демократије представља перспективу за излазак из такозване „кризе демократије”, односно да стављање широке платформе демократског одлучивања у други план, испод економске ефикасности, дугорочно производи неповољне политичке последице, основна је хипотеза овог рада. Хибридни режими, нарочито у Источној Европи, као покушаји очувања националног суверенитета, заштита интереса домаће, некомпрадорске буржоазије, успостављања ограничења за слободан проток људи, капитала и услуга, и јачање екстремне деснице – предатвљају само највидљивије реакције на покушаје десуверенизације и разградње националних институција регулације. Тако је демократија двоструко угрожена – са једне стране преференцијама власника крупног капитала, а са друге – успостављањем десничарских влада, које у отпору либералним процесима неретко посежу и за ограничавањима демократских права.

Кључне речи: демократија, либерализам, слобода, једнакост, национализам, суверенизам, дерегулација.

УВОД

Појам „демократија” прате многе конвенцијске разлике; аутори одређују појам „демократског”, у афирмативном или негативном смислу, базирајући се на непосредним политичким искуствима, или политичким интенцијама (видети: Kaningam 2003, 18). У свом нововековном руху, међутим, демократија претпоставља – *једнакост*. Најопштије речено, то подразумева уверење да су сви чланови заједнице квалификовани да њоме равноправно управљају (Dal 1999, 91). Разуме се, уделовљење „принципа једнакости” подразумева различите политичке институције – од уставних гаранција права појединаца, преко идеала да сваки грађанин учествује у политичком животу, да одлуке доносе сви чланови друштва који су рационални и добро информисани, до уверења да демократија подразумева заједницу у којој се, после исцрпне расправе, одлуке доносе консензусом (Kaningam 2003, 19).

Успостављање демократских институција подразумева, према томе, *слободу* за учешће у политичком животу. Само слободан човек може да аутономно доноси одлуке, и да на тај начин у правом смислу те речи буде једнак и равноправан. Другим речима, људи не могу бити слободни, а да истовремено не буду и једнаки, *in vice versa*. Или, нешто прецизније, узајамност слободе и једнакости могућа је само ако људи који о њима говоре нису никакви спољашњи посматрачи, него *актери*, – који када делују слободно бивају једнаки, и обрнуто, а да притом имају *рефлексију*, да о томе сами *слободно* говоре.

СЛОБОДА И РАЦИОНАЛНОСТ

Релација либерализам – демократија може се посматрати из релације слобода – једнакост, која се успоставља код првих либералних мислилаца.

Код нововековних филозофа јасно је наглашена узајамност слободе и једнакости. За Џона Лока (*John Lock*) слобода подразумева превасходно слободно располагање својином. Примарно, својина је према Локу – властити живот, на који свако има *подједнако право*. На бази својине схваћене у овом смислу, сваки човек, властитиом предузимљивошћу, обезбеђује својину над материјалним добрима (видети: Ступар 2010, 246). Тако слобода представља темељ за неограничену акумулацију. Природно право човека на својину – гарантује његову једнакост са другим људима. Друштвени уговор полази од *слободе*, која је за све *једнака*. Будући да је власништво основни атрибут људског постојања, јер оно претпоставља не само поседовање добара, као резултата индивидуалних активности, него и природно право на живот – прихватање друштвеног уговора је за Лока индивидуални чин (Lok 2002).

Другим речима, ако људи располажу својим животом као својином, односно ако слободно располажу својим рукама, онда је и плод њиховог деловања, оно што чине уз помоћ својих ресурса, њима припадно. Тако право својине гарантује слободу располагања, и *једнакост* са другим људима у том праву (видети: Zaharijević 2013, 40).

Право на својину показује да је сваки одрастао човек *рационалан*, у смислу да је способан да располаже собом, и оним што стекне, и да у томе не сме бити ограничен. Право и слобода стављени су у исту равн (Zaharijević 2013, 59). Из природног права на својину,

односно слободу, исходи да сви људи могу да учествују у доношењу политичких одлука. И код Хобса (*Tomas Hobbes*), који важи за критичара демократије, њена је основна предност у томе што људи могу да јавно изнесу своје мишљење и учествују у делиберацији (Mladenović 2012, 119).

Према томе, либерализам је у своме темељу поистовећен са заштитом индивидуалних слобода, а демократија са једнакошћу, у смислу једнаких права на својину и одрицања сваког права другог човека да ту *природну* својину узурпира (Sartori 2021, 12).

Природна рационалност сваког човека, из које исходи и његова способност да учествује у доношењу одлука, уобличена је у опште право гласа, које подразумева слободне и поштене изборе, а из тога исходи право кандидовања, слобода изражавања, алтернативне информације и аутономију удруживања (Dal 1999, 309). Тековина ове природне рационалности је изалзак човека из *природног стања*. Међутим, та рационалност заправо није довољна, ако не постоји страх од суверена, који као судија бескомпромисно кажњава уколико поданици не извршавају ове обавезе. Жеља за слободом, која је код Хобса изједначена са слеђењем индивидуалних преференција, појавом суверена подређена је некој врсти *диктаторске преференције*. Индивидуалне склоности у сенци су дилеме – преживети или нестати; у том смислу, поданици прихватају диктаторство, односно преференцију преживљавања, повинујући се суверену (видети: Stupar 2010, 312).

Да би се прихватио излазак из природног стања, међутим, неопходно је рационално увиђање предности и опасности које природно стање подразумева. Хобс говори о тежњи ка миру, као општем правилу разума (Hobs 1961, 112). Та тежња ка миру је *Lex Naturalis*, али је посредована разумом, и на крају доводи до одлуке да човек напусти неограничену слободу природног стања, зарад мира и сигурности (113). Тај излазак подразумева двоструки реципроцитет: најпре спремност сваког појединца да испољава слободу према другим људима, онолико колико њихове слободе против себе може да призна, односно да то прихвате сви људи, јер иначе нема разлога излазити из стања рата. У том је смислу и код Хобса слобода доведена у везу са једнакошћу: и слобода и ограничења слободе морају бити својствени *сваком*, иначе *сви* остају у стању рата.

Развој либералног друштва, који је пратио и развој демократских институција, довео је до извесног разилажења међусобноне

зависности слободe и једнакости, на коју смо указали код Лока и Хобса. Додуше, и код Лока се ова разлика може назрети. Природно право на живот као примарно власништво и слобода стицања друге својине, која су сада у форми грађанских права, морају бити гарантоване у друштвеном стању. Никаквим институцијама, ма како демократски оне биле изабране, не може се ставити на располагање више од онога што сваки појединац већ има у природном стању. А то значи да ни једна влада не сме да без сагласности узурпира право власништва било ког члана друштва (Habermas 1980, 101). Чак и када је реч о демократски подржаним одлукама власти, оне се морају сматрати ништавним пред оним што је, према природном закону, власништво свакога човека (Sartori 2011, 17). Према Локу, људи у ствари не могу деловати супротно од природног закона, јер се они у друштво и удружују ради његове доследне примене. Међутим, принципијелно посматрано, право на власништво, у најширем смислу, старије је од права на демократско одлучивање, од права која се делегирају законодавној власти.

СЛОБОДА И СОЦИЈАЛНА НЕЈЕДНАКОСТ

У делу *Теорија правде* Џон Ролс (*John Rawls*) каже да је *правда* најзначајнија врлина друштвених институција. Друштва могу да имају разноврсне циљеве, али начини на које се до ових циљева допева морају да буду у складу са начелима правде. Све друге тековине друштва, ма како биле прогресивне, на крају ипак морају да се суоче са идејом правде.

Правда се према Ролсу мора претпоставити, независно од класног положаја или друштвеног статуса, интелигенције или познавања њених начела. У том смислу, правда гарантује да су сви у *једнаком положају*, односно да нико није у стању да сачини принципе који погодују његовим специфичним преференцијама: идеја правде подразумева истоветни првобитни положај, *status quo*, на коме се утемељује друштвени уговор: „у почетној ситуацији која је непристрасна, постоји сагласност о принципима правде” (Rols 1998, 29).

Претпостављена једнакост примарног стања, то што је правда иза вела зања, као универзална претпоставка, треба разумети као право на *индивидуалност*. У том смислу, Ролс истиче – да свака особа треба да има једнако право на основне слободе, али тако да

то не угрожава слободу других, па у то спадају слобода савести, мишљења, али и право на личну својину која подразумева и слободу од самовољног хапшења, итд. (Rols 1998, 71).

Други принцип правде који наводи Ролс између осталог подразумева концепцију да од расподеле прихода и богатстава сви морају да имају корист, *иако она не мора бити једнака*. Другим речима, сви су уживаоци прихода и богатстава, али то не сме да задира у право сваког човека да ужива у плодовима своје предузимљивости. Те слободе, према томе, истиче Ролс, не смеју бити узурпирани, нити надокнађене „већим друштвеним и економским добитима” (Rols 1998, 71).

Изложено разумевање принципа правде отвара многа питања. На пример, да ли је право на располагање својином угрожено плаћањем такозваних прогресивних пореза, којима се из дохотка предузимљивијих и богатијих чланова друштва помажу сиромашни (мање предузимљиви)? Не ради ли се у том случају о узурпацији природног власништва, односно о стављању појединих чланова друштва у неједнак положај, наметањем дажбина које су веће него за друге чланове друштва?

Правда треба да гарантује слободу индивидуаланости. У том смислу, правда подразумева „сигурност”, у оном смислу који је имао у виду још Хобс: „излазак из *bellum omnium contra omnes* претпоставља ограничење природне слободе, зарад сигурности; страх који нагони људе да иступе из природног стања претвара се у жељу за стварима које живот чине удобним” (Hobs 1961, 139). Страх је у том смислу прва афирмација живота, који нема други циљ осим самог тог кретања, а уговор који то треба да обезбеди, гарантује, дакле, сигурност, која у стању рата не постоји.

Слобода као граничник демократије

Сигурност у друштвеној заједници треба да осигура живот, али и да гарантује право над власништвом које се утемељује у животу као примарном власништву. Фридрих Хајек (*Friedrich Hayek*) у том смислу говори о две врсте сигурности. Према Хајеку, постоји „ограничена сигурност“ – која се може постићи за све чланове заједнице, која представља „легитимни предмет жеље”. За разлику од ове сигурности, која се може постићи *апсолутна сигурност* је према Хајеку недостижна у „слободном друштву”. У

оваквим друштвима треба обезбедити неопходне услове за здрав живот сваког појединца, попут помоћи после елементарних непогода, или после несрећа, када појединци нису у стању да се сами заштите. Међутим, сигурност која подразумева „планирање на дуге стазе”, или ускраћивање индивидуалних права, у слободном друштву није могуће обезбедити, а да то не представља огрешење о правичност (принцип једнакости) (Хајек 2012, 115).

Дистрибуција дохотка која допушта друштвену арбитрарност, за Хајека, је не само неправична, него и неморална (Хајек 2012, 100). У том смислу, према Хајеку, социјална правда је илузија, јер обавезно укључује друштвене механизме који инструментима присиле социјалну правду обезбеђују присвајајући део дохотка и мућнијих чланова друштва (116).

Овакви захвати у ствари ремеће само тржиште, чији се токови не могу дугорочно предвидети. На пример, социјалне мере, заштита радника од губитка посла, превиђају да се на тржишту догађају промене, које могу да створе тешкоће у пласману производа неке фабрике, и приморају њеног власника да отпусти раднике. На друштвеном плану, ова слобода предузетничког одлучивања, штавише, обећава добре последице за све чланове друштва, јер ће у условима слободног и неспутаног тржишта бити могућ не само опоравак економије и отварање нових радних места, него и већи степен опсег друштвеног благостања (Lakićević 2003, 197).

Дакле, као што тржиште мора да остане слободно, тако се слобода мора гарантовати и за оне који купују, продају или остварују профит, а та слобода између осталог претпоставља и *сигурност* њихове својине, која гарантује трајање самог процеса учешћа на тржишту (које се може разумети као надградња Хобсовог појма –живота).

Када је реч о привредним процесима, све треба оставити невидљивој руци тржишта, које мора да остане аутономно, јер је само на тај начин гарантована слобода учесника у његовим процесима. Свако уплитање у тржишне послове подразумева хетерономију, и ограничавање слободе располагања власништвом (Хајек 2012, 89).

Слобода тако подразумева слободно функционисање тржишта, односно на индивидуалном плану, слободу предузетништва, располагања својином, које укључује и инвестирање зарада, доходака, у нови ланац продукције. Слобода тржишта у том је смислу значајнија од демократије.

Према Хајеку, демократија подразумева систем одлучивања у подручју јавног, али је ово подручје омеђено либералним начелима. Закони треба да гарантују слободу, и зато држава треба да буде утемељена не на демократији, него на либералним начелима. У том смислу, Хајек се не слаже са традиционалним разумевањем друштвеног уговора. Слобода и демократија не настају истовремено, односно до слободе се не може доћи демократским путем (Хајек 1972, 96).

Ово ограничење подручја демократије допушта арбитражу о томе где треба дозволити демократско одлучивање. То значи да се демократским начелима не могу ограничавати права индивидуа никаквим интересима заједнице (Хајек 2012, 83). Уколико треба ограничити опсег демократског одлучивања, онда из тога производи да се већини не сме дозволити да одлучује о оним стварима која подразумевају одређен облик знања: И тако се код Хајека понавља сумња коју проналазимо још код Мила – да опште право гласа ипак подразумева ограничења, и да они који нису рационални, или довољно образовани, не треба да доносе одлуке ако оне захтевају овакву врсту упућености.

Демократским путем, према томе, треба изабрати представнике власти, односно образовати Владу и друге институције система, али у процесу демократског одлучивања, сматра Хајек, нипошто не треба одредити шта је то што треба да буде у делокругу јавне власти (Хајек 1972, 373). Они који треба да одлучују о опсегу демократије – то су економски експерти, који рационално промишљају тржишне принципе, и у складу са тим одређују опсег демократског одлучивања. Многи појединци у демократском процесу настојаће да успоставе такав систем власти који ће располагати дохотком и контролисати тржиште. И управо из тог разлога, овакви се упливи не смеју оставити на милост и немилост демократских институција. Дакле, изван демократије је оно што треба да уђе у домен њене регулативе (Хајек 1972, 98).

Другим речима, либерализам (доктрина о неспутавању појединца и индивидуалне иницијативе јавним интересима) треба да установи шта закон треба да садржи. Закони друштвеног функционисања, а Хајек овде превасходно мисли на економске принципе слободног тржишта, треба да буде установљен мимо било какве демократске процедуре. Другим речима, за Хајека не важи да је сваки закон добар, уколико је донет већинском одлуком. У либералном друштву закон мора да буде изнад сваке већине.

У једној фусноти *Поретка слободе*, Хајек противречи теоријама о изворној саприпадности слободе и демократије; слобода, коју Хајек разуме као либерализам, може бити само слобода индивидуалности, дакле производ индивидуалних преференција. Однос слободе и демократије у том је смислу, у ствари, релација индивидуализма и колективизма:

„Либерализам и демократија су две ствари, које су настале без ичега заједничког међу собом, а завршавају се, што се тиче усмерености, значењима која су узајамно супротстављена. Демократија и либерализам су два одговора на два потпуно различита питања. Демократија одговара на питање: „Ко треба да врши јавну власт?“ Одговор на ово питање је: „Власт јавне власти припада уједињеним грађанима“. А ово питање се не дотиче тога шта би требало да буде у делокругу јавне власти. Оно се бави питањем, коме та власт припада. Либерализам са друге стране одговара на друго питање: „Без обзира ко врши јавну власт, које треба да буду границе?“ одговор који даје: „Било да јавну власт врши неки садржац или народ, не сме бити апсолутна. Појединац има права која су изнад сваког уплитања државе и надмашују га“ (Хајек 1972, 373).

Уколико закони, као производ вишевековног искуства, треба да буду изнад демократске процедуре, то онда значи да неки поредак може да буде слободан у оном смислу речи који Хајек има у виду, чак и уколико је диктаторски. Могуће да се диктатор одлучи за законе којима се омогућује несметана слобода приватне иницијативе, а да потпуно онемогући демократске процесе, који припадају другој категорији (одговарају на друга питања). Надаље, уколико питања о слободи индивидуалних преференција не треба да буду у домену демократског одлучивања, поставља се питање на који начин ће се одредити неопходна правила понашања у подручју тржишта? Неомеђена слобода, која није подложна демократским институцијама, личи на оно природно стање, односно Хобсово стање рата. Ако се индивидуална хтења разграничавају независно од демократских процедура, а то пре или касније подразумева инструменте силе, онда је у подручју демократије само избор извршилаца, али нипошто одлука о томе шта представља опасност за сам друштвени поредак.

Одговори на питања из једног делокруга, не задиру у питања из другог, а ова одвојеност подручја слободе и демократије, испоставља

се као разлика између оних који, на основу искуства, постављају законе, и оних који треба да их спроводе. У том смислу, слобода истовремено и подразумева и не подразумева једнакост. Слобода је упућена на једнакост, у томе што свака индивидуа треба да буде једнака у својим правима учествовања на тржишту: свако треба да самостално доноси одлуку о свом радном ангажовању, школовању, улагању, трошењу. На другој страни, овај поредак слободе подразумева неједнакост, јер је успостављање закона, мимо демократских процедура, односно ова „владавина економије над политиком”, политички посматрано, однос неједнакости: експерата са једне и оних који нису довољно рационални или образовани да би имали суд о аутономији тржишта.

Код Хајека на овом плану долази и до развргавања спреге између слободе и рационалности; слобода човека да располаже својим животом, не прати рационалност, у погледу сагледавања онога што је најбоље за друштвену заједницу. Може се рећи да ту влада раскол између индивидуалних преференција са једне, и онога што представља друштвену добробит. У том смислу, друштвена добробит има примат над индивидуалним преференцијама. Овакав резултат, међутим, Хајека приближава тоталитаризму, односно – диктаторским преференцијама.

Са друге стране, из угла самих слободних индивидуа, у чијем је поретку преференција највећа могућа корист, друштвени контекст, у настојању да успостави контролу тржишта и социјалну правду, представља опасан баласт за развој економије. Другим речима, либерални закони су темељ успешне заједнице, али само уколико су производ експертиза; насупротив томе, јавни интерес оптерећује приватну иницијативу. У првом случају, индивидуалне преференције грађана морају да буду спутане, односно подређене Закону, а у другом – индивидуалне преференције не смеју да буду угрожене јавним интересом.

Овај двоструки поглед на однос слободе и једнакости, потенцира Милтон Фридман (*Milton Friedman*):

„Срж филозофије либерализма јест вјера у достојанство појединца, у његову слободу да до максимума искористи своје способности и могућности, према властитом избору али под једним увјетом да тиме не нарушава слободу других да то исто чине. Ово подразумијева вјеру у једнакост људи у једном смислу, и у њихову неједнакост у другом. Сваки

човјек има једнако право на слободу. То је важно и темељно право управо зато што су људи различити, и зато што ће људска бића своју слободу користити на различите начине, како би у том процесу придонесли опћој култури људске заједнице у којој живе. Либерал ће, стога, оштро лучити између једнакости права и једнакости могућности с једне стране, и материјалне једнакости или једнакости исхода с друге стране. Он ће поздравити чињеницу да слободно друштво више од иједног другог тежи већој материјалној једнакости. Али то ће он сматрати тек пожељним нуспродуктом слободног друштва, а не и његовим главним оправдањем. Он ће поздравити мјере којима се промичу слобода и једнакост, као што су мјере којима се уклања моћ монопола и унапређује ђеловање тржишта. Он ће приватну добротворност, усмјерену према помагању мање сретних, сматрати примјером праве употребе слободе. Он ће можда одобрити државну акцију усмјерену према ублажавању сиромаштва као ђелотворнији начин којим највећи дио људске заједнице постиже заједнички циљ. Он ће то урадити, међутим, са жаљењем, с обзиром на чињеницу да је добровољну акцију замијенила присилна. До овога ступња ићи ће и егалитарист. Али он хоће ићи и даље. Он ће бранити право да се једнима узима како би се дало другима, али не као ђелотворније средство, којим “неки” могу постићи жељени циљ, него у име “правде”. У овој точки једнакост улази у оштар сукоб са слободом; мора се бирати. Не може се бити и егалитарист у овоме смислу и либерал” (Freidman 2012, 183).

Пожељна једнакост је према Фридману – у универзалној слободи сваког појединца да до максимума реализује своје могућности. Међутим, када је реч о материјалној расподели, у једнакости у богатству – то не представља примарни избор либерала, веч само нус-последницу. Једнакост у име правде, а то значи демократски остварена праведност, са друге стране, није пожељна.

Теорија немогућности и парадокс либерала

Ова двострука релација слободе и једнакости може се посматрати и кроз призму теорије рационалног одлучивања. Ероувоа теорема (*Arrow's Theorem*) која показује немогућност агрегације јавног добра из индивидуалних преференција, у том смислу показује

из ког разлога, како тврде и Хајек и Фридман, слобода индивидуа неминовно судара са демократским установљеним јавним добром.

Наиме, преференције неке групе морају да се посматрају као агрегат појединачних интереса њених чланова. Међутим, те индивидуалне преференције су често међусобно супростављене. Рационални друштвени избор подразумевао би да од неког броја n друштвених преференција дефинишемо референцу R , која истовремено одражава индивидуалне преференције, али представља и интерес саме заједнице. У такозваној „функцији друштвеног благостања”, према томе, P треба да буде резултат низа индивидуалних релација преференција $R1, R2...Rn$. Према Ероувом доказу, међутим, то није могуће, јер не могу бити задовољени четвороструки услови, Унионост, односно неограничен домен – по коме се процес груписања друштвене преференције може извршити над сваким могућим скупом индивидуалних преференција, *Парето принцип*, да друштвена преференција мора да прати индивидуалну преференцију (односно да јој не сме бити супротстављена, јер у супротном изостаје Парето оптималност), независност од ирелевантних алтернатива (ако је x извор чланова заједнице, а не y или z , одна је релација индивидуа према овим алтернативама неважна) – односно услов недиктаторства.

Други проблем, односно сама ограничења индивидуалних преференција у једном либералном систему, пружио је математичар Амартја Сен (Sen 1977, 313–334). Према његовом *парадоксу либерала* није могућа Парето оптималност, која би задовољила све преференције чланова неке заједнице. Притом, Сен полази од такозване *аксиоме либерализма*:

$$(\forall x, y \in Y)(\forall i \in V)(xP_i y \leftrightarrow xP^i y) \rightarrow (\forall x, y \in Y)(xP y \leftrightarrow xP^i y)$$

P и P_i су друштвена и индивидуална ациклична преференција, x и y су алтернативе, а аксиом поставља да свако x и y као чланови скупа избора, подразумевају да сваки члан неке друштвене заједнице V може да оствари неку индивидуалну преференцију, која ће постати друштвена преференција, што подразумева захтев за слободом деловања. Овако уопштено, то значи да свако у друштву има слободну могућност деловања, која може постати циљ заједнице. Из тога, међутим, исходи последица да ће, према овом аксиому, барем две индивидуе имати супротне преференције. А супротне преференције се не могу довести до Парето оптималности. Исто тако, постоје и оне преференције које се противе самом либералном аксиому, а немогућност успостављања

оптималности подразумева да овакве алтернативе не могу бити дозвољене, што се супроставља Ероувом услову унионности.

Овај математички екскурс у теорији рационалног одлучивања показује исто оно што запажају Фридман и Хајек: (1) да друштвено добро спутава индивидуалну слободу, због чега треба дати предност индивидуалним преференцијама, и (2) да друштвена преференција која допушта индивидуалне преференције не сме бити безгранична, јер дозвољава израстање оних друштвених добара који сеprotиве самој слободи индивидуалног избора (принципу унионности).

Превладавање овог парадокса Фридман види у некој врсти *силе* која треба да гарантује слободу индивидуалних избора:

„Постоје само два начина да се координирају економске активности милиона људи... усмеравање из центра које укључује коришћење принуде – техника војске и савремене тоталитарне државе, (или) добровољна сарадња појединаца – техника тржишта” (Kaningam 2003, 89).

Наводећи ово место из Фридмана, Канингам додаје да се према америчком економисти ова два начина међусобно не искључују, односно да се овде не ради само о тези да је контрола економије или планска или тржишна.¹¹ Када се има у виду поменути раскорак слободе и демократије, односно могућност да се слобода у демократском поретку праметне у смислу ограничавања слобода индивидуалних избора. Уосталом, а то Канингам не пропушта да помене, Фридманова уплетеност у мере војне хунте у Чилеу, то недвосмислено потврђује.

¹¹ Занимљиво је подсетити како је текла и како се окончала Фридманова Чилеанска авантура: најпре, група економиста, школованих управо у Чикашкој школи економије, учествовала је у припреми пуча. После убиства председника Аљендеа, и успостављања војне хунте, којом је командовао генерал Пиноче, приступљено је радикалној приватизацији државних ресурса, и такозваној шок економији, односно брзом успостављању слободног тржишта, што је изазвало велике социјалне потресе. Ове тешкоће Фридман је правдао „пролазним тешкоћама”, које треба да доведу до ревитализације економије и друштвеног благостања, у условима слободног тржишта. Па ипак, до тога упорно није долазило: на једној страни расло је сиромаштво, а на другој профит великих компанија, које су убрзо после успостављања хунте запоселе Чиле. Због малих плата, радници нису имали велику куповну моћ, што је довело до још већег сиромаштва. Потпуни економски крах Чиле је избегао захваљујући томе што Пиноче, упркос Фридмановим саветима, ипак није у потпуности распродао рудне ресурсе. На отпор становништва (који је подржавао и део свештенства Католичке цркве) одговорено је стварањем „одреда смрти”, паравојних формација које су се обрачунавале са противницима либералних реформи. Искуство Чилеа, односно брз профит који су оствариле компаније у овој земљи, у условима војне диктатуре, сматра се важним импулсом за такозвани неолиберализам, реформе Маргарет Тачер и „реганомију”.

ДЕМОКРАТИЈА И ХИБРИДНИ РЕЖИМИ

Стварање националне државе, са једне, и успостављање демократских институција, са друге стране, представљају део јединственог процеса, које у крајњој линији потребан капиталистичким начином производње. Слобода предузетничке иницијативе, у том смислу, подразумева демократске институције, које треба да гарантују да свако може да буде онолико предузетан колико су његови капацитети.

Са друге стране, држава треба да гарантује – најпре слободу предузетништва, односно грађанске слободе, тако и демократску једнакост, из које се изводи идеја социјалне правде. Ова саприпадност демократије и либерализма, видели смо, доспева у кризу, која се математички испоставља као неспојивост слободе приватне иницијативе и општег добра. У ствари, гледано хајековски и фридмановски, опште добро зависи од неспутаности приватне иницијативе, иако она, сама по себи, нема универзални карактер, односно њена је сврха да задовољи интересе иницијатора.

Неолиберали врло јасно раздвајају људска и социјално-економска права. Нема супстанцијалног добра – јавни интерес је једино да се слободно развијају приватни интереси. Историјски узроци продора неолиберализма су тешкоће у репродукцији и акумулацији капитала, настале развојем државе благостања, односно демократским захтевима у социјалној области. Због тога, неолиберали инсистирају на рестрикцији ових захтева. Неки међу њима отворено користе формулу „слободно тржиште плус демократија”, са јасном интенцијом да на тржишту демократски процес не може да буде релевантан.

Криза демократије, у том смислу, прати кризу националне државе. Слободна иницијатива излази из опсега националног контекста, самим тим што капитал постаје интернационалан.

Десуверенизација је најоштрија и најбржа у земљама које су после пада социјалистичких режима прошле кроз период транзиције. Упоредо са својинском трансформацијом одвијала се убрзана либерализација економије, системска трансформација ка такозваном слободном тржишту. Реч је о „шок-терапији”, односно наглом гашењу регулаторних функција државе. Овај процес подстакнут је директним условљавањем Међународног монетарог фонда, који заговара

непопуларне кораке, натурајући такозвану профитну оријентацију, према неолибералном моделу.

Тако долази до раскида између економског и друштвеног и до затварања у скучени, кратковиди економизам (ММФ визије света); то доводи до кризе поверења у „јавно добро” и социјалну правду уништавајући појам колективне одговорности (у несрећи на раду, у болести, у беди), те се окривљује појединац као једино одговоран за своју несрећу. По мишљењу Боурдијеа то је економска теорија која се заснива на чисто „економској логици” која почива на конкуренцији и доноси ефикасност, насупротив „друштвеној логици” која је подређена правилима праведности (Golubović 2004, 12). Подстицањем приватних интереса и повлачењем државе из извесних сектора друштвеног живота, који су били њена дужност, таква теорија не процењује колико кошта једна политика са становишта „социјалне цене”, јер се укидају „колективни репери” и солидарност када се врши генерална приватизација јавних служби (односно, индивидуализује се све, производња као и правда).

Осим социјалних бенефиција, међутим, десуверенизација подразумева и разградњу националних митова, чији је циљ био управо да помогну у конструисању националног јединства. Националне државе, играђене Вестфалским миром, имале су фукцију контроле тржишта у границама неке земље. Ове баријере међутим сметају слободном протоку капитала. И зато је снага суверених националних држава све мања. Овај економски увид, који истичу поједини савремени социолози (видети: Senet 2007, 23), међутим, не сеже до Лиотаровог разумевања ове кризе, која је, према њему, заправо подстакнута кризом самог идентитета нације, која обухвата народ у одређене институционалне организације (од језика до правног поретка). Интереси капитала више не потребују ове идентитете, а у економском свету такође је уочљива и криза компанија, будући да се велики конгломерати сад разбијају на мале целине, које брзо и лако мењају не само производни асортиман, него и физичку локацију фабричких постројења.

Идеја националне државе је такође једна мета-нарација, односно сама нација је једна велика прича, јер је реч о конструкцији. На основу чега се људи национално одређују? На основу конструкција о некаквом културном јединству или заједничкој прошлости, а то су, према Франсоа Лиотару (*Francois Lyotard*) мета-нарације (нацију треба разликовати од народа: народ је група која има заједнички

језик или дијалект, и на основу тога особене обичаје, а нација је сједињавање људи који живе на неком подручју на основу једне конструкције, идеје о заједничком припадању). Према Лиотару, није ова криза мета-нарација самостално изазвала кризу државе, него је условљена и развојем светског тржишта (Lyotard 2005, 9).

Такозвани хибридни режими представљају најдиректнији одговор на ово „постмодерно стање”. Одбрана такозваних „националних интереса” у том је смислу одбрана *некопрадорске буржоазије*. Да би се то остварило, неопходно је јачати инструменте државе, интервенције када је рећ о заштити интереса домаћих предузетника. Самим тим, одређена либерлана начела, односно оне грађанске слободе које гарантују једнаке услове и једнак пласман робе, као и могућност слободног удруживања, у извесном су смислу суспендоване. Упоредо са тим, успоставља се и контрола свих друштвених инструмената силе, укључујући и идеолошке државне апарате, о којима говори Атлисес (*Louis Althusser*). На тај се начин остварује извесна контрола у односу на међународне токове капитала, али та независност, са друге стране, увек претпоставља десничарску идеологију, то јест суспензију одређених грађанских слобода. А то погађа и демократска права, јер у десничарском духу, подразумева инсистирање на националном идентитету, на аутохтоности националне културе.

ЗАКЉУЧАК

У оба случаја о којима је овде било речи, успостављање поретка (либералног или националног) подразумева у суштини недемократски или „наддемократски” акт. Уколико опсег демократског одлучивања треба да буде одређен недемократски, установљењем неког закона, који не може бити оповргнут институцијама демократског друштва, поставља се питање – ко је ауторитет који одређује шта то треба да представља закон, који између осталог суверено ограничава демократију. Хајек сматра да је тај закон настао током деценија искуства, али и то подразумева друштвени ентитет који та искуства очитује. Темелј ограничења је разлика обавештених и необавештених, или рационалних и мање рационалних (поједини чланови друштва напосто нису у стању да примат дају рационалном размишљању, а многи немају довољно информација да би могли да компетентно доносе одлуке) (Denin 2019, 157).

Друштво се према томе дели на експерте, који су компетентни да утврђују законитости друштвеног развика, и опсег демократског одлучивања, и некомпетентне (нерационалне и необавештене), који не смеју да одступе из граница демократских институција. Социјална технологија, према томе, како то увиђа Карл-Ото Апел, нема „идеалну претпоставку у моделу отвореног друштва“, него у друштву које се „распада у информисане и неинформисане, манипулаторе и манипулисане, субјекте и објекте...“ (Apel 1980, 14).

Уколико, како то Денин тврди, заиста доминира „антидемократски либерализам“, према коме демократија поткопава политку коју заступају експерти, у том је случају угрожен и пројекат делиберативне демократије, која представља одговор на сучељавање индивидуалних преференција и јавног добра, у агрегативној демократији.

Ограничавање демократије подразумева модел агрегативне демократије, јер се она може разумети као процедура долажења до колективних одлука на основу индивидуалних избора, независно од тога какав је опсег одлучивања, да ли су они који одлучују о свему добро информисани, и да ли су приликом доношења одлука у некој интеракцији.

Делиберативна демократија, са друге стране, претпоставља учешће грађана у расправама, о предлозима закона, непосредним одлукама које треба донети; делиберативна демократија захтева рационално преиспитивање, убеђивање, дакле једну врсту арене за мишљења свих – без обзира на етничко порекло, друштвену или интелектуалну групу којој припадају, на образовање и претходна искуства. Грађани, током расправа, треба да дођу до закључака, које предају својим изабраним представницима, а који, надаље, ове ставове треба да суоче са другачијим ставовима у скупштинама и представничким телима.

Концепт отвореног друштва, који подразумева делиберативна демократија, међутим, отежава чињеница да многи људи, оптерећени послом или проблемима опстанка, из апатије или осећања некомпетентности, не учествују у доношењу одлука. Са друге стране, многи ће приликом одлучивања напосто бити обманути. Овакво стање, које је могуће јасно фактички утврдити, на изванстан начин оправдана Шумпетерове тврдње, да демократија не подразумева владавину читавог народа него само њихових лидера (Schumpeter 1994, 269). У демократији се, сматра Шумпетер, све своди на борбу

лидера, који се на тржишту политичких програма, пропагандним средствима боре за вољу народа.

Кривца за овакво стање Шумпетер не види само у манипулацијама политичара, него и у лошим интелектуалним капацитетима грађана, склоних емоционалним импуслима, а не логичком промишљању.

Упркос наведеним сумњама, делиберативна демократија остаје при концепту компетентности људи да доносе мање више аутономне политичке одлуке. Иако треба радити на њиховој мотивисаности, отвореност медија, и поступно учешће у расправама о политици на крају треба да доведу до бољег познавања политичких проблема, па би се у том смислу сви учесници у политичком процесу могли сматрати једнакима. Постизање консензуса, који многи теоретичари делиберативне демократије постављају као циљ (видети: Janković 2012, 37), подразумева, међутим, задовољавање великог броја услова, који не могу бити остварени ни брзо, ни лако. Управо из разлога што „америчке елите повремено разматрају могућност делимичног ограничења демократије“ (Denin 2019, 153).

Савремене расправе о односу либерализма и демократије, иако супротстављају једно другом, и даље остају при замршеним односима слободе и једнакости, то јест односа индивидуалних преференција и општег добра. У том смислу, упркос либералној критици демократије, сама отвореност расправе указује на могућност друштвене интеракције, и редефинисања односа слободе и једнакости.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Хајек, Фридрих. 2012. *Пут у ропство*. Београд: Службени гласник.
- Apel, Karl-Otto. 1980. *Transformacija filozofije*. Sarajevo: „Veselin Masleša“.
- Arrow, Kenneth Joseph. 1951. *Social Choice and Individual Values*. New York: John Wiley & Sons.
- Babić, Jovan. 2005. *Moral i naše vreme*. Beograd: Prosveta.
- Berlin, Isaija. 1992. *Četiri ogleda o slobodi*. Beograd: Nolit.
- Boričić, Branislav. 2007. *Logičko i istorijsko određenje teorema nemogućnosti Eroua i Sena*. Beograd: Ekonomski anali.
- Dal, Robert. 1999. *Demokratija i njeni kritičari*. Podgorica: CID.

- Denin, Patrik Dž. 2019. *Zašto liberalizam propada*. Beograd: Albatros plus.
- Fridman, Milton. 2012. *Kapitalizam i sloboda*. Beograd: Službeni glasnik.
- Golubović, Zagorka. 2004. *Elementi kritike neoliberalnog modela tranzicije*. Beograd: Sociološki pregled.
- Habermas, Jürgen. 1980. *Teorija i praksa*. Beograd: BIGZ.
- Hajek, Fridrih. 1972. *Poredak slobode*. Novi Sad: Global Book.
- Hajek, Fridrih. 2002. *Studije iz filozofije, ekonomije i politike*. Beograd: Paideia.
- Hajek, Fridrih. 1988. „Socijalistički račun: priroda istorije problema”, u: *Kritika kolektivizma*. Beograd: „Filip Višnjić”.
- Hobs, Tomas. 1961. *Levijatan*. Beograd: Kultura.
- Janković, Ivana. 2012. *Deliberativna demokratija – istorija jedne ideje*. Beograd: Theoria.
- Janković, Ivana. 2018. *Epistemičko opravdanje demokratije*. Doktorska disertacija. Beograd: BU, Filozofski fakultet.
- Kaningham, Frenk. 2003. *Teorije demokratije*. Beograd: „Filip Višnjić”.
- Lakićević, Dragan. 2003. *Metoda i politika*. Beograd: IES & CLDS.
- Liotar, Žan-Fransoa. 1988. *Postmoderno stanje*. Novi Sad: Bratstvo-jedinstvo.
- Lok, Džon. 1978. *Dve rasprave o vladi I i II*. Beograd: Mladost.
- Lytard, Jean-Francois. 1984. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Mineapolis: University of Minnesota Press.
- Lytard, Jean-Francois. 1995. *Šta je postmoderna*. Beograd: Art Press.
- Mil, Džon Stjuart. 2018. *O Slobodi*. Beograd: Feniks Libris.
- Mladenović, Ivan. 2012. „Hobsovo shvatanje demokratije”, u *Tomas Hobs – utemeljenje moderne filozofije politike*, ur. Ivan Mladenović i Vladimir Milisavljević. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, LP „Albatros plus”.
- Pražić, Aleksandar. 1982. *Smisao slobode*. Beograd: Mladost.
- Rols, Džon. 1998. *Teorija pravde*. Podgorica: CID.
- Sartori, Đovani. 2001. *Demokratija – Šta je to?* Podgorica: CID.

Schumpeter, Joseph. 1994. *Capitalism, socialism and democracy*. London: Routledge.

Sen, Amartya K. 1977. *Rational fools: A critique of the behavioral foundations of economic theory*. Philosophy and Public Affairs.

Senet, Ričard. 2017. *Kultura novog kapitalizma*. Beograd: Arhipelag.

Stupar, Milorad. 2010. *Filozofija politike*. Beograd: Insitut za filozofiju i društvenu teoriju, IO „Filip Višnjić“.

Zaharijević, Adriana. 2012. „Hobs o prirodnom stanju i veštačkom čoveku”, u *Tomas Hobs – utemeljenje moderne filozofije politike*, ur. Ivan Mladenović i Vladimir Milisavljević. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, LP „Albatros plus”.

Stefan Andelković**Institute for Serbian Culture Priština – Leposavić*

LIBERALISM AND DEMOCRACY CRISIS IN THE CONTEMPORARY EUROPEAN CONTEXT

Resume

The questioning of the role and character of democracy in modern society, which began in the middle of the last century, was initiated by the changed relations between liberalism and democracy, the freedom of private initiative, and the principle of establishing a relative social consensus: in a liberal society, the inequality of experts and ordinary non-novated and uneducated voters is understood, so therefore, it establishes a difference between more or less rational decision-making subjects, and along with the mutual distancing of liberal and democratic principles, the gap between individual preferences and the common good increases. This paper aims to use a comparative method to point out the arguments of opposing views in this area - liberal theories started with the works of Friedrich von Hayek, and continued in the work of Milton Friedman and the Chicago School of Economics, and the opposing concepts of the so-called deliberative democracy, and to explain the causal bases for formulating the aforementioned opposing points of view, as well as predicting the consequences of applying the liberal or deliberative model, based on sociological, political and economic analyses. The belief that the deliberative model of democracy represents a perspective for getting out of the so-called "crisis of democracy", that is, that putting a broad platform of democratic decision-making

* Email address: stefan.andjelkovic0123@gmail.com

in the background, below economic efficiency, produces unfavorable political consequences in the long term, is the basic hypothesis of this paper. Hybrid regimes, especially in Eastern Europe, as attempts to preserve national sovereignty, protect the interests of the domestic, non-comprador bourgeoisie, establish restrictions on the free flow of people, capital, and services, and strengthen the extreme right – present only the most visible reactions to attempts at de-sovereignisation and the dismantling of national institutions of regulation. Thus, democracy is doubly threatened - on the one hand by the preferences of the owners of large capital, and on the other - by the establishment of right-wing governments, which, in opposition to liberal processes, often reach for restrictions on democratic rights.

Keywords: *democracy, liberalism, freedom, equality, nationalism, sovereignty, deregulation*

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.334.2(082)

327(100)(082)

327::911.3(082)

ПЕРСПЕКТИВЕ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА У САВРЕМЕНОМ
ДРУШТВУ : зборник радова. 2 / приредили Ненад Спасојевић, Андреа
Матијевић. - Београд : Институт за политичке студије, 2024 (Београд :
Донат граф). - 374 стр. ; 25 cm

Тираж 50. - Стр. 9-10: Предговор / Ненад Спасојевић, Андреа Матијевић.
- Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз
сваки рад. - Resumes.

ISBN 978-86-7419-395-2

- а) Политичке науке -- Зборници
- б) Међународна политика -- Зборници
- в) Геополитика -- Зборници

COBISS.SR-ID 143446793